

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 127 · 2025 / 2

Ny följd, årg 102. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Niklas Bolin*, Mittuniversitetet; *Douglas Brommesson*, Linnéuniversitetet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Lutz Gschwind*, Uppsala universitet; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Jouni Reinikainen*, Stockholms universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, *Sven Eighteen*

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2025 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2025

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetsspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2025 med sin 127:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2025 will be issuing its 127th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2025 /2

Tema: Hans F. Petersson – en diskret pionjär

MAGNUS JERNECK Hans F. Petersson – en diskret pionjär	201
HANS F. PETERSSON Medlemskap och maktfördelning. Olika organisationsprinciper för en internationell myndighet.....	207
HANS F. PETERSSON Några moderna teorier om internationell politik och deras aktörsuppfattning	241
BJÖRN VON SYDOW Därför ska vi ha ett försvar.....	279
CHRISTER JÖNSSON Återtryck av minnesord av Christer Jönsson i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 2009–2010.....	297

Ett europeiskt predikament?

BO STRÅTH En världsordning i upplösning. Vad nu? 1. Imperiernas möte i Europa och Europas svar	305
ROLF GUSTAVSSON Tyskland i en ny tid.....	329
KJELL GOLDMANN Högervidningen i EU.....	333
OLLE SCHMIDT 50 år i politiken. Att arbeta på fyra nivåer.....	339
GUDMUND HERNES Den kognitive samfunnspakten. Gamle tanker – nye trusler	347

Uppsatser

HENRIK FRIBERG FERNROS Addressing the Ideational Turn. How the Resources of Qualitative Content Analysis and Idea Analysis Can Together Strengthen the Study of Ideas.....	355
PETER DAVIDSEN Creating an Independent Political Science. Fierce Controversy amid Professorial Competitions	379

Essä

RAINO MALNES Introduksjon til Ibn Khaldûn, Al-Muqaddimah	413
---	-----

Litteraturgranskningar

Eva Illouz: <i>Känslor och populism. Hur rädsla, äckel, förbittring och kärlek undergräver demokratin.</i> Anmälan av Anna G. Jónasdóttir	427
Erik J. Olsson & Catharina Grönqvist Olsson: <i>Den mjuka staten: Feminiseringen av samhället och dess konsekvenser.</i> Anmälan av Anna-Karin Selberg	435
Hans Dahlgren: <i>I fem statsministrars tjänst.</i> Allan Larsson: <i>Minnesbilder – i stället för memoarer.</i> Anmälan av Anders Mellbourn	439
Mauricio Rojas: <i>Dåligt samvete. Sverige och andra världskriget.</i> Werner Schmidt: <i>Svenska fotspår på vägen till Förintelsen – om skuld och medansvar.</i> Anmälan av Mats Bergquist	443
Bengt Sandin: <i>Politikens åldersgränser. Rösträtt och valbarhet i Sverige från 1840-tal till 1920-tal.</i> Anmälan av Erik Amnå	450
David Petraeus & Andrew Roberts: <i>Conflict – The Evolution of Warfare from 1945 to Ukraine.</i> Anmälan av Håkan Edström & Niklas Gyllensporre	452
NIKLAS SELBERG Reinhold Fahlbeck in memoriam	459

Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org

Där finns bl. a.:

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Tema: Hans F. Petersson – en diskret pionjär

Hans F. Petersson – en diskret pionjär

Magnus Jerneck

Hans F. Petersson var professor i Lund och under många år en av landets främsta experter på internationell politik. Han bildade skola och inspirerade, som hans elev och efterträdare Christer Jönsson påpekar i denna skrift, ”... en ständigt växande skara yngre forskare inom ett område, som tidigare haft en perifer position i svensk statsvetenskap”.¹ Petersson, eller HF, som han kort och gott kallades, var som pionjär och vägröjare emellertid diskret och som forskare en utpräglad finsmakare. Han gjorde inte reklam för sin egen person och publicerade under sin aktiva tid endast ett fåtal arbeten utöver avhandlingen,² som däremot framstår som en av de märkligaste och mest imponerande någonsin i svensk statskunskap.³ ”*Power and International Order. An analytical study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and a post-war system 1914–1919*”⁴ från 1964, skriven på engelska och starkt teoretiskt inriktad, var banbrytande och i alla avseenden ett akademiskt kraftprov, vittnande om ”för:s aldrig slappnande tankeskärpa” som en av de sakkunniga skrev i ett tillsättningsärende; avhandlingen representerar ”... en väldig satsning

1 Se Christer Jönsson i detta nummer (Jönsson 2025).

2 Petersson 1949, 1950, 1963.

3 Det framgår med all önskvärd tydlighet av de sakkunnigutlåtanden som skrivits om Peterssons vetenskapliga produktion; där beskrivs avhandlingen t.ex. som ”sofistikerad” och av ”exceptionellt hög kvalitet”; se *Sakkunnigutlåtanden rörande precepturen i statskunskap vid Lunds universitet*, 1966 respektive 1968. Se även Leif Johanssons underhållande essä på temat (Johansson 2010), liksom Mats Bergquists uppskattande recension i *Cooperation and Conflict* (1965).

4 Peterssons avhandling jämförs ibland med den amerikanske ekonomen Robert A. Levines uppmärksammade bok *The Arms Debate*, en analys av militärpolitiska doktriner i USA under Kalla kriget, publicerad 1963. Levine identifierar fem huvudsakliga idealtyper, eller ”schools of thought”, uppbyggda kring triaden verklighetsuppfattning, värdeomdöme och rekommendation, med tyngdpunkten på den sistnämnda. Till skillnad från Peterssons ytterst komplexa, flerskiktade analysmodell framstår emellertid Levines som betydligt mer endimensionell med sitt starka fokus på de strategiska elementen och de konkreta politiska vägvalen. En av de mer intressanta observationerna är dock tesen om den s k hästskoformen, dvs att de mest extrema, och samtidigt perifera, tankeriktningarna utefter en höger-vänsterskala ligger nära varandra åsiktsmässigt.

av intellektuell energi, metodiskt konstruktiv fantasi och omsorgsfull, kritisk prövning” (Hessler 1966: 11).⁵

I den mångfacetterade tankeskole-analys som Petersson genomför av debatten om den nya världsordningen efter första världskrigets slut har ett kronologiskt berättande övergetts till förmån för en begreppsligt och tematiskt styrd framställning. Petersson, inspirerad av Lasswell & Kaplans *Power and Society* (1950: xiv–xix), anlägger i sin analys av ordningsbegreppet ett processperspektiv på makt, förstått som en rörelse från den materiella basen (”capability”), över i drivkrafterna (”motivation”) och in i de politiska handlingarnas domän (”policies”); dessa tre maktdimensioner uppträder var och en på tre nivåer – som stereotyp, strategi och implementering – och representerar på det sättet en tilltagande grad av konkretion. Sammantaget utgör det komplexa analys-schemat med sina 36 kategorier inte endast ett ovanligt sofistikerat sorteringsinstrument utan även, och kanske främst, ett verktyg för att förstå hur de centrala komponenterna i det författaren kallar ”a paradigm of power”, är funktionellt sammansatta och verksamma. Därmed blir avhandlingen ett väsentligt bidrag inte bara till hur vi skall förstå framväxten av operativa politiska doktriner,⁶ dvs. hur tanke och handling kan förenas i vart och ett av de fyra tankesystem, som är under granskning – det auktoritära, det moderata, det radikala och det revolutionära – utan också till teoribildningen om internationell politik.⁷

Peterssons avhandling är inte bara snillrik utan också ett stilistiskt mästerverk. En av de sakkunniga skriver om det elegant avmätta och pregnanta språket, författarens signum: ”Varje sats i det inledande avsnittet ger exempelvis ett bestämt intryck av att vara utmejslad med största omsorg, där finnes ej ett ord för mycket ...” (Westerståhl 1966: 64).⁸ Texten befinner sig på ett högt artikulerat plan och den principiella innebörden är otvetydig; arbetsmetodiken är ”expository”, dvs. en väl avvägd kombination av beskrivande och förklarande element och som ofta av vana skribenter, inte sällan journalister, framhålls som föredömlig, enligt devisen ”show, don’t tell”.⁹ I Peterssons fall är resonemangen högst fantasieggande och teoretiskt impregnerade. Han var utomordentligt beläst, och alltid tonsäker. Några av hans medarbetare har just liknat hans vetenskapliga gärning vid den som utövas av en mycket musikalisk person.

Petersson skrev aldrig något större arbete efter avhandlingen, som utan tvekan måste betraktas som ett livsverk. Vad han däremot gjorde var att under

5 Sakkunnigutlåtanden rörande precepturen i statskunskap vid Lunds universitet, 1966.

6 Jfr Leites 1951.

7 Peterssons uppsättning blir på det sättet en ytterst elegant – men betydligt mer elaborerad, frestas man säga – parallell till t.ex. de teoritraditioner i internationell politik som den brittiske forskaren Martin Wight behandlar. Se t.ex. Wight & Porter 1991.

8 Även Hessler instämmer och skriver att framställningen är ”genomskinligt klar” (Hessler 1966:13). Sakkunnigutlåtanden rörande precepturen i statskunskap vid Lunds universitet, 1966.

9 Skriv t.ex. inte ”det var dåligt väder”, utan ”himlen mörknade av moln, snart vräkte regnet ned”.

ett par år i mitten av 1960-talet sammanställa två längre, 50-sidiga manuskript som en del av en tvåstegsspeciminering för en preceptur.¹⁰ Såvitt vi vet har de två maskinskrivna uppsatserna endast lästs av ett fåtal personer – i princip de sakkunniga och några till – och förmodas aldrig ha "lämnat skrivbordslådan".¹¹ De är med andra ord unika dokument. Det är därför med stor glädje vi nu kan publicera dem i *Statsvetenskaplig tidskrift*¹² och därmed presentera dem för en större publik. Tillfället tycker vi är passande; Petersson skulle ha passerat de 100 det år som just förflutit.

Uppsatserna, skrivna på svenska, präglas av samma kvaliteter som avhandlingen: språklig och analytisk stringens, känsla för väsentligheter, vetenskapligt skarpsinne, beläsenhet, m.m., eller kort och gott: de "... vittnar om upphovsmannes klara ingenium och säkra omdöme" (Hessler 1966: 10). Det första av de två manuskripten, *Medlemskap och maktfördelning. Olika organisationsprinciper för en internationell myndighet*, berör liksom avhandlingen diskussionen under första världskriget om en ny världsordning, men ger här istället konkretion åt de olika policyförslag, som tidigare fått en mer rudimentär och underordnad behandling (Petersson 1964: 26–27). Debatten handlar om hur man skall institutionalisera den nya ordningen genom en internationell organisation, de facto Nationernas Förbund (NF), och på vilka principiella grunder en sådan skall vila. Här har vi att göra med en analys, vars typologi över samarbetsformer, sammanhållningsproblem och inte minst medlemskapstyper i själva verket utgör grunden för en avancerad teori om internationell organisation; det är slående hur träffsäkert författaren med hjälp av det rika materialet utvinna en serie principiellt viktiga insikter. Det är också uppenbart att de nu drygt 100 år gamla stridslinjerna äger aktualitet än i dag. Då, som nu, handlar det om rangordningen av stater och stormakters prerogativ. Manuskriptet och doktorsavhandlingen, tillsammans med licentiatavhandlingen från 1954, *Balance of Power versus Community of Power. Competing Doctrines of Peace Organisation 1914–19*,¹³ bildar en enighet, där de skiftande villkoren för den internationell-politiska makten står i fokus.

10 Han sökte första gången tjänsten som preceptor i Lund 1965, blev kompetensförklarad – var överlägsen de medsökande teoretiskt – men hamnade p.g.a. sin kvantitativt begränsade produktion inte i första förslagsrummet. Några år senare fick han förord och utnämndes till preceptor i Lund 1 februari 1969. Så småningom omvandlades tjänsten till en ordinarie professur. Om tillsättningen av denna och övriga precepturer i statsvetenskap i landet vid denna tid, se Ruin (2021: 23–29).

11 Undantaget är avsnittet om Morton Kaplan och dennes *System and Process in International Politics* (1957) i den senare av de två uppsatserna; det återfinns som *System och aktör hos Morton A Kaplan* i den festschrift som sammanställdes inför Nils Stjernquists 70-årsdag; se Stenelo (1987).

12 Redaktionen vill tacka framför allt Jeanette Stenelo, som med ackuratess förde över den maskinskrivna, ibland svårtydda texten, till fungerande datorfiler, men även Gunilla Alberthén, som i ett tidigt skede hjälpte oss med att skanna in delar av materialet.

13 Licentiatavhandlingens tema behandlades sedermera i en kondenserad svenskspråkig version, *Maktbalans eller världsstat?*, i Back, red. (1963).

I det andra av de två manuskripten, *Några moderna teorier om internationell politik och deras aktörsuppfattning*, ändrar Petersson kurs: här går han från att vara maktteoretiker till att bli systemteoretiker. Frågan han ställer har att göra med det vi idag skulle kalla "agency-problemet" och hur vi som forskare hanterar frågan om olika analysnivåer och samspelet mellan systemnivå och aktörers handlingsfrihet och -förmåga. Om uppsatsen om internationell organisation i huvudsak utgår från ett politiskt material, är empirin i detta fallet helt och hållet den då rådande forskningen på området. Det är emellertid inte fråga om en traditionell forskningsöversikt utan snarare en mycket avancerad granskning och begreppsutredning av en ymnig och diversifierad litteratur. En av de sakkunniga, den tidigare opponenten och Lundakollegan Pär-Erik Back,¹⁴ skriver att uppsatsen är "... en ovanligt klar och stringent översikt över systembegreppets användning". Han anser den vara "ett mästerverk", ja rentav briljant (Back 1968: 6).¹⁵ Att den kan läsas med stor behållning än idag, 60 år senare, är ett gott bevis. I själva verket är den påfallande aktuell och utgör ett sofistikerat bidrag till modern beslutsteori och det vi idag skulle kalla "aktör-strukturanalys".

Peterssons forskning har sålunda inte bara ett vetenskapshistoriskt intresse, utan talar utan vidare till en samtida forskargeneration. Att den dessutom har en praktisk-politisk tillämpning gör inte saken sämre. Av Björn von Sydows två bidrag i denna skrift, ett längre och ett kortare efterord, framgår detta tydligt; de är en sorts samlad, och får man säga, träffsäker parafras på Petersson. Där framgår tydligt hur hans analyschema från 1964 kan användas för att karaktärisera och förstå de radikala utmaningar, den internationella världsordningen i dag, mitt i en brytningstid och drygt ett halvt sekel senare, står inför.

Med föreligande specialsektion av *Statsvetenskaplig tidskrift* vill vi uppmärksamma denne framstående, men för många yngre kolleger tyvärr helt okända forskare.

14 Se Back (1965).

15 Sakkunnigutlåtanden rörande precepturen i statskunskap vid Lunds universitet, 1968.

Referenser

- Back, Pär-Erik (red.), 1963. *Modern demokrati. Problem och debattfrågor*. Lund: Gleerups.
- Back, Pär-Erik, 1965. "Granskning av Hans F. Peterssons avhandling", *Statsvetenskaplig tidskrift* 68(2–3), s. 259–268.
- Bergquist, Mats, 1965. "Power and Stability in the International System. An Approach to the Analysis of a Debate", *Cooperation and Conflict*, 1(2).
- Johansson, Leif, 2010. "Kronan på verket. Iakttagelser och reflexioner vid en genomgång av titlar på svenska doktorsavhandlingar i statsvetenskap under 120 år", s. 123–161 i Jerneck, Magnus & Badersten, Björn (red.), *Kontraster och nyanser. Svensk statsvetenskap i brytningstid*. Specialnummer av *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg 112, nr 5.
- Jönsson, Christer, 2025. "Återtryck av minnesord av Christer Jönsson i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 2009–2010", *Statsvetenskaplig tidskrift* 127(2), s. 297–301.
- Lasswell, Harold & Kaplan, Abraham, 1950. *Power and Society. A Framework for Political Inquiry*. New Haven: Yale University Press.
- Leites, Nathan, 1951. *The Operational Code of the Politburo. A systematic analysis of the political strategy of Communism and the rules by which it operates*. A RAND Corporation Research Study. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Levine, Robert A., 1963. *The Arms Debate*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Petersson, Hans F., 1949. "Tvåperiodstraditionen och presidentvalet i USA 1940", *Statsvetenskaplig tidskrift* 51(4), s. 222–244.
- Petersson, Hans F., 1950. "Regionalism och Förenta nationernas tillkomst", i *Studier tillägnade Fredrik Lagerroth: en hyllning på 65-årsdagen 10 september 1950*. Redaktionskommitté: Arthur Thomson och Edvard Therman. Lund: Gleerups.
- Petersson, Hans F., 1954. *Balance of Power versus Community of Power. Competing Doctrines of Peace Organisation, 1914–19*. Licentiatavhandling, statsvetenskap, Lunds universitet.
- Petersson, Hans F., 1963. "Maktbalans eller världsstat?", i Back, Pär-Erik (red.), 1963. *Modern demokrati. Problem och debattfrågor*. Lund: Gleerups.
- Petersson, Hans F., 1964. *Power and International Order. An analytical study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and a post-war system 1914–1919*. Lund: Gleerup.
- Ruin, Olof, 2021. *Att förstå politik. Möten med statsvetare från Lund till Berkeley*. Stockholm: Pahl Ruins förlag.
- Sakkunnigutlåtanden rörande precepturen i statskunskap vid Lunds universitet, 1966. Sakkunniga: Carl Arvid Hessler, Nils Stjernquist, Jörgen Westerståhl. Dossier Förvaltningen 1964–1977. F 1 E: 170.
- Sakkunnigutlåtanden rörande precepturen i statskunskap vid Lunds universitet, 1968. Sakkunniga: Pär-Erik Back, Nils Stjernquist, Jörgen Westerståhl. Dossier Förvaltningen 1964–1977. F 1 E: 178.
- Stenelo, Lars-Göran, (red.), 1987. *Statsvetenskapens mångfald. Festskrift till Nils Stjernquist*. Lund: Lund University Press.
- Wight, Gabriele & Porter, Brian (red.), 1991. *International Theory. The Three Traditions*. Martin Wight. Leicester and London: Leicester University Press.

Medlemskap och maktfördelning

Olika organisationsprinciper för en internationell myndighet

Hans F. Petersson

Inledning

PROBLEMATIK

Vanligen betraktas tre problem som särskilt viktiga vid en internationell organisations tillkomst; organisationens syften, dess medlemskap samt dess struktur och funktioner.¹ Dessa problem griper in i varandra under ömsesidig påverkan. Visserligen kan organisationens syften sägas i stor utsträckning bestämma både medlemskap och struktur; å andra sidan kan de icke undgå att influeras icke blott av vilka funktioner som realistiskt kan anförtros åt organisationen utan även av antalet medlemmar och dessas politiska karakteristika. Vissa strukturproblem, såsom representation och röstning, är i sin tur nära beroende av medlemskapets karaktär.

Den fråga som i det följande skall närmare undersökas, nämligen medlemskapet, bildar således en skärningspunkt, varifrån andra organisationella problem kan belysas. Dessutom är det en fråga som först ställer debattörer och planerare inför konkreta problem, rörande antingen enskilda länders eller kategorier av länders medlemskap. Av speciellt intresse är problemen om kärngrupp (nucleus) och initialmedlemskap, dvs. om en mindre, initierande grupp är nödvändig och hur denna i så fall bör vara beskaffad samt vilka stater som från början skall få tillträde till den planerade organisationen. De skiftande

1 Jfr Levi, *Fundamentals of World Organization*, s. 27; Jenks, "Some Constitutional Problems of International Organization", s. 22; *British Yearbook of International Law*, s. 18 ff; Schwarzenberger, *Power Politics*, s. 427. Termen "syften" motsvarar "ends" som de definierats i Ross, *Constitution of the United Nations*, s. 108 f, medan dennes "functions" här förs samman med struktur. Syftena kan emellertid, särskilt vid en organisations planering och bildande, vara av olika vidd; i det följande kommer så vitt möjligt omedelbara och långsiktiga syften att särskiljas. Organisationsbegreppet tas här i vidsträckt mening, omfattande både formella och informella organisationer.

svaren på dessa problemställningar ger en ganska väl fixerad bild av de politiska föreställningar och överväganden som låg bakom de olika förslagen.

Exemplifieringarna i detta avsnitt har i huvudsak hämtats från diskussionen under första världskriget. Denna uppvisade ett bredare spektrum av förslag än både tidigare och senare debatter om en organiserad världsordning.²

Begreppet universalitet är ett i diskussionen om internationella organisationer ofta brukat, och icke sällan missbrukat, begrepp. Därmed kan avses två ting. Antingen hänför det sig till organisationens kontrollområde, som då anses sträcka sig över hela världen; härvid står det i motsats till regionalism eller på annat sätt lokalt begränsade organisationer. Eller också syftar universalitet på organisationens medlemskap vilket betraktas som omfattande alla stater; motsatsen i detta fall blir olika former av begränsat, selektivt medlemskap.³ Men även i den senare betydelsen blir en diskussion av universalitetsbegreppet in vacuo föga givande, då, som ovan antytts medlemskapet är intimt förknippat med en rad andra problem. Ytterligare kriterier måste tillföras. Ett försök till systematisering härvidlag har gjorts av Schwarzenberg; resultatet framgår av följande översiktsbild:⁴

Kriterier	Typer av universalitet	
Organisationens struktur	Imperiell	Kooperativ
De individuella medlemmarnas struktur	Homogen	Heterogen
De individuella medlemmarnas signifikans	Absolut	Relativ
De individuella medlemmarnas attityd till organisationen	Formell	Materiell

Ett sådant schema gör det möjligt att placera in olika typer av organisationer i ett större, systematiskt ordnat sammanhang. Det kan bilda en utgångspunkt även för en undersökning av tillsvidare lägre abstraktionsgrad och med speciell inriktning på tillkomstprocessen. Det bör emellertid då vidareutvecklas och föras med ytterligare kriterier. Vidare distinktioner blir nämligen nödvändiga för att särskilja förslag som alla befinner sig nära mitten av de kontinua som kan dras mellan de i schemat angivna ytterpunkterna. Vissa, för en preliminärdebatt före en organisations grundande speciella faktorer bör också beaktas, såsom tidpunkten för dess bildande och den typ av fred som erfordrades.

I det följande kommer icke någon klassifikation att göras av framförda förslag utifrån dessas explicita bestämmelser rörande medlemskap. I många fall var dessa bestämmelser vagt formulerade – icke sällan fullt medvetet – i andra dolde sig bakom till synes precisa klausuler skiftande intentioner. I stället skall ett försök göras att visa att floran av förslag kan återföras på och analyseras

2 Vissa hänvisningar till medlemsfrågans behandling under andra världskriget kommer att ges i noterna.
3 Claude, *Swords Into Plowshares*, s. 78 f.
4 Schwarzenberger, s. 430–37.

utifrån ett begränsat antal allmänna organisationsprinciper. Dessa principer anger generella ramar för lösningen av sådana problem som medlemskap och organisationsstruktur. En organisationsprincip inspirerar alltså vanligen icke blott en typ av förslag; den tillåter viss experimentell inriktning och alternativa lösningar. I den följande analysen kommer en huvudvariant och ett skiftande antal undervarianter i vissa principer att urskiljas. Distinktionen mellan dessa kategorier har gjorts på principiella grunder, icke efter den roll den ena eller andra varianten spelar i debatten.

Antalet organisationsprinciper har inskränkts till fyra, (varav tre kommer att närmare behandlas i det följande) då förslag till en internationell organisation – termen här begagnad i gängse mening av en kollektiv, kooperativ institution – aldrig härrör från extrema politiska riktningar.⁵

Samfundsprincipen ligger bakom förslag som syftar till att innesluta världens stater i ett enda förbund. Medlemsfrågan måste här få en omedelbar eller snar lösning i universalitetens tecken. Nödvändigheten av allmän anslutning gör emellertid att syften och struktur hos det internationella organet måste avpassas efter vad man kan nå enighet om. De blir antingen vagt angivna eller uttryckligen begränsade. Tendensen hos denna princip pekar icke mot en organisation utrustad med tvångsmedel, snarare rör den en formalisering av ”normala” internationella relationer eller en koncentration av verksamheten till främst juridiska aspekter grundad på en tro på möjligheterna till juridiska lösningar av politiska konflikter.

Gemenskapsprincipen avser att skapa en organisation baserad på solidaritet, vilken naturligt resulterar från en grundläggande överensstämmelse mellan medlemmarna ifråga om åskådning, intressen och mål. Den allmänna uppslutningen kring gemensamma syften upphäver eller kompenserar till fullo skiljaktigheter mellan medlemmarna ifråga om makt och materiella resurser. Det internationella samarbetet tänks vara kontinuerligt och snabbt expanderande till att omfatta alla viktigare områden. Organisationen blir därmed i allt högre grad det egentliga maktcentrat i internationell politik. Medlemsfrågan blir utifrån gemenskapsståndpunkt en väsentlig fråga – väsensfrämmande enheter kan uppenbarligen icke beviljas inträde – men den troddes snabbt bli löst genom demokratins oemotståndliga segertåg.

Konsertprincipen verkar i projekt där utformningen av en internationell organisation överlåtes till stormakternas avgörande, antingen så att enbart dessa blir medlemmar eller att de utgör ett direktorium med praktiskt oinskränkta

5 För de bakom dessa principer liggande allmänpolitiska föreställningarna jfr förf:s *Power and International Order*, avsnitten om de moderata och radikala riktningarna.

befogenheter. Under alla förhållanden får organisationen en oligarkisk prägel med en explicit stratifiering efter makt och strategisk betydelse. Då staternas intresseinriktning är individualistisk uppfattas internationellt samarbete som i grunden temporärt eller provisoriskt; en institutionalisering är endast tänkbar på mycket lång sikt. Härav följer också att en organisation icke inom överskådlig framtid kan bli medelpunkten i internationell politik utan blott ett av flera fora.

Alliansprincipen slutligen återfinnes i förslag som vill bygga en internationell organisation på de fundament som lagts av en i krigstid prövad och samman-svetsad mindre grupp. Det kan förefalla som en motsägelse att vilja bygga en internationell organisation på en allians; begreppen ställs vanligen i motsats till varandra. Det är emellertid här fråga om en storallians – en 'Grand Alliance' – med förgivet federativa eller integrerande inslag. Därigenom har stratifieringsproblemet fått om icke en slutlig lösning så i varje fall en harmonisk utformning. Möjligheten av ett vidare internationellt samarbete erkännes men det inskräpes samtidigt vissa svåröverkomliga gränser härvidlag, bottnade i relativt konstanta maktkonstellationer och i den ofrånkomliga existensen av yttre hot, eller i grundläggande ideologiska skiljaktigheter.⁶

För att fullt ut kunna tillämpas var dessa principer beroende av olika slags fredsuppgörelser. Samfunds- och konsertprinciperna fordrade en förhandlingsfred, då endast en sådan kunde åstadkomma den utöver krigsallianserna gående anslutning som de båda, om än på olika nivåer, byggde på. De kunde nöjaktigt anpassas till en måttfull segerfred, om denna ställde i utsikt en relativt snar återgång till ett status quo som strukturellt liknade förkrigstidens. Däremot saknade de förutsättningar att förverkligas utifrån en deciderad segerfred.

Gemenskaps- och alliansprinciperna å andra sidan baserades på en oomtvistlig seger för den egna sidan; dock uppfattades essensen i och utsträckningen av denna seger på olika sätt. För gemenskapsprincipen skulle detta vara en demokratisk segerfred, där de materiella villkorens hårdhet fick avpassas så att de tjänade att överallt undanröja den egentliga krigsorsaken, en autokratisk politisk struktur, alltså även för fiendestaternas folk. För alliansprincipen behövdes en mer konkret bestämd seger vilken så fullständigt som möjligt avvärgde hotet från de stater som ingick i motståndarlägret; härtill kunde demokratiseringen vara ett medel, men långtifrån det mest effektiva. En förhandlingsfred, innebärande att båda parter bevarade det väsentliga i sina positioner, kunde däremot icke bilda en säker bas för en organisation byggd på gemenskaps- eller alliansprincipen; den skulle nämligen innehålla en fatal kompromiss på avgörande punkter.

6 Den sistnämnda punkten aktualiserades under andra världskriget, då Ryssland ideologiskt avvek från de västallierade mycket mer markant än under det första.

KORT HISTORIK

Tanken på en internationell organisation har en lång historia, dock rikare på doktrinplanet än på det praktiska.⁷ De första projekten var ett utflöde av planerna på en samfällid europeisk aktion mot de muhammedanska staterna och bar därmed en påtaglig prägelse av en kristen allians mot hednavärlden. Även senare bildade det västeuropeiska statssystemet det kärnområde kring vilket ett eventuellt vidareförbund kunde bildas; ofta ansågs detta kärnområde vara i behov av en enda front mot ett eller annat yttre hot. En teoretisk grundval för ett absolut universalitetsbegrepp hade utformats av naturrättsfilosofer för vilka världen var en enhet, men det var först under 1800-talet, med den tekniska utvecklingen och de framflytande demokratiska strömningarna, som detta begrepp gavs ett politiskt innehåll. Det uppfattades då icke som ett statiskt och evigt system utan som en följdföreteelse till framstegstanken. Idén om en fortlöpande sammanslutning av mänskligheten blev en vedertagen viktoriansk framtidsvy, apostroferad i Tennysons vision av "the Parliament of Man, the Federation of the World" men också av män av mer prosaisk läggning. Sålunda frammanade Woodrow Wilson "a tendency ... as yet dim but destined to prevail towards, first, the confederation of parts of empires like the British, and finally of the great states themselves ... a tendency towards the American type of governments joined with governments for the pursuit of common purposes in honorary equality and honorable subordination."⁸

Konkreta utslag av denna mot ökad organisering tenderande internationalism återfanns i de två Haagkonferenserna 1899 och 1907.⁹ Bortsett från deras praktiska resultat hade de en djupgående inverkan på opinionen världen över, främst genom att fastlägga den internationaliska åskådningens grundsatser: treenigheten universalitet, jämlikhet och nedrustning. Ett för framtiden betydelsefullt prejudikat till förmån för universalitet var representationen vid konferensen 1907 av icke mindre än 44 stater. Doktrinen om staternas jämlikhet erkändes formellt. Nedrustningsfrågan förklarades vara det främsta internationella problemet.¹⁰ I senare diskussion, speciellt under kriget, kom Haagkonferenserna att bilda en utgångspunkt både för kritiker och försvarare av deras verk.

7 För detaljerade översikter se t.ex. Meulen, *Die Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung*; Lange-Schou, *Historie de l'internationalisme*, I-III. En kortfattad framställning, som emellertid täcker både teori och praktik, är Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace*. Om det allmänna relationsproblemet mellan en internationell organisation och det internationella samhället jfr Lasswell, "World Organisation and Society", i Lerner-Lasswell, *The Policy Sciences*, s. 102–17.

8 Tennyson, *Locksley Hall* (1842); Baker-Dodd, *The Public Papers of Woodrow Wilson*, I, s. 157 f. Jfr Mangone, *The Idea and Practice of World Government*, s. 70–91.

9 För den första konferensen se Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, II, s. 581–92; för den andra Lorents, *Första Katastrofen*, s. 290–98.

10 Scott, *Les Conférences de la Paix de la Haye de 1889 et 1907*, I, s. 145 ff om jämlikhetsfrågan, I, s. 88 ff, III, 29–35, om universaliteten och II, s. 559–73 om nedrustning.

Krigsutbrottet blev ett hårt slag för internationalistiska och pacifistiska strömningar.¹¹ Småningom blev kriget en mäktig drivkraft för nya ansträngningar att organisera det internationella systemet, men dessa kom i mycket att följa andra vägar. De äldre pacifistiska riktningarna kom i ett svårt läge, miss-tänkliggjorda som de var i den allmänna patriotiska tidsandan och oförmögna att komma förbi sitt gamla dilemma om maktanvändning. En annan strömning växte sig stark, på många håll på pacifismens bekostnad. Dess program innebar ett accepterande av tanken att använda tvångsmedel för att upprätthålla freden, men dessa skulle underordnas rättsliga regler. Det var utifrån dessa utgångspunkter som idén om ett nationernas förbund fördes fram som ett alternativ till vad man betraktade som förkrigstidens internationella anarki.¹²

Debatten om en internationell organisation utvecklades snabbt från ett blygsamt och oartikulerat begynnelsestadium. Under de första krigsmånaderna talade man i vaga och nostalgiska ordalag om en återupprättad europeisk konsert som visserligen kunde bli ett embryo till ett europeiskt statsförbund men vars omedelbara och konkreta uppgift var att bilägga den just utbrutna konflikten och att förmå stater att avge ömsesidiga garantier mot framtida krig. Dessa 'praktiska' förslag var dock ett led i en "stop the war"-rörelse snarare än i en mer långsiktig strävan. Sedan utsträcktes debatten dels geografiskt till att gälla även utomeuropiska områden, dels innehållsmässigt till att omfatta betydligt mer genomgripande reformförslag. Vissa av dessa var främst inriktade på metoder för medling och skiljedom, på vädjanden till förnuft, rättskänsla och den allmänna opinionen men var begränsad ifråga om organisationell struktur. Andra förslag åter syftade att upprätta en mer eller mindre fullständig internationell styrelse med organ för exekutiva, legislativa och medlande funktioner.

Ett stort antal föreningar och sällskap bildades för att propagera för olika förslag till en nydaning av det internationella systemet.¹³ Deras inflytande på åsiktsbildningen varierade avsevärt, men en växande folkopinion för någon form av internationell myndighet gjorde sig märkbar, främst på entente-sidan. Den påverkade i sin tur regeringarna som en efter en lät tillsätta kommissioner för att studera frågan och inkomma med förslag till dess lösning. President Wilson framstod snart som den ledande förespråkaren för en internationell organisation. Hans offentliga uttalanden präglades visserligen av propagandistisk kraft men var föga preciserande ifråga om organisationens sammansättning och närmare uppgifter. Då samtidigt de europeiska regeringskommissionernas

11 Beales, *The History of Peace*, s. 243–77. En stor pacifistkongress var utlyst att äga rum i Wien i augusti 1914, *Le Mouvement Pacifiste* 1914. På officiell nivå förberedde man en tredje Haagkonferens.

12 Någon tillfredsställande studie av folkförbundstanken under kriget finns icke. Jfr dock Walter, *A History of the League of Nations*, I samt Rappard, *The Quest for Peace during the World War*, kap. I.

13 Jfr Bartlett, *The League to Enforce Peace*; Winkler, *The League of Nations Movement in Great Britain*, 1914–1918; och för en kort allmän översikt Moe, *Det internasjonale arbeid for fred, 1914–1939*, s. 5–22.

arbete hemlighölls och någon samverkan dem emellan icke förekom skapades en klyfta mellan statsledningarna och opinionen. Frågan om ett nationernas förbund stod oundvikligen på dagordningen. Men den allmänna opinionen hade icke givits någon föreställning om vad som kunde vara praktiskt möjligt att uppnå. Statsmän och experter mötte upp vid fredskonferensen med i avskildhet färdigskrivna utkast som sedan oförmedlat konfronterades med varandra.¹⁴

Analys

SAMFUNDSPRINCIPEN

a) Huvudvariant: en allmän internationell organisation

Förslag byggda på samfundsprincipen bildade den konstruktiva delen av en generell och principiell kritik av förkrigstidens internationella system och detas viktigaste instrument, maktbalanspolitiken. Det explicit oftast återopade skälet för en organisation baserad på samfundsprincipen var att denna blott på så sätt kunde bli en myndighet som höjde sig över allianserna och därmed bröt maktbalansens onda cirkel.

No league can be real and effective unless it were of a general and all-embracing character. Exclusion or abstention of any leading power, or even any number of minor states, would be fatal to its utility since it would then inevitably lead to combinations and groupings similar to those leagues which in past history have proved to be the cause of war rather than the guarantee of peace.¹⁵

Bakom argument av samfundskaraktär låg föreställningen att om en internationell organisation skulle få världsomfattande uppgifter vore det naturligt att den finge stöd av så många stater som möjligt. Man uppfattade kontrollområde och medlemskapsområde som naturligen identiska. Härtil kom att man kunde falla tillbaka på universalitetsprejudikatet från andra Haagkonferenser. De 44 stater som då deltagit kunde icke gärna uteslutas från förslag av samfundsstyp som uttryckligen syftade att föra konferensernas verk vidare.

Uttalade krav på en absolut universalitet förekom mycket sällan. Vissa grundläggande inskränkningar gjordes av alla i debatten deltagande riktningar. Sålunda räknades som antagbara medlemmar blott "civiliserade" stater; därmed uteslöts, efter något skiftande kriterier en större eller mindre grupp. Attributet "oberoende" begagnades i samma syfte och sammanföll delvis i sin referens med civilisationskriterierna. Det värde, främst i fostrande och övervakande avseende,

14 För utarbetandet av förbundspakten se Miller, *The Drafting of the Covenant*, I-II, som på enskilda punkter kan suppleras av hans *My Diary at the Conference of Paris* (21 vol.)

15 *Statement by the British Branch of the inter-Parliamentary Union*, 22/7 1918, *International Conciliation*, Jan. 1919, s. 78.

som medlemskap för mindre civiliserade stater kunde innebära, ansågs ej upp-
väga de strukturella och politiska komplikationer det medförde.¹⁶

I allmänhet nöjde man sig med formuleringar sådana som att den kommande organisationen borde vara "non pas nécessairement universelle, mais générale".¹⁷ En oundgänglig förutsättning var emellertid att majoriteten av stormakterna, och däribland först och främst de ledande i båda de krigförande blocken, från början anslöt sig till organisationen. För att uppnå ett allmänt medlemskap användes i förslag av samfundskaraktär tre olika typer av bestämmelser. Den första och vanligaste föreskrev blott att medlemskap i princip borde stå öppet för alla civiliserade stater. Den universalitet man kunde uppnå måste vara permissiv. I det skandinaviska utkastet till en konvention rörande en mellanfolklig rättsordning, från hösten 1918, uttrycktes detta klart:

... inbjudningar böra utgå till alla de stater som voro inbjudna till andra Haagkonferenser Skulle dessa alla stater icke vara villiga att deltaga i sådana överenskommelser, böra de likväl komma till stånd mellan dem som äro villiga att deltaga, under förutsättning att bland dessa befinna sig - - -

Därest efter avslutande av överenskommelserna andra stater vilja ansluta sig till densamma, står detta dem fritt såframt ej invändning däremot främställes av en i konventionen närmare bestämd minoritet av de stater som äro deltagare i konventionen.¹⁸

Det veto som här fanns – och som i första hand riktade sig mot mindre civiliserade stater – saknades i en annan formel, enligt vilken medlemskap kunde följa ur en unilateral akt av en enskild stat. Denna version begagnades framför allt av talesmän för stater som kände sig förfördelade eller hotade av utestängning; sålunda föreskrev Erzbergers utkast att "jeder souveräne Staat kann auf Grund des Beschlusses seiner gesetzgebenden Körperschaft dem Völkerbund beitreten."¹⁹ Förslag av denna typ utnyttjade föreställningen att varje stat genom sin på folkrättslig väg erkända existens hade en oavvislig rätt att tillhöra de organ som kunde upprättas i det internationella samhället.²⁰

16 För exempel på civilisationskriterier – antalet röstberättigade uppgå till 10–20 % av den totala bofasta befolkningen – jfr Avant-Projet dune Société des Nations (Genève), 7 f; om mindre civiliserade staters medlemskap, Lange-Marburg, 10/7 1918, Latané (ed), *Development of the League Idea*, II, s. 487 f.

17 Huber, *Problèmes relatifs à la Société des Nations*, s. 15 f. Detta var en promemoria utarbetad för den officiella schweiziska studiekommisionen.

18 K. Maj:ts Prop. nr 90 (1920), bilaga 9, s. 224, 214 f; program för League of Nations Society (London), § 1, Woolf, *The Framework of Lasting Peace*, s. 66; den holländska regeringskommissionens utkast, § 1, Latané, II, s. 834.

19 Erzberger, *Der Völkerbund*, s. 184, § 2. Denna klausul var förbunden med ett förbud mot utträde, i vilket fall sanktioner kunde tillgripas, ib. § 3.

20 Så menade den spanske regeringschefen Maura att ett förbund som utgav sig för att vara allmänt måste bevilja som inträde för alla folk "que pretendan formar parte de la misma". *El Imparcial*, 16/2 1919.

I ett mindre antal förslag slutligen förekom tanken på en tvångsmässig anslutning, Denna skulle förvisso icke gälla generellt utan tog sikte på de stater man starkast misstänkte för aggressiva intentioner. Det ansågs ytterst väsentligt att dessa stater skulle tvingas inträda i organisationen för att mer effektivt kunna hållas under kontroll. Man drog härvid en parallell med det inomstatliga samhället som inkluderande såväl "tjuvar och illgärningsmän som laglydiga medborgare".²¹

Dessa nyanser av ett allmänt medlemskap var nära relaterade till de syften organisationen tänktes tjäna och de funktioner den skulle utrustas med. Det permissiva medlemskapet var utmärkande för den riktning vars omedelbara strävan var att uppnå en förhandlingsfred och som från denna utgångspunkt ville bygga en organisation i allt väsentligt på Haagkonferenserna. I syfte att säkerställa en fredlig uppbyggnad av det internationella samhället skulle dessa "erhålla en fast organisation och sammanträda på regelbundet återkommande tider".²² Visserligen ville man förse Haagverket "with muscle and with bone" men utrustningens perfektionsgrad fick bero på vilket mått av enighet man lyckades uppnå i början. Trots ovissheten härom var ett allmänt medlemskap att föredra framför ett selektivt; världen ansågs bättre skyddad från krig genom "a universal league with a minimum of obligations than by the maximum obligations, enforced by a limited League of Powers".²³

De båda andra versionerna däremot förutsåg en vida mer omfattande organisation. Framför allt var detta fallet med de förslag som rekommenderade en tvångsmässig anslutning av de forna fienderna; en sådan klausul kunde vara meningsfull blott om organisationen förfogade över oemotståndliga tvångsmedel.²⁴ Den optionsbaserade varianten förutsåg en organisation vars huvudsyften låg på de rättsliga och ekonomiska planen snarare än på det politiska.²⁵ Den ingick i föreställningarna om en rättsfred – i kontrast till maktfred – som blev förhärskande i centralmakterna vid krigets slut.

Förslag byggda på samfundsprincipen härrörde från grupper som dels hade en förkrigstida internationalistisk tradition, dels var utestängda från eller blott i ringa grad deltog i den politiska processen. Denna kombination av oförmåga att i den existerande situationen påverka de enskilda staternas politik och strävan att även under kriget bibehålla ett samarbete över gränserna bidrog att ge deras program och förslag en ekumenisk och det kontroversiella undvikande prägel.

21 G.N. Barnes, *Times* 6/8 1918; jfr Keen, *Hammering Out the Details*, s. 31 f.

22 Lange, *Centralorganisationen för en varaktig fred*, s. 6 f; W. H. Dickinson, förord till Keen, *A League of Nations with Great Powers*, s. 5.

23 Catellani-Marburg, 16/2 1919, *Latané*, II, s. 613 f.

24 Parmoor, i överhuset, 19/3 1918, *Parliamentary Debates*, House of Lords XXIX, 483 f; jfr hans artikel, "Lord Lansdowne and the League of Nations", *Contemporary Review*, Jan. 1918, s. 10.

25 Jfr Erzbergers förslag § 1, Kap. III, V.

Det var främst tre rörelser som här var aktiva. Den första utgjordes av den traditionella pacifismen och andra med Haagandan identifierade grupper. En typisk exponent var Centralorganisationen för en varaktig fred, vilken räknade deltagare från de neutrala länderna men även, om än i mindre antal, från båda krigförande lägren.²⁶ Grundvalen för det praktiska arbetet inom denna grupp lades, karakteristiskt nog, i ett "minimiprogram"; detta vidrörde icke uttryckligen medlemskapsfrågan. Man väddade blott om stöd för sina strävanden från alla civiliserade stater.²⁷ I minimiprogrammet ingick visserligen också en rad punkter av annan karaktär – antiannekteringsprincipen, en upplyst kolonialpolitik, minoritetsskydd och en parlamentarisk kontroll över utrikespolitiken – vilka antydde förhållanden av demokratiska strömningar. Dessa var emellertid i det praktiskt inriktade arbetet underordnade det omedelbara målet, en snar fred.

En annan rörelse av liknande internationalistisk inriktning var den socialistiska. I sin strävan att överbygga den klyfta mellan de olika nationella sektionerna som kriget skapat, arbetade den under samma svårigheter som pacifismen. De uttalanden som var avsedda att ge uttryck för en samlad socialistisk opinion var också försiktigt formulerade, icke minst när det gällde en framtida organiserad fred. Förutom nödvändigheten att icke stöta några nationella grupper, fanns ett ytterligare skäl för denna återhållsamhet. Man strävade nämligen efter att vidareutveckla programmet för en specifikt socialistisk fred, med utgångspunkt i resolutionerna från kongressen i Köpenhamn 1910, och man var tveksam om värdet av en mellanstatlig organisation. Det sista försöket från internationellt socialistiskt håll att formulera ett fullständigt fredsprogram, den internationella socialistiska byråns rapport till den föreslagna konferensen i Stockholm 1917, rekommenderade visserligen upprättandet av ett nationernas förbund men undvek att specificera dess medlemskap.²⁸

En tredje internationalistisk riktning och den enda officiella förespråkaren för en långtgående tillämpning av samfundsprincipen, var den katolska kyrkan. Den fullständiga opartiskhet som Paven kunde iaktta motvägdes emellertid av en lika enständig vägran att befatta sig med politiska spørsmål. När han övergick från allmänna talesätt till "åskådliga och genomförbara förslag", i sin fredsnot av augusti 1917, kom dessa också att stanna vid nedrustning och obligatorisk skiljedom. Den tänkbara organisationella strukturen var enkel.²⁹

26 Lange, a. a., s. 4 f, 17 ff. För dess arbete se ock dess *Recueil de rapports sur les différents points du programme minimum*.

27 Ib. s. 6 f; Munch, *Les Origines et l'Oeuvre de la Société des Nations*, I, s. 15–21.

28 van der Slice, *International Labor, Diplomacy And Peace, 1914–1918*, s. 38.

29 Scott, *Official Statements of War aims and Peace Proposals*. För en senare tolkning av de påvliga intentionerna, under kritik av NF:s komplicerade uppbyggnad, se *Osservatore Romano*, 11/3, 1919. För ett försök att framställa nationernas förbund som en från början katolsk tanke se biskopen av Arras, Julien, *La Société des Nations: une théorie catholique*.

En jämförlig roll på det mellanstatliga planet spelade de neutrala staterna. Om neutralitetspolitik utgjorde en negativ reaktion från deras sida till utestängningen från inflytande, var den positiva att finna i en praktiskt, men ibland även ideologiskt, motiverad strävan att främja internationell förståelse, på kort sikt genom medling i kriget, på längre sikt genom en utbyggnad av folkrätten.³⁰ Sitt största intresse i debatten om en internationell organisation kom de neutrala staterna emellertid att spela i ett läge då ett direkt förverkligande av samfundsprincipen icke tedde sig möjlig.

Det kanske vanligaste och i debatten farligaste argumentet mot en internationell ordning baserad på samfundsprincipen var att den, via en förhandlingsfred med anknytning till status quo ante, skulle återupprätta detta djup diskrediterade tillstånd.

Ty "the relations of nations to one another, as defined and regulated by the international law of the world as it stood on July 31, 1914, constituted a league of peace, neither more nor less, and it went to smash".³¹ Denna identifikation gjorde samfundsförslagen till ett anatema för alla dem som var övertygade om att en ny världsordning skulle uppstå genom kriget. Dessa skäl användes av Wilson för att tillbakavisa påvens fredsnot.³²

b) Undervarianter

Medan huvudversionen av samfundsförslagen avsåg en organisation skapad i anslutning till ett fredsslut, som gjorde ett inträde av samtliga stormakter möjligt, fanns det vissa varianter enligt vilka arbetet kunde starta tidigare. De kan också sägas ha tjänat som tillfälliga reträtspositioner i ett läge där någon möjlighet att skapa en genuin internationell organisation icke förelåg. Man lät här den universalistiska linjen företräddas av det normala internationella samhällets enda kvarvarande representanter, de neutrala staterna. Den kärngrupp det här var fråga om fick emellertid närmast karaktären av en förberedande arbetsgrupp; det ingick inte i deras uppgifter att vid en utvidgning pröva de inträdessökandes kvalifikationer.

Det fanns i princip två sätt att utforma ett förbund av neutrala. Den ena omfattade alla neutrala stater oavsett storlek och geografisk belägenhet. Det andra begränsades till en regional grupp av neutrala stater. En realpolitisk förutsättning i båda fallen var att förbundet var tillräckligt stort för att utöva inflytande. I praktiken innebar detta att det måste kristalliseras kring en stormakt.

30 Se t.ex. president Calonders tal, 24/11 1917, Munch, I, 386, och framför allt Wilsons tal på våren 1916, Public Papers, IV, 184 ff, för ideologin om en de neutralas mission.

31 F. K. Giddings, "The Bases of an Enduring Peace", *International Conciliation*, April 1917, s. 108 f.

32 Wilsons svarsnot, 27/8 1917, Public Papers, V, s. 93–96 – jfr ett tidigare än skarpare avståndstagande från status quo ante i hans budskap till det ryska folket, 26/5 1917, ib., s. 50; Baker, *Woodrow Wilson*, VII, s. 221 f.

1: En all-neutral konferens

På kort sikt fanns det otvivelaktigt trängande skäl för de neutrala att söka sluta sig närmare samman. Deras intressen hotades på ett likartat sätt av de krigförande; ett gemensamt uppträdande, framför allt i politiska och ekonomiska frågor, kunde mycket väl vara det enda sättet att effektivt skydda dem mot stormaktsblocken.³³ Men ett samarbete hade också mer långsiktiga och mer konstruktiva aspekter. Det framstod som ett gemensamt intresse för de neutrala att återföra de störda mellanfolkliga förbindelserna i normala banor och att gemensamt agera i denna fråga gentemot stormakterna. Härvid skulle deras funktion av på en gång medlare och opartisk jury vara det främsta instrumentet.³⁴ På så sätt skulle ett förbund av neutrala icke blott, och icke främst, tjäna tillfälliga syften utan också bli kärnan eller utgångspunkten för en kommande världsorganisation.

Redan i krigets första skede framfördes uppfattningen att en neutral gruppering vore den enda tänkbara kärnan för en framtida internationell rekonstruktion. Därav följde en rekommendation att skapa en neutral konferens som skulle förbli samlad så länge kriget varade och som skulle bemyndigas att "consider and promote the definition and defence of the rights of the non-belligerents and to consider and formulate the principles and policies which the neutral states should advocate for the reorganization of the world after the war is ended". På ett tidigt stadium tillkom även uppgiften för en neutral konferens att söka medla i den pågående konflikten.³⁵ Såsom varande den mäktigaste neutrala staten kom USA att framstå som den naturlige ledaren för dess bemödanden. Men den amerikanska politiken under neutralitetsperioden belyser väl den ambivalenta position vari en stormakt blir försatt genom strävanden efter neutral samling. Först i början på 1917 fick denna aktualitet för Wilsons politik. I övergångsperioden mellan neutralitet och krigsinträde fördes tanken på ett neutralt förbund fram som ett alternativ till dessa båda handlingslinjer. Det framhölls att "a league of neutrals is a better harbinger of future world solidarity than a league of belligerents" och mer specifikt, att det förstnämnda slagets förbund kunde göra USA till "the first and foremost of a group of neutrals rather than last and least of the belligerents in the day of judgment".³⁶ I sina 'Bases of Peace' av februari 1917 förberedde Wilson ett utspel efter dessa linjer. Ett antal av de punkter som senare kom att ingå i hans utkast till Nationernas Förbund – garantin för territoriell integritet och politiskt oberoende, rustningsbegränsning och förbud mot ekonomiska särgrupperingar

33 Jfr *Neue Zürcher Zeitung* 20/7 1916; *Journal de Genève* 27/7 1916.

34 *Nederlandse Anti-Orloog Raad*, *Der Beruf der Neutralen*, 14.

35 Levermore-Marburg, 10/6 1915, Latané, I, 42; uttalade av Ligue des pays neutres, 23/12 1916, *Holland News*, 73 f.

36 "Memorandum on Constructive Action if Confronted by Alternative of War" av R. G. Hayes, februari 1917, *Wilson Papers* (Library of Congress); H. A. Garfield-Wilson, 2/2 1917, ib.

– framfördes som underlag för diskussioner med andra neutrala stater, i första hand Schweiz. Svårigheterna doldes emellertid icke; troligen skulle det visa sig fysiskt omöjligt att hålla en konferens, dessutom tillkom den förlägenhet som många neutrala skulle känna över att sammanträda för att påverka krigets utgång. Planens hypotetiska karaktär framträdde dock klarast i den bestämmelse som gjorde ett förverkligande avhängigt av att de deltagande staterna ”may reasonably be regarded as representing the major force of mankind”.³⁷

USA:s politik under krigets tidigare skede hade emellertid varit den motsatta. Man hade konsekvent avböjt de ihärdiga försök som gjorts från neutralt småstatshåll att ta ledningen i en gemensam medlingsaktion. Än mindre kunde man då ansluta sig till ett mer vittsyftande samarbete, eftersom:

...on account of our geographical location our problems in regard to the subjects proposed for discussion (av en neutral konferens) are so different from those of countries contiguous to the belligerents that there would be no common ground for discussion; ... we are peculiarly related to the American Republics... and it has been our policy heretofore, and it seemed a wise one, to act independently of other countries although as far as possible identically with them.³⁸

Då någon stormakt icke var villig att spela en ledande roll eller då de neutralas led blott inrymde småstater var tanken på ett neutralt förbund som kärna för ett större förbund vida mindre realiserbar. Bristen på maktpolitisk tyngd i en neutral småstatsgruppering accentuerades ytterligare av medlemmarnas geografiska spridning och deras, delvis därav betingade, svårighet att enas om ett gemensamt uppträdande.

Icke minst från nordisk sida gjordes försök att samla övriga icke-krigförande stater i en neutral konferens; denna ansågs vara ”den lämpliga formen för upptagande av arbetet för förberedande av tillvaratagandet av de neutrala staternas intressen eller efter krigets slut”. Man mötte därvid en påtaglig obenägenhet att ta upp konkreta brännande frågor rörande efterkrigstidens förhållanden och nödgades begränsa sig till problem av allmän och principiell natur som icke hade direkt sammanhang med krigets avslutning.³⁹ En sådan gruppering tenderade emellertid att bli en, icke särskild effektiv, påtryckningsgrupp för att säkerställa egna särintressen, icke en brukbar kärna för en större sammanslutning.

37 *Papers Relating to the Foreign Relations of the US: The Lansing Papers*, I, s. 22 f; jfr Baker, VII, s. 465 ff; Lansing, *War Memoirs*, s. 199 ff. För svar från de neutrala: *US Foreign Relations, 1917, Supplement I*, 116–43, s. 225–43; det Svenska svaret i Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia*, IV, s. 254 f.

38 *Circular to all diplomatic mission*, 4/12 1916, *US Foreign Relations, 1916, Supplement*, s. 696 f. Om nordiska framstöten se Örvik, *The Decline of Neutrality*, s. 104 f.

39 Om dessa försök, se Gihl, passim; jfr den norska interparlamentariska gruppens skrivelse till norska regeringen 21/7 1917 (Norska UD:s arkiv.) Det kurialsvenska citatet är från Prop. Nr 90 (1920), s. 9.

2: En regional neutral gruppering

Det andra sättet att skapa en neutral kärngrupp var genom en regional gruppering. Denna variant baserades icke blott på de praktiska svårigheter som mötte att samla alla neutrala stater kring en gemensam aktion. Därutöver tyckte man sig finna en inneboende svaghet i en sådan politik; det vore "a fallacy that the cause of neutrals becomes stronger in proportion that it becomes universal".⁴⁰ De förslag som gjordes att organisera en regional sammanslutning är av principiellt intresse då de illustrerar både neutralitetspolitikens problem i en kontinental ram och den generella relationen mellan regionalism och universalitet.⁴¹ Då vid den tiden för första världskriget de regionala tankegångarna ännu var föga utbildade, framträdde det positiva sambandet med universaliteten tydligare än de negativa. Den regionala grupperingens funktion som kärngrupp var emellertid av en annan karaktär än den all-neutrala samlingens. Den hade att tjäna som föredöme, en modell; den kunde väl senare ingå i en större sammanslutning, men den kunde själv icke organiskt utvidgas till att omfatta stater som låg utanför regionen ifråga.

I sitt avståndstagande från ett allmänt neutralt samarbete hade USA:s regering framhävt sin speciella anknytning till övriga amerikanska stater. I själva verket hade under åren 1915–17 förhandlingar förts om pan-amerikansk pakt som skulle ge "mutual guarantees of territorial integrity and political independence under republican forms of government" och som vidare avsåg att stabilisera medlemsstaternas inre struktur genom kontroll över rustningsindustri och åtgärder mot revolutionär propaganda.⁴² Ehuru till slut resultatlösa, belyser dessa strävanden problemen vid skapandet av en regional gruppering; vidare blev de pan-amerikanska förhandlingarna ett slags experimentalfält för Wilsons tänkande rörande ett nationernas förbund.

Problemen om medlemskap och stratifiering uppträdde här i mindre skala. Liksom det tidigare existerande regionala organet, den pan-amerikanska unionen, var den nya sammanslutningen avsedd att omfatta alla de amerikanska republikerna. Men förhandlingarna fördes enbart mellan USA och de tre ABC-staterna. Det var visserligen underförstått att man skulle ta kontakt med de mindre staterna, men först när det var färdigt för undertecknande. Denna procedur ledde de små staterna att frukta att "the dangerous European

40 *New York Times*, cit. i *The Literary Digest*, 8/1 1916, s. 51. Jfr Alejandro Alvarez' förslag om kontinentala unioner med egna förlikningsråd, ett förslag som var utarbetat i explicit opposition till League to enforce peace. 2nd session of the American Institute of International Law (Havanna, 1917), Alvarez, *L'Organisation Internationale*.

41 Om detta problem under andra världskriget jfr förf:s uppsats i *Studier tilläggande Fredrik Lagerroth*. Se även Haas, "The Challenge of Regionalism", *International Organisation*, XII; 1958; Yalem, "Regionalism and World Order", *International Affairs* XXXVIII (1962), s. 460–71.

42 *Lansing Papers*, II, s. 472 f; Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House*, I, s. 215 ff; någon samlad framställning av förhandlingarna finns icke i tryck; de får rekonstrueras från State Departments arkiv och Yale House Collection.

policies of privileged nations” höll på att införas i de inter-amerikanska förbindelserna.⁴³ I slutstadiet utelämnades flera stater – de flesta av dessa befann sig i tvist med USA. Å ena sidan tycktes denna begränsning beröva planen den ”kontinentala karaktär som var nödvändig för dess prestige”.⁴⁴ Å andra sidan påyrkades återhållsamhet ifråga om medlemsantalet i denna nya sammanslutning; dess utsikter ansågs bli allt ovissare ju längre dess medlemskap utvidgades och sfären för gemensam verksamhet utsträcktes. Den nya och större pan-amerikanska politiken var ”a matter of the joint purposes of the strong and orderly republics only”.⁴⁵

Ett sällsamt mellanspel förenade diskussionen om medlemskap med frågan om den pan-amerikanska grupperingens relationer till den övriga världen. Det gällde Canadas ställning. Detta land hade alltid stått utanför den pan-amerikanska sfären; nu framkastades tanken om man icke på något sätt skulle kunna associera det – och därmed indirekt det brittiska imperiet med den föreslagna pakt. Till några praktiska resultat ledde detta uppslag icke.⁴⁶

Om den föreslagna paktens vidare, internationella implikationer rädde olika uppfattningar. Vissa grupper betraktade den som rent regional, som ett instrument för en kontinental neutralitetspolitik. Andra, bland dem Wilson och hans närmaste rådgivare, såg den i ett längre perspektiv. Den skulle kunna tjäna som ”ett slags modell för andra staters handlande”, att ”visa de europeiska staterna ett sätt att garantera fred när kriget är över”. Kärnaspekten tenderade här att undantränga den regionala.⁴⁷

I förslagen av samfundskaraktär täckte den planerade organisationens kontrollområde och dess medlemsområde varandra. Projekt byggda på övriga principer skilde däremot dessa från varandra; de behöll en global utsträckning på kontrollområdet men inskränkte på olika sätt medlemskapet. Gemensamt för dem var att deras förverkligande berodde på anslutningen av vissa nyckelstater – definierade som sådana efter skiftande kriterier. Så snart dessa anslutit sig kunde även en inskränkt kärngrupp börja utöva alla de funktioner som tillkom den kommande vidare sammanslutningen.

43 Calderón, boliviansk minister i USA, i *Washington Post*, 5/12 1915.

44 Castro Ruis, ”Wilson’s Latin-American Treaties”, *Chile: a monthly survey of Chilean affairs*, mars 1927, s. 77.

45 Boston Transcript, cit. *The Library Digest*, 8/1 1916, s. 52; jfr ib. 29/1 1916, s. 216.

46 Seymour, I, s. 227–30; *House Diary*, 22/2 1916 (Yale House Collection). För tidigare propaganda för att ansluta Storbritannien till det pan-amerikanska samarbetet, jfr L. Einstein, *National Review*, Nov. 1914, s. 357 ff.

47 För den förstnämnda åsikten se W. J. Bryan, Bemis, *The American Secretaries of State*, X, s. 28 f; senator Stone, intervju i *La Nacion*, 9/2 1916; för den senare Wilson-Lansing, 27/10 1915; *Lansing Papers*, II, s. 489, och 12/4 1917, *Lansing MSS* (Library of Congress); Seymour, I, s. 215.

KONSERTPRINCIPEN

a) Huvudvariant: ett förbund av stormakterna

Kännetecknande för de ur konsertprincipen härledda förslagen var den fundamentala vikt de lade vid en ofrånkomlig skiktning efter maktlinjer i det internationella systemet och till följd därav, den utslagsgivande roll de tillmätte stormakterna. Idén om en hierarkisk rangordning mellan staterna hade varit ett grundläggande element i klassisk europeisk diplomati; senare utveckling på de tekniska och ekonomiska områdena tycktes blott än starkare understryka dess konstanta natur. Skillnaden i makt mellan olika kategorier av stater framstod t.o.m. som alltmer accentuerad; de stora blev allt mäktigare, de mindre allt obetydligare.⁴⁸ Behovet av en reglerad internationell ordning erkändes, men med de postulat som konsertprincipen inrymde, kunde detta ske blott genom ett stormakternas kollektiva ledarskap, försiktigt eller provisoriskt institutionaliserat så att icke den till sist nödvändiga handlingsfriheten för de enskilda makterna helt kringskars.

Det viktigaste skälet att upprätta ett fredsbevarande organ av denna typ var att det därigenom garanterades att kontinuerligt stå i full överensstämmelse med den verkliga maktfördelningen. Samtidigt som man undvek en diskrepans mellan realiteter och aspirationer, vann organisationen både en strukturell elasticitet och en optimal förmåga till ingripande; den bästa förutsättningen för kollektiv handling ansågs ligga i "the united but independent and masterful action of a few great states strong enough to preserve peace".⁴⁹

Trots alla meningsmotsättningar mellan stormakterna – och deras existens förnekades icke – fanns det, ansåg man, ett slags funktionell gemenskap mellan dem. Icke minst hade de det gemensamt att på grund av vidden i sina förpliktelser vara de enda helt ansvarsmedvetna medlemmarna i det internationella systemet.⁵⁰ Det ansågs därför naturligt att samhörigheten och kontaktmöjligheterna dem emellan vidareutvecklades i den takt och omfattning maktkonstellationerna medgav. Både i kriget och i de aktioner för ordningens upprätthållande som i framtiden kunde vidtas föll bördan och ansvaret nästan uteslutande på stormakterna. Detta låg i tingens natur; "it could not be altered by enactment".⁵¹ Även i detta avseendet skulle inrättandet av ett ändamålsenligt exekutivt organ innebära ett viktigt steg framåt.

48 Om det generella problemet stormakter, småstater och en internationell organisation, se Markus, *Grandes puissance, petits états et le problème de l'organisation internationale*; Kaeckenbeck, "The Function of Great and Small Powers in the International Organisation", *International Affairs*, april 1945, s. 308 ff.

49 T. Williams, "Entangling Alliances, Now and in Washington's Day", *Enforced Peace*, s. 77.

50 Taft, 30/12 1918, Marburg-Flack (eds), *Taft Papers on the League of Nations*, s. 192 f.

51 Williams-Marburg, 5/11 1917, *Latané*, I, s. 357. Om problemen vid ett stormaktsarbete under och efter andra världskriget se Fox, *The Super-Powers*, s. 12–26 och part IV.

För förslagen till en internationell organisation efter dessa linjer finns det en konkret historisk förebild, de europeiska makternas konsert, verksam från 1814 till 1856. Medan denna institution var ett stående angreppsmål för vänsteropinionen i krigstidens debatt, försvarades den av moderata element icke blott för sin historiska insats utan även i dess egenskap av en mer tidlös modell för en internationell organisation.⁵²

I sin mest typiska version fordrade konsertförslagen medlemskap för alla stormakterna men nämnde intet om övriga stater. Denna formel täckte en skala av rekommendationer som sträckte sig från ett explicit krav på ett till stormakterna inskränkt medlemskap till en preferer "not to be rigid in scrutinizing qualifications". Gemensamt för dessa attityder var emellertid övertygelsen att småstaterna under inga förhållanden skulle utöva något väsentligt inflytande.⁵³

Gemenskapen mellan stormakterna ansågs innebära en nära nog antagonistisk intressemotsättning mellan dem och de mindre nationerna tagna som kollektiv. Det fanns hos småstaterna en farlig benägenhet att föra en ansvarslös politik som ofta ledde till krig, vilka sedan stormakterna fick kämpa till slut.⁵⁴ Även inom en institutionaliserad ram bestod denna motsättning. Erfarenheter både från Haagkonferenserna och från den pan-amerikanska unionen anfördes som bevis för att det hos småstaterna fanns en tendens att gadda sig samman mot stormakterna och att obstruera dessas önskemål "for no purpose whatever except to show a power of combination". En sådan situation där en stormakt skulle kunna nedrustas av "en kombination av Liberia, Montenegro och Guatemala" framstod som absurd.⁵⁵ Det arrangemang som syntes rimligast var därefter att lämna småstaterna utanför men låta dem dra nytta av organisationens fredsbevarande verksamhet. Detta ansågs dessutom bäst överensstämma med önskemålen hos de mer högtstående småstaterna, som i det kollektiva ledarskapet utövat på detta sätt såg ett skydd mot individuell hegemoni.

En sådan bestämning av medlemskapet – rigorös på den väsentliga punkten, medvetet oprecis i övrigt – låg helt i linje med konsertprincipens pragmatiska rekommendationer beträffande organisationens struktur. Det besvärligaste problemet, relationen makt-ansvar, var emellertid löst, vare sig organisationen

52 En typisk sådan försvarsskrift var Phillips, *The Confederation of Europe*; jfr ock C. K. Websters studie över Wienkongressen i *Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office*, No. 153, och för dess inverkan, Nicolson, *Peacemaking* 1919, s. 115–17.

53 Cecils memorandum "League of Nations", 17/12 1918, Miller, *Drafting* II, s. 61, doc. 6; jfr Crowes försök att ur Cecils förslag från dec. 1916 få besked om vilka som tänktes bli medlemmar i en tänkt organisation, *Notes by Sir Eyre Crowe*, 1. För en explicit begränsning av medlemskapet: New York Bar Association, *Latané*, II, s. 729.

54 Ib., II, 726; "Official Study Group of the League to Enforce Peace: Record of discussion", 17/12 1917, Oscar S. Straus Papers (Library of Congress). Föreställningen om en oundviklig kollektiv antagonism mellan stora och små förnekades emfatiskt av många företrädare för de små staterna, Lange-Marburg 26/7 18, *Latané*, II, s. 492; Prop Nr. 90, s. 30.

55 Ib.; Amery-Reading, okt. 1917, Amery, *My Political Life*, II, s. 162.

sedan utformades löst eller fick en mer komplicerad uppbyggnad. Det fanns en påtaglig förkärlek bland konsertprincipens anhängare för en blygsam början utifrån diplomatiska kontakter: informella konsultationer mellan stormakterna eller mer regelbundna ambassadörskonferenser.⁵⁶ Men det var också möjligt att planera en fullt utbildad organisation med sekretariat, församling och domstol som i överste Houses utkast från juni 1918.⁵⁷

I den mån som stormakterna icke ansåg sig kunna acceptera helt universella förpliktelser framträdde ett slags stormaktsregionalt drag i förslagen.⁵⁸ Det innebar en uppdelning av världen i zoner – en upplyst, kooperativ form av inflytelsesfärer – där respektive stormakter skulle överta ansvaret för ordningens upprätthållande. Ett sådant arrangemang var vida överlägset en universell organisation som skulle "diffuse and disorganize rather than organize and make locally effective the power needful to peace".⁵⁹ I ett längre perspektiv som förutsåg en viss integration i dessa zoner skulle en sådan uppdelning i stora grupper – "sufficiently equal in power and in standard of civilisation to be able to deal with each other as equals" – skapa reella förutsättningar för ett nationernas förbund.⁶⁰

Konsertprincipens förslag ställdes emellertid inför vissa specifika medlemskapsproblem. De sammanhänge med de betingelser under vilka stormaktsförbundet skulle bildas, dvs. med krigets utgång och typen av fred, men också med den utvidgningsprocedur som var egen för konserten. Initiativet i medlemsfrågan låg hos företrädarna för stormaktsoligarkin. Utifrån deras synpunkt framstod det som relativt lätt att med ledning av kriterierna makt och strategisk betydelse avgöra vilka som kunde räknas dit; individuella staters anspråk på stormaktsställning var däremot ovidkommande. Utvidgningen av gruppen skedde genom ett slags kooptation.⁶¹ Vid de tillfällen då en förhandlingsfred med direkt anknytning till status quo ante syntes trolig var medlemsproblemet lättlost. Det förutsattes då att samtliga makter som tidigare räknats såsom tillhörande den europeiska stormaktsoligarkin skulle ingå i den nya konsertgrupperingen.⁶²

56 Så t.ex. den engelska Phillipmore-planen, Miller, *Drafting*, II, s. 4 ff.

57 Seymour, IV, s. 24–36. Enligt House var det dock skrivet "with a view of not hurting the sensibilities of any nation either in the Entente or the Central Powers", *House-Wilson*, 5/7 1918 (Yale House Collection).

58 För en liknande version av "constellar politics" under andra världskriget se Lipmann, *US Foreign Policy*, kap. X.

59 Taft, 23/1 1919, *Marburg-Flack*, s. 216. Citatet är från Huntington Wilson-Knox, 6/12 1918, *Knox Papers* (Library of Congress).

60 Amery, II, s. 163.

61 Om kooptationen av Frankrike 1814 se Hoffmann, *Organisations Internationales et pouvoirs politique des états*, s. 24 ff; Gulick, *Europe's Classical Balance of Power*, s. 269, 282. Spanien gjorde anspråk på stormaktsställning 1814 – Hoffmann, 25 – och 1918 – Beck-Friis-UD, 19/12 1918 (UD:s arkiv 23a25), båda gångerna helt utan resultat.

62 *Grey-House*, 16/4 1915, Yale House Collection; Lansdowne letter, *Daily Telegraph*, 29/11 1917. Bethmann-Hollweg tillkännagav 9/11 1916 Tysklands villighet att inträda i ett folkförbund, "ja sich an der Spitze eines Völkerbundes zu stellen", *Bethmann-Hollwegs Kriegsreden*, s. 192 ff.

Det stod emellertid tidigt klart att ytterligare en stormakt under alla förhållanden borde tillkomma, nämligen USA. För europeiska observatörer var detta en nödvändighet; först med USA:s inträde skulle ett organ få stabilitet och "be on a high plane that has never been attained by anything of the kind before".⁶³ För USA:s vidkommande däremot innebar varje engagemang i europeiska angelägenheter en brytning med den traditionella politik som undvek "entangling alliances". För vissa konservativa kretsar innebar emellertid just en gruppering av konserttyp en medelväg mellan en nationellt otillfredsställande isolationism och ett permanent samarbete med andra makter för att upprätthålla fred.⁶⁴

Vid en segerfred förändrades problematiken. Den mest svårlösta frågan ur principiell synpunkt blev då behandlingen av besegrade stormakter. Enligt den klassiska maktbalansteorin, på vilken konsertprincipen i mycket vilade, skulle ingen stormakt förlora sin ställning som sådan genom ett nederlag i ett krig.⁶⁵ Under nuvarande förhållanden var denna oskrivna regel i full utsträckning tillämplig, men innebörden i begreppet en måttfull segerfred antydde att det skulle röra sig om en tillfällig, icke en definitiv uteslutning. Villkor och tidpunkt för ett återinträde var visserligen icke närmare angivna, men ett par faktorer framhävdes dock. I motsats till förslag av gemenskapskaraktär lades här ingen synnerlig vikt vid inre, demokratiska garantier. Av större betydelse var ett mer allmänt resonemang. Liksom fredsvillkoren, enligt konsertprincipen, borde undvika att skapa revansch känslor hos de besegrade, måste emellertid dessas återinträde i systemet föregås av ett klart accepterande från deras sida av det nya status quo.

Dessa överväganden hänförde sig blott till sådana makter som hade en stabil inre struktur både i etniskt och politiskt avseende. Med stormakter som av inre orsaker föll samman, såsom Österrike-Ungern, ställde sig saken betydligt enklare. De bortföll automatiskt ur oligarkin utan möjlighet att återkomma.⁶⁶

Ett speciellt problem utgjorde det revolutionära Ryssland. Det inre kaos var i detta land befann sig kunde visserligen motivera dess uteslutning på grund av bristande stormaktsstatus, men konsertförslagens totala avvisande av sovjetryskt medlemskap hade andra grunder, belysande för gränserna i den "moral consensus" de implicerade. Medan ett tyskt återinträde i konsertgrupperingen betraktades som möjligt, ja önskvärt, räknades Ryssland "så länge bolsjevikerna blir vid makten" till gruppen definitivt fientliga stater, "vilka icke under några omständigheter kunde beviljas inträde". Sovjetrysslands fiendeskap riktade

63 Grey-Marburg, 19/2 1917, *Latané*, I, s. 271; Landsdowne i överhuset 19/3 1918, *Parliamentary Debates*, House of Lords, XXIX, s. 494.

64 Om denna riktning se Osgood, *Ideals and Self-Interest in America's Foreign Relation*, Part I, Passim.

65 Phillips, s. 285; Rogge, *Kollektivsicherheit, Bündnispolitik. Völkerbund*, s. 268, 278.

66 Jfr Rose, *Daily Chronicle* 28/1 1918.

sig nämligen icke blott eller icke så mycket mot enskilda stater som mot det traditionella mellanstatliga systemet som sådant. För stater som hade en konsekvent subversiv verksamhet som sitt uttryckliga mål fanns ingen plats i den nya ordningen överhuvud; de hade ställt sig utanför medlemskapets rāmärken.⁶⁷

Den slutligen globala omfattningen av kriget och den disintegrationsprocess detta medförde gjorde det tveksamt om medlemmarna i stormaktsoligarkin i framtiden kunde betraktas som jämlika. Elimeringen av några stormakter uppfattades ibland som ett memento att förstärka den institutionella ramen:

"If this war should end today (April 1918) it would leave but three first-class powers in the world: Great Britain, Germany and the United States, and if any two of those should suddenly war with one another it would be practically impossible to stop them. Therefore, in working out a plan for a league to enforce peace, or a similar organization, it is necessary to take into consideration this possibility."⁶⁸

Ändpunkten i denna differentieringsprocess var ett urskiljande av två världsmakter, USA och England i en klass över de vanliga stormakterna, varvid sjömakten framstod som det avgörande kriteriet.⁶⁹ Därmed hade i praktiken konsertprincipen nått gränsen för sin tillämplighet.

Vad som emellertid till slut mest bidrog till att göra denna princip och de typiska förslag den inspirerade mindre framgångsrika i debatten var invändningen att de var oförenliga med de ideal för vilka den segrande koalitionen kämpade. Å ena sidan stod de i strid mot strävanden efter en segerfred som skulle befria världen från faran av en tysk hegemoni, å den andra var de icke väl anpassade till det alltmer demokratiska politiska klimatet. Dessa invändningar kunde icke med samma fog och på samma gång riktas mot konsertprincipens andra varianter.

b) Undervarianter

1: Ett förbund av stormakter och progressiva andrarangsmakter

En signifikant utvidgning av medlemskapet förekom i de förslag som tog sikte på att skapa ett förbund av stormakterna samt vad som benämndes "de progressiva andrarangsmakterna"; termen progressiv definierades med referens till "the perfection of their laws and the degree in which law and order existed in them".⁷⁰ Ett sådant förbund skulle innebära en medelväg mellan ett rent

67 Cecil, *The League of Nations*, Miller, *Drafting*, II, s. 61; Zimmern memorandum, nov. 1918, Zimmern, *The League of Nations and the Rule of Law*, s. 200 f.

68 *House Diary*, 11/4 1918.

69 *Ib.*, 19/1, 10/10 1917.

70 *Latané*, II, s. 703. Här återfinns de mest ingående diskussionerna om denna typ av förslag vilka fördes inom League to Enforce Peace tillsatta studiegruppen och "Original dinner conferences".

stormaktsförbund som betraktades som odemokratiskt och ett universellt förbund som ansågs ogenomförbart.

De specifika skäl som talade för att inbegripa dessa andrarangstater i ett internationellt förbund var i korthet följande. De skulle väsentligen bidra att skapa den överväldigande makt som var nödvändig för förbundet. Dessutom skulle deras närvaro göra slut på den begränsning, som ledde till egennyttans seger och som varit orsak till internationella sammanslutningars misslyckanden i det förgångna. Likaså skulle närvaron av vissa mindre stater bidra till rättvisa och stabilisering; de hade ju inga "störande ambitioner". Slutligen tillkom den eventualiteten att de, om de icke beviljades inträde, kunde tänkas sluta sig närmare en mot förbundet fientlig eller gensträvig stat.⁷¹

Två av de viktigaste agitationsgrupperna för ett nationernas förbund förordade en sådan sammanslutning. Det var the League to Enforce Peace i USA och the Council for the Study of International Relations – den s.k. Bryce-gruppen – i England. I den senares "Proposals for the Prevention of Future Wars" avhandlades medlemsfrågan utförligt:

It might be urged with a good deal of force that all the States represented at the First or Second Hague Conferences shall be admitted. But the admission, in the first instance, of so large a number of States (44) of which some (like those of Central and South America) are not intimately connected with European politics, might seriously hamper the earlier stages of the arrangement. On the other hand, any limitation must be arbitrary. The suggestion in Clause I of the present draft is for the inclusion, as of right, of the Great Powers, and of any other European State that may wish to adhere.

But this particular selection of States is not the essential of the scheme. What is important is that the membership should not be so narrow and exclusive that the Union shall appear to be a mere alliance directed against other States. For this reason it seems essential that at last all the Great Powers should be admissible as of right whether or no they all choose to come in at the beginning. And there are others of the lesser European States, such as Holland, Belgium, the Scandinavian countries well as some of chief South American States. Later on, if the arrangements were found to work well in practice it might be thrown open to all the States of the world.⁷²

I sin amerikanska version hade denna typ av förslag en starkt hierarkisk karaktär

71 Marburg-London, 16/2, 26/2 1918. *Latané*, I, s. 411, 413; Marburg-Lange, 6/8 1918, ib. II, s. 500.

72 Woolf, *The Framework of a Lasting Peace*, s. 69 f, 85.

som avspeglades i ett omsorgsfullt graderat medlemskap. Som utgångspunkt togs stormakternas absoluta supremati; de utgjorde den första kategorin medlemmar: de som deltog i sanktioner för att framtvunga efterlevnad av förbundets regler. Den andra kategorin bestod av de stater som samtyckt till att respektera dessa regler utan att delta i sanktionsåtgärder. Senare delades denna kategori i två undergrupper; de vanliga andrangsstaterna som ombads delta i åtgärder av icke-tvångsmässig art, vilket skilde dem från de permanent neutraliserade staterna som icke skulle delta i krig utom då de invaderades. Alla dessa stater skulle vara medlemmar i förbundet.⁷³ De som, i enlighet med definitionen av termen progressiv, ställdes utanför var de "efterblivna" (backward) staterna. Genom att utesluta dem försökte man hindra att organisationen översvämmades av ett stort antal stater som icke kunde upprätthålla ordning inom sina egna gränser, långt mindre uppfylla några internationella förpliktelser. Denna grupp omfattade det stora flertalet stater i Central- och Sydamerika men också i Asien, däribland Kina, samt i Europa, Balkanstaterna och Turkiet.⁷⁴

En så välutvecklad gradering invecklade emellertid förslagen i en rad konkreta svårigheter. Först och främst bortsåg de från de reella förbindelserna mellan efterblivna stater och civiliserade, då speciellt stormakterna. Tendensen hos de förstnämnda staterna att söka en nära, klientbetonad anknytning till de sistnämnda hade stärkts genom krigsförhållandena. Om sålunda en stat en gång beviljats inträde i förbundet skulle det vara nästan omöjligt att utesluta andra; t.o.m. en progressiv stats inträde skulle utlösa en kedjereaktion. Om t.ex. Spanien beviljades inträde kunde man frukta att det föreslå inval av alla de sydamerikanska republikerna och USA skulle, med tanke på sina speciella relationer till dessa, knappast vara i en position att gå emot det.⁷⁵

Applicerade på Europa stötte denna differentieringsmetod mot de krigstida grupperingslinjerna. Den ursprungliga ståndpunkten hade varit att undvika en utformning av organisationen där "någon av medlemmarna brådstörtat skulle kunna dra in förbundet i ett krig om Balkanstaterna var medlemmar däri".

Å andra sidan var det uppenbart att de allierade icke gärna kunde samtycka till att utesluta vissa stater, som Serbien och Rumänien, som, ehuru definitions-mässigt att betraktas som efterblivna, likväl kämpade på den allierade sidan.⁷⁶ Vidare blev det småningom tydligt att det vid krigets slut skulle upprättas en

73 Official Study Group of the League to Enforce Peace: Record of Discussion, 17/12, 1917, *Oscar S. Straus Papers*; *Latané*, II, s. 719 f. Förbundet skulle alltså bestå av de åtta stormakterna och tretton andrangsstater: Belgien, Danmark, Holland, Norge, Portugal, Schweiz, Spanien, Sverige och tydligen Rumänien samt Argentina, Brasilien och Chile, *Ib.*, II, s. 472 n21), s. 474 n33).

74 *Marburg-Clark*, 17/8 1915, *ib.*, I, s. 63 f; *Marburg-Gulick*, 20/6 1916, *ib.*, I, s. 127; *Marburg-Montluc*, 6/11 1918, *ib.*, II, s. 546.

75 *Ib.*, II, s. 725; om relationerna mellan små och stora stater jfr Münsterberg, *New York Times*, 30/7 1916.

76 *Marburg-Clark*, 17/8 1915, *ib.*, I, s. 64; *Clark-Marburg*, 4/8 1915, *ib.*, I, s. 56; jfr *ib.*, II, s. 725.

hel rad nya stater ur de sönderfallande stormakternas spillror. Om dessa nya stater skulle betraktas som civiliserade eller efterblivna var omöjligt att förutse.

2: *En stratifierad allmän organisation*

En annan variant av konsertförslag tycktes på ett både klarare och mer definitivt sätt ta hänsyn till den växande internationella opinion som angrep föreställningen om en naturlig hierarki bland staterna. Man tillmötesgick här kravet på ett allmänt medlemskap men förbehöll stormakterna det slutliga avgörandet i den planerade organisationen. Detta kunde ses som en senkommen eftergift åt demokratiska strömningar men låg i själva verket helt i linje med den ringa betydelse konsertprincipen tillmätte medlemskapet som sådant och den motsvarande vikt man fäste vid funktionsavvägningen och den organisationella maktfördelningen.

Det var framför allt från engelsk sida som dessa tankegångar fördes fram. De utvecklades i planeringsarbetet i Foreign Office; detta underströk den naturliga utvecklingen ur konsertprincipens grundpostulat som denna variant utgjorde. Men den på en gång mest stringenta och starkast opinionsbildande framställningen återfanns i Smuts broschyr "The League of Nations".⁷⁷ Denna var "ett praktiskt förslag" som utlovade en åtminstone formell sammanjämkning av insikten hos de få och aspirationerna hos de många.

Utgångspunkten för Smuts förslag var ett avvisande av ytterlighetsalternativen en internationell överstat och en ren debattförsamling. Men även för en organisation däremellan fanns ett fundamentalt problem:

The League will include a few Great Powers, a larger number of medium or intermediate States and a very large number of small States. If in the councils of the League they are all to count and vote as of equal value, the few Powers may be at the mercy of the great majority of small States. It is quite certain that no Great Power will willingly run such a risk by entering a League in which all have equal voting power. ... The League is therefore in this dilemma, that if its votes have to be unanimous, the League will be unworkable; and if they are decided by a majority the Great Powers will not enter it; and yet if they keep out of it they will wreck the whole scheme. Clearly neither unanimity nor mere majority will do. Neither will it do to assess and assign different values to the States who are members of the League. ... clearly there is not good reason to be assigned in favour of any basis of valuation, and the principle of values will not help us at all. We therefore proceed to look for some other solution of our difficulty.⁷⁸

77 För det intryck Wilson tog av Smuts förslag se Miller, *Drafting*, II, s. 67 ff; Seymour, IV, s. 286 f.

78 Smuts, *The League of Nations*, s. 33 f.

Denna lösning var att upprätta skilda organ med skilda funktioner. Det ena organet skulle vara universellt och egalitärt, dess funktioner begränsade till diskussion och rekommendationer; dess verkan på längre sikt huvudsakligen opinionsbildande. Det andra organet skulle vara begränsat i medlemskap men i gengäld stå för "det verkliga arbetet", de exekutiva funktionerna i organisationen. Det förslagna medlemskapet i detta senare organ visar den yttersta gräns till vilken konsertprincipen kunde gå. Det skulle omfatta stormakterna, här uppskattade till fem, samt ytterligare fyra medlemmar hämtade från två andra grupper av stater. Stormakterna skulle alltså få majoritet, om än en knapp sådan.⁷⁹

Bakom förslag av en sådan direktorialkaraktär låg ofta en förväntan att det universella organet skulle "sammanträda sällan och vara av ringa betydelse."⁸⁰ Den vikt det eventuellt kunde få låg i en för konsertprincipen karakteristisk riktning. I insikt om den allmänna opinionens växande makt framstod som viktigt att genom en välavvägd institutionalisering på detta område försöka förhindra att konkurrenser sådana som den socialistiska Internationalen med ett "vested interest in international public opinion" fick ett försteg här vilket ansågs skola leda till "otillfredställande resultat".⁸¹

I ett längre perspektiv hos dessa förslag skymtade ibland regionala tankegångar. Det rörde sig emellertid här, i motsats till i huvudvarianten, om en småstatsregionalism med federativa inslag. Den särställning som getts åt stormakterna skulle kunna tjäna som en stimulans för mindre stater, som de skandinaviska och de västslaviska, att sluta sig samman i unioner som kunde berättiga dem att uppträda som förstarangsmakter.⁸²

Den faktor som förslag av denna typ, med sin generella och relativt statiska uppfattning av förhållandet mellan stater av olika makt och resurser, förbisåg och som skulle förhindra deras förverkligande var de speciella relationer mellan stora och små stater som växte fram i en krigsförande storkoalition.

3: Ett förbund av de allierade och associerade stormakterna

Konsertprincipernas tillämpning i ett läge som starkt präglades av de kämpande blocken avslöjade en uppfattning som skilde både från alliansprincipens och gemenskapsprincipens. I motsats till den förra såg man icke ententen som ett sant vapenbrödraskap sammansvetsat genom ett gemensamt yttre hot; i kontrast till den senare betraktade man den icke som sammanfallande med en kärngrupp av demokratier. Den specifika konsertsynen kom fram i den

79 Ib., 34; För en analys av diskussionen vid fredskonferensen och under andra världskriget kring dessa problem se Kaufmann, "The Organization of Responsibility", *World Politics*, 1949, s. 510–532.

80 Cecil, *All the Way*, s. 147; *Zimmern memorandum*, Zimmern, s. 203 f; jfr hans artikel, "Some Principles and Problems of the Settlement", *Round Table*, dec. 1918, 101 f.

81 *Zimmern memorandum*, Zimmern, s. 207; och i *Round Table*, dec 1918, s. 111 f.

82 Ib., s. 204.

undervariant, propagerad framför allt i republikanska kretsar i USA, vilken innefattade de allierade och associerade stormakternas förbund, dvs. Ententens ledande stater samt USA.

För en sådan gruppering talade främst det enkla faktum att dessa stater var de enda kvarvarande stormakterna.⁸³ De bildade alltså ett självfallet ledarskikt. Om en framtida utvidgning till att omfatta även forna fiendemakter sades intet; överhuvud präglades denna variant av en stark triumfkänsla inför segern och av krav på stränga fredsvillkor. Men i den ampra kritik man riktade mot andra lösningsförslag, särskilt sådana av wilsonsk prägel, framträdde konsertprincipens grundsatser åter tydligt. En bannlysning av Tyskland skulle leda antingen till uppkomsten av två, rivaliserande förbund eller till utövandet av en "tyrannisk despoti" över centralmakterna.⁸⁴ Båda alternativen var lika avskräckande.

I sin uppfattning av vilka förpliktelser stormakterna kunde åta sig anknöt denna variant till de regionala eller zonala tankegångar som tidigare nämnts. Det fanns dock en starkare biton av traditionell intressesfärspolitik; speciellt kom detta fram i synen på Monroedoktrинens unilaterala natur. Den allmänna karaktären av det emotsedda stormaktssamarbetet kom tydligt fram i ett memorandum av senator Knox, skrivet strax efter den republikanska valsegern på hösten 1918:

... the United States and the great powers with which we are at present allied in all but name might agree, for example, to consult together upon matters arising out of the war; mutually to recognize the special interests of each other in various regions where these interests predominate (as, for example, in the case of the United States the regions affected by the Monroe Doctrine); to cooperate in diplomatic and economic matters in the spirit of the open door, each power, however, reserving freedom of legislation in matter of tariff, immigration etc insofar as necessary to prevent disturbance of the wage scale, standard of living and economic and social institutions within the territories of such power; consult together in order to devise means to contribute to the stabilization, welfare and development of the new national entities emerging from the war and for just conditions of peaceful developments to all well-behave nations; and to consult together whenever the interests of any of the allied powers are threatened; and also whenever the peace of the world is threatened, to confer together with a view to using their joint influence to avoid, if possible, the occurrence of war.⁸⁵

83 Taft, 9/12 1918, Marburg-Flack, s. 161; Knox i senaten, 1/3 1919, *Congressional Record*, 1919, 57: 4687 f.

84 Ib.

85 Knox, odaterat memorandum (troligen dec. 1919), *Knox Papers*. Om det icke önskvärda i åtagandet av universella förpliktelser jfr Knox-Marburg, 17/8 1915, *Latané*, I, s. 63.

Med undantag möjligen av den begagnade prioritetsordningen mellan områdena för samarbete var detta konsertprincipens grundsatser i full utsträckning. Som grundval för ett stormaktssamarbete skilde sig denna plan både från den ras- och övertygelsemässiga basen i gemenskapsprincipens stormaktsvariant och från de noggrant specificerade säkerhetspolitiska klausulerna i alliansprincipens version.

ALLIANSPRINCIPEN⁸⁶

De på alliansprincipen baserade förslagen skilde sig i ett avseende definitivt från övriga: de byggde uttryckligen på redan existerande allianser. Det ansågs ej blott praktiskt omöjligt att inom överskådlig framtid bilda ett universiellt förbund av stater; detta kunde blott ske "sous peine de stérilité complète." Men dessutom rymde själva den universalistiska tanken inneboende motsägelser. Man fick utgå från helt andra utgångspunkter. Alliansprincipens förespråkare ställde sig på vad de menade vara realistisk grund:

La civilisation a oréé dans l'ordre moral une certaine communauté de sentiments et d'aspirations; le progrès matériel, d'autre part, a renforcé. Pour le bien de tous, la liaison de certains intérêts vitaux; ce sont là les bases solides de toute vie internationale et il ne saurait y en avoir d'autres aussi longtemps que la nature humaine demeure ce qu'elle est.⁸⁷

Två stora allianser existerade redan och det var varken möjligt eller önskvärt att söka gå förbi detta faktum. Detta förhållandet att de för tillfället var invecklade i krig med varandra kunde lätt leda till slutsatsen att de till sin natur var krigsbefrämjande. Detta var emellertid en allvarlig missuppfattning. Dels var sådana defensiva sammanslutningar av stater i linje med hela den politiska utvecklingen, dels innebar de en konsoliderande tendens vars djupare verkan

86 Här kommer endast huvudvarianten – ett förbund av allierade – att analyseras. Det framfördes emellertid en undervariant: ett förbund av de allierade stormakterna. Denna variant skilde sig från huvudtypen genom att i inledningsstadiet begränsas till dessa makter – den fasta kärnan tänktes vara Frankrike och England med USA närmast därtill – och även därefter bevara starka drag av stratifiering. Stormaktsalliansen tänktes få en fast organisering och sträcka sig över ganska lång tidsrymd; det talades om femton år eller mer. Från övriga versioner av ett de allierade stormakternas förbund skilde sig denna genom frånvaron av ras- och åskådningsmässiga föreningsband – utmärkande för samfundsvarianten av ett stormaktsförbund –, genom sin basering i en specifik strategisk situation – hotet från Tyskland – och genom sin organisatoriska fasthet, skarpt kontrasterande mot konsertprincipens stormaktsentente. I det konkreta fallet kan denna version av allianstänkande spåras bakom de franska strävandena mot krigets slut och vid fredskonferensen att, vare sig ett nationernas förbund skapades eller ej, förankra sin militära säkerhet i en fastast möjliga allians med England, helst även med USA. Den råkade därvid delvis i motsättning till den ovan behandlade huvudvarianten, främst genom den olika betydelse som gavs åt de mindre staterna, Frankrikes kontinentala allierade. Se Tardie, *La paix*; Yates, *The US and French Security, 1917–1921*.

87 Lavergne, "Les conditions préalables d'une Société des Nations", *Revue de Paris*, 15/12 1918, s. 836. "La Société des Nations affranchise", *Temps*, 2/11 1917.

var fredsbevarande. De allianser det här gäller var både i styrka och inre samhörighetskänsla av helt andra dimensioner än tidigare temporära och lösa kombinationer.⁸⁸

Den allians som gick segrande ur kriget skulle ipso facto bli ett fredsförbund. Även om en sådan utveckling hindrade den omedelbara tillkomsten av en allomfattande internationell organisation skapade den å andra sidan ett tillstånd ur vilken en sådan senare kunde växa fram. Under tiden kunde segraralliansen, och endast den, effektivt bevara freden.

Propagandan för och försöken att realisera ett förbund byggt på alliansprincipen kom i huvudsak från franskt håll, men den teoretiska motiveringen var ett internationellt verk. Det franska intresset var förklarligt. Med tanke på landets utsatta läge som på en gång ledde till ett behov av omedelbar och garanterad säkerhet och ofrånkomligen placerade det i rollen som ordningens speciella övervakare på kontinenten, framstod alliansprincipen som det mest effektiva medlet att organisera den egna säkerheten.⁸⁹ Men i den mån som man även på andra håll uppfattade hotet mot freden som specifikt, som emanerande från en identifierbar naturlig angripare – i detta fall Tyskland – var alliansprincipen, som utifrån en sådan konkret bestämning bygger upp ett vidare system, den enda realistiska vägvisaren, även generellt sett, till en internationell organisation.

I sin krigstida uppenbarelse, framför allt efter 1917, syntes ententeförbundet ofta sammanfalla med den grupp av kämpande demokratier som var gemenskapsprincipens kärnelement. Men det var här fråga snarare om ett parallellt uppträdande än om ett sammanflöde av de båda principerna. På avgörande punkter skilde de sig klart från varandra.

Initialmedlemskapet i en organisation på alliansgrund var självfallet begränsat till medlemmarna i den egna koalitionen. Det viktigaste bakomliggande kriteriet utvecklades på följande sätt:

The gravest question presents itself is what states will be admitted to form part of the Society of Nations. The condition the life-blood, of such a union is good faith. The partners must have confidence in each other and enjoy a reputation for keeping their word. The act of association is a treaty; can we afford to ally ourselves with those who do not recognize the binding force of treaties? The experience of the past years offers a criterion in this respect of the moral plane of States. They fall into three categories:

88 J. B. Clark, "Existing Alliances and a League of Peace", *International Conciliation, Special Bulletin*, juli 1915, s. 3–11; "The European Nations and the League Program", *Enforced Peace*, s. 85–92.

89 För en analys av den franska opinionens fixering vid "sécurité" se Wolfers, *Britain and France between Two Wars*, kap. I.

The Central Powers who have violated the territory of Luxemburg and Belgium while declaring that treaties of neutrally were scraps of paper.

The Neutral Powers who, from various motives, have failed to protest against that violation of law.

The Allies and the Powers who are at war with Germany or who have broken relations with her.

Manifestly, it is among the third category alone that we can find Nations which offer sufficient guarantees to constitute a Society of Nations.⁹⁰

En sådan bestämning av medlemskapet överensstämde väl med organisationens omedelbara syfte, att "besegra Preussen och hindra det att åstadkomma skada i framtiden". Men även i ett längre perspektiv var det i första hand de allierade som skulle skapa institutioner och regler för ett kollektivt upprätthållande av freden. Inför denna uppgift kvarstod nödvändigheten av rigorösa villkor för andra staters inträde i organisationen. Framför allt måste de inträdessökande bevisa att de icke styrdes "on the Prussian system which may be defined in these terms: disregard of treaty obligations, secret diplomacy, resort to force, policy of conquest".⁹¹ Även om en demokratisk styrelseform nämndes som ett ytterligare villkor, låg tyngdpunkten på de yttre manifestationerna av en stats politik, icke på de inre orsakerna härtill.

Medlemskapet sammanhängde också med den struktur som enligt en effektiv fredsbevarande organisation måste ha och för vilken storalliansen utgjorde en modell. Den innehöll redan alla de element som måste bilda grundvalen för en institutionaliserad mellanfolklig ordning: solidaritet, vana vid samarbete och, icke minst, ett nästan fullt utvecklat maskineri härför som täckte de ekonomiska och militära fälten.⁹² I själva verket utbildades inom en storallians ansvarsmedvetna och samarbetsvilliga stater. Uppslutningen kring gemensamma mål och det reservationslösa vapenbrödrskapet ledde vidare till en spridning av funktionerna inom alliansen och därmed till en harmonisk

90 Jarousse de Sillac, memorandum "An Urgent Problem of the War: the Society of Nations formed by Allies", 20/7, *Oscar S. Straus Papers*; ett kort sammandrag i Marburg, *League of Nations*, II, s. 118–20. Detta kan sägas vara en prototyp för förslag efter alliansprincipen men även den franska ministeriella kommissionens utkast präglades av sådana tankegångar, Miller, *Drafting*, II, Annexe II, s. 404. En, aningen mildare, engelsk variation var C. A. McCurdys artikelserie "A League of Nations" i *Evening Standard*, nov. 1917–jan 1918.

91 Sillac memorandum, 20/7 1917; jfr också ett senare memorandum, 25/3 1918, *State Department Files*, 763, 721119/1723.

92 J. B. Clark "Entente Powers as Nucleus for 'Allies of the Future'", *New York Times*, 6/8 1916; Sillac memorandum, 25/3 1918.

samverkan mellan stora och små medlemmar. Här fanns erfarenheter som kunde komma en mer omfattande organisation till godo. I princip avvisades i alliansförslagen stratifiering efter maktlinjer. I förbundet skulle alla medlemmar vara jämställda; i de fall exekutiva organ uttryckligen förutsågs skulle val därtill ske av personer varvid dessas anseende och "moraliska auktoritet" skulle vara den avgörande kvalifikationen. Härigenom undgick man rivaliteten mellan stora och små stater.⁹³

Konstitueringen av kärngruppen ansågs som ett brådsakande problem. Den skulle ge medlemmarna en dubbel fördel genom att dels förbättra villkoren för ett gemensamt uppträdande under kriget, dels ge den kommande, vidare organisationen en så solid bas som möjligt.⁹⁴ Den betydelse för utvecklingen och fördjupningen av solidaritet och samverkan som man i alliansförslagen tillmätte det yttre trycket framträdde här klart och ett sätt som motsade föreställningen, antydd ovan, om en inre grund för den ökade solidariteten. Under kriget var det nödvändigt att vidmakthålla största möjliga sammanhållning, särskilt som man uppfattade fiendekoalitionen som en monolitisk enhet. När det gällde bildandet av kärngruppen låg det stor fara i dröjsmål; "understanding will be easier now than hereafter; while the metal is hot we can stamp it with the desired image more readily than when the enthusiasm for a common cause has subsided."⁹⁵

Även vid fredskonferensen måste denna enighet bevaras. Efter kriget kunde man räkna med möjligheten att fiendegruppen, ehuru försvagad, skulle kunna finnas kvar. Häri sågs ett skäl för fortsatt sammanhållning; öppna meningsmotsättningar inom den segrande alliansen skulle få en paralyserande verkan och insikten häri uppfattades som en effektiv garanti mot sådana inre motsättningar.⁹⁶

Alla förslag byggda på alliansprincipen var "de tendance universielle"; de förutsåg en utvidgning av kärngruppen så att småningom en allmän organisation kom till stånd.⁹⁷ Men denna utveckling kunde blott ske gradvis; det var illusoriskt att tro att man kunde "passer sans transition, comme en le prétend parfois, de la politique d'équilibre basée sur une solide système détentées et d'alliances à une politique d'internationalisation générale".⁹⁸ Framför allt var det nödvändigt att bredda basen i sådan takt att icke den av alliansen präglade grundstrukturen förändrades. Därför stipulerades tre stadier i utvecklingen.⁹⁹

93 Bourgeois, ordförande i den franska ministeriella kommissionen, Ehrensvärd – UD, 6/11 1918 (UD:s arkiv 23A25).

94 McCurdy, "Work for the Diplomats", *Evening Standard*, 22/11 1917; Sillac memorandum, 20/7 1917.

95 "The League of Nations", *Evening Standard*, 26/11 1917.

96 J. B. Clark, "A Workable League", *New York Times*, 11/11 1918; i *Enforced Peace*, s. 88.

97 Den franska kommissionens utkast, Miller, *Drafting*, II, s. 404.

98 "La Société des Nations", *Temps*, 22/6 1918; *Observer* 1/12 1918.

99 Jfr Bourgeois, intervju i *Excelsior*, 12/1 1919; konversation med House, *House Diary* 5/12 1918.

Under kriget borde inga hänsyn tas till utomstående, varken till de neutrala eller till eventuella oppositionselement i fiendestaterna. Häri skilde sig alliansförslagen från gemenskapsprincipens. I och för sig kunde det uppfattas som ett bevis för förbundets funktionsduglighet om det redan före fredsslutet kunde dra till sig de neutrala genom att erbjuda dem de fördelar som medlemskap innebar. En invit till staterna framstod dessutom som realpolitiskt motiverad i ett läge där motståndarsidan förblev stark. De neutrala staternas hållning under konflikten bedömdes emellertid icke uppfylla de krav på redlighet som man ställt som villkor för medlemskap i kärngruppen; en urtunning av samhörighetskänslan inom alliansen genom inträde av mindre ansvarskännande stater syntes olämplig.¹⁰⁰

De i gemenskapsförslagen vanliga försöken att begagna ett under kriget bildat förbund som ett medel att splittra fiendens inre front vann icke heller gehör bland allianstankens förespråkare. Visserligen förekom denna punkt bland de sekundära fördelar omedelbar organisering skulle medföra, men man föredrog i praktiken åter en yttre manifestation. Det egna förbundet påverkade fienden mest effektivt genom att ge intryck av en organiserad, överlägsen styrka.¹⁰¹

Det andra stadiet inträdde vid eller efter fredskonferensen. Då kunde ett visst antal nationer, neutrala och nybildade stater, få tillfälle att efter vederbörlig prövning ansluta sig till förbundet. Detta moment uppfattades som relativt enkelt. De neutrala, och i än högre grad de nya staterna, hade all anledning att söka sig till den segrande koalitionen, då förbundets principer lika väl som dess resurser skulle utgöra ett skydd för deras frihet. Vinsten för förbundet var att det därigenom skulle uppnå en klar sammanlagd maktövervikt gentemot utanförstående.¹⁰²

Det avgörande provet på alliansförbundets utvidgningsförmåga var emellertid möjligen av och omständigheterna kring de forna fiendernas anslutning. Det fanns i denna fråga vissa nyanser inom alliansopinionen. I vissa kretsar ansåg man en permanent uteslutning av dessa stater önskvärd emedan "det bestående faroelementet skulle ge förbundet ett skäl att hålla samman".¹⁰³ Vanligare var dock en bekännelse till ett slutligen allmänt medlemskap, varvid man dock med emfas underströk den rigorösa granskning de forna fienderna måste undergå.

Ifråga om villkoren för inträde överensstämde alliansförslagen på åtskilliga punkter, särskilt i de kortfristiga perspektiven, med projekt byggda på gemenskapsprincipen. Framför allt gällde detta de av båda proklamerade kravet på

100 *Temps*, 17/8, 20/8 1917.

101 Sillac, memoranda 20/7 1917, 25/3 1918.

102 McCurdy, "President Wilson's Ideas", *Evening Standard*, 26/11 1917; Sillac, April 1918, Holt Short, 27/4 1918, Oscar S. Straus Papers.

103 Clark, återgivet i Marburg-Garfield, 28/11 1916, *Latané*, I, 210 f.

en demokratisk styrelse som en nödvändig förutsättning för medlemskap i en internationell organisation. Men i alliansprincipen låg ytterligare ett moment som gick utöver demokrativillkoret och som tenderade att göra detta mindre betydande i verkligheten än på papperet. Fiendens aggressivitet sågs här som en produkt inte bara och inte så mycket av ett autokratiskt styrelseskick utan fastmer av ett speciellt nationellt själstillstånd – ”la mentalité allemande” – som ansågs outrotligt.¹⁰⁴ Särskilt i franska kretsar betraktades sålunda möjligheten av en genuint demokratisk revolution i Tyskland som ytterligt liten, närmast rent hypotetisk.¹⁰⁵ Men även i vidare ententeopinion fanns en ovilja att låta sig nöjas med blott en demokratisk och en försäkran att acceptera de nya grundsatserna för internationell politik som villkor för inträde i ett nationernas förbund. Man ryggade inför tanken att förbundet skulle öppnas för ”Teutons, Bulgarians, and Turks, provided they accept the principles of human brotherhood.”¹⁰⁶ Bakom den moraliska förtrytelsen fanns också känslan av en politisk fara, ett ytligt demokratiserat Tyskland skulle kunna ge sitt gamla styrelseskick skulden för hela sin aggressionspolitik och därefter kunna bli mottaget som ”den förlorade sonen” av vänsteropinionen världen över och speciellt av president Wilson.¹⁰⁷

Det vanligaste och viktigaste argumentet mot ett förbund organiserat efter alliansprincipen var dess exklusivitet. Framför allt i sitt kärngruppskede – och detta bestämde omvärldens inställning – utgjorde det intet annat än en grupp riktad mot en annan. Man kunde betvivla att det förfogade över, eller skulle kunna uppnå, den maktövertikt som var nödvändig för en genuin internationell organisation. En följd därav, inskräpt framför allt av anhängarna till ett allierat stormaktsförbund av lösare slag, var att man tvingades vädja till de neutrala och små staterna, vilket måste undergräva en stabil balans. Det ständiga framhävandet av allierad enighet och motsidans ingrodde aggressivitet gjorde försäkringarna om en framtida utvidgning föga trovärdiga. Framför allt måste de från början göra motparten ogynnsamt stämd mot varje form av internationell organisation.¹⁰⁸ Bildandet av ett motförbund måste bli den oundvikliga konsekvensen och därmed skulle man vara tillbaka till det läge som rådde

104 Ur den rikhaltiga floran av franska studier i detta ämne må blott nämnas Gaultier, *La mentalité allemande* (1916), bland politiska uttalanden, Painlevé, 18/9 1917, Scott, *Official Statements*, 136; Clemenceau, 20/11 1917; *Discours de guerre*, s. 170. Jfr Jordan, *Great Britain, France and the German Problem, 1918–1939*, s. 5 f.

105 Bourgeois, enligt Holt-Short, 27/4 1918, tal 15/11 1918, *New York Times* 16/11 1918. Belysande för den franska inställningen är svaren i ”En Allemagne une révolution est-elle possible?” (1917).

106 Barry, ”Mr Wilsons Monism”, *National Review*, maj 1919, s. 340.

107 Wiseman momerandum ”The Attitude of the United States and President Wilson towards the Peace Conference”, dec. 1918, *Wiseman Papers* (Yale House Collection).

108 Se House, *Diary* 10/1 1918. I vissa kretsar i Tyskland räknade man emellertid med att vid en seger kunna vända folkförbundsidén mot de allierade, Delbrück, ”Realpolitischer Pazifismus”, *Preussische Jahrbücher*, 1916, II, s. 77.

vid krigets början, blott med den skillnaden att det nu skulle vara omöjligt att upplösa de båda koalitioner. Alliansprincipens försvarare reducerade problemet till blott två alternativ: antingen lyckades man upprätta ett förbund på alliansgrund och då skulle fienden acceptera också denna form av organisation eller också misslyckades man därmed och då skulle man gentemot fienden behöva en defensiv allians.¹⁰⁹

Alliansförslagen åtnjöt otvivelaktigt en betydande popularitet genom sin anknytning till aktuella samhörighetskänslor. Därunder fanns emellertid reella faktorer av mer generell karaktär. Många föredrog även alternativet av en begränsad allians framför en vidare organiserad kollektiv säkerhet.¹¹⁰ Ehuru nationernas förbund utformades efter andra principer fortsatte debatten om alliansernas roll i den institutionaliserade ramen.

Sammanfattning och perspektiv

i sin syftning och utformning visar de undersökta förslagen en rad karakteristiska skiljaktigheter. I fråga om den planerade organisationens kontrollområde var de alla universella med undantag av förslagen för neutrala kärngrupper och, på sitt speciella sätt, tanken på ett de allierade och associerade makternas förbund. I begreppet universalitet låg dock en av alla riktningar delad, underförstådd föreställning att Europa utgjorde världspolitikens naturliga centrum. Beträffande medlemskapet rådde däremot påtagligt delade meningar. Blott samfundsprincipen innebar en nära nog absolut universalitet i detta avseende. De övriga stipulerade villkor, men med högst olika eftertryck och av olika slag. Generella kriterier tillämpades i förslag av gemenskaps- och konserttyp; de förra hänförde sig till staternas inre struktur och deras därav betingade utrikespolitiska attityder, de senare till staternas materiella maktställning och strategiska signifikans. Villkor som innefattade båda dessa typer men vilkas giltighet relaterades till en speciell konstellation i den internationella politiken var utmärkande för alliansprincipens förslag.

På en mer generell nivå kan två politiska huvudtendenser urskiljas i debatten, tendenser som avspeglades i förslagens tyngdpunktsfördelning mellan medlemsfrågan och problemet om organisationens struktur och funktioner. De kan ledas tillbaka på olika grundinställningar till maktutövning och institutionalisering på det internationella fältet. Gemenskapsprincipen var en

109 J. B. Clark, *New York Times* 6/8 1918; A. Bennet, *The Embargo And the Gun*, s. 2 f.

110 Beyens, *Revue des Deux Mondes*, 1/9 1918; d'Eichtal, *Revue de Science Politique*, 15/12 1918. T.o.m. Wilson syns under en viss period ha menat att "une pact de défense mutuelle serait beaucoup plus pratique qu'une Ligue des Nations", samtal med belgiske ministern Moncheur 13/8 1917, ej nämnd i Bakers biografi men delvis citerad i Hymans, *Mémoires*, I, s. 171. Jfr till detta Lippmanns erinring att Wilson blott "reluctantly and with misgivings" slog in på folkförbundslinjen, *New York Herald Tribune*, 15/1 1951.

uttrycksform för en åskådning som ville göra en internationell organisation till en med de enskilda staterna jämbördig, sedan alltmer överlägsen maktfaktor så att den småningom kom att utgöra en universell aktör.¹¹¹ Därför uppfattades tillträde till denna organisation som liktydigt med tillträde till makt, tillsyn över inträdesförfarandet måste framstå som ett effektivt kontrollmedel. Inom organisationen skulle sedan status och funktioner fördelas efter medlemmar- nas del i värdegemenskapen och deras förmåga att förverkliga dess politiska syften. Konsertprincipen, å andra sidan, betraktade en internationell organisation som en tilläggsgaranti; denna kunde väl stödja och utfylla men i sista hand icke ersätta de traditionella kanalerna för samarbete och konfliktlösning i internationell politik. Den var en av flera maktarenor, och det krav man borde ställa på den var att dess struktur skulle avspegla maktfördelningen i världspo- litiken för övrigt. Det relevanta kontrollmedlet låg därför icke i granskning av medlemskapet utan i fördelningen av status och funktioner i överensstämmelse med traditionella kriterier på makt och betydelse.¹¹²

Den debatt om en internationell organisations bildande som åter upptogs under andra världskriget visar en i många avseenden ändrad yttre bild. Den försiggick i ett kärvare politiskt klimat; det ideologiska momentet var både mer markant och djupare differentierat. Den fördes mot bakgrund av en konflikt av större dimensioner, efter vilka den planerade organisationens uppgifter måste anpassas; det var ett axiom att dess kontrollområde skulle vara absolut universiellt. Den hade som utgångspunkt det färiska intrycket av Nationernas Förbunds misslyckande. Likväl uppträdde samma organisationsprinciper, om än i delvis förändrad form.

Samfundsprincipens förslag hade denna gång samma syften som tidigare men präglades av än större resignation eller förnöjsamhet. Därtill bidrog såväl insikten om att en förhandlingsfred icke var att vänta som svårigheten att iaktta en ideologisk opartiskhet.

Gemenskapsprincipen hade även den mist något av sin optimism. Det fram- stod alltmer som en illusion att räkna med möjligheten av en snar och likväl tillräcklig demokratisering och därmed anslutning av fiendesidan. Behovet av fysiska tvångsmedel och av närvaron av materiell makt överhuvud, vilket tidigare i princip erkänts men med förtröstan att andra medel skulle göra dem onödiga fick långt större aktualitet. Allt detta bidrog att åter, och nu i än högre grad, närmare sammanföra och ibland identifiera gemenskapsförslagen med projekt byggda på alliansprincipen. Konsertprincipens grundförutsättning om en överbrygning av de krigförande allianserna på högre nivå hade helt bortfallit. Ett allmänt stormaktsförbund var orealiserbart, framför allt emedan insatserna i den pågående kampen var sådana att den förlorande parten helt

111 Kaplan, *System and Process in International Politics*, 45 ff.

112 Liska, *International Equilibrium*, kap. 1, s. 69 ff.

skulle förlora sin position. Idén om en löst organiserad stormaktsentente kunde förefalla attraktivt och mer praktiskt, främst om det baserades på fastare regional grund, men det kunde också dölja ett slags kontinental isolationism. Kvar stod tanken på en allmän, stratifierad organisation, men behovet av mer differentierade stratifikationskriterier gjorde sig alltmer märkbart.

Alliansprincipen framstod som det i flera hänseenden mest effektiva instrument vid planeringen av en ny världsorganisation. Dess gamla huvudvariant med sin harmoniseringstendens fick emellertid ge vika för den öppet erkända stratifiering som präglade andra världskrigets storkoalition. Det strategiska förbundsbandet mellan de allierade stormakterna var denna gång mer utpräglat; men, å andra sidan, framträdde markant en djup skiljaktighet dem emellan i politisk struktur och längre politiska syften.

Även om de ideologiska frontlinjerna tycktes löpa genom debatten framträdde också en annan aspekt, ett större intresse för den icke politiska, tekniska eller administrativa problemkretsen, avspeglad i en rad förslag av funktionalistisk karaktär.

Några moderna teorier om internationell politik och deras aktörsuppfattning

Hans F. Petersson

Inledning

Föreliggande studie, som är en del av en pågående, vidare undersökning av aktörsproblemet i internationell politik, avser att granska detta problem i dess anknytning till ett antal moderna teorier om internationell politik. I första hand gäller det de s.k. systemteorierna. Som referens- och jämförelsepunkter kommer därjämte den traditionalistiska riktningens och en grupp andra teories uppfattning i detta avseende att mer översiktligt behandlas.¹

Frågan om aktörerna, om vem som agerar politiskt, är av relevans för all politisk forskning, oavsett analysnivå och metodisk inriktning. Här skall emellertid blott dess internationella aspekt behandlas. Kanske delvis genom sin primära relevans har aktörsfrågan länge lämnats obeaktad eller implicit; den har tillhört de givna premisserna. På den enskilde individens nivå kan man väl undgå en problematik, men ju större det kollektiv är som utgör undersökningens objekt, desto svårare ställer det sig att utgå från någon given aktör.

Sedan premisserna satts i fråga öppnar sig en hel rad problem. Det visar sig att aktören eller den agerande enheten utgör en strategisk punkt i analysen. Vad som på en nivå kan förefalla vara en enhet, agerande med en vilja och ett syfte, kan på nivån därunder framstå som ett aggregat eller en ram för sinsemellan interagerande krafter. En stat kan sålunda ur global synvinkel ses som en monolitisk enhet i sina relationer till andra enheter, men i ett något trängre perspektiv te sig som en domän där politiska partier eller intressegrupper eller sociala klasser konkurrerar om makten; dessa kollektiv kan i sin tur

1 För allmänna översikter av de internationellpolitiska teoriernas utveckling se Snyder, "Some Recent Trends in International Relations Theory and Research", i Ranney (ed.), *Essays on the Behavioral Study of Politics*, 103–171 samt två uppsatser av Czempel och Faupel i *Politische Vierteljahresschrift*, 1965, s. 270–290, 1967, s. 167–99.

betraktas som fora för interna interaktioner osv.² Nu kan det sägas att detta blott är ett spörsmål om analysnivå som får lösas från fall till fall genom val av en för vederbörande undersökningsobjekt adekvat aktör och en därav betingad parameterbestämning.³ Detta är givetvis i sak riktigt, men enklare i princip än i praktiken. Framför allt försvåras en gränsdragning genom aktörsenhetens prismatiska karaktär som brytningspunkt mellan yttre och inre inflytanden. Ju högre analysnivå desto fler potentiellt relevanta variabler.

Dessutom påverkas urval och avgränsning av den totala ram som utgöres av forskarens bakomliggande teoretiska uppfattning, vare sig denna är explicit eller ej. En gruppteoretiker måste se på den politiska scenen och de där uppträdande aktörerna på ett helt annat sätt än en organismiskt influerad forskare. Frågan om aktörerna måste alltså ses i nära samband med de förklaringsformer som leder analysen.

Traditionalistisk teori

Grundvalarna för den teori som omfattas av den traditionalistiska eller, som den själv gärna kallar sig, den realistiska skolan är hämtade från historia, filosofi och i någon mån juridik.⁴ Nyckelbegreppen är makt och intresse; dessa är tillämpliga på båda de plan som denna teori rör sig över, det allmänpolitiska och det internationellpolitiska. Aktörer i denna skolas mening är följaktligen de "som väljer makt för att förverkliga intressen".⁵ Vad man först kan konstatera i all politik är att makt är allestädes närvarande. Strävan efter makt sägs ytterst bottna i den mänskliga naturen, betraktad som en ofullkomlig och oföränderlig skapelse. För att vara framgångsrika måste emellertid de politiska ledarna samordna sina intressen med den makt som står till deras förfogande. Intressena måste definieras i makftermer och måste graderas i en prioritetsordning såsom primära eller sekundära, permanenta eller varierande, allmänna eller specifika.⁶ Den situation som uppstår i ett pluralt samhälle, och dit hör det internationella, är en konfrontation av motstridande intressen och skiftande kapacitet. Under sådana förhållanden kan inte en absolut stabilitet, om än

2 Olika forskare räknar med olika antal nivåer. Förutom den vanligaste tredelningen i internationell, nationell och subnationell kan man t.ex. ha fyra (de tre nämnda plus en transnationell), Singer, *Internasjonal Politikk*, 1965, 21 ff, eller upp till sex, från individ till det internationella systemet, North, "Content Analysis", s. 5 f.

3 Se Singer, "The Level-of-analysis Problem in International Relations", *World Politics*, XVI (1961), s. 77–92.

4 Teorien har utvecklats främst av Morgenthau i hans *Politics among Nations* men de grundläggande tankegångarna finns närmare utvecklade i *Scientific Man vs Power Politics*. Jfr den från Morgenthau avvikande men dock klart traditionalistiska framställningen i Aron, *Paix et Guerre entre Nations*.

5 Morgenthau, *Politics among Nations*, s. 27.

6 Det bör framhållas att intressebegreppet hos Morgenthau inte är någon vag omnibuskategori. En undersökning har kunnat isolera elva differentierade kategorier, Robinson, "A National Interest Analysis of Sino-Soviet Relations", *International Studies Quarterly*, XI (1967), s. 138–151.

aldrig så eftersträvansvärd ur etisk synpunkt, upprättas men den kan approximeras genom ett reglerande system av vikter och motvikter, av förhandlingar och kompromisser.

Internationell politik måste främst ses ur synvinkeln av de enskilda staternas makt och intressen. Traditionalisternas perspektiv är i så måtto aktörscentrerat. Detta hänger emellertid samman med den distinktion man gör mellan inomstatlig och mellanstatlig politik efter förekomsten av en central myndighet; en distinktion som blir grundläggande trots att den förklaras vara relativ och icke absolut. Staten blir, som den enda integrerade enheten, den primära referenspunkten i internationell politik.⁷ Den likformighet i aspirationer och uppträdande som följer av de allmänna antagandena gör det emellertid möjligt att se världspolitiken även ur en generell synvinkel. Den internationella miljön måste av både aktörer och observatörer uppfattas som en kamp- och konkurrenssfär, där förväntningen om våld är konstant och hög. Staterna befinner sig i ett evigt säkerhetsdilemma som gör inte bara en optimal utan även en maximal maktanvändning nödvändig.⁸ Man kan urskilja tre grundmanifestationer av makt – att behålla den, att öka den och att visa den. Mot dessa svarar tre grundmönster av multipolära, bipolära och imperiella relationer, med varierande grad av jämvikt mellan aktörerna.⁹ Det finns alltså i den internationella omgivningen ett oavslutligt tryck, men av konstant natur, vilket understryker nödvändighetens, icke valets betydelse vid utformningen av en stats utrikespolitik.

Genom att sätta staten som den primära referenspunkten avvisar den traditionalistiska riktningen, som nedan skall framgå, andra typer av aktörer, men därigenom uteslutes också andra aktionssfärer än den rent politiska från det analytiska blickfältet.¹⁰ Genom att placera intresset i centrum utdömer man undersökningar av de agerandes motiv som en fruktlös och vilseledande sysselsättning.¹¹ Fixeringen vid stat och statsintressen gör det, enligt riktningens förespråkare, möjligt att förstå det historiska mönstret och samtida konstellationer men därutöver också att göra prediktioner med en hög grad av realism. Med dessa anspråk betraktar man också gärna andra analysmetoder som onyttiga eller irrelevanta.

Detta visar sig då framkomsten av nya aktörsuppfattningar och nya rekommendationer för aktörsanalys uppkallade den traditionalistiska skolan till ett

7 Morgenthau, *Politics among Nations*, s. 8 ff, Aron, *Paix et Guerre*, s. 16 f, Renouvin-Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, I.

8 Säkerhetsdilemmats problematik har särskilt utretts av Herz, *Political Realism and Political Idealism*, s. 4 ff.

9 Morgenthau, *Politics among Nations*, kap. 4.

10 Ib., s. 11 f, s. 27 f; Aron, *Paix et Guerre*, s. 113 ff.

11 Morgenthau, *Politics among Nations*, s. 6 ff.

försvar för sin åskådning på denna punkt. Detta försvar ledde till en artikulering av vissa tidigare implicita antaganden och till en allmän rationalisering.¹²

Den delvis moraliskt färgade invändningen att man genom en ensidig emfas på statsintressen och regeringspolitik dehumaniserat de internationella relationerna avvisades från traditionalistiskt håll med en hänvisning till den intensitet varmed nationella värderingar omfattas. Nationell solidaritet var inte bara funktionell utan också ideell. Det till nationens välfärd begränsade intresset är kompakt och lättfattligt; dessa egenskaper förstärktes ytterligare av mångtydigheten i varje intresse som sträckte sig därutöver.¹³ Frigörelseprocesserna i de nya länderna gav åter belägg för att strävanden efter t.ex. nationellt oberoende, enhet, säkerhet och utvidgning måste uppfattas som i hög grad mänskliga intressen. De utgör i själva verket fortfarande de högsta värdena för en majoritet av individer. De kvarstår som den främsta motivationskällan i politiken.

Även om antalet deltagare i den utrikespolitiska beslutsprocessen ökat och därigenom vissa för världspolitikerna relevanta värderingar förändrats, innebär detta icke någon väsentlig förvandling av de viktigaste momenten i denna process. Framför allt rubbades inte den distinktion som alltid måste göras mellan individens roll som privat medborgare och som politiskt identifierande och agerande person.¹⁴ Även om det var riktigt att bara individer eller kollektiv av individer kunde ha motiv, innebär detta ingalunda att analysen borde inriktas på den allmänna opinionen eller massornas inställning; dessa fenomen representerade inte den politiskt relevanta motivationen. Dessutom, och avgörande, var psykologiska faktorer inte det enda eller ens det huvudsakliga stoff varav politiken består.¹⁵ För en förståelse av motivbildning, målsättning och agerande i internationell miljö var en utgångspunkt i staten, inte i individer eller grupper nödvändig. Processer som innebär konflikt, konkurrens och koalitionssträvanden kunde bara förklaras därutifrån. Ett studium av den psykologiska reaktionen hos grupper och individer kunde väl utfylla men ej ersätta en traditionell analys.

Slutsatsen var att den traditionalistiska aktörsuppfattningens operationella element fortfarande befanns vara tillämpliga. Det kunde alltså ännu vara tillåtligt att reifiera staten, utrusta den med önsksningar, preferenser, grader av tillfredsställelse och förmåga till val mellan alternativ. Framför allt var det

12 Den främste talesmannen härvidlag har varit Wolfers; se "The Actors in International Politics", "The Determinants of Foreign Policy", "The Pole of Power and the Pole of Indifference" i hans *Discord and Collaboration*, s. 2–24, s. 37–45, s. 81–102. Jfr också Aron, *Paix et Guerre*, s. 17 ff.

13 Niemeyer, "National Sovereignty and International Behavior", i Dadelford (ed.), *Current Readings on International Relations*, IV, s. 8 ff; Osgood, *Ideals and Self-Interest in American Foreign Relations*, s. 3 f.

14 Wolfers, "The Actors", s. 7 f, Niemeyer, "National Sovereignty", s. 10 f, Morgenthau, "The Twilight of International Morality", *Ethics*, LVIII (1948), s. 82 ff.

15 Wolfers, "Determinants", s. 40 f, "The Actors", s. 8 ff.

därvidlag tre drag som postulerades som universella, strävan efter makt och fortbestånd, fruktan att förlora egendom till andra och frestelsen att tillägna sig egendom. Trots sin grova utformning kunde dessa psykologiserande antaganden tas som den motivationella ramen för besluten hos statsmännen; de enda individer som fått aktörsstatus i traditionalistisk teori – men då som personifikationer av sina enheter.¹⁶ Individual- eller grupps psykologiska analysmetoder, visserligen mer förfinade, kunde inte komma längre än de essentiella sanningar och prediktionsinstrument som dessa postulat inrymde. Tvånget från den yttre ramen, från grunddynamiken i den internationella politiken var dessutom så stark att valmöjligheterna begränsades till ett litet antal vars spännvidd redan var väl uppskattad genom kumulativ observation och erfarenhet. Det var i denna konstanta och oftergivliga tvångssituation som varje analys av de internationella aktörernas uppträdande måste ta sin utgångspunkt.

Även om man i den traditionalistiska skolan uttryckligen uppfattade hopkopplingen av intressena och den moderna staten som historiskt betingad, och alltså upplösbar, fann man inga tecken till en internationell strukturförändring av sådant slag. Man var icke böjd att tillmäta internationella organisationer av global karaktär någon aktörsstatus; de var snarare fora för statligt agerande. Därtill bidrog i hög grad den snäva avgränsningen av den politiska sfären. Regionala eller strategiska blockbildningar erkändes leda till en viss samverkan men denna sågs begränsad in casu, och traditionalisterna har fäst stort avseende vid de polycentriska strömningarna som ett uttryck för statsintressenas fundamentala dominans.¹⁷

De två drag som framför allt utmärker den traditionalistiska riktningens aktörsbegrepp – reifieringen av de exklusivt statliga aktörerna och objektiveringen av deras yttre situation – har alltså i allt väsentligt vidhållits även sedan debatten förts upp på ett artikulerat plan. Denna uppfattning vilar på historiska generaliseringar och en deterministisk tolkning av miljöfaktorerna.¹⁸ Otvivelaktigt har den ett centralt, enande förklaringsbegrepp, maktbegreppet. Detta är emellertid filosofiskt-intuitivt fattat, och dess syn på internationell politik är inte grundad på ett systematiskt vetenskapligt tillvägagångssätt i modern mening. Frågan på vilket sätt dess resultat förhåller sig till andra, på sådant tillvägagångssätt grundade teorier, skall behandlas i nästa avsnitt.

16 Morgenthau, *Politics among Nations*, passim; jfr hans "The Difference between the Politician and the Statesman", i *The Restoration of American Politics*, s. 101 ff. Duroselle föredrar i sitt avsnitt om statsmännen i Renouvin-Duroselle, a.a., del II, en karakterologisk metod framför en psykologisk.

17 Morgenthau, "International Organization and Foreign Policy", i *The Impasse of American Foreign Policy*, s. 107 ff, "Alliances", i *The Restoration of American Politics*, s. 176 ff, "Building a European Federation", ib., s. 231 ff.

18 Om ekologisk determinism se Sprout-Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, kap. 3.

Systemteorier

Bland de nya strömningar som gjort sig gällande på det samhällsvetenskapliga området hör systemteorierna till de mer markanta och mest ambitiösa. Egentligen är det missvisande att beteckna systemteoretikerna som en skola. De utgör ingen enhetlig riktning, snarare en rad parallella strömningar med en gemensam, mycket allmän samlingssymbol i begreppet system. Med tiden har vissa sammanvävningar eller fusioner ägt rum. Schematiskt sett kan man dock urskilja fyra viktiga delströmningar.

Den första är den allmänna systemteorin i strikt mening, härrörande från den österrikiske biologen von Bertalanffy och hans lärjungar i Society for General Systems Research. Influensen har här gått från matematisk biologi och neurologi via fysik och ekologiska vetenskaper mot samhällsvetenskaperna.¹⁹ Denna riktning utgår från möjligheten att göra vissa antaganden som gäller "system" på alla nivåer och alla områden, från atompartiklar till mänskliga samhällen. Man söker sedan kumulativt öka mängden av "enande principer, som sträcker sig vertikalt genom existerande vetenskaper" och på så sätt närma sig det mål som består i en enhetlig vetenskap. Detta tillvägagångssätt har ofta kritiserats som spekulativt och baserat på rena analogier.

Systemteorins förespråkare har energiskt bestritt detta och hävdar att förfarandet är att betrakta som syntetiskt; vad man söker uppställa är verifierbara likheter, s.k. formella identiteter.²⁰ Grundperspektivet är dock uttalat organismiskt. Man gör vissa grundpostulat utifrån föreställningen om ett "öppet system" med en inneboende tendens till stabilitet eller "steady state" och fäster störst avseende vid de processer av "adaptivt handlande" som bidrar till att bevara dessa tillstånd.²¹ Under sin utveckling har den allmänna systemteorin influerats av och sökt införliva stora delar av den moderna informationsteorin och cybernetiken. Det har särskilt varit de självreglerande systemens uppbyggnad och tillståndsförändringar samt feedbackmekanismen som synts bilda en formell identitet med biologisk-neurologiska system.²²

19 För allmänna översikter av den allmänna systemteorin se Mesarovic (ed.), *View in General System Theory*, spec. s. 25–38; von Bertalanffy, "General Systems Theory", *General Systems I* (1956), s. 1–10, cit. efter omtrycket i Singer (ed.), *Human Behavior and International Politics*, s. 20–31, Boulding, "General Systems Theory—The Skeleton of a Science", *General Systems II* (1956), s. 11–17. Om dess statsvetenskapliga potential se Young, *The Impact of General Systems*, IX (1964), s. 239 ff, Nettl, "The Concept of System in Political Science", *Political Studies XIV* (1966), s. 305–338.

20 von Bertalanffy, a.a., s. 23, där även analogitillvitelsen avvisas. Denna har rests främst av Buck, "On the Logic of General Behavior Systems", *Minnesota Studies in the Philosophy of Science I*, s. 223–238. Om de formella identiteterna, eller mer precist isomorfier vad gäller identitet mellan begreppssystem och homologier ifråga om reella system, se Miller, "A General Theory for Behavioral Sciences", i White (eds), *The State of the Social Sciences*, s. 43.

21 Miller, a.a., s. 32, McClelland, "Applications of General Systems Theory in International Relations", Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, s. 412 ff.

22 Miller, a. a., s. 36. En ledande cybernetiker, Ashby – f.ö. liksom Miller psykiater på neurologisk grund – understryker detta sammanflöde, även om han, i motsats till von Bertalanffy, vill använda en deduktiv metod, "The General Systems Theory as a New Discipline", *General Systems III* (1958), s. 2. Därmed vare

En tredje riktning som ofta räknas in under den allmänna systeminriktningen men som har egna, samhällsvetenskapliga anor, är struktur-funktionsanalysen. Här har den tidigare socialantropologiska skolan kring Malinowski och Radcliffe-Brown senare avlösts som impulsgivare av den sociologiska riktningen kring Talcott Parsons och Marion Levy.²³ Av grundläggande intresse för denna riktning är "funktionen", det "bidrag en partiell aktivitet gör till den totala aktivitet varav den är en del".²⁴ Analyser av detta slag behöver inte förutsätta en organisk eller organismisk enhet – liksom inte heller, med nödvändighet, ett system – men struktur-funktionsteorin tenderar i likhet med den allmänna systemteorin att understryka dels totaliteten, dels kontinuiteten och de funktioner som bidrar därtill.²⁵

Till systemströmningen har slutligen vissa företrädare för en fjärde riktning, nämligen behavioralismen knutit an. Anledningen har främst legat i strävan efter integration på det teoretiska planet, efter en sammanhållande ram för universellt giltig komparation. Vissa teoretiker, som Easton, har mer direkt sökt sig fram till ett systembetraktelsesätt, andra har gått via struktur-funktionsteorierna.²⁶ Det har naturligt nog främst vilat på denna riktning att söka teckna det politiska systemets speciella egenart.

Den samlande symbolen för dessa strömningar är begreppet system. Den fundamentala eller principiella innebörden av däri är enkel nog. Uttryckt i kortast möjliga form är ett system ett set av objekt (variabler, komponenter, enheter, delar) jämte relationer mellan dem och mellan deras attribut.²⁷ Denna allmänna och vaga definition förses emellertid med en rad olika specifikationer av vilka följande torde vara de vanligaste. Relationerna eller interaktionen mellan komponenterna måste ha en sådan frekvens och regelbundenhet att det inte är fråga om en blott slumpmässig kontakt; ibland talas det om att relationerna

ej sagt att alla kommunikationsteoretiker delar denna uppfattning. Deutsch, *The Nerves of Government*, innehåller sålunda ingen referens till den allmänna systemteorin.

23 Martindale (ed.), *Functionalism in the Social Sciences*; Flanigan-Fogelman, "Functional Analysis", i Charlesworth (ed.), *Contemporary Political Analysis*, s. 72–85, Meehan, *Contemporary Political Thought*, kap. 3, räknar in systemteorier överhuvud under rubriken funktionalism. För exempel på tillämpning inom statskunskapen se Eitchell, *The American Polity*, för en ortodox parsonsk version, Holt-Turner, *The Political Basis of Economic Development*, för en något modifierad.

24 Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society*, s. 178; jfr Morton, *Social Theory and Social Structure*, s. 22.

25 Om organismiska och andra referensramar i funktionalismen se Parsons, inledning till Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, s. 19 f, Deutsch, a.a., s. 4 ff, Meehan, a.a., s. 115 f. Det har också hävdats att systembegreppet är nödvändigt för funktionalismen. Jones, *The functionalist approach to Politics*, s. 11, 30, Emmet, *Function, Purpose and Powers*, s. 47.

26 Easton, *A Framework for Political Analysis*, kap. 2, Almond-Coleman, *The Politics of the Developing Areas*, s. 4 ff.

27 Hall-Fagan, "Definition of a System", *General Systems* (1956), s. 12, von Bertalanffy, a.a., s. 22 f ("complexes standing in interaction"); jfr McClelland, "Systems and History in International Relations", *General Systems III* (1958), s. 235, Kaplan, "Systems Theory", i Charlesworth, a.a.

skall vara funktionella.²⁸ Sambandet mellan komponenterna är sådant att förändring i en komponent leder till en förändring i helheten. Systemet befinner sig genom denna komponenternas interaktion i ett visst beskrivbart tillstånd, vilket kan bibehållas eller förändras; systemets identitet är tidsmässig.²⁹ Man möter ofta föreställningen att varje system har sina specifika behov, stundom abstraherbara i s.k. strukturella eller funktionella rekvisit. I anslutning därtill framhävs en holistisk synpunkt: systemet uppfattas som större än summan av komponenterna, det finns karakteristika hos helheten som ej återfinns hos de enskilda delarna.³⁰ Systemet kan inordnas i en hierarki av system så att det antingen kan uppdelas i subsystem eller själv ingå som del i ett rumsligt eller funktionellt mer omfattande system.³¹ Systemet kan observeras i en omgivning från vilken det skiljer sig utefter en gräns samtidigt som ett transaktivt utbyte, ofta i input-output form, sker över denna gräns.³²

De allmänna fördelar i analytiskt avseende som en system-approach av sina förespråkare anser medföra ligger dels i anknytningen till, eller t.o.m. i konvergensen med andra vetenskaper, dels i själva perspektivets natur. Den tvärvetenskapliga aspekten framhävs särskilt av systemteoriens förmåga att integrera variabler från olika vetenskaper inom en ram och av dess hypotesalstrande kapacitet. Perspektivet är ett helhetsperspektiv som täcker både systemets interna förhållanden och relationen mellan systemet och dess omgivning. Genom den explicita kategoriseringen förhindras omedvetna skiftningar av referensram, medan däremot ett instrument tillhandahålles för en medveten kontrollerad höjning eller sänkning av analysnivå.³³ På så sätt bevaras den syntetiska kvaliteten.

De flesta och mest kända tillämpningarna av systemteorierna på det statsvetenskapliga området hänför sig till det "samhälleliga" planet, vilket i praktiken torde vara liktydigt med den suveräna staten. Det är på denna nivå som både Eastons och Almonds politiska system är förankrade. De faller därför utanför ramen för denna studie. Easton talar icke sällan men i allmänna ordalag om ett internationellt politiskt system som icke i nämnvärda avseenden skiljer sig från det han för övrigt behandlar. Några teoretiska eller analytiska svårigheter sägs inte uppstå vid en nivåskiftning.³⁴ Almond är ännu mindre explicit beträffande

28 Nettl, a.a., 307; Kaplan, *System and Process in International Politics*, s. 4, Miller, a.a., s. 31, Dechert, "Positive Feedback, in Political and International Systems", *American Behavioral Scientist* IX (1966), s. 9.

29 Miller, a.a., 34, och "Living Systems", *Behavioral Science* X (1965), s. 224; Kaplan, a.a., s. 4.

30 Miller, "A General Theory", s. 34, Nettl, a.a., s. 307.

31 Miller, "Living Systems", s. 218; McClelland, "Systems and History", s. 236.

32 Miller, a.a., s. 34, McClelland, *Theory and the International System*, s. 20; jfr Easton, *A Framework for Political Analysis*, s. 25, 60 ff.

33 McClelland, *Theory and the International System*, s. 92 ff, Hall-Fagan, a.a., H.M. och A. B. Blalock, "Toward a Clarification of Systems Analysis in the Social Sciences", *Philosophy of Science* XXVI (1959), s. 84; Kaplan, "Systems Theory", s. 150 f.

34 Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, t.ex. s. 173, 284, 484 ff. Attityden är densamma som i *The*

ett internationellt system; den externa sidan av integration och adaption blir knapphändigt omnämnda – vilket kan förefalla något förvånande med tanke på Almonds tidigare intresse för utrikespolitisk problematik.³⁵

Internationell politik har emellertid framstått som ett givande tillämpningsfält för systemteori. Orsakerna härtill står att finna både i forskningsområdets karaktär och i forskningens tillstånd. På det svåröverskådliga, kaotiska fält som internationell politik utgör har man ansett ett speciellt behov föreligga av ett stort, samlande och sammanhållande perspektiv. "Varje begreppsapparat med anspråk på att vara adekvat för internationell politik måste ha en världssyns dimensioner." Systembegreppet som i sig är ett sätt att angripa just komplexitet skulle alltså vara särskilt väl ägnat för denna uppgift. Enligt sina förespråkare kan systemteorien dessutom med framgång inordna partiella teorier i ett större sammanhang. I ett systemperspektiv uppfattas nämligen t.ex. kommunikations- och maktteorierna, spelteori och beslutsteori som isomorfa eller åtminstone uppvisade stark korrespondens; de kan alla ses som funktioner i en systemorganisation.³⁶

Denna förmåga till samordning har uppfattats som viktig inte minst i ett läge där behovet att ett alternativ till de alltmer kritiserade maktteorierna som centralt förklarande begrepp framstått som önskvärt.³⁷ Av betydelse som förbindelselänk mellan den traditionalistiska huvudströmningen och systemteoretikerna, har också varit den riktning som sysslat med jämviktsteori och med maktbalanspolitiken såsom ett system. Här har man kunnat iaktta en förskjutning av tyngdpunkten från maktkomponenten till balanskomponenten.³⁸ Ett antagande utifrån systemteoretisk utgångspunkt om en identitetsrelation mellan ekvilibrium och ett "steady state" ligger därvid nära till hands.³⁹

Political System, s. 139. För en kritik av den internationella versionen av Eastons system se Nicholson-Reynolds, "General Systems, the International System and the Eastonian Analysis", *Political Studies* XV (1967), s. 12–31, där framför allt authority-begreppets internationella applikation underkännes.

35 Almond-Coleman, a.a., 15 f, och diskussionen av "capabilities" i "A Developmental Approach to Political Systems", *World Politics* XVII (1965), s. 195 ff. Jfr hans förord, "Comparative Study of Foreign Policy", till Macridis (ed.), *Foreign Policy in World Politics* (1st ed), s. 1–8, där detta studiums mål sägs vara att upptäcka "de mest signifikanta typerna av utrikespolitiska aktörer." Anvisningarna stannar emellertid vid en konventionellt lagd skiss av historiska och processuella faktorer. Förordet har strukits i senare upplagor.

36 McClelland, "Applications", s. 416.

37 För översikter av kritiken mot maktbegreppet se Snyder, "Recent Trends in International Relations Theory", i Ranney (ed.), *Essays on the Behavioral Study of Politics*, s. 112 ff, McClelland, *Theory and the International System*, kap. 3. Jfr Kaplan, a.a., s. 21 ff, Spiro, *World Politics*, s. 8 ff.

38 Liska, *International Equilibrium*, s. 193 ff, och "Continuity and Change in International Systems", *World Politics* XVI (1963), s. 131, McClelland, "Applications", s. 414. Binder, "The Middle East as a Subordinate International System", *World Politics* X (1958), s. 408 f, har en motsatt uppfattning om tyngdpunktsförskjutningen.

39 Jämviktsbegreppet hade långt tidigare anknutits till en form av systemanalys av biologen I. J. Renderson, f. ö. översättare av och kommentator till Pareto samt impulsgivare till Parsons – se Lasswell, "General Framework: Person, Personality, Group, Culture" (1939) i *The Analysis of Political Behavior*, s. 207 ff, 213 ff.

I de flesta tillämpningsförsök på det internationella fältet har systembegreppet använts som en allmän infallsvinkel, som ett i Nettls mening "problemlösande begrepp." Systemrelationer har antagits föreligga och man har sedan på olika sätt sökt testa dessa antaganden.⁴⁰ Även om man på detta sätt förskaffat sig ett generellt utgångsperspektiv kvarstår dock ett antal metodologiska svårigheter. Den principiella aspekten av några av dessa skall i korthet beröras.

Man kan ta begreppet system i en vid mening, som bara en utvidgning av den mest elementära relationen i internationell politik, nämligen två aktörer i interaktion. Där går den nedre gränsen för ett internationellt system. Men därmed skulle man få en oöverskådlig och obearbetbar mängd system. Den övre eller vidare gränsen återstår att dra. Man kan tänka sig ett enda globalt system eller en rad parallellt existerande system. I ett systemteoretiskt perspektiv faller det sig naturligt att se de senare som subsystem i det förra.

När det gäller det internationella systemet i sin globala gestalt uppstår emellertid problem med den omgivning ur vilken, enligt teorierna, ett system skall kunna skiljas. Gränsdragningsproblemet, som inneburit vanskligheter redan vid konstruktionen av system på det samhällsplanen, blir här ytterligare komplicerad, utom när det rör historiska system av begränsad utsträckning.⁴¹ Omgivningen som något utanför systemet existerande får på det internationella planet föga mening. Man kan definiera det internationella systemet som ett system utan omgivning eller som ett system där yttre påtryckningar nått nära nollpunkten – men man riskerar i så fall motsäga det vanliga antagandet om ett "öppet" system och de hypoteser som följer därav.⁴² Man kan å andra sidan förlägga gränsdragningsproblematiken till det funktionella planet och avgränsa systemet efter dess politiska karaktär. Detta blir emellertid i internationellt perspektiven en grov distinktion; bl.a. blir en transnationell "parapolitisk" sfär ofta förbigången.⁴³ I analysen av det internationella systemet blir lätt omgivningen till en godtyckligt applicerad parameter.

Ett annat problemkomplex, av direkt relevans i förevarande sammanhang, gäller de enheter som bildar systemet. En sida därav är identifikationen av vilka enheter skall betraktas som aktörer i det aktionssystem som den internationella politiken utgör. Denna fråga skall i detalj behandlas nedan. En annan sida utgörs av överväganden om analysenheten: skall den utgöras av aktörerna eller

40 Nettl, a.a., s. 320 f.

41 Om den principiella gränsdragningsproblematiken se Easton, *Framework*, kap. 5, Spiro, a.a. s. 45 ff, Modelski, *The Communist International System*, s. 32 f. Man faller ofta tillbaka på begreppet "common fate" sådant det utvecklats av Campbell, "Common Fate, Similarity, and other Indices of the Status of Aggregates of Persons as Social Entities", *Behavioral Science* III (1958), s. 14–25.

42 Riggs, "International Relations as a Prismatic System", *World Politics* XIV (1961), s. 151, McClelland, *Systems and History*, s. 237.

43 Modelski, "Agraria and Industria", *World Politics* XIV (1961), s. 122, n. 14. Om betydelsen av olika transnationella identifikationer jfr Galtung, "On the future of the International System", *Journal of Peace Research* 1967:4, s. 307 ff.

av interaktionen, ett mönster alltså av aktörsrelationer, eller av en rollutövning. Det finns i viss systemorientering en uttalad skepsis mot strukturer och en motsvarande preferens för interaktion och "transaction-flows". Interaktionen, inte aktörerna blir det viktiga; emphasisen läggs s.a.s. på predikat, inte på subjekt och objekt. Oförmåga att sedan vidhålla denna distinktion i analysen leder icke sällan till förvirring.⁴⁴ En tredje sida av problemkomplexet rör relationerna mellan komponenterna/aktörerna och systemet. I både den organismiska och den funktionella uppfattningen postuleras gärna ett hierarkiskt förhållande mellan system och subsystem. Detta ger upphov till tre delproblem. För det första telos-spörsmålet där struktur-funktionsteorierna blivit starkt kritiserade. Kan man överhuvud förutsätta målsträvan, och kan man till det internationella planet överföra begrepp som systembevarande och systembestånd? Släktskapen med tidigare organismuppfattning är tydlig; skillnaden ligger i att tidigare teorier placerade en organisms överlevnad i en ram av yttre kamp medan modern systemteori lägger huvudvikten vid inre dysfunktionella faktorer.⁴⁵ Det andra problemet rör avvägningen, i en analys, mellan systematiska och subsystematiska faktorer.

Den tredje frågan är huruvida systemet självt skall kunna betraktas som en aktör eller om beteendet ses som ett resultat av komponenternas interaktion. På denna punkt råder en markant oklarhet; det finns en tendens att reifiera systemet, att inte bara sätta det i stånd att begå handlingar utan också att utrusta det med motivation och valförmåga.⁴⁶

De fullt genomförda tillämpningarna av systemanalys på internationell politik är få. I de flesta fall har det stannat vid insatser, antingen – vilket varit det vanligaste – på jämförelsevis hög teoretisk nivå och med få anvisningar för ett empiriskt verkställande, eller i form av en partiell empirisk tillämpning på grundval av ett systematiskt betraktelsesätt.⁴⁷ I det följande kommer några av de viktigaste applikationerna att tas upp till granskning, speciellt då i de med aktörsproblematikens sammanhängande aspekterna. I huvudsak kommer de att placeras på en skala, där hypotetiskt-deduktiva analyser med hög ambitionsnivå bildar den ena ändpolen och historiskt-sociologiskt, konkret orienterade undersökningar den andra.

44 Easton, *Framework*, s. 49, jfr kritiken hos Meehan, a.a., s. 172. För ett försök att fatta system och aktörer som transaction-flows se McClelland, *Systems and History*, s. 237 f.

45 Den allmänna systemteorin anser sig emellertid gå fri från teleologiska antaganden genom sin princip om "equivfinality": ett ekvifinalt resultat bestäms genom systemkomponenternas natur, Miller, "A General Theory", s. 40 f. För systembeståndsproblematiken hos Easton jfr Narr, "David Eastons Systemanalyse", *Politische Vierteljahresschrift* VIII (1967), s. 429 f.

46 Kaplan, a.a., 254, Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, s. 447 ff, och därtill frågetecknen hos Meehan, särskilt s. 172 f.

47 Ett gott exempel på den senare är McClelland, "The Acute International Crisis", *World Politics* XIV (1961), s. 182–204.

Kaplan

Morton A Kaplans *System and Process in International Politics* (1957) utgör fortfarande det mest ambitiösa försöket att i strikt form applicera en systemuppfattning på internationell politik.⁴⁸ Som sådant har det varit kontroversiellt och ofta missförstått. Utgångspunkten var ett karakteristiskt systemantagande: om det förelåg skillnader under olika tider i nationernas antal, typ och beteende och i t.ex. deras militära och ekonomiska förmåga, kunde man våga ett antagande att det fanns ett samband mellan dessa element så att man kunde finna olika strukturella och beteendemässiga system vid olika tidsperioder.⁴⁹ För en sådan undersökning fordrades en rad hypoteser om sambanden. Dessa hypoteser har av Kaplan klätts i en starkt formaliserad deduktiv form; men de tänktes icke bilda en teori i strikt mening, blott en början till en sådan. De fyra avsnitt i vilken boken är indelad – aktionssystem, processer, värden, strategi – sägs utgöra fyra olika metoder att studera beteende i det internationella systemet. Tesen i hans bok var emellertid klar och kompromisslös: "ett vetenskapligt studium av politik kan utvecklas bara om politikens material behandlas som aktionssystem."⁵⁰ Ett aktionssystem definieras som "ett set variabler så relaterade att, i motsats till deras omgivning, beskrivbara beteenderegelnheter karakteriserar variablernas interna förhållanden samt de externa förhållandena mellan detta set av enskilda variabler och kombinationer av externa variabler".⁵¹

Systemens tillstånd kan beskrivas genom en specificering av alla variablerna; de viktigaste tillstånden var ekvilibrium och stabilitet. Förändringar i variablerna och från omgivningen skedde genom outputs respektive inputs; en omstörtande input benämns "step-level" funktion. Systemen kan vara kopplade, då ett systems output tjänar som input för ett annat; om denna koppling sker i två riktningar föreligger feedback.⁵² Ett politiskt system karakteriseras av att dess regler anger kompetensområdena för andra beslutsfattande enheter och tillhandhåller metoder för lösning av kompetensstvister. Det är "hierarkiskt till sin karaktär och territoriellt i sin utsträckning" och existerar när författning och

48 Av betydelse även följande verk av Kaplan: "Toward a Theory of International Politics", *Journal of Conflict Resolution* II (1958), s. 335–347. "Is International Relations a Discipline?", *Journal of Politics* XXIII (1961), s. 462–476, "Problems of Theory-Building and Theory Confirmation in International Politics", *World Politics* XIV (1961), s. 6–24, "Bipolarity in a Revolutionary Age" i Kaplan (ed.), *The Revolution in World Politics*, s. 251–266. "Intervention in International War: Some Systemic Sources", i Rosenau (ed.), *International Aspects of Civil Strife*, s. 92–121, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science", *World Politics* XIX (1966), s. 1–20, "Systems Theory", i Charlesworth (ed.), *Contemporary Political Analysis*, s. 150–163; Kaplan-Katzenbach, *The Political Foundations of International Law*, Kaplan-Burns-Quandt, "Theoretical Analysis of the Balance of Power", *Behavioral Science* V (1960), s. 240, 252.

49 "Traditionalism vs. Science", s. 7 ff.

50 *System and Process*, s. 4, XII f.

51 *Ib.*, s. 4.

52 *Ib.*, s. 5 f. Om olika former av ekvilibrium och stabilitet se "Systems Theory", s. 151 ff.

lagar effektivt kommuniceras inom ett socialt system. Dessa definitionsattribut innebär att det inte för närvarande finns något internationellt politiskt system.⁵³

De variabler som Kaplan vill ge värden åt vid en beskrivning av ett internationellt system eller dess subsystem är: 1) systemets "väsentliga regler", dvs. de regler som beskriver allmänna relationer mellan aktörerna och som dessutom "anvisar bestämda systematiska rollfunktioner till aktörer"; 2) förvandlingsregler som relaterar de väsentliga reglerna till parametervärden – det är här fråga om lagarna för ett systems förändring; 3) aktörsklassificerande variabler som anger aktörernas strukturella karakteristika; 4) kapabilitetsvariabler som anger en aktörs fysiska förmåga att i en given situation utföra givna handlingar – alltså icke angiven makt i allmänhet; 5) informationsvariabler som omfattar t.ex. långsiktiga aspirationer, omedelbara behov, historiskt betingade predispositioner och uppskattning av kapabilitet.⁵⁴

Bland det internationella systemets subsystem ingår ett set aktörer. Dessa internationella aktörer kan indelas i två underkategorier, nationella och supranationella. Ur systemsynpunkt kan de betraktas dels som element i det internationella systemet varvid deras interna system såsom parametrar utesluts från en analys, dels som differentierade system, varvid det internationella systemet blir parameter.

Först uppställs en rad internationella system, både historiskt existerande och logiskt tänkbara, vilka följer varandra i en stigande integrationsskala. Systemen reduceras till sina fundamentala attribut så att systemrelationerna skall framstå i sin tydligaste, mest anatomiska form. De avspeglar inte några teknologiska eller ekonomiska utvecklingsstadier utan är helt politiskt orienterade och abstrakta. Uppmärksamheten riktas uteslutande på aktörerna, deras antal och funktioner och maktrelationerna mellan dem. Då denna systemkonstruktion bildar själva grundvalen för Kaplans analyschema måste den granskas relativt utförligt.

I. MAKTBALANSSYSTEMET⁵⁵

I detta empiriskt mest bekanta system som karakteriseras som ett system utan politiskt subsystem, utgörs aktörerna av internationella aktörer, närmare bestämt från den underavdelning som benämns nationella aktörer. Det talas i fortsättningen endast om "väsentliga" nationella aktörer; en term som lämnas odefinierad men som i praktiken motsvarar stormakterna. För dessa aktörer uppsätter Kaplan en serie väsentliga regler och hävdar att om dessa ej följs kommer antalet och arten av aktörer att förändras; om antal och art av aktörer

53 Ib., s. 160 f, *System and Process*, s. 14 ff.

54 Ib., s. 9–12.

55 Ib., s. 22–36; jfr den spelteoretiska prövningen i "Theoretical Analysis", s. 241 ff, och maktbalansens relation till folkrättens normsystem, "The Political Foundations", s. 31–41.

ändras, kommer det i reglerna föreskrivna beteendet ej att kunna upprätthållas. I diskussionen om systemets stabilitet införs senare termerna aktör med "integrerande" rollfunktion – en balanshållare – och "avvikande aktör", dvs. en som har supranationella ambitioner.

II. DEN FLEXIBLA BIPOLARITETENS SYSTEM⁵⁶

Detta system kan ses som en följdföreteelse till ett maktbalanssystemets sammanbrott, t.ex. efter världskrigen och påminner strukturellt om nationalekonomins duopol. I det opererar förutom nationella aktörer ytterligare en typ, supranationella aktörer. Av denna typ finns två underkategorier, blockaktörer (t.ex. NATO, kommunistblocket/ och universella aktörer (t.ex. FN). Eftersom systemet är bipolärt finns en "ledande aktör" inom varje block. Systemets fungerande beror i stor utsträckning på blockens organisatoriska uppbyggnad, på deras grad av hierarki. Den ledande aktören har ofta till sitt förfogande en supranationell partiorganisation.⁵⁷ Aktiviteten i systemet förutsätts komma från de två ledande aktörerna, från de universella aktörer som ej är medlemmar i blocken. Dessa olika kategorier anses fylla helt distinkta rollfunktioner; blott de två sista av dem kan utöva en integrativ funktion.

III. DE RIGIDA BIPOLARITETENS SYSTEM⁵⁸

Med detta system lämnas den empiriska grundvalen; i stället projiceras här de polariserande tendenserna i föregående system. Följden härav blir att aktörernas typ och antal väsentligen begränsas. De neutrala och potentiellt integrativa aktörerna antingen försvinner eller mister sina rollfunktioner; detta gäller såväl de obundna nationella aktörerna som de universella. Kvar står endast blockaktörerna, nu övervägande hierarkiskt organiserade på båda sidor. Systemet måste karakteriseras av en allmän brist på solidaritet och dess bestånd bero antingen på aktörernas oförmåga att förändra det eller på deras ovilja att betala för en sådan förändring.

IV. DET UNIVERSELLA, INTERNATIONELLA SYSTEMET⁵⁹

Här införs för första gången ett internationellt system – förmodligen av federalt slag – som har ett politiskt subsystem. Det tänks uppstå ur en flexibel bipolaritet, närmast genom en utvidgning av den universella aktörens funktioner. Därigenom får systemet en grad av integration och solidaritet som gör att de

⁵⁶ *System and Process*, s. 36–43.

⁵⁷ *Intervention in Internal War*, s. 96. I *System and Process*, s. 29, nämns denna företeelse men närmast som ett sätt att utnyttja inre motsättningar hos en motståndare. Systemisk effekt tillmäts det först i den flexibla bipolaritetens system. Distinktionen underlättar knappast en fixering av övergången från det ena systemet till det andra.

⁵⁸ *System and Process*, s. 43–45.

⁵⁹ *Ib.*, s. 45–48.

nationella aktörerna, – fortfarande verksamma – kan bedriva sin aktivitet endast inom de av systemet uppdragna formella politiska reglerna, ett slags universell "rule of law". I realiteten råder emellertid en osäker balans mellan integrativa och disintegrativa krafter, där den universella aktörens förmåga att bestämma resurs- och värdefördelningen i längden kommer att vara avgörande. Utmärkande för det universella internationella systemet är också att prestige och belöningar fördelas inte bara bland nationella aktörer utan också till individer. Möjligheten av "funktionella grupperingar" nämns också.

V. DET HIERARKISKA INTERNATIONELLA SYSTEMET⁶⁰

Detta som närmast motsvarar en internationell enhetsstat kan uppstå antingen genom en vidareutveckling av ett universellt internationellt system eller med våld påtvingas ett sådant eller ett bipolärt system. I det förra fallet får det hierarkiska systemet en icke-direktivform, i det senare en direktiv. I båda fallen blir det emellertid ett system som verkar direkt på individer. De nationella aktörerna har här förlorat sin primära rollfunktion och blivit territoriella underavdelningar till det internationella systemet. Deras roll som aktörer har övertagits av "funktionella aktörer" såsom fackföreningar, industriella sammanslutningar. Dessa verkar emellertid inom partiellt sammanfallande territoriella gränser och kan således ej betraktas som internationella aktörer.⁶¹ Svårigheten med detta system är att upprätta och konsolidera det, därefter är det praktiskt självbevarande.

VI. 'UNIT VETO'-SYSTEMET⁶²

I detta multipolära system motsvarande "Hobbes naturtillstånd" – har varje aktör oavsett sin storlek eller folkmängd en sådan kärnvapenkapacitet att han kan tillintetgöra varje annan aktör men inte förhindra sin egen undergång. Genom frånvaron av kommunikation mellan aktörerna kommer detta system att bli "ointegrerat och icke-solidariskt i fascinerande grad". Endast en typ av aktörer kan existera, antingen nationella aktörer eller blockaktörer.

Härmed har Kaplan noggrant identifierat de aktörer med i sin begreppsapparat och placerat in dem i deras systemsammanhang. Det mest karakteristiska draget i hans förfarande är dock formuleringen av väsentliga regler för de olika systemen; det framgår dock icke om reglerna är att fatta som ett slags funktionella rekvisit, stipulerade av författaren, eller som en summering av fenomenologiska iakttagelser. Klart står emellertid att reglerna anvisar bestämda rollfunktioner, som t.ex. integrerande eller avvikande till aktörerna och att

60 Ib., s. 45–48.

61 Ib., s. 56.

62 Ib., s. 50–52. Jfr Herz, *International Policies in the Atomic Age*, s. 35, och alternativet med en "multi-bloc"-modell i Masters, "A Multi-Block Model of the International System", *American Political Science Review* LV (1961), s. 780–798.

dessa roller tillmätts en utomordentlig betydelse. Frågan om aktörernas perception och motivation berörs däremot inte alls. Varje roll måste ses svarande till ett specifikt behov hos det system vari den fungerar.

Utgångspunkten för detta resonemang finns i en i satskedja som stipulerar att systemets struktur bestämmer dess behov, behoven skapar systemets mål och dessa mål utgör värden för systemet.⁶³ Förankringen av dessa roller i systembehov och fixeringen av dem vid ännu icke differentierade aktörsenheter inför ett moment av systemteleologi som tenderar att prejudicera analysen i fortsättningen.⁶⁴ Systemsynpunkten förutsätts inte endast vara den avgjort viktigaste. Problemet kompliceras ytterligare av svårigheten att i varje enskilt fall få klarlagt på vilken nivå i stegen av system och subsystem som Kaplan arbetar. Dessutom relateras aldrig rollerna till en specificerad teknologisk eller social omgivning utan denna hålles genomgående anonym.

Men enligt de aktörsklassificerande variablerna hade aktörerna också vissa strukturella karakteristika som antogs påverka deras handlande, främst genom att framkalla vissa behov. Det andra perspektiv som Kaplan anlägger på aktörerna, gäller deras aktionsmönster, vilket han menar vara betingat av strukturerna. I den aktörstypologi som framläggs spelar två bestämmningar en viktig roll. Ett politiskt system kan vara antingen "system dominant" eller "subsystem dominant." I det förra fallet bildar systemets regler en auktoritativ ram – en "given parameter" – för subsystemens aktivitet. I det senare fallet saknar systemreglerna denna parametriska effekt och subsystemen kan agera friare. Den andra distinktionen görs mellan "directive" och "non-directive" system. Dessa termer motsvara ungefärligen "diktatoriskt" och "demokratiskt", men är mer tekniska och relativiserade alltefter systemens läge i en hierarkipyramid.⁶⁵

Med hjälp av dessa begrepp kan aktörerna klassificeras med avseende på graden av både politisk och strukturell centralisering dvs. såsom direktiv systemdominerad (t.ex. Francos Spanien), direktiv subsystemdominerad (Sovjetunionen, Nazityskland), icke-direktiv systemdominerad (USA) eller icke-direktiv subsystemdominerad (Storbritannien).⁶⁶ Indelningen är relativ, icke absolut. Av de båda huvudgrupperna, nationella och supranationella, blir det huvudsakligen de förra som blir belysta.⁶⁷

Den uppgjorda aktörstypologin appliceras på en serie valmönster, avsedda att avslöja vissa såväl internationellt som kulturellt signifikanta handlingsaspekter. Valmönstren gäller bl.a. om yttre eller inre hänsyn överväger

63 *System and Process*, s. 18 ff, 89, 149.

64 *Ib.*, s. 189, 253 ff. För en kritik av denna form av systemteleologi se Sprout-Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, kap. 2, s. 10.

65 *System and Process*, s. 16 f.

66 *Ib.*, s. 54 ff.

67 En utförligare, om än mer populär, framställning av supranationella aktörer ges i *The Foundations*, kap. 11, 12.

vid beslut rörande en aktörs internationella aktivitet samt om och i vilken grad den allmänna opinionen är manipulerbar; om fördelningen av resurser genom det nationella aktörssystemet skall gälla det internationella systemet, blocket, det egna nationella systemet eller t.o.m. ett intranationellt subsystem; om samarbetspreferenser vid uppnående av mål gäller etniskt eller strukturellt besläktade system eller är indifferentia dvs. gälla aktörer som är instrumentalt värdefulla, vad en aktör vill åstadkomma internationellt, i vilken omfattning han vill bedriva en regulativ, dvs. systembevarande verksamhet; och graden av flexibilitet eller rigiditet i beslutsfattandet och nivån i aktörens målorientering.⁶⁸

I undersökningen genomgår Kaplan de olika aktörstypernas agerande i de olika valmönstren under ovan relaterade systembetingelser. Med fyra aktörstyper, fem valmönster och fem internationella system (det hierarkiska internationella systemet behandlas icke) blir det hundra kombinationer. Resultatet av en så rikt orkestrerad analys reduceras emellertid av flera skäl. För det första visar sig andra distinktioner än de för undersökningen gjorda, vara viktigare. Detta är fallet särskilt med de tidigare, utifrån systemsynpunkt, uppmärksammade skillnaderna mellan blockens olika grad av hierarkisk organisation, mellan aktörer som är "ledande" inom sina block och sådana som endast är medlemmar i blocken, mellan blockmedlemmar och obundna nationella aktörer samt mellan väsentliga och oväsentliga aktörer.⁶⁹ I aktörsanalysen tvingas Kaplan dessutom att uppmärksamma 1800-talets monarkier vilka ej helt kan inpassas i hans typologi – direktiva och subsystemdominerade men med stark gemensam allmän orientering.⁷⁰ För det andra visar sig i ett flertal mönster skillnaden mellan direktiva och icke- direktiva aktörer vara den avgörande, oavsett deras grad av system- eller subsystemdominans.⁷¹ För det tredje visar sig "unit veto"-systemet påtvinga sina aktörer identiska aktionsmönster. I andra fall påpekas hur små skillnaderna mellan aktionsmönstren i olika system är och därmed understryks svårigheten att exakt tidsprecisera övergången från ett system till ett annat. Resultatet blir att systemvillkoren framträder som den klart utslagsgivande faktorn när det gäller aktörernas handlande. De strukturella karakteristika som ligger till grund för aktörsklassifikationen erkänns vara ganska grova och vissa av aktörstyperna sällan förekommande (den direktiva systemdominerade typen). Påfallande är emellertid kategoriernas statistiska natur; någon hjälp för en processinriktad analys ger de icke. Om detta beror på Kaplans grundinställning eller på det intranationella perspektivets marginella ställning i hans analyschema är en öppen fråga.

68 *System and Process*, s. 16 f.

69 *Ib.*, s. 63, 67, 70, 72 f. Det är framför allt de bipolära systemen som understryker blocktillhörighetens betydelse. Kaplans svårigheter att infoga de obundna aktörerna i sitt schema har lett till ett ytterligare försök, *Bipolarity in the Revolutionary Age*, s. 260 ff.

70 *Ib.*, s. 62, 69 f.

71 *Ib.*, s. 61, 65, 68, 73. Det universella systemet utsätter direktiva aktörer för speciella påfrestningar.

Även på ett tredje plan analyseras aktörers beteende, nämligen på "beslutsenhetens", dvs. regerings- eller representantnivån. Analysen kopplas här samman med beslutsfattarnas utövning av ett flertal roller, vilken antas påverka inställningen till de politiska alternativen. Beslutsamheten anses vara en strategisk punkt för en undersökning av integrativa och disintegrativa processer i det internationella systemet, eftersom beslutsfattandet i sig innebär ett konstaterande eller avgörande om en grupps intressen och värderingar och de medel varmed dessa bäst kan förverkligas.⁷² En rad hypoteser uppställs även på detta plan rörande främst konsensusbildning och avskärmning (insulation) hos olika typer av beslutsenheter under de givna systemens villkor.⁷³

Det läggs här principiell vikt vid de agerande individerna – som personlighetssystem och rollteorin syns kunna inspirera hypoteser på lägre analysnivå, även om den är formalistiskt och delvis abstrukt koncipierad.⁷⁴ I det stora hela är det dock, trots författarens förmodan ytterst vanskligt att direkt beteendevetenskapligt testa hypoteserna, särskilt som anknytning saknas till smågrupps- eller organisationspsykologi.⁷⁵ Överhuvud ligger tyngdpunkten vid den yttre ramen och vid rollernas konstans och deras formativa effekt. Solidaritetsaspekten, som inte görs explicit i texten, verkar här i bakgrunden. Det konstateras att nationerna är primära "delegerande och belönande" grupper och solidaritetsgrupper, baserade på "cross-cutting and complementary roles" medan det mellan dessa enheter förekommer en övervägande "instrumentell" aktivitet.⁷⁶ Detta ligger i linje med Kaplans allmänna tendens att starkt understryka skillnaden mellan inomstatlig och mellanstatlig politik.⁷⁷

Detta nedstigande tillvägagångssätt är karakteristiskt för en systeminriktad analys. Utgångspunkten tas i systemet, i dess behov och struktur. Därefter behandlas aktörerna med avseende på sina av interna struktur betingade aktionsmönster, varvid dock de redan på systemnivå förtecknade influenserna tenderar att skjutas i förgrunden. I det tredje steget tas sedan de exekutiva subsystemen upp och här framhävs främst inflytandena från det internationella och därefter det nationella (sociala) systemet.

Det finns i Kaplans verk en tydlig systembias, framför allt i den meningen att det internationella systemet och dess behov fullständigt får prägla aktörerna

72 Ib., s. 98 ff.

73 Ib., s. 104–112.

74 Se Holden, "The Governance of the Metropolis as a Problem in Diplomacy", *Journal of Politics* XXVI (1964), s. 627–647, för en intressant applikation av internationellpolitiska hypoteser, däribland Kaplans, på amerikansk kommunalpolitik.

75 Kaplans förmodan om prövbarhet, *System and Process*, XV f; jfr Verba, *Small Groups and Political Behavior*, s. 100 ff.

76 *System and Process*, s. 107, 119, 123 f. Närmare definitioner återfinns i "Is International Relations a Discipline?", s. 471.

77 Ib., s. 469 ff, "Problems of Theory-Building", s. 14 ff.

och bestämma deras politiska alternativ. Ansatserna att även från mänsklig, beslutsfattande nivå närma sig beteendeproblematiken räcker inte till mot den systemdynamik Kaplan redan från början lagt in i sitt schema. Appliceringen av rollfunktioner även på staterna leder inte bara till en reifikation av staten utan även till en överdriven fixering av rollinnehållet. Försöket att projicera rollbegreppet till nationell nivå kan ej betraktas som lyckat. Kaplan snuddar vid alternativet "handlingspremiss" som utför icke anknytningen.⁷⁸ Motivationen och över huvud psykologiska faktorer lämnas utanför diskussionen; även detta kan ses som en följd av den systemiska utgångspunkten.⁷⁹ Den andra implikationen av Kaplans systembias återfinns i det positiva värde som ges åt begrepp som stabilitet, integration, reglering. När de motsatta fenomenen berörs sker det i termer som patologi och terapi.⁸⁰

Frapperande är hur de resultat som Kaplan når ifråga om aktörerna och deras agerande påminner om traditionalisternas. För honom som för t.ex. Morgenthau är det stater, och i någon mån block, som agerar; likaså är deras intressen "objektiva". Förändringen av aktörstyper från ett system till ett annat överensstämmer väl med traditionalisternas uppfattning att statens nuvarande primat som internationell aktör är historiskt betingat.⁸¹ Dualismen mellan inrikes- och utrikespolitik består men vid en analys på systemnivå kan man utan större olägenhet reifiera staterna. Det är i metoden, inte i de därigenom vunna resultaten, som Kaplan definitivt skiljer sig från den traditionella riktningen.

Modelski

I ett par arbeten av australiensaren George Modelski görs ett försök att applicera en struktur-funktionsanalys av parsonsk, och i någon mån almondska prägel på det internationella systemet. Modelskis produktion är även intressant såtillvida att den omfattar flera systemnivåer, inte bara den globala utan också en snävare men likväl internationell nivå – i arbetet om det kommunistiska internationella systemet – och en nationell nivå – i teorin om utrikespolitik.⁸²

78 För en konfrontation av dessa båda begrepp se Simon, *Administrative Behavior*, s. 220 ff. Kaplan nämner handlingspremiss i förbigående, *System and Process*, s. 103.

79 För Kaplans uppfattning att psykologiska förklaringsgrunder i politik har värde endast om de stöder analys som är gjord på mer relevanta grunder se t.ex. "Old Realities and New Myths", *World Politics* XVII (1965), s. 357 ff, och *American Political Science Review* LVIII (1964), s. 683, 963.

80 Jfr *System and Process*, s. 256 ff.

81 Morgenthau, *Politics among Nations*, s. 10, Kaplans uppfattning av statsintresse som objektiva, *System and Process*, s. 165.

82 "Agraria and Industria; Two Models of the International System" *World Politics*, XIV (1961), s. 118–143, "The Communist International System, A Theory of Foreign Policy"; se även "Kautilya: Foreign Policy and International System in Ancient Hindu World", *American Political Science Review* LVIII (1964), s. 549–560, "Comparative International Systems", *World Politics* XIV (1962), s. 662–674.

Dessutom har Modelski utfört en sammanlänkning av olika nivåer i sin analys av inbördeskrigets internationella förgreningar.⁸³ Bakom dessa försök ligger samma metodologiska inriktning. Struktur-funktionsanalysen anses, med nödiga variationer, vara tillämplig på alla nivåer. Nedanstående resonemang kommer dock att föras huvudsakligen i anslutning till Modelskis konfrontation av de internationella systemen "Agraria" och "Industria".

Beträffande systemet hävdas att internationella system är sociala system, att de har strukturer och att samma funktionella krav tillfredsställs i alla internationella system – de sista två satserna markerar anknytningen till Almonds generaliseringar för inomstatliga system.⁸⁴ Strukturerna fattas som "stable responses to the need for satisfying the functional requirements of the system" och Modelski får fram fyra huvudfunktioner med tillhörande struktur: 1) fördelning av mänskliga och materiella resurser, däribland internationell rolldifferentiering och specialisering, med en "resurs" – struktur, 2) fattande av bindande beslut, varav följer en internationell stratifiering, med en auktoritetsstruktur, 3) bevarande av solidaritet vari inkluderas integration, med en solidaritetsstruktur, 4) bevarande av och stöd åt den internationella kulturen (som motsvarar Almonds "politiska kultur") och kommunikationssystemet med en kulturstruktur (även kallad "formula").⁸⁵ Utövningen av dessa funktioner i det internationella systemet kan enligt Modelski ledas tillbaka till aktörer, vilka identifieras i mycket allmänna ordalag som kollektiv – stater och internationella organisationer – och individer agerande på dessas uppdrag. Dessa internationella aktörer utgör ett, i parsonsk mening, "intergrativt fokus" i systemet och kan analyseras efter en input-output-modell. Deras output ligger i staternas internationellt riktade politik och denna uppfattas nu av Modelski som aktörernas "role-playing". De variabler varav det internationella systemet består definieras nämligen som statusroller, t.ex. såsom en stormakt, en neutral, en FN-medlem.⁸⁶ Här anknytes direkt till Parsons överväganden om lämpliga enheter för en social analys.⁸⁷ På mikronivå, dvs. när det gäller ett nationellt system, är "unit act" att föredra. De grundläggande deskriptiva komponenterna blir då en aktör (beslutsfattare), de mål han eftersträvar, de principer eller den normativa orientering som leder honom, samt den situation inom vilken utrikespolitiken förs.⁸⁸ På en högre eller makronivå fordras emellertid en analysenhet av högre dignitet, "status-roll" som är en abstrahering av en aktörs deltagande i ett flertal

83 "The International Relations of Internal War", i Rosenau (ed.), *International Aspects of Civil Strife*, s. 14–44, och "International Settlement in Internal War", ib., s. 122–153.

84 "Agraria and Industria", s. 121 ff., Almond–Coleman, *The Politics of the Developing Areas*, s. 11.

85 "Agraria and Industria", s. 123 ff, "Communist International System", s. 48, "International Relations", s. 16 f, 34 f.

86 "Agraria and Industria", s. 122.

87 Parsons, *The Social System*, s. 25 ff, *The Structure of Social Action*, s. 44 ff.

88 *A Theory of Foreign Policy*, s. 1–11.

interaktiva relationer. Denna statusroll har två aspekter, en "positionell" som rör aktörens ställning i systemet i förhållande till andra aktörer, och en "processuell" som gäller aktörens handlande mot andra aktörer, sett ur synpunkten av dess funktionella signifikans för systemet.⁸⁹

Denna rollutövning tillmätts en utomordentlig betydelse, statuskomponenten får ej tillnärmelsevis samma utrymme. Roller tilldelas både stater, t.ex. att agera för ett block, och individer, t.ex. de kombinerade roller som i tidigare, "agrara" system utövades av regenter i mäktiga stater.⁹⁰ Det sker en fortgående differentiering av roller i takt med den teknologiska och ekonomiska utvecklingen. Med tilltagande specialisering följer också en "snävare definition av rollförväntningarna så att egenmäktigt handlande försvåras".⁹¹ För systemets bevarande är det oeftergivligt att aktörerna utövar sina roller på rätt sätt och i enlighet med den politiska kultur som systemet har. Bakom rollen ligger systemets sanktionsförmåga. Övergången från ett internationellt system till ett annat får ses inte som en process vari aktörernas egna motiv varit bestämmande utan som ett utslag av en systeminherent dynamik.⁹² Även i mer stabila tillstånd förfogar systemet över påtryckningsmedel mot avvikande beteende inte bara genom att underlätta eller hindra framsteg bland medlemmarna utan framför allt genom att uppsätta villkor för medlemskap kan i vissa lägen för en aktör vara liktydigt med "att överleva som stat".⁹³

Sättet att behandla aktörernas relation till systemet i huvudsak genom rollbegreppet påminner om Kaplans, även om det är mindre artikulärt och därigenom verkar flexibelt. Det ger också anledning till samma erinringar. Det finns hos Modelski överhuvud en tendens att låta begreppen funktion och roll flyta samman. Dessutom är det ofta omöjligt att avgöra om rollerna och de därtill knutna förväntningarna, som det ovan återgivna fallet, utövas av ett kollektiv eller av en grupp individer.

Av relevans i sammanhanget är också Modelskis uppfattning om solidaritetsproblemet. Å ena sidan hävdas att varje internationellt system kräver solidaritet – utövning av denna funktion genom en speciell struktur tillhör de funktionella kraven. Å den andra "måste denna solidaritet vara låg och den politiska kulturen individualistiskt inriktad, då det finns en institutionaliserad konkurrens och misstro i systemet. I själva verket är den internationella solidariteten riktad till "en särskild internationell ordning" dvs. ett konkret status quo

89 "Agraria and Industria", s 122, Parsons, *The Social System*, s. 25. Jfr dock Parsons diskussion av ytterligare en nivå där aktören uppträder som social enhet och upphöjs till ett system av roller och aktiviteter samt vanskligheterna att hålla dessa olika analysenheter isär vid en nedbrytning av en social struktur.

90 "Agraria and Industria", s. 132 f, 134 ff.

91 Ib., s. 134.

92 Ib., s. 131, 141, "International Relations", s. 35 ff.

93 "Agraria and Industria", 141, jfr på andra nivåer Communist International System", "International Relations", 30 ff.

och inte till systemet som sådant eller in abstracto.⁹⁴ Därmed görs emellertid en väsentlig eftergift åt den individuella utrikespolitiska motivation hos aktörerna som i Modelskis framställning intagit en så underordnad plats. Eliternas betydelse för solidaritetsfunktionen understryks, speciellt för integration och politisk socialisation.⁹⁵

Riggs

Kaplan konstruerade i abstrakt-heuristisk form en rad internationella system i logisk ordning och Modelski sökte korrelera utvecklingen från ett agrart orienterat system till ett industriellt med teknologiska förändringar. Precisering av tid och form för övergångar blev emellertid i båda fallen otillräcklig. Denna problematik har speciellt tagits upp av en annan forskare i det struktur-funktionalistiska lägret, förvaltningsspecialisten Fred W. Riggs. Utgångspunkten tas i den konventionella bilden av det internationella systemet som ett mellanstatligt system. De individuella staterna antas ha ett antal karakteristika som skiljer sig från kännetecknen på det system vari de ingår; man för en dikotomi inomstatlig ordning – internationell anarki, och en artskillnad mellan inomstatlig och mellanstatlig politik överhuvud. Denna bild är otillräcklig och missvisande. Man finner å ena sidan en rad "statliga" kännetecken i det internationella systemet samtidigt som många av de nya länderna inte når upp till de västerländska kriterierna för en stat.⁹⁶

För att korrigera denna bild och söka få en grundval för en jämförande analys konstruerar Riggs en "prismatisk" modell, speciellt avsedd för studium av system i förvandling. I sin generella utformning är modellen huvudsakligen ett bidrag till klassificering och nomenklatur; tillämpning har hittills skett på det komparativa planet i vad gäller administration.⁹⁷ Ett prismatiskt system ligger mitt emellan ett "fused", Agraria-liknande system, där en enda fyller alla de nödvändiga funktionerna, och ett "refracted" industria-liknande system, där det för varje funktion finns en motsvarande struktur. Enligt Riggs åsikt kan denna modell tillämpas vid studiet av såväl nationella system under övergångsskeden som det nuvarande internationella systemet.⁹⁸

94 "Agraria and Industria", s. 137.

95 Ib., "Communist International System", s. 54 ff, "Comparative International Systems", 664 ff.

96 "International Relations as a Prismatic System", *World Politics* XIV (1961), s. 144–191. Jfr vidareutvecklingen i Alger, "Comparisons of Intranational and International Politics", *American Political Science Review* LVII (1963), s. 406 ff.

97 Riggs, *Administration in the Developing Countries: the Theory of Prismatic Society*, parts I, II, "Prismatic Society and Financial Administration", *Administrative Science Quarterly* B (1960), s. 1–46. En förstudie är "Agraria and Industria: Toward a Typology of Comparative Administration", i Siffrin (ed.), *Toward the Comparative Study of Public Administration*, s. 23–116. Terminologien är väsentligen hämtad från Laswell–Kaplan, *Power and Society*.

98 Prismatic System", s. 147 ff. Dessutom kan den tillämpas även på subsystem; man får nivåerna mikro-, ortho- och makrosystem.

Modellen koncentreras kring vissa funktionella rekvisit för ett samhälles bestånd – effektiv kontroll, formell auktoritet, kommunikation, "sociation" och ekonomisk allokation. I fråga om den effektiva kontrollen ses "rules" – interaktionssystem mellan regerande och regerade, dvs. konkret uttryckt stater – som integrerande komponenter. Då emellertid makt kan vara både geografiskt och funktionellt fördelad blir det prismatiska kontrollmönstret en "olipoli": det inrymmer ett fåtal supermakter och ett stort antal "infra-makter", ett fåtal funktionellt specialiserade organisationer, som FN och dess viktigaste specialorganisationer, och ett stort antal infraorganisationer, såsom de oberoende internationella privata organisationerna.⁹⁹ Om man däremot ser det internationella systemet ur den formella auktoritetens synvinkel är aktörerna "regimer" – distinkta auktoritetssystem baserade på legitimitet och suveränitet. På detta plan kan bland aktörerna urskiljas sådana världs- eller makroregimer som påvedömet och det islamiska kalifatet i historisk tid, den kommunistiska internationalen och regionala blockbildningar av idag.¹⁰⁰

Effektiv kontroll och formell auktoritet utgör de två grundelementen i maktbegreppet. En maktstruktur som innehåller båda elementen kallas "polity" och det är just i detta avseende som den som den prismatiska modellen ger signifikant annorlunda resultat än både den agrara och den industriella. Det prismatiska systemet är formalistiskt i den meningen att deras rule ofta är skild från deras regim, dess auktoritet från dess kontrollstruktur. Man finner t.ex. att FN som medlemmar upptar stater som ej utövar någon egentlig effektiv kontroll – satelliter – och å andra sidan icke erkänner vissa stater som väl utövar sådan kontroll – de facto-stater. Formalismen, bristen på realism i världspolitiken, skärps sedan ytterligare av det faktum att många av de i det internationella systemet ingående politics i sig själva är prismatiska.¹⁰¹

Solidaritetsaspekten i Riggs modell täcks av begreppet sociation som är dess organisatoriska aspekt. Även här uppvisar det prismatiska systemet en speciell mellanform mellan Agrariamodellens primära eller familistiska organisations-typer och Indstrimodellens sekundära eller asociationella. Denna mellanform karaktäriseras av å ena sidan uppbyggnad och aktivitet i överensstämmelse med moderna stororganisationer, å den andra av en målsättning som är partikularistisk och selektiv. Den prismatiska organisationstypen har fått det pittoreska namnet "clect" eller, på det internationella planet, "super-clect"; det kommunistiska partiet är ett konkret exempel på det nationella planet.¹⁰²

99 "Prismatic System", s. 150 ff, 154.

100 Ib., s. 157 ff.

101 Ib., s. 163 ff.

102 Ib., s. 174 ff. Se vidare "The Prevalence of Clects", *American Behavioral Scientist* V (1962), s. 15–18, "Interest and Clientele Groups", i Sutton (ed.), *Problems of Politics and Administration in Thailand*, s. 153–92. Termen är ett onomatopoetiskt konglomerat av ord som clique, sect, ecelctic, club, osv.

Rådande tolkningar av termen världspolitik eller internationell politik förutsätter en modell av västerländsk härkomst där politiska institutioner och politiskt beteende kan särskiljas från det icke-politiska. I ett prismatiskt perspektiv finns ingen sådan skiljelinje: Riggs menar att internationell politik är begriplig endast som en aspekt av en helhet vari ingår sociala, ekonomiska, religiösa och ideologiska aspekter såväl som politiska. Här framträder preferensen för en holistisk bild av "world affairs" i motsats till en specificerad modell för "world politics".¹⁰³

Riggs prismatiska modell syns vara ur flera synpunkter värdefull: genom sin korrigering av västerländska postulat som bas för analys och prognos rörande det internationella systemets speciella drag av mellanfas i en utveckling. Det ges också en rad uppslag för en närmare anknytning mellan komparativ och internationell politik. Den principiella inriktningen ger utslag på aktörsplanet rörande aktörernas attribut, t.ex. deras beslutsprocess, lojalitetsorganisation, grad av överensstämmelse mellan formell och reell makt.

Men hos Riggs som hos andra systemteoretiker slår systempunkten till slut igenom. Modellen som från början avsågs att förklara aktörernas beteende utifrån deras karakteristika förvandlas till en beskrivning av ett övergångssystem och dettas oemotståndliga krav på systemets medlemmar. Den får ett starkt drag av ekologisk determinism.

Spiro

Som mellanled mellan de egentliga systemteoretikerna och den från traditionalistiskt håll utgående systemanalysen kan det vara av intresse, låt vara något kuriositetsbetonat, att ta upp en teoretiker med ett alldeles speciellt systembegrepp. Herbert Spiro tillbakavisar idén att systemteorier skulle vara en ny upptäckt. Med ett citat från Hobbes – "By systems I understand any number of men joined in interest" – vill han visa att "all god modern political theory" har varit systemteori, åtminstone implicit.¹⁰⁴ Rimliga svar på politiska frågeställningar måste kläs i en form som "inte bara är systematisk utan också systemisk".¹⁰⁵ Men inte alla varianter av systemteori är lika värdefulla. Samtidens variant hör till de farligare genom sitt analogiförfarande som t.ex. i fråga om ett systems gränser leder till onödig förvirring.

103 "Prismatic System", s. 166 f. Svårigheten att utifrån ett sådant betraktelsesätt handha de politiska faktorerna framträder på flera ställen också i *Administration in the Developing Countries*, part I.

104 Spiro, *World Politics: The Global System*, s. 41 f. Citatet är från *Leviathan*, (ed. Oakeshott), s. 146. Spiro borde måhända även ha inkluderat den närmast föregående meningen hos Hobbes: "And first of systems, which resemble the similar parts, or the muscles of a body natural". Tillfället tas även i akt att föra tanken på funktionella rekvisit tillbaka till Aristoteles, *World Politics*, s. 42.

105 Ib.

Spiro föredrar att utgå från "politikens allmängiltigheter". Den politiska processen börjar med "formulation of issues", vilka skapas av problem. Den fortsätter med "deliberation of issues" som övergår i "resolution of issues" och avslutas med "solution of the problem". Sedda ur en annan synpunkt utgör dessa fyra faser i den processen de oreducerbara, existentiella funktionerna i ett politiskt system.¹⁰⁶

Politik definieras som den process varigenom en gemenskap behandlar sina problem. En gemenskap existerar bland människor som är medvetna om att eftersträva gemensamma mål. Problem är hinder på vägen mot målen. Ett politiskt system är en gemenskap som behandlar sina tvistefrågor.¹⁰⁷

På denna grund konstrueras sedan ett analyschema som lägges ut efter två axlar, en som särskiljer frågornas sakliga eller processuella karaktär och en som separerar kortsiktiga från långsiktiga. Genom en kombination av dessa kategorier följer fyra mål med tillhörande problemsfärer: stabilitet, flexibilitet, "efficiency", eller makt, och "effectivness" eller kultur.¹⁰⁸

Den varierande betoningen av dessa mål kan urskiljas i olika politisk stil – ett nyckelbegrepp hos Spiro: legalistisk, pragmatisk, våldsam och ideologisk.¹⁰⁹ Slutligen tillkommer ett normativt element, individens ansvarssituation.¹¹⁰

Med denna onekligen flerdimensionella metod anser sig Spiro främst få möjlighet till en systematisk jämförelse av alla tänkbara politiska system. Därtill kommer att artificiella kategoriseringar som stat-samhälle-ekonomi-kultur undvikes, liksom identifikationen av politik och makt. Schemat är i huvudsak avsett för komparativ politik; dess för- och nackdelar skall inte här beröras.¹¹¹

Projektionen av en systemuppfattning som denna till det internationella planet vilar på antagandet om den politiska processens universalitet. Alla politiska system av idag förutsätts vara att ytterst betrakta som subsystem i ett världsomfattande politiskt system.¹¹² Därmed går Spiro ett steg längre än de flesta systemteoretiker. Hans definition tillåter detta och kan inkludera den allt enhetligare politiska stil i de internationella relationerna som han observerat och den ökning av antal och typ av frågor som tas upp till en internationell "deliberation". Tankegången förutsätter också ett effektivt internationellt

106 *World Politics*, s. 50 f, Spiro, *Government by Constitution*, s. 164 ff, 239 ff, 258 ff.

107 *Ib.*, 53, Spiro, "Comparative Politics: A Comprehensive Approach", *American Political Science Review* LVI (1962), s. 577, n. 3.

108 *World Politics*, s. 54 f.

109 *Ib.*, s. 55 ff, kap. 4, "Foreign Policy and Political Style", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 366 (1966), s. 139–148.

110 *World Politics*, s. 76 ff.

111 Jfr Spiros eget försök till anticipation, *ib.*, s. 84 ff.

112 *Ib.*, VII, 2 f, s. 6 ff.

forum; FN:s "centralitet" framhävs också starkt, icke minst under hänvisning till utvecklingsländernas orientering mot organisationen.¹¹³

Däri ligger en av de tyngdpunktsförskjutningar i aktörsuppfattningen varigenom Spiro skiljer sig från övriga behandlade systemteoretiker. En annan ligger i den framskjutna plats som tilldelas individuella aktörer. Vid sidan av stater och block ges "genuint internationella" aktörer såsom FN:s sekretariat som deltagare i den världspolitiska processen. Därtill kommer en särskild emphasis på de politiska ledarna och deras interaktion på toppmötesnivå, en utveckling som kontrasteras mot byråkratins och diplomatins relativa tillbakagång.¹¹⁴ Men till slut gäller även för Spiros aktörsuppfattning att man först måste se till den totala ramen, inte till aktörernas karakteristika.¹¹⁵

De generellt inriktade systemanalyserna har inneburit en utmaning för övrig internationell politisk vetenskap. På sina håll väntar man visserligen med ett visst lugn att de skall avta till följd av sin "esoteriska karaktär och sitt misslyckande att ge något konkret till en givande kunskap".¹¹⁶ Andra ser sig föranlåtna att med argument underbygga sin åsikt att systemteorierna troligen kommer att bidra ytterst lite till en internationellpolitisk teori.¹¹⁷ På båda dessa håll och i den klassiska skalan överhuvud följer man sin inslagna väg som om ingenting hänt. Av större intresse i förevarande sammanhang är emellertid de reaktioner som avsatt alternativa förslag. Man kan här finna två linjer, en historisk och en geografisk regional.

Historisk systemsociologi

Reaktionen på systemteorier av ovan behandlat slag bland den mer traditionellt inriktade forskningen har varit blandad. Å ena sidan förefinns vad Lasswell kallat "a partial incorporation of myth", en inkorporering av nymodigheten i lämpliga delar i existerande teorikorpus. Härvidlag bör observeras det faktum att termen system sedan ganska länge varit i visserligen föga specificerat bruk inom forskning och undervisning i internationell politik. Till och med

113 Ib., kap. 5, spec. s. 112–116, 152–160.

114 "Comparative Politics", s. 594 f, *Government by Constitution*, s. 442 ff, *World Politics*, s. 12, 26, 249 ff.

115 Ib., s. 88.

116 Morgenthau, "International Relations 1960–1964, *Annals* 360 (1965), s. 171.

117 Bull, "International Theory: The Case for the Classical Approach", *World Politics* XXIII (1966), s. 361–377. Bull formulerar sin kritik som visserligen riktas mot "den vetenskapliga metodens" företrädare i allmänhet i sju huvudpunkter: 1) En begränsning till vad som kan logiskt eller matematiskt verifieras innebär att man avstår från de enda hjälpmedel som f.n. står till buds, 2) i de fall där den "vetenskapliga metodens" företrädare gett något värdefullt har det skett med hjälp av den klassiska metoden, 3) de kommer inte att göra framsteg av det slag de önskar, 4) de har hindrat teoribildning genom att göra denna synonym med modellbyggnad, 5) deras arbeten deformeras och utarmas genom en mättingsmani, 6) den skärpa och precision som ämnet tillåter kan mycket väl rymmas inom den klassiska metoden, 7) den brist på självkritik som präglar den "vetenskapliga metodens" utövare kan leda tillbaka till deras avståndstagande från historia och filosofi som grundvalar för en internationellpolitisk teori.

läroböcker har regelbundet haft avsnitt om åtminstone de grekiska, romerska och västerländska statssystemen.¹¹⁸ Traditionalister har på senare tid sökt precisera ett systembegrepp med mer konventionellt politiska associationer, framför allt så till "partisystem" i betydelsen att system vars enheter väl har reguljära relationer med varandra men som är organiserade i konfliktsyfte.¹¹⁹ Å andra sidan har man från detta håll starkt kritiserat de generella eller struktur-funktionalistiska systemteorierna med avseende på syften och resultat.

Ifråga om de förra är det analogierna med andra, främst naturvetenskapliga discipliner och den deduktiva metoden som gett anledning till förebråelser. När det gäller resultaten har speciellt tre omständigheter genomgående framhävts: Teoriernas höga abstraktionsgrad vilken i förening med de lånade teknikerna gör det omöjligt för systemanalytikerna att fånga det politiska momentet, vidare teoriernas bristande förklaringsförmåga samt deras hopkoppling med ett visst slags policyinriktad kvasivetenskap.¹²⁰

Emellertid utgör systemteorierna enligt Stanley Hoffmann – traditionalisternas mest explicite representant i detta avseende – "ett stort felsteg i rätt riktning, mot en systematisk empirisk analys". Som första alternativ, eller rättare korrektiv till den generella och deduktiva systemanalysen uppställer Hoffmann ett omfattande projekt av historisk-sociologisk inriktning, induktivt och empiriskt till sin karaktär, och tydligt inspirerat av lärofadern Raymond Aron.¹²¹ Från den utgångspunkt som bildas av en jämförelse mellan olika diplomatiska konstellationer eller situationer skall man stegvis nå fram till meningsfulla generaliseringar om olika internationella system.

Den plan som Hoffmann uppställer innebär att världen skall fattas som ett "fält" – ett system definierat i tid och rum eller genom analytiska koordinater och genom enheternas egenskaper och rörelser därigenom.¹²² Det är korrelationen mellan fyra slags data som skall undersökas, "ty varje internationellt system kan definieras i form av dessa fyra dataserier". Det första slaget rör världens speciella struktur vid den undersökta tidpunkten: vilka primära enheter eller aktörer fanns det, hur många var det och i vilken hierarki var de ordnade? Nästa grupp rör de krafter som opererade inom och mellan dessa aktörer. Deras

118 Se t.ex. Schumann, *International Politics*, book I – länge en ledande kursbok –, Schleicher, *Introduction to International Relations*, kap. 2.

119 Se Aron, *Paix et Guerre entre Nations*, s. 103, kap. IV. "Que'est-ce qu'une théorie des relations internationales?"

120 Hoffmann, "International Relations: The Long Road to Theory", *World Politics*, XI (1959), s. 355 ff, Jacobson, i Young (ed.), *Approaches to the Study of Politics*, s. 115 ff. Jfr Faupel, "Die Internationale Politik im Rahmen der Sozialwissenschaften", *Politische Vierteljahresschrift* VII (1967), s. 196 f.

121 Aron, "Conflict and War from the viewpoint of Historical Sociology" omtryckt i Hoffmann (ed.), *Contemporary Theory in International Relations*, s. 191–208, Aron, "De l'analyse des constellations diplomatiques", *Revue Francaise de science politique* IV (1951), s. 237–251, Aron, *Paix et Guerre entre Nations*, parties II (Sociologie) och III (histoire).

122 Wright, *The Study of International Relations*, s. 524. Termen kommer ursprungligen från psykologen Kurt Lewin, *Field Theory in Social Sciences* XI.

antal och natur – teknologisk, militär, ekonomisk, ideologisk – utgör ett intensitetsindex på relationerna mellan enheterna. Den tredje dataserien rör förhållandet mellan aktörernas inre och yttre politik – ett område som Hoffmann anser förbisett av systemteoretikerna.¹²³ Vilka objektiva faktorer, geografiska, industriella etc., är att ta hänsyn till? Vilken inverkan har strukturella och kulturella faktorer på policyprocessen? Den fjärde kategorien data slutligen rör resultatet av de övriga tre kategoriernas inbördes förhållanden. Härvid bör såväl system- som subsystemperspektiv anläggas.¹²⁴

Vid tillvägagångssättet är det framförallt aktörernas mål och de internationella uppgifterna ("tasks") som bör komma i förgrunden; det bör observeras att dessa uppgifter icke tilldelas aktörerna av systemet utan resulterar från systemets fragmentariska struktur och ojämnheten i utvecklingen. Här antyds ett försök att först klassificera de båda grundaktiviteterna: Målen i huvudsak efter den wolferska tredelningen – bevarande, expansiva och avstående – och uppgifterna i processer av konflikt, anpassning och distribution.¹²⁵ Därefter skulle de två nivåerna kunna närmas varandra genom en konfrontation av "unit goals" med "world tasks".

Den i detta projekt framlagda teorin kan sammanfattas: en systemdefinition. Ett internationellt system är ett mönster av relationer mellan världspolitikens primära enheter, vilket karakteriseras av vidden av de mål dessa enheter eftersträvar, av de uppgifter som utförs bland dem och de medel som därvid kommer till användning. Detta mönster bestäms väsentligen av världens struktur, karaktären av de krafter som verkar inom och mellan de större enheterna samt dessas militära kapacitet, maktstruktur och politiska kultur.¹²⁶

Hoffmanns andra alternativ, som bara skisseras, gäller "relevanta utopier" och är med andra ord framtidsinriktat och normativt. Avsikten tycks vara att dels klargöra vilka värden man vill se förverkligade, dels att utforma en utopi som varken är realism eller idealism, i den mening dessa termer fått i internationell politisk debatt.¹²⁷

Detta är ett systembegrepp som både ifråga om nivå och tyngdpunktsfördelning tydligt tycks skilja sig från den generella varianten. Aktörerna försvinner inte bakom statusroller. Deras individuella motivation framhävs klart, liksom de inrikespolitiska determinanterna och de förändringsfaktorer som opererar transnationellt. Hoffmanns schema saknar också det teologiska drag som lätt insmyger sig när interaktionsmönster mellan aktörer tas som analysenhet istället för aktören själv. Icke desto mindre är schemat systemcentrerat, och

123 Hoffmann, "International Relations", s. 360, jfr Spanier, *World Politics in an Age of Revolution*, s. 58 f.

124 Hoffmann, *International Relations*, s. 371 f.

125 Ib., s. 373, Wolfers' klassifikation återfinns i hans "The Pole of Power and the Pole of Indifference", *Discord and Collaboration*, s. 89 ff.

126 Hoffmann, "International Systems and International Law", *World Politics XIV* (1961), s. 207.

127 Främst i debatten mellan Morgenthau och hans kritiker.

Hoffmann synes icke helt undgå de antaganden som följer härmed, även om han på vissa punkter tar kritiskt avstånd från andra systemteoretiker. Mellan hävdandet att varje system kan definieras efter hans fyra dataserier och postulering av funktionella rekvisit föreligger föga skillnad. I sin kritik av t.ex. Kaplans preferens för "multiple causation" eller indeterminans mellan variabler hävdar Hoffmann att en hierarki generellt bör uppställas.¹²⁸ Även i förhållandet mellan systemet och aktörerna, där till synes uppmärksamhet skulle ges åt differentierad målsättning framkommer en viss spänning eller motsägelse. Å ena sidan märks en systembias, som delvis sammanhänger med Hoffmanns förhoppning att en kopernikansk revolution skulle åstadkommas om inrikespolitiken behandlades i belysning av världspolitiken.¹²⁹ Å andra sidan understryks i en mer tillämpad undersökning eliternas och regimernas roll för en aktörs beteende och överhuvud för systemens grad av stabilitet.¹³⁰

Den historiskt-sociologiska inriktningen har ännu inte satt några mer omfattande spår.¹³¹ I vissa läroböcker av modernt slag – med "integrerad ram" är behandlingen av historiska system väsentligt mer systematisk och system-medveten än tidigare. Så analyseras de t.ex. ur bestämda aspekter – systemets gränser, de politiska enheternas natur, systemstrukturen, interaktionsmönstren och systemets regler.¹³²

Ett verk – Rosecrances *Action and Reaction in World Politics* – skall emellertid beaktas eftersom det utgör ett medvetet försök att förena historisk eller empirisk forskning med en allmän förklaringsgrund i systemteoretisk form till en systematisk empirisk analys. Tillvägagångssättet innebär en undersökning på tre nivåer av tilltagande abstraktion. Först behandlas nio olika historiska system av internationella relationer från 1740 till 1960, periodiserade efter gängse kriterier inom historieforskningen.¹³³ Diskussionen koncentreras här kring faktorer som jämvikt, kriser och krig. På nästa nivå systematiseras det historiska materialet i vissa kategorier med hjälp av vilka de nio systemen kan specificeras. Dessa kategorier är en störningskälla (dvs. en aktörs disruptiva input i systemet), en "regulator" som delvis förändras under intryck av störningen (denna regulator är liktydig med aktörernas regulativa aktivitet), en

128 Hoffmann, "International Relations", s. 361, 365, 369.

129 Ib., s. 347, 369.

130 "International Systems and International Law", s. 217, 225.

131 I en kategori för sig står Bozeman, *Politics and Culture in International History*, som från historisk och blott implicit teoretisk ståndpunkt undersöker internationella system från Sumer till medeltidens slut.

132 Se Holsti, *International Politics*, kap. 2, 3.

133 "Action and Reaction", s. 17–215. De nio systemperioderna är 1740–1789; 1789–1814; 1814–1822; 1822–1848; 1848–1871; 1871–1890; 1890–1918; 1918–1945; 1945–1960. Därvid tillmäts årtalen 1789 och 1945 en revolutionerande betydelse.

serie inskränkande faktorer i den internationella omgivningen som omvandlar störningens och regulatorns tillstånd till resultat.¹³⁴

På den tredje abstraktionsnivån utväljs de på nivå II diskuterade systematiska beståndsdelarna fyra som grunddeterminanter i ett internationellt system överhuvud på grund av sin effekt på stabilitet och instabilitet. Dessa fyra determinanter är inriktning ("direction"), dvs. eliternas maktuppfattning, kontroll, de faktorer som påverkar eliternas maktutövning, resurser, dvs. kontrollens bas vari ingår såväl diplomatiska som ekonomisk-tekniska faktorer, samt kapacitet, systemets totala förmåga att begränsa störningar.¹³⁵

Det intressanta i Rosecrances undersökning ligger på det andra planet; den historiska analysen är grundad på andrahandskällor och hans strävan efter logisk fullständighet på den tredje nivån leder till att en omnibuskategori som kapacitet måste tillgripas. Påfallande är den vikt Rosecrance tillmäter variabler inom aktörerna vid sin förklaring av internationella störningar. Som den ende av de systematiskt orienterade teoretikerna har han sökt fixera inte bara eliternas maktattityder och operationella kod utan också de processer varigenom lojalitet och samtidigt ett spelrum för eliternas beslut ("decisional latitude") bevaras.¹³⁶ Sedan visar det sig att med det historiska material som använts den ideologiska komponenten varit lättare att komma åt än besluts- och identifikationsprocesserna.

Dominerande och underordnade system

En genomgående invändning mot de generella systemteorierna har gällt deras generalitets- och abstraktionsgrad. Medan den historiskt orienterade riktningen fört fram ett historiskt-sociologiskt alternativ, rekommenderar man på annat håll geografiskt-regionalt kompletteringsförslag.¹³⁷ Detta kommer från areaspecialisternas led. Naturligt nog finner man här sina särskilda områdens egenart och autonomi starkt tillbakasatt i teckningen av de enhetliga internationella systemen.

Det är därvid det allmänna postulatet om ett enda, globalt system och speciellt dettas bipolära karaktär som väckt kritik. Huruvida man kan tala om ett

134 Ib., s. 219–32. Begreppen störningskälla och regulator har författaren hämtat från cybernetiken.

135 Ib., s. 279–306.

136 Ib., s. 225 ff, 232 ff.

137 Binder, "The Middle East as a Subordinate International System", *World Politics* X (1958), s. 408–429, Brecher, "International Relations and Asian Studies: The Subordinate State System of Southern Asia", ib., XV (1963), s. 213–235. Hoffmann, "Discord in Community: The North Atlantic Area as a Partial International System", i Wilcox-Haviland (eds), *The Atlantic Community*, s. 3–31, Modelski, *International Relations*, II (1961), s. 143–155, Zartman. "Africa as a Subordinate State System in International Relations", *International Organization* XXI (1967), s. 545–564. Däremot kan icke Modelskis studie över det kommunistiska internationella systemet räknas hit; det måste ses som en kärna till ett globalt internationellt system.

globalt system kan här lämnas åsido; delade meningar därom råder bland area-specialisterna. Däremot anser man det realistiskt att på systemplanet göra en skillnad mellan ett "dominant system" och en rad underordnade system.¹³⁸ Det förra karakteriseras av bipolaritet, av blott två väsentliga aktörers interaktion, och dess bestånd vilar på den approximativa jämvikten mellan dessa aktörer. Men det finns en viktig typ av internationell aktion och en rad aktörer som inte kan karakteriseras med hjälp av bipolaritets- och maktbegreppen. Detta gäller främst för de nya och obundna staterna. Dessa bildar, regionalt fördelade, en rad underordnade system, som kan betraktas som relativt oberoende av de regler som gäller för det dominerande systemet. I flera fall hävdas att de underordnade systemen, trots den låga maktnivån bland deras medlemmar, utgör områden där supermakternas inflytande kan göras gällande endast indirekt eller i samverkan med medlemmarna.¹³⁹

Av vikt i detta sammanhang är att areaspecialisterna inte är motståndare i princip till systemsynsättet; tvärtom har flera av dem anlagt sådant i egna studier.¹⁴⁰ En differentiering av nivåerna anses emellertid fördelaktigt kunna inverka både på areastudier och internationell politik. För de förra skulle det innebära en empirisk orientering, då mer stoff skulle bli tillgängligt för komparation av system. För de senare skulle det innebära en vidgning av synfältet.

Man finner inte någon större svårighet att på detta relativt konkreta plan formulera de kriterier på ett underordnat system som är erforderliga: geografisk begränsning, en erkänd, distinkt gemenskap, som ett subordinationsförhållande till det dominerande systemet. I vissa fall kan tillkomma regionens ställning som diplomatiskt eller militärt operationsområde.¹⁴¹

I vad rör aktörsproblemets principiella aspekt är dessa teorier av intresse främst genom att införa en sammanlänkningsmekanism.¹⁴² En av utgångspunkterna är det faktum att stater agerar på olika nivåer och därmed har olika anknytningar. De kan vara medlemmar av det dominerande systemet och dessutom av ett eller möjligen flera underordnade system. Olika handlingslinjer och beslut härrör från olika anknytningar; en korrelation av dessa skulle belysa viktiga handlingspremissar.

Aktörsanalytiska teorier

Som en andra jämförelsepunkt för systemteorierna skall ytterligare några teorier tas upp och därvid något oegentligt placeras i en enda kategori. Det

138 Brecher, s. 217 f, Binder, s. 409 f.

139 Se Binder, s. 409 f, 414 f.

140 Se Binder, *Iran: A Study of Development in a Changing Society*, spec. kap. 1.

141 Brecher, s. 220, Zartman, s. 545 f, Hoffmann, s. 5 f. Vissa inkluderar stormakterna i området i systemet, Brecher, s. 220 f, andra utesluter dem, Modelski, s. 148 f.

142 Brecher, s. 217 f.

gäller gruppteorier överförda på det utrikespolitiska eller internationella fältet, beslutsteorierna i dess utrikespolitiska utformning och vissa simulationsteorier. Konvergensen i allmän inriktning är dock markant nog för att försvara ett sådant tillvägagångssätt. Det finns tre sammanhållande länkar. Den första är att det gemensamma förkastandet av en reifierad stat som internationell aktör. Man riktar i stället sin analys på mindre grupper, hos vilka ett handlande verkligen kan observeras, låt vara att detta sedan sker i statens namn. Traditionalisternas Statsman ersätts av en mindre grupp beslutsfattare, agerande inom en institutions- och opinionsbegränsad ram. I ett större perspektiv dras emellertid också något bredare skikt, eliterna och undergrupperingar inom dessa, in i analysen. Den andra länken, som nära sammanhänger med den första, är inriktningen på de inre determinanterna vid utrikespolitikens utformning. Denna inriktning kan uttryckas i olika grader, som paradox eller som hypotes. Man kan å ena sidan fråga sig om "utrikespolitik är utrikespolitik"? Å den andra kan man göra hypotesen att den utrikespolitiska beslutsprocessen förmedlar yttre och inre krav.¹⁴³ Den tredje förbindelselänken ligger i den metodiska inriktningen. I denna grupp av teorier söker man sig, naturligt nog, i första hand till angränsande samhällsvetenskaper, såsom socialpsykologi men även företagsekonomi, därefter till kommunikations- och informationsteori.

Den äldsta av dessa riktningar är gruppteorien, men dess applicering på det komparativa studiet av utrikespolitik är jämförelsevis ny och projektionen därifrån till det internationella planet än så länge ovanlig och tentativ.¹⁴⁴ Utgångspunkten är att det handlande subjektet är individens agerande inom en grupp. Grupper, eliter och i mindre utsträckning stater blir alltså uppfattade som aktörer. Eliternas position grundar sig på deras förmåga att tillfredsställa viktiga intressegruppers preferenser som att manipulera symboler, baserade på nationella myter.¹⁴⁵ Utrikespolitikens mål är kvalitativt likställbara med mål på andra politiska områden; de är också i eliternas och gruppernas agerande sammanvägda. Eliterna strävar inte bara efter att bevara eller utvidga den egna statens position utåt utan också sin egen position inom staten. Yttre och inre status quo är förbundna. Ytterst har både utrikes- och inrikespolitik samma rot; att bevara det system som eliterna leder och regerar. I stället för den

143 Krippendorff, "Ist Aussenpolitik A u s s e n p o l i t i k?", med underrubriken "Ein Betrag zur Theorie unter der Versuch eine unhaltbare Unterscheidung aufzuheben", *Politische Vierteljahresschrift* IV (1963), s. 243–266, Snyder-Bruck-Sapin, *Foreign Policy Decision-Making*.

144 Den mest genomförda framställningen är Haas-Whiting, *Dynamics of International Relations*. Se dock skisseringen av forskningsprogram i Krippendorff, a.a., s. 243 ff. Det finns viss anknytning till, men också stora avvikelser från den sociologiska riktning bland tyska historiker, främst Kehr och Hallgarten, som sökte förklara framför allt det wilhelmska Tysklands utrikespolitik helt utifrån dess sociala struktur, Kehr, *Schlachflottenbau und Parteipolitik*, 1894–1901, Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, I-II.

145 Haas-Whiting, a.a., vii, s. 32 ff.

traditionella utrikespolitikens primat proklamerar man inom denna riktning "systembevarandets primat".¹⁴⁶

Statsintresset kommer i denna teori att bli identiskt med det intresse som omfattas av den maktutövande eliten. Undantag måste visserligen göras för vissa allmänna mål som stöddes av konsensus, men dessa är så vaga och banala att de inte blir någon relevans för den situation i vilken de flesta politiska beslut fattas.¹⁴⁷

I detta perspektiv kan den internationella politiken ses som en kamp mellan eliter, var och en försvuren åt sin speciella nationella myt. Men den kan också uppfattas som ett försiktigare spel där systembevarandet är insatsen och där det finns en affinitet mellan strukturellt analoga eliter. Under sådana förhållanden blir problemet om gemensamma intressen på det internationella planet ett sociologiskt problem om koordination och synkronisering av elitintressen.¹⁴⁸

En riktning med större inslag av modern samhällsvetenskaplig teori är den som inriktat sig på beslutsfattandet i utrikespolitiken och som utvecklas främst av Snyder och hans medarbetare. Här slår man visserligen från början fast att staten kommer att förbli den mest betydande politiska aktionsenheten ännu i lång tid och att internationell politik måste ses som "aktioner, reaktioner och interaktion mellan politiska enheter som kallas stater". Avsikten är emellertid att frigöra forskningen från den obstruerande abstraktionen stat. En stat definieras därför som dess officiella beslutsfattare och statens handlingar blir liktydiga med dem som begås av de i statens namn agerande.¹⁴⁹ Därtill kommer att analysen för att bli meningsfull bör inriktas på att rekonstruera beslutsfattarnas värld sådan de såg den och ej söka tolka den utifrån och objektivt. Denna fenomenologiska ståndpunkt gör att beslutsfattarnas perception och definiering av situationen görs till själva grundvalen i beslutsprocessen.¹⁵⁰

För att närmare kunna analysera de processer som initierar aktion i statens namn har Snyder konstruerat en omfattande taxonomi. Den omvärld från vilken beslutsfattarna för stimuli kan brytas ner i kategorierna yttre och inre setting; i den senare ingår social struktur och beteende. Perception och situationsdefiniering analyseras i ett antal kategorier: objektdiskriminering, dvs. perception och förväntningar i bestämda sammanhang, målsättning, signifikansbestämning åt olika handlingsalternativ samt acceptanskriterier,

146 Krippendorff, a.a., s. 244 f.

147 Haas-Whiting, a.a., s. 44 ff, jfr Czempel, "Der Primat der auswärtigen Politik", *Politische Vierteljahresschrift* IV(1963), s. 266–287, och Beards klassiska *The Idea of the National Interest*.

148 Krippendorff, a.a., s. 248 f.

149 Snyder-Bruck-Sapin, a.a., s. 65. För en tolkning av statsintresset utifrån denna ståndpunkt: Rosenau, "The Concept of National Interest" i den kommande upplagan av *International Encyclopedia of the Social Sciences*.

150 Schuetz, "Choosing among Projects of Action", *Philosophy and Phenomenological Research* XII (1951), s. 161–184.

vilken kategori begränsar vidden av de övriga tre. Hela beslutsprocessen leds av tre grupper faktorer: kompetensområdena eller det organisatoriska systemets funktion, kommunikations- och informationsnätets tillstånd och motivationen. Härigenom kombineras i analysen en psykologisk och en sociologisk nivå.¹⁵¹

Intentionen var att systematiskt inringa de faktorer som var av relevans för skälen till och verkställandet av utrikespolitiskt handlande.¹⁵² För den skull måste staten definieras och ersättas av andra aktionsdata och den objektiva tolkningen av situationen ersättas av perceptuella data. Båda dessa utbyten utgör avståndstaganden från den traditionalistiska uppfattningen; de skiljer sig emellertid väsentligt även från systemteoretikerna. Nu är Snyders schema först och främst ett hjälpmedel för klassifikation. En teoribildning som skulle kunna sätta variablerna i relation till varandra måste invänta empiriska tillämpningar av schemat. Det relativa fåtal applikationer som följt har delvis lagts på ett annat plan och kan närmast karakteriseras som studier i policyprocessen snarare än i beslutsprocessen.¹⁵³ En generaliserad version utgör Bjøls studie, som utifrån ett helt nationellt systems synvinkel applicerar delar av Snyders schema i en analys av grunduppfattningarna hos deltagande grupper, dessas interaktion i realiserings- och oppositionsgrupperingar och en projicerad situation som bas för utrikespolitiska beslut.¹⁵⁴

De lån från den allmänna beslutsteori som förekom i Snyders schema var omformulerade för att täcka huvudsakligen historiskt utspelade processer. En mer direkt anknytning till modern beslutsteori finns däremot i den tredje gruppen av aktörsanalytiska teorier. Det gäller simulationsforskningen, framförallt det under Guetzkows ledning bedrivna Inter-Nation-Simulation – projektet (INS). Trots skillnaden mellan verbala teorier och simulationens speciella operativa och optionella villkor kan här konstateras betydande överensstämmelser.¹⁵⁵

I den interaktion mellan nationer som INS skall simulera utgör varje nation ett system av roller, vari vissa roller, beslutfattarnas, spelas av individer, medan andra, validationsrollerna, bara existerar i form av gränser för beslutfattarnas handlingsfrihet. Stor vikt läggs vid de interna faktorerna. Varje nation förses med en Central Decision-Maker, som vid sin sida har External och Internal Decision-Makers samt en Decision-Maker with respect to Force. Därtill kommer

151 Snyder-Bruck-Sapin, a.a., s. 65–74.

152 För avsikten med och inflytandet i Snyders schema se den delvis självbiografiska framställningen i Rosenau, "The Premises and Promises of Decision-Making Analysis", i Charlesworth (ed.), *Contemporary Political Analysis*, s. 189–211. Där bemöts också en rad mindre väl överlagda invändningar av t.ex. den typ som framkommer i Wahlbäck, *Finlandsfrågan i svensk politik*.

153 T.ex. Cohen, *The Political Process and Foreign Policy*, Robinson, Congress and Foreign Policy-Making.

154 Bjøl, *La France devant l'Europe*.

155 Brody, "Some Systemic Effects of the Spread of Nuclear Weapons Technology", *Journal of Conflict Resolution* VII (1963), s. 700 ff, Guetzkow m.fl. *Simulation in International Relations*.

en Aspiring Central Decision-Maker, som representerar konkurrerande elit, beredd att avlösa den sittande administrationen. Värdena på de variabler som berör nationens inre tillstånd i t.ex. ekonomiskt och militärt avseende, liksom allmänhetens grad av tillfredsställelse, är däremot programmerade. Ett fundamentalt antagande i INS är att ledningens önskan att stanna kvar vid makten är ett primärt motiv även i utrikespolitiken. Det finns därför inbyggt en relation mellan värdet validatortillfredsställelse och aktiviteten hos central Decision-Maker. För att markera varierande grader av ansvarsfrihet ges denne dock en poängmarkerad "decisional latitude".¹⁵⁶ I struktur och interaktionsmönster framstår INS som en stiliserad pendang till de relationer som understryks i både besluts- och grupp teorierna. I den betydelse som tillmäts de inre determinanterna för utrikespolitiken överensstämmer de också, trots att INS:s primära inriktning ligger på utforskandet av internationella interaktionsmönster.¹⁵⁷

De ovan behandlade teorierna har alla varit medvetet aktörscentrerade. Endast INS har haft anknytning till en strukturerad yttre miljö. Snyders schema utesluter i och för sig inte möjligheten till en systematisk analys av dess yttre setting. Tyngdpunkten är dock så klart förlagd till andra delar i schemat att det inte utan reformulering blir användbart för ett sådant syfte. Som hjälpmedel för en analys av aktörers beteende har emellertid teorierna bestämda fördelar, framför allt genom sin närhet till observerbara data. Staten sätts visserligen som aktör, men tjänstgör i realiteten närmast som en legitimerande och resurstillhandahållande enhet. Frågan är dock om de i INS och i Snyders schema postulerade interaktionsprocesserna är universellt tillämpliga eller endast passar in på stabila stater samt om elit- eller grupp teorin avspeglar den reella maktlokaliseringen i en rad av de nya staterna.¹⁵⁸

Slutord

Konfrontationen mellan systemteorierna och de därur emanerande aktörsuppfattningarna å ena sidan och dels den traditionalistiska, dels den aktörsanalytiska riktningen å den andra har gett några kanske överraskande resultat. Vissa överensstämmelser ifråga om resultat har konstaterats mellan de generella systemteorierna och den traditionalistiska skolan, medan de historiskt och regionalt orienterade systemriktningarna och aktörsanalytiska teorierna icke oväntat uppvisar vissa likheter. Vid en avvägning mellan de olika teoriernas för- och nackdelar, speciellt med avseende på aktörsanalys, skall dock den

156 Jfr användningen hos Rosecrance, ovan a.a.

157 Jfr Coplin, "Inter-Nation Simulation and Contemporary Theories of International Relations", *American Political Science Review* LX (1966), s. 562–578, vars uppfattning om en skiljaktighet i inriktning mellan INS och övriga ovan behandlade teorier jag dock icke kan dela.

158 Jfr åsikten i Burton, *International Relations*, s. 111 f, att demokratisering och nära internationell kontakt på toppnivå kraftigt motverkar de organiserade gruppintressenas aktivitet.

traditionalistiska lämnas åsido; den synes icke kunna erbjuda någon hjälp vid en beteendevetenskaplig och generell analys.

De allmänna systemteorierna har anlagt ett generellt perspektiv, med ett sammanhållande grepp av större analytisk utilitet än det traditionalistiska maktbegreppet, och de har understrukt den internationella miljöns speciella egenart, det faktum att internationell politik inte enbart är summan av de enskilda ländernas utrikespolitik.¹⁵⁹ Därmed är emellertid ej klarlagt, att det skulle vara givande att anta existensen av ett system, med en central orientering hos medlemmarna, på det internationella planet, åtminstone ej globalt. De interaktionsklungor som kan observeras torde mest fruktbart kunna fattas som ett dominerande system och en rad underordnade system. Postulatet om ett internationellt system har i de granskade konsekvent genomförda fallen medfört övertoner av systemteleologi och systemdeterminism. Det faktum att den höga abstraktionsnivån försvårar en operationalisering av begreppen avspeglas även i aktörsavseende. Liksom traditionalisterna ger systemteorierna sina aktörer en monologisk och reifierad karaktär. Därmed förbinds ibland en fördelning av rollfunktioner bland aktörerna, något som på denna nivå måste anses vila på en alltför bräcklig analogigrund för att kunna tas i analytiskt bruk. De roller som eventuellt spelas i internationell politik av stater torde få fattas mer i teatralisk mening än i social, de är dessutom självpåtaga och icke allmänt applåderade.

De aktörsanalytiska riktningarna uppvisar motsatta för- och nackdelar. De har konkret angripit problemet att experimentellt eller beteendevetenskapligt studera aktörernas handlande; framför allt har de gjort det möjligt att följa transaktionerna över den nedre systemgräns som de generella systemteorierna envist förlagt på den nationella nivån. Å andra sidan har deras metodik tenderat att uppmuntra det monografiska; man kan hysa vissa tvivel om deras typologiserande kapacitet. I åtskilliga fall syns övervikten för inre determinanter vara påtaglig.

Ingen av de behandlade teorierna uppfyller sålunda kriterierna för ett idealt aktörsbegrepp, oreifierat, tillräckligt differentierat för att tillåta empirisk analys men ändå så långt integrerat att det möjliggör typologisering. Vägen till ett sådant låter sig uppenbarligen inte påbörjas utifrån en allmän systemteoretisk ståndpunkt; alltför många premisser om orientering mot systemet och förekomsten av inherent regler präglar än så länge ett sådant utgångsläge. Ej heller förefaller den från historiskt-sociologiskt håll rekommenderade vägen framkomlig på grund av sin tidsbundenhet. Möjligen skulle en beslutsprocess-teori, koncentrerad i sina variabler och supplerad av anknytbara hypoteser från simulationsprojekt kunna tillhandahålla instrument för en analys av de

159 Sondermann, "The Linkage between Foreign Policy and International Politics", i Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, s. 8–17.

grupper och individer som deltar i en s.a.s. vertikal interaktionsprocess, dvs. är politiskt verksamma i en zon som sträcker sig från det subnationella till det internationella planet.

Här skall till slut anknytas till det inledningsvis nämnda sammanlänkingsproblemet. Den särskilnad av olika analysnivåer som flera gånger varit på tal låter sig näppeligen upprätthållas i praktiken. Utrikespolitiska beslutsfattare måste ta hänsyn till både den internationella omgivningens och den nationella opinionens krav.¹⁶⁰ Dessutom erbjuder utvecklingen en bild som gör ett särskiljande av inre och yttre politik, system och avgränsade subsystem, allt svårare att genomföra. Denna bild har olika facetter. Man har sett den som en motsättning mellan de inre krafternas övervikt och utrikespolitikens primat i en "folklig/global" epok.¹⁶¹ Vidare finner man å ena sidan att konflikter mellan huvudsakligen inrikespolitiskt opererande grupper projiceras på det internationella planet, och å den andra att universella ideologiska brytningar tränger ner på subnationell nivå. En utsuddning av gränserna mellan de politiska sfärerna sker inte bara i utvecklingsländerna utan även i en rad industrialiserade stater där resursfördelningen starkt påverkas av internationella faktorer.¹⁶² Dessa sammanvävningsprocesser har lett till att man tyckt sig finna ett nytt politiskt system – "ett penetrerat politiskt system" – som kan placeras mellan det internationella och det nationella. Det kännetecknas av en hög grad av externt inflytande över sin beslutsprocess och av att man inom systemet ändå allmänt accepterar detta inflytande.¹⁶³ I extrema fall, ingalunda ovanliga, inträder en situation av öppet inbördeskrig med stark internationell inblandning. Den andra polen utgörs av integrationsprocesser som också de upphäver gamla aktörmönster.¹⁶⁴

För en analys av sådana situationer fordras emellertid en nära anknytning mellan internationell politik och komparativ politik. En sådan anknytning är även av andra skäl önskvärd, framför allt för att icke internationell politik skall förlora kontakten med övriga grenar av den politiska vetenskapen.¹⁶⁵

160 Se Hanrieder, *West German Foreign Policy, 1949–1963*, för ett försök att via begreppen "compatibility" och "consensus" åstadkomma en sammanlänkning.

161 Neuman, "International Civil War", *World Politics I* (1949), s. 15 ff.

162 Good, "Nation-Building as a Determinant of Foreign Policy", i Martin (ed.), *Neutrality and Nonalignment*, s. 3–12.

163 Rosenau, "Pre-theories and Theories of Foreign Policy", i Farrell (ed.), *Approaches to Comparative and International Politics*, s. 27–92, och debatten mellan Hanrieder, "Compatibility and Consensus" och Rosenau, "Compatibility, Consensus, and an Emerging Political Science of Adaption", *American Political Science Review* LXI (1967), s. 971–988.

164 För inbördeskrigsproblematiken se Rosenau (ed.), *International Aspects of Civil Strife*, Eckstein (ed.), *Internal War*, för integrationsaspekten Etzioni, "The Dialectics of Supranational Unification", *American Political Science Review* LVI (1962), LVI (1962), ib. "The Epigenesis of Political Communities at the International Level", *American Journal of Sociology* LXVIII (1963), s. 407–421.

165 Jfr Spanier, *World Politics in a Revolutionary Age*, ix.

Därför ska vi ha ett försvar

Björn von Sydow¹

Why we shall have a defence

Sweden is now a member in NATO. How are we to handle the challenges, in perspective of a somewhat modified application I performed in 2012 on the analysis Scheme made by professor Hans F Petersson in his dissertation in 1964: *Power and International Order. An analytical study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and a post-war system 1914–1919*. Now I have brought my analyses into 2024. Today a right-wing *authoritarian* school of thought is expressed by Putin and his dictatorial policies versus Ukraine and in Russia itself. A second school is conservative and liberal ideas surrounding the Great Powers in the world; they tend to be and strive for an oligarchy into international affairs. They are labelled *moderate* by Petersson. His next school of thought are the *radical*; democrats promoting an evolutionary democratization of the world and be it rule based by international organisations. In his original Petersson labelled the fourth school *revolutionary*. A hundred years ago the then communists were. Today I pick terrorism, not least Muslim based, striving for world dominance. NATO membership for Sweden is founded with *radical* thoughts. Sweden will no longer have separate command-systems for defence. Swedish based arms industry will operate easier with other NATO countries. It can be viewed as an element of a *small* great power's *moderate* thinking. Versus the imperialistic *authoritarian* believe system in Russia, priorities in democracies have to be defence. As goes for *terrorism* from September 11, military operations seem mostly to have failed. But they cannot be completely disregarded. Most of anti-terrorism have however to be managed by police, courts and prisons, but surely also in schools and families' interventions.

Världen har snart 9 miljarder mänskliga innevånare. Det är en planet, inte så stor, i jämförelse med andra i vårt solsystem och kanske inte ens i Vintergatan. Men den mänskliga arten har blivit den helt dominerande makten på vår jord. Människan

1 Björn von Sydows bidrag har tidigare publicerats i *Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* (den s.k. "Gulan"), i nr 1/2012 respektive 2/2022. Vi tackar härmed Björn von Sydow, liksom Tommy Jeppsson, redaktör för "Gulan", för möjligheten att återanvända de två skrifterna.

har kommunikationsförmåga, organisationsförmåga och en överlägsen intelligens, jämfört med andra arter. Människan har också möjligheter att se och ta moraliska steg. Ur detta har kommit de mänskliga samhällena. Det finns nästan 200 stater, och man räknar med tusentals betydande internationella organisationer på jorden.

Men det finns ingen internationell stat på denna vår jord. Det finns alltså ingen enhetlig rättsordning och politisk styrelse eller ekonomiskt system. Ingen säker inre frihet och ingen yttre fred, på lika villkor för människor. Andra levande organismer, naturtillgångarna och klimatet har ingen egen talan.

Makten i den samhälleliga och internationella ordningen är en stor fråga för mänskligheten. Den har också varit en av de klassiska frågorna i mänsklighetens erfarenheter och filosofi.

Låt oss gå förbi århundraden av erfarenheter, elände och filosofi om detta. Låt oss ta avstampen i det som skakade Europa och Nordamerika i och med första världskriget. 1914 bröts en nästan hundraårig ganska fredlig fas i Europa; de europeiska statsledningarna hade i stället gemensamt och i konkurrens i hög grad riktat sina intressen på att kolonisera och dominera andra världsdelar. Det var industrialismen i väst, som gav militär och kommersiell övermakt.

Första världskrigets utbrott skapades av en blandning av preventivkrigstänkande och oförutsägbaheter mellan de två stormaktsallianserna i Europa. Men krigstekniken och massarméerna kunde inte skapa ett omedelbart krigsavgörande på västfronten. Oerhörda förluster växte fram i skyttegravskriget. På de östliga fronterna blev det visserligen krigsavgöranden, men det stora kriget avgjordes inte förrän hösten 1918 med centralmakternas begäran om vapenstillestånd. På slutet tedde sig det västliga kriget som en kamp mellan demokratierna respektive de kejsarauktoritära staterna. Ryssland gick från sitt tsardöme till bolsjevismen, och Österrike-Ungern och osmanska riket upplöstes. Tyskland blev Weimarepubliken.

Efter 1914

Det är i denna omtumlande situation som människornas politiska tänkande ställdes på sin spets – en tidigare internationell ordning visade sig otillräcklig; men hur skulle en nutid organiseras internationellt?

En svensk forskare har gjort en skarpsinnig analys av hur makten borde hanteras efter sammanbrottet för 1815 års europeiska värld; Wienkongressens ”europeiska konsert” skulle ersättas. Men med vad? I sin avhandling *Power and International Order. An analytical study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and a post-war system 1914–1919*, lämnar Hans F. Petersson² ett bidrag som jag menar har haft stor relevans. Det gäller inte

2 Petersson, Hans F., 1964. *Power and International Order. An analytical study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and a post-war system 1914–1919*. Lund: CWK Gleerup.

bara för tiden kring första världskriget utan också för tiden fram till kalla krigets slut 1989–1991. Jag anser att hans studie fortfarande kan ge oss bra insikter i hur den internationella ordningen kan formas enligt olika mönster. Det är ett tanke-gods, som jag menar också kan användas, med vissa justerade tillämpningar, för vår tid och för Sveriges säkerhetspolitiska bedömningar och val.

H F Petersson fann att det empiriska materialet i det krigförande Europa med fördel kunde organiseras i fyra tankeskolor. De bars upp av olika aktörer, som i och för sig kunde vara på olika sidor i det stora kriget. Men deras tänkande och krigsmål kunde ha gemensamma tankeformler. Petersson grupperar tankeskolorna i ett kontinuum från höger till vänster.

Den mest högerutrerade tankeskolan kallar han den *auktoritära*; det var nationalistiska grupperingar. Det som utmärker dessa aktörer är deras positiva syn på en maktkoncentration, både nationellt och internationellt; detta i händerna på en enskild beslutsfattare. Till det borde både den nationella och internationella ordningen få en hierarkisk ordning och detta, om nödvändigt, genom en revolution uppifrån.

I en mellangrupp fann han konservativa och högerliberala aktörsgrupper och tänkare. Petersson kallar dem för den *moderata* tankeskolan. Begreppet syftar till att betona denna skolas (fortsatta) önskemål om maktbalans. Ingen enskild aktör skulle dominera de övriga, men det avgörande inflytandet skulle ändå ligga kvar i en oligarki. Det internationella tillstånd de ville se betonade kontinuitet, men det uteslöt inte förändringar, så länge dessa inte tog revolutionära former.

Nästa tankeskola och grupp i Peterssons schema ligger klart till vänster. Han kallade den för den *radikala* skolan. Dess strävan var en evolutionär, genomträngande reformering av samhällssystemet, också det internationella. Den radikala tankeskolan var mot varje form av maktkoncentration, mot oligarkier. Man ville se en maktspredning och brett folkligt deltagande. Man var kritisk mot den rådande maktstrukturen, men ville inte acceptera att den rådande ordningen skulle störtas med våld.

Den yttersta vänsterradikala skolan och gruppen var de *revolutionära*. Man var positiv till en nationell och internationell maktkoncentration – under förutsättning att den låg i de egna händerna. Man var helt emot det rådande samhället eftersom dess maktfördelning var totalt negativ.

Det är dessa kategorier, deras tänkande och nästintill deras faktiska handlande som är föremål för Peterssons arbete. Han samlar och likställer argumenten från framför allt de krigförande ländernas aktörer, men också en del utanför denna krets. Argumenten sammanförs alltså till tankemönster oberoende av om de t.ex. utsäges av en tysk eller fransk aktör. Det är världsbilden det handlar om; om utgångspunkten för det politiska handlandet rent konkret.³

3 Ibid., s. 27–28.

Jag ska använda mig av hans tankeskolor och aktörs kategorier för nutida förhållanden. Men först vill jag exemplifiera på några punkter hur de dåtida aktörerna och deras tankesystem tog sig ut.

Den dåtida *auktoritära* politiken betonade mark och land som den viktigaste tillgången för makt. Det fanns heller ingenting annat än nollsummespel; makt kunde endast vinnas på andras förlorade makt. Den auktoritära hållningen pekade på total seger eller total underordning. Det var militär styrka i grunden som avgjorde världsordningen. Detta var ett recept för en stor makt.

Den *moderata* linjens axiom var klassisk diplomati, klassisk kapitalism och upplyst förhållning, men utan direkta syften annat än att förhindra en enda makts hegemoni. I övrigt kunde man nöja sig med maktbalanser mellan olika aktörer, särskilt stormakterna i världen. De mindre staterna kunde verka utjämnande. Detta var inget statiskt system för världsordningen, utan ett justerbart.

Radikalerna menade att politisk demokrati skulle omvandla den internationella ordningen till en ordning lik parlamentariskt styrd inrikespolitik. Staterna skulle vara ömsesidiga varandra på samma sätt som kapitalism, vetenskap och handel. Stora demokratiseringsuppgifter förestod dock. Världen var mogen internationellt samarbete och en moderniserad rättsordning. Konfliktlösningstankarna pekade på allmän nedrustning och något av det som blev Nationernas Förbund.

Revolutionärerna i denna tid var kommunisterna och deras arbete för världsrevolutionen, där arbetarklassen krossade kapitalismen. Den dialektiska processen i världsordningen hade nu nått omslagspunkten mellan kapitalism och socialism. Det handlade om ett totalt maktskifte. De tvångsmedel som den borgerliga staten hade använt mot proletariatet skulle nu omkastas. Klasskrig. Först därefter världsfred.⁴

Dessa förhållningssätt kunde verka förklarande på den tid som avhandlades, men också senare. Alla fyra tankemönstren fanns, sida vid sida. 1914–1989 var en epok i Europas och världens utveckling.

Efter 1989

Med sammanbrotten för Sovjetunionen, Warszawapakten och Jugoslavien gick både Europa och stora delar av världen in i ett nytt internationellt system. Vi talar om den ekonomiska globaliseringen. Kina, Sydkorea, Indien och andra är nya ekonomiska giganter. Vi har starka tillväxtår och plötsliga finanskriser. Skapar klimatförändringarna också en ny geografi? Vi har talat om både en hegemonisk stat som USA och om en samtidig rörelse i riktning mot multipolaritet i världen. Vi har en på religionerna politisk pånyttfödelse. Somliga lever i en utbredd korruptionskultur, andra i korruptionsfria

4 Ibid., särskilt s. 35–105.

samhällen. Vi har i vissa stycken stängda gränser; i andra hänseenden stora befolkningsomflyttningar, inkluderande turismen. Vi har färre mellanstatliga krig men nya asymmetriska stridsmedel i bruk.

Går det att ge en filosofisk ordning i dagens internationella konflikter och säkerhetspolitik? En som samlar bedömningar och normativa utsagor till något som liknar det som H F Petersson gjorde för tiden 1914–1919?⁵

En riktig undersökning på den basen borde vara möjlig och intressant. Då skulle man gå in i material från olika aktörer, oavsett var de har sin hemvist, och ur detta extrahera politiska tankelinjer och se om schemat för de fyra tankeskolorna 1914–1919 också skulle vara gångbart nu. Kanske skulle man med en modern term vilja söka efter respektive *diskurs*. Det skulle fördrä en modern bestämning av vilka typer av material som skulle anses relevanta i vår tid. Tal, debatter, artiklar, planeringsdokument etcetera. Ett stort arbete. Men antagligen möjligt; nätet skulle vara mycket underlättande.

Jag kan ju inte göra något sådant. Men låt mig göra några *antaganden* eller *hypoteser* om vad som skulle kunna vara fyra nutida tankeskolor. Mina källhänvisningar blir endast antydningar. Jag begränsar mig till att, ganska fritt, anta vad som är några för oss relevanta aktörers *säkerhetspolitiska* diskurs; med det menar jag *dominerande tankemönster kring sin egen och indirekt andra aktörers säkerhetspolitik*.

Fyra tankeskolor med anknytning till H F Peterssons analys för tiden kring första världskriget, men med relevans i dagens värld och med syftning framåt, skulle alltså kunna se ut så här:

AUKTORITÄR

Det är en tankeskola som finns i Vladimir Putins Ryssland (Ryska Federationen). Det är där den dominanta diskursen; arvtagaren till sovjetkommunismen och det tsar- – imperiala Ryssland finns. Den ryska patriotismen och nationalismen är nu, liksom förr, en mäktig drivkraft. "Även idag ser sig Ryssland omgivet av fiender, ett expanderande Nato kring ett krympt territorium" skriver Gudrun Persson i sin bok *Det sovjetiska arvet*.⁶ Under Putin har det ryska statsskicket blivit auktoritärt. De stora medierna har likriktats och valen manipulerats. Inga motvikt till "maktens vertikal" i Moskva har tillåtits. Vi kan tala om ett enmanssystem, starkt centraliserat. Dock har regimen haft ett betydande stöd, också dessa auktoritära drag förutan.

Nu, när detta skrives står Ryssland mellan två val – det manipulerade men också kritiserade dumavalet i december 2011 och det kommande presidentvalet

5 Mats Bergquist stödde sig på Peterssons metodik i sin doktorsavhandling *Sverige och EEC. En statsvetenskaplig studie av fyra åsiktsriktningars syn på svensk marknadspolitik 1961–1962*, Lund Political Studies 11. Stockholm: P A Norstedts förlag, Stockholm 1970, bland annat s. 186–188.

6 Persson, Gudrun, 2011. *Det sovjetiska arvet*. Stockholm: SNS förlag, s. 10–13, 188–194.

i mars 2012. PEW research Center redovisar att den ryska befolkningen 1991 med 51 % mot 39 % föredrog en demokratisk regering framför en stark ledare. 2011 är resultaten omvända – 32 % föredrar en demokratisk regering mot 47 % en stark ledare. Det återstår att se om mera demokratiska förhållanden kommer att få utrymme framåt.⁷

Den säkerhetspolitiska dagordningen har en bas i uppfattningen att mark och land är avgörande tillgångar i världspolitiken, liksom för Rysslands status. Likaså att varje vunnen makt sker på bekostnad av någons förlust. Redan i valen under Jeltsin-perioden kunde man se ett uppsving för imperial nostalgi och det har blivit ett kännetecken för Putin. Under Putin har man moderniserat försvarsmakten. Den ryska militärdoktrinen från 2010 ger liksom i tidigare versioner uttryck för en uttalad ambition att förhindra ytterligare Natoutvidgning och att ge Ryssland en stark röst i utformandet av en ny säkerhetspolitisk arkitektur i Europa. Den ryska statsledningen vill skapa en med Nato jämbördig allians tillsammans med sina partners inom CSTO – Vitryssland, Armenien, Kazachstan, Kirgizistan, Tadzjikistan, Uzbekistan.

Ryssland är också kraftigt emot det amerikanska och Nato ledda s.k. missilförsvaret mot interkontinentala robotar från Iran etc. Ryssland anser sig också ha rätt att använda sin militär för att skydda ryska minoriteter och rysk trupp i utlandet, även om det inte nödvändigtvis sker på begäran av det land där truppen är stationerad. Den ryska militära övningsverksamheten har också denna typ av politiska mål som grund.⁸

Rysslands säkerhetspolitik är således baserad på en diskurs av ett slag som gör det passande att ge den benämningen *auktoritär*. Den är auktoritär i det egna landet och detta med betydande folkligt stöd, fram till nu åtminstone. Den strävar efter en rysk hegemoni över sin del av världen och kan i syd- och väst inte acceptera någon annans – läs USA och Nato – närvaro inom de landgränser som var Sovjetunionens fram till 1991. (Däremot har man släppt motsvarande syn på de forna Warszawapaktstaterna.) Men till en hegemoni i ordets egentliga mening, för hela världen, räcker inte de uttalade ambitionerna för dagens oligarki i Ryssland, trots innehavet av strategiska kärnvapen.

MODERAT

I denna kategori av nutida diskurs finner vi framför allt stormakter. De utgör i sig något av en oligarki och några av dem styrs internt av en uttalad oligarki. Deras första prioritet är att upprätthålla politiska jämvikter i världen. Det utesluter inte omjusteringar av gränser och gemensamma institutioner. Avgörande är dock att förhindra uppkomsten av en hegemonisk makt. En kategori av idag är Brasilien, Indien, Kina och Sydafrika. Det mer eller mindre uttalade politiska

7 PEW resultat redovisas i *Dagens Nyheter* 2011-12-23.

8 Vendil Pallin, Caroline (red.), 2011. *Rysk militär förmåga i ett tioårsperspektiv*, FOI -R-3404-SE 2012.

syftet bland länderna är att ej låta USA förbli en världshegemonisk makt. Men Brasilien, Indien och Sydafrika har säkert ingen avsikt att bejaka att Kina blir en hegemonisk världsmakt. (Liksom Ryssland inte har).⁹ Till denna kategori av stater, kan vi lägga stater som kan bli regionala stormakter på sikt, t.ex. Indonesien, Vietnam, Nigeria, Turkiet och Iran.

Till den moderata skolan skulle jag också vilja placera USA, åtminstone partiellt. Draget av "exceptionalism" driver i denna riktning. De universella normerna kan ha USA:s stöd, men får inte binda USA självt. I militärpolitiska termer kan detta betyda att USA kan gå vid sidan av internationell rätt, t.ex. uttryckt i FN stadgan, i form av preventivkrig. USA:s säkerhetspolitik vill förhindra att det uppkommer någon annan hegemonisk stat, vare sig på världsnivå eller regionalt. I dag ter sig denna alternativa makt framför allt som Kina.¹⁰

Delvis kan också europeiska stormakter och deras politiska diskurs återfinnas i denna kategori. Storbritannien, Frankrike, Turkiet och delvis Italien, alla med sitt koloniala förflutna, har i viss mån ett post-imperialt perspektiv. Storbritannien och Frankrike har sina kärnvapen och dessutom effektiva konventionella styrkor. Tyskland har sin ekonomiska storhet och tillerkänner sig numera en återtagen större roll i den internationella politiken. Tyskland är ankare i euron och har därmed en särskild stormaktsbas.

RADIKAL

Demokratierna i världen utgör hälften av alla stater, efter flera vågor av demokratisering; östra Europa, latin Amerika, Afrika; den senaste är den "arabiska våren", en ännu oavslutad förändringsprocess. Demokratierna växer nästan genomgående fram genom icke-våld i det inre. De demokratiska staterna karaktäriseras av maktindelning och interaktion mellan politik, juridik och marknad. I många av demokratierna har inkomstfördelningen tenderat att bli jämnare genom välfärdspolitiken, men utvecklingen på senare år är inte entydig.¹¹

Systemet med mellanstatliga organisationer är också ett uttryck för vår tids radikala diskurs. Det mellanstatliga samarbetet kan innefatta både demokratier och auktoritära stater. Så är fallet med FN och WTO, WHO, WMO o.s.v. Andra mellanstatliga institutioner har demokratier eller länder under demokratisering som medlemmar. I Europa finns Europarådet, Europeiska Unionen, Nordiska Rådet o.s.v. Många av de mellanstora och små staterna är aktiva i dessa mellanstatliga organisationer, som för övrigt i vissa av sina funktioner

9 Jerneck, Magnus, 2010. "Tjugo år efter murens fall – moderniteten och den nya världsordningen", s. 134–144 i Möller, Tommy & Ruin, Olof, *En statsvetares olika sfärer. En bok till Daniel Tarschys* den 23 augusti 2008. Borås: Hjalmarson & Högberg Bokförlag.

10 En klassisk framställning av USA:s internationella politik finns t.ex. i Kissinger, Henry, 1977. *American Foreign Policy*, Third Edition. New York: W W Norton & Company, s. 72, 7–80, 94–97, 202–213; Op cit, Jerneck, Magnus, se not 8.

11 Op cit, Jerneck, Magnus se not 8, s. 131–134, 137–138.

kan ha klara överstatliga drag. Sverige och Norden tillhör de mest engagerade staterna i den radikala diskursen efter andra världskriget. Men också för USA:s vidkommande finns det en tradition av att delta och binda sig i institutionalliserat internationellt samarbete. Själva FN och de internationella finansiella institutionerna, tillkomna efter andra världskriget, är USA-baserade, och det finns sedan president Woodrow Wilson en strävan efter "universalism" med också USA som delaktig part. Men Wilson upplevde själv att kongressen vägrade ratificera hans initiativ, Nationernas Förbund.¹²

För det ursprungliga kravet från det, som H F Petersson kallade den radikala skolan, på allmän nedrustning har det däremot inte blivit ett genombrott. Nato skapades på sin tid som en mellanstatlig demokratiernas motvikt till hotet från Sovjetunionen. Kärnvapnen var den yttersta avskräckningen parterna emellan. Mellan Natoländerna skapades däremot en sorts avrustning genom de gemensamma yttre militärpolitiska planerings- och ledningssystemen. Detsamma kan man säga gäller EU-länderna emellan – de är avrustade mot varandra. USA och Sovjet förhandlade från och med 1960-talet fram vissa kärnvapenbegränsningsavtal, liksom senare konventionella, för hela Europa. Så långt de går, är de begränsningar av de militära rustningarna.¹³

REVOLUTIONÄR

Den kommunistiska ideologin av det snitt som Lenin stod för har få anhängare i dagens värld. Det var ytterst en världsrevolution det handlade om. Möjligen finns denna ideologi levande i Nordkorea? Det finns organisationer baserade på Lenins militariserade kommunistparti som med våld skulle göra revolution mot borgerlighet och kapitalism. Säkert finns detta tankemönster i upprors- och terrorgrupper på sina håll; i Europa fanns de under 1970-talet. Men i det stora hela är den leninistiska ideologin inte en levande materia med säkerhetspolitiska implikationer i nuet.¹⁴

Finns det motsvarigheter – en ideologi om en helt annan världsordning? En total omväxling av samhälleliga värden. En våldsanvändning på basis av en närmast militär organisation, som samtidigt har en folklig bas?

Ja, mina överväganden pekar på dagens terrorism, baserad på religioner. Det är en revolutionär diskurs, tankeskola och knippen av aktörer. Jag klassificerar således det som skedde mot USA den 11 september 2001, liksom de föregående

12 En nutida argumentering för att sammanföra inrikes- och utrikespolitik i USA:s internationella politik finns i Mr Y (pseudonym för Wayne Porter och Mark Mykleby), 2011. *A National Strategic Narrative*, med ett förord av Anne-Marie Slaughter, Woodrow Wilson Center; Op cit, Jerneck, Magnus se not 8, s. 139.

13 Lindvall, Fredrik, Rydqvist, Johan, Westerlund, Fredrik & Mike Winnerstig, 2011. *The Baltic Approach: A next step? Prospects for an Arms Control Regime for Sub-Strategic Nuclear Weapons in Europe*, FOI användarrapport, s. 9–12.

14 Op cit, Jerneck, Magnus se not 8, s. 136.

och efterföljande terrorangreppen, som utflöden av en revolutionär religiöst baserad politisk tankeskola. Den regim som fanns i Afghanistan åren före 2001, liksom nätverket Al-Qaida kan räknas dit, och de relaterade religiöst baserade våldsdåden i Mellersta östern, också mellan sunni- och shiamuslimer.

Ambassadören och UD analytikern Ingmar Karlsson använder sig av begreppet *fundamentalism* som grundläggande. Också de religiöst baserade krafter som vinner politisk makt genom att delta i politiska val kan sägas vara revolutionära, men fredliga, när man vill skapa ett samhälle byggt på en bokstavstroende tillämpning av sina teologiska urkunder. Det revolutionära elementet ligger i att man så helt vill skapa ett bokstavligt samband mellan religiös tro och samhällelig ordning.¹⁵

Men Ingmar Karlsson vill inte begränsa denna revolutionära diskurs till blott en islamistisk revolution, i de muslimska länderna eller för hela världen. Den judiska ortodoxin med sin politiska makt i Israel kan räknas till samma revolutionära ådra. Även vissa delar av kristendomen bör kunna räknas in; framför allt på de mycket politisknära evangelistiska religiösa föreställningarna i USA, som inte minst uttrycker ett starkt stöd för Israel.

Utvecklingen av en islamistisk rörelse är indirekt relaterad till det. Den var också i opposition mot de härskande regimerna och innehöll en utbredd känsla av att tillhöra moderniseringsprocessens förlorare. De islamistiska rörelserna har emellertid mycket olika uppfattningar om vilken strategi som ska väljas för att skapa islamska stater; där finns både revolutionära och reformistiska. I "den arabiska våren" i t.ex. Tunisien ser vi den reformistiska linjen, liksom viktiga delar av valresultaten i Egypten.

Den nutida internationella islamiska *terrorismen* har skiftat från att ha varit statsunderstödd till att, med Ingmar Karlssons ord, bli övernationell och av-territorialiserad. "I stället består den nu av radikala rörelser som motsätter sig nationalstatstanken och som drömmer om att återupprätta *umma*, ett internationellt islamiskt samfund." De religiöst motiverade terroristerna ser sig som involverade i ett totalt krig mellan gott och ont, där alla som inte delar deras uppfattning står på det ondas sida. Till en *säkerhetspolitisk revolutionär* diskurs hör alltså endast de fundamentalister som använder sig av våld; terrorhandlingar eller militärt våld.¹⁶

Sveriges säkerhetspolitik

I H F Peterssons diskurs är de fyra tankeskolorna grupperade från höger till vänster: den auktoritära, den moderata, den radikala och slutligen den

15 Karlsson, Ingmar, 2004. *Tro, terror och tolerans. Essäer om religion och politik*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, s. 92.

16 Ibid. s. 92–97, 160–165, 172–176, 275–281, 286–287.

revolutionära tankeskolan. Nästan hundra år senare håller detta i mycket. Men inte helt. Jag modifierar dem. Den revolutionära tankeskolan av idag har ett tankegods baserad på religiös fundamentalism. Jag ser den också som mera högerbaserad än den motsvarande revolutionära, som förelåg 1919. I modellen här har jag därför omgrupperat tankeskolorna – förflyttat den radikala till vänster och den revolutionära högerut.

Den fråga som jag nu ska ställa oss inför är *hur Sverige bör bedöma de säkerhetspolitiska konsekvenserna av dagens fyra diskurser om världsordningen?* Hur ska vi hantera dem? Till den delen kommer jag ställa frågan vilka (strids-) medel som Sverige bör ha, för att värna och utveckla vår samhällsordning, i ljuset av vilka konflikter och hot, som kan emanera ur de olika diskurserna. Det handlar alltså om svensk säkerhetspolitik, men i viss mån gäller det också hur hela det internationella samfundet ska göra detsamma. Två grundkategorier är tjänliga, nu som förr – är det med *avspänning* (détente) eller *avskräckning* (deterrence) de fyra diskurserna ska mötas?¹⁷

Den radikala tankeskolan. Här är dagens Sverige i mycket en delaktig aktör. Den mest uttalade kärnan av aktörer med radikal ram är Europeiska unionen. Mellan medlemsstaterna råder i princip ingen rustning i militärt hänseende; detta nått genom den gemensamma kommandostrukturen i Nato och dess hittillsvarande komplement i EU. Inom EU kan därför svensk säkerhetspolitik uteslutande vara inriktad på avspänning. Det kan handla om fortsatt militär integration. Och ser man blott på läget *mellan* medlemsstaterna i EU borde försvarsutgifterna kunna sänkas. Utvecklingen av rättslig och polisiär integration kan också fördjupas och på det sättet ersätta den militära dimensionen EU- staterna emellan.

I unionens yttre säkerhetspolitik finns det utrymme för mjuk till medelhård säkerhetspolitik, civil. men också militär, de s.k. Petersbergsuppgifterna i Lisabonfördraget. Katarina Engberg har i en undersökning visat på hur de första militära operationerna av EU gått till.¹⁸ Hon pekar på att det är på den lägre till medelhöga risknivån som de äger rum; de behöver FN:s säkerhetsrådsmandat; samspel med lokala aktörer. Och inte minst – de behöver en militär och politisk bas i en av EU:s stormakter, Storbritannien, Frankrike eller Tyskland. Till dessa knyter sig medelstora och små medlemsstater och utomstående stater. EU insatser är mindre sannolika när det finns risk för större strider, men sannolika som avlösare av Natoinsatser.

Det betyder att Sveriges nära samarbete med Nato kan betyda operationer av hårdare slag. Exempel på det är givetvis framför allt ISAF, dvs. Nato-operationen i Afghanistan, parallellt med USA:s egen insats. Den svenska civila och militära

17 von Sydow, Björn, 1999. *Sverige och säkerheten inför 2000-talet*, Försvarsdepartementet, Stockholm, bland annat s. 5–6.

18 Engberg, Katarina, 2011. *The EU's Collective Use of Force. Exploring the Factors behind its First Military Operations*, Uppsala Universitet, Dep of Peace and Conflict Research, s. 148–157.

säkerhetspolitiken med Natosamverkan kan, som i fallet Afghanistan sedan 2001 och Libyen 2011, ske med ett mandat av FN säkerhetsråd, men också som i fallet Kosovo 1999 ske som icke-krigförande, sedan några av de ständiga medlemmarna i säkerhetsrådet inlade sina veton.

Min slutsats är att Sverige för denna del av sin framtida säkerhetspolitik – *i och gentemot den radikala aktörsskolan* – kan *välja olika* ambitionsnivåer inom ramen för internationella operationer. Mjukare säkerhetspolitik inom ramen för EU och FN ter sig klokt i praktiskt taget alla lägen. Till det räknar jag också alla förutsedda militära operationer inom ramen för FN:s mandatgivning och Petersbergsuppgifter enligt EU:s Lissabonfördrag, artiklarna 42 och 43. Det finns en övervikt i vår befolkning för stöd för att EU-medlemskapet har varit positivt för den militära säkerheten. Det hindrar inte att Sverige skulle kunna välja högre eller lägre nivåer av insatser, civila och militära. Dagens svenska säkerhetspolitik har lagt sig på en ganska hög militär nivå genom de långtgående satsningarna för EU:s stridsgrupper. Man kunde också tänka sig en lägre ambitionsnivå – mindre militära komponenter som t.ex. Irland gör. Men åtagandet i Artikel 42.7 om stöd för en angripen medlemsstat talar för en högre militär nivå än att blott bidra med en del komponenter i nedre skalan av Artikel 43. 1. Den svenska, ensidiga solidaritetsförklaring som riksdagen avgav 2009 talar i samma riktning.

Samarbetet med Nato inom ramen för *Partnerskap för fred* rymmer också variationsmöjligheter, snarare större än dem för EU, eftersom Sverige inte är medlemsstat i Nato. Framför allt insatsen i Afghanistan är högre på trappan från avspänning till avskräckning. Flyginsatsen i Libyen fick ett drag av begräsning/avspänning; endast spaningsuppdrag. KKrVA:s analys av hur solidaritetsförklaringen skulle kunna tillämpas i en serie kriser kring de baltiska länderna och Ryssland, visar på olika samverkansalternativ och behov av förberedelser.¹⁹

Om man ser på svensk säkerhetspolitik *blott inom ramen för den radikala diskursen* kan denna få en mycket tydlig *avspännande* prioritering – humanitära insatser, civila (dvs. bland annat polisiära) insatser och begränsade militära insatser. Allt möjligt att variera efter svenska förmågor, solidaritetskänslor och finanser.

Men svensk säkerhetspolitik måste också möta den maktutövning som sker och legitimerar sig inom *den moderata tankeskolan*.

Redan de *européiska* stormakterna har andra dagordningar än blott den radikala. Storbritannien och Frankrike är kärnvapenmakter och slår vakt om sitt nukleära självbestämmande. De har också vetomakt i FN:s säkerhetsråd.

19 Hugemark, Bo (red.), 2011. *Till bröders hjälp. Med sikte på en svensk solidarisk strategi*, Kungl Krigsvetenskapsakademien, Stockholm; von Sydow, Göran, 2011. *Hit men inte längre. Svensk Europaopinion i förändring*, opubl. manus.

De två tog ledningen i den internationella operationen mot Gaddafis Libyen. Tyskland och Frankrike dominerar styrningen av Euron. Spåren går faktiskt tillbaka till 1990-talet.²⁰

Sverige måste förhålla sig säkerhetspolitiskt till dessa olika stormakter. Kan vi lita på att de förhåller sig till oss med de normer som gäller för den radikala skolan? Ja, oftast. Men alltid? Kan Euroländer lita på "Merkozy"? Kan EU- och Natomedlemmar som Estland, Lettland och Litauen lita på Tyskland, Frankrike, Storbritannien? Kan Sverige det? Att de står upp för allas gemensamma bästa. Libyenoperationen blev en sak där bara en del av Natos medlemsstater var med. Tyskland avstod.

Behöver de stormakter, som är i den moderata skolan, också ta hänsyn till konkurrensen och konflikter kring den globala maktbalansen, stormakter emellan? Den kan ta sig uttryck i konkurrens om naturtillgångar och om importmarknader. USA med sina globala agendor – har Kina en motsvarande? Alla de västliga stormakterna har också en komplex dagordning med Ryssland. De har behov av energi, kontroll av den nukleära balansen, mothåll till terrorismen. Världen är instabil. Utrikes inrikespolitik och inrikes utrikespolitik.

USA, Storbritannien och Frankrike och Tyskland har alla engagerat sig för att se det svenska försvaret omvandlat till ett insatsförsvaret, berett till internationella insatser inom ramen för Nato, EU och i princip FN. Den svenskbaserade försvarsindustrin har intresse för de västliga stormakterna.

Men de ser säkert också på behovet av ett territorialförsvaret i Sverige och Norden, i förhållande till Ryssland. Och sätter man sig in i vad man ser vid ett planeringsbord och undersöker vilka stater som i händelse av en risk för en begränsad (i militär mening) väpnad konflikt har intresse av ett militärt försvaret Sverige, så finner man nog alla de nämnda stormakterna. En aktiv svensk insats i solidaritetens namn kan vara mycket betydelsefull. En viss konventionell avskräckning gentemot Ryssland är dock vad man kanske skulle kunna leva med.

Om man ser på svensk säkerhetspolitik inom ramen för den moderata tankeskolan och dess näraliggande aktörer, de västliga stormakterna, framträder en något annan bild av avvägningen mellan avspänning respektive avskräckning, än den som vi möter med *samma* stormakter i den radikala diskursen.

Stormakterna i vår del av världen behöver ställas inför mer än en kombination av avspänning respektive avskräckning på (strids-)medelsaxeln. Sverige och Norden bör oavlatet handla för att begränsa och kontrollera stormakternas CBRN-vapen (kemiska, biologiska, radiologiska och nukleära vapen). Sverige och Norden bör söka binda stormakterna så mycket som möjligt vid internationella rättsakter och kontroller. Det är *avspänningsarmen*

20 Westberg, Jacob, 2008. *EU:s drivkrafter. En introduktion till teorier om europeisk integration*, Andra upplagan. Stockholm: SNS förlag, s. 120–125.

i förhållande till stormakterna i den moderata diskursen. Traditionerna från statsmän som Hjalmar Branting och Alva Myrdal bör ständigt aktualiseras.

Samtidigt bör *avskräckningsarmen* göras tydlig i förhållande till de västliga stormakterna. Ett svenskt försvar bör, eftersom vi inte är medlemmar i Nato, ha en egen ledningsförmåga, vid sidan av en integrerad Natolänk. En svenskbaserad försvarsindustri med exporträtt till de västliga demokratierna, kan spela en roll i detta element av avskräckning, paradoxalt nog. Mottagarna får se hur kapabla de svenska stridskrafterna kan vara.²¹ Liksom svensk utrikespolitik i regering och riksdag bör ha en egen förmåga att se på också demokratiska stormakters egna egenintressen och möjliga handlade. Utan skygglappar.

Den auktoritära tankeskolan. Vi lever inte längre under kalla kriget. Sovjetunionen och Warszawa paktens gräns mot väst går inte väster om Lübeck, eller för den delen, Skåne. Den sovjetiska krigsplaneringen byggde på en anfallsriktning mot Danmark och Norge. Men av det som hittills är känt från de sovjetiska arkiven, kunde kanske Sveriges och Finlands försvarsmakter på marginalen avskräcka den sovjetiska krigsplanläggningen från att också gå över våra länder. Allt detta är över.²²

Det bör vara utgångspunkten för svensk säkerhetspolitik efter 2014, gentemot den auktoritära tankeskolan i dagens Ryssland.

Den ryska nationalismen och militärdoktrinen har inget negativt att komma med mot det nutida Sverige. I västlig riktning från Ryssland är det Nato som är problemet – hot eller fara. Det kan vara de tre baltiska länderna som är medlemmar i Nato och som ju finns på ett mycket nära avstånd till det centrala Ryssland. De tre baltiska ländernas Nato- och EU- medlemskap är samtidigt en viktig tillgång också för Sveriges säkerhet. Under Putinperioden sedan 2000 sker det en återupprustning av de väpnade styrkorna. Volymerna minskas och man satsar på kvalitet. Övningsverksamheten ökar och scenerierna för övningarna är delvis antagonistiska mot Nato, som före 1989–91.

Men den ryska politiken inom det auktoritära tänkesättet kan också den delvis bemötas med *avspänningsåtgärder* från svensk sida. Varje verkligt inlemmande av Ryssland i det internationella samfundet kan bli viktigt. Men det gäller att handla så att ryska åtaganden verkligen uppfylls. Här brottas Europarådet och EU med stora problem. Sverige har all anledning att verka för dessa krav, liksom att Ryssland verkligen kommer att följa föreskrifter och panelavgöranden i WTO, nu när landet blir medlem.

21 Mörth, Ulrika, 2003. *Organizing European Cooperation. The Case of Armaments*. Rowman & Littlefield Publishers Inc, s. 151–160.

22 Gustafsson, Bengt, 2010. *Sanningen om ubåtsfrågan. Ett försök till analys*. Stockholm: Santérus, s. 305–313, 351–354. Också Gustafsson, Bengt, 2007. *Det sovjetiska hotet mot Sverige under kalla kriget, Försvaret och det kalla kriget (FOKK)*, nr 12, Stockholm.

Också steg *mellan* avspänning och avskräckning kan vara viktiga i svensk säkerhetspolitik gentemot den auktoritära skolan och dess aktörer. Internationella begränsningar av CBRN-stridsmedlen och återupprättande av CFE-avtalet om begränsade stridskrafter på flankerna är mycket viktiga för svensk säkerhetspolitik. FOI har gjort en intresseväckande studie av förutsättningarna för att skapa ett antal begränsningsavtal kring USA:s och Rysslands taktiska kärnvapen, med utgångspunkt från Östersjöregionen.²³

Det är riskabelt i den svenska hemmaopinionen att inbjuda ryska förband till gemensamma, gärna multinationella, fredsfrämjande övningar. Det lär varje svensk försvarsminister få erfara. Men det har viktiga värden. Likaså finns det ett värde i att låta officerare från båda systemen studera vid varandras skolor.

Men gentemot en auktoritär tankeskola och dess aktörer, behövs det också *avskräckning*, högre upp på skalan. Det bör handla om att avskräcka från begränsade angrepp eller preventivangreppsliknande operationer. Till den delen bör den svenska försvarsmakten ha en uppgift gentemot den auktoritära diskursen i Ryssland. Dagens svenska högteknologiska och rörliga perifärför-svar är väl inriktat för denna uppgift. Cyberförsvar finns. Men några justeringar bör göras. Syftet vore att ge de ryska makthavarna och staberna en tydligare avskräckande signal om en bättre svensk uthållighet genom en defensiv strategisk reserv. Om det skulle bli en konflikt kring de baltiska länderna, skulle Ryssland och den auktoritära skolan där, i likhet med den moderata skolans västliga stormakter, kunna finna, att en tydlig svensk militär närvaro på Gotland vore ett acceptabelt faktum.

Jag vill uttryckligen betona, att skulle de demokratiska protesterna mot regimen Putin 2011 och 2012 leda till en riktig och bestående demokratisering och dämpning av sovjetnostalgien i Ryssland, kommer sakerna småningom i ett annat läge. Det kunde betyda att den nationalism som finns i Ryssland inte längre riktas mot grannländerna i väst och sydväst, som blivit medlemmar i Nato. En diskurs i maktens Ryssland som närmar sig den moderata tankeskolan, med vissa genuina inslag ur den radikala tankeskolan, skulle kunna sänka den svenska avskräckningen.

Den revolutionära tankeskolan. Sverige har berörts av några terroristattacker – eller har vi det? Fram till slutet av 2011 har en händelse otvetydigt ägt rum – terroristsprängningen i Stockholms city i december 2010. Några frikännande domar i västra Sverige har inneburit att misstänkta terrorister har friats.

Den svenska truppen i Afghanistan har utsatts för ständiga angrepp från irreguljära motståndare, liksom alla andra delar av ISAF. Detsamma gäller för civila delar av de internationella missionerna.

Det förekommer också säkert olika slag av hot och förespeglningar om terroristangrepp mot Sverige med sin bas i religiös fundamentalism, främst islamistisk.

23 Op cit, Lindvall m.fl., se not 12.

Svensk säkerhetspolitik har att möta detta. Frågan kan delas i två komponenter. Den ena handlar om risker för terrorangrepp, dvs. angrepp utanför "krigets lagar" mot svensk trupp och svenska civila i internationell tjänst. Den andra frågan är angrepp riktade mot människor och egendom i Sverige. Det kan finnas kopplingar mellan sakerna; den svenska insatsen internationellt kan besvaras med asymmetrisk terrorism i Sverige. En annan koppling är det slag av terrorism som skedde i Norge sommaren 2011. Terroristen slog till mot det som han såg som eftergivenhet mot islamism från framför allt Arbeiderpartiet.

Den första aspekten har en militär komponent. Sverige måste väga in risker för terrorism i fält av typ Afghanistan, om man beslutar sig för att delta i den typen av operationer. Man måste också bedöma riskerna för asymmetrisk terrorism mot själva Sverige i det sammanhanget. Det första är en fråga för Försvarsmakten och dess underrättelsetjänst; det andra är i all huvudsak en uppgift för polisen och Säpo. (Båda uppgifterna är för övrigt i hög grad beroende av underrättelseutbyte vilket inkluderar FRA:s arbete.) Ytterst måste regering och riksdag vara medvetna om frågorna – att de kan bli sammankopplade av mer eller mindre autonoma terrorister.

Jag anser att förband i fält måste agera avskräckande, låt vara att det kan finnas utrymme för avspännande åtgärder gentemot den lokala civila befolkningen. Erfarenheterna visar att detta är en svår, men möjlig kombination.

För "hemma-Sverige" bör huvuddelen av terroristarbetet ligga hos de rättsvårdande instanserna. Det innebär en verksamhet med sin bas i rättssamhället. Ett viktigt inslag i den närmare utformningen av lagstiftningen, myndighetsutövande, skola och grannskapsarbete ligger i att påverka framför allt unga män bort från terrorhandlingar. Eventuella domar mot terroristbrott ska vara en avvägning mellan individualprevention respektive allmänprevention som fallet är i alla andra brottmål.

Slutsatsen för svensk säkerhet efter 2014 bör vara att man ska väga in riskerna för asymmetrisk terrorism, särskilt om vi ska delta i militära operationer i områden där terrorism är ett kännemärke. De riskerna får vägas mot att visa internationell solidaritet med de politiska mål om t.ex. avspänning och säkerhet för områden som FN:s säkerhetsråd uppmanar oss att engagera oss i, genom EU, Nato, eller FN direkt. Erfarenheterna av västerländska militära operationer i de muslimskt dominerade länderna är mycket olika sedan å ena sidan Kuwaitkriget mot Irak 1991 och å andra sidan krigsoperationerna till lands i Irak och Afghanistan efter 11 september 2001. Sverige borde i fortsättningen vara mycket återhållsamt med landoperativa insatser som de som skett sedan 2003 i muslimska länder, eftersom kriget inte fungerar som politikens förlängning i kamp mot terrorism.

Varför ska vi ha ett försvar? Slutsatser

Det vi möter som utmaningar från de nutida tankeskolorna är en varierad bild av när, var och hur den svenska försvarsmakten bör kunna vara ett svar på frågan om *Varför ska vi ha ett svenskt försvar inom svensk säkerhet efter 2014?*

För egen del ser ju läsaren, att jag tror och hoppas att huvudutvecklingen oss människor emellan ska gå i den riktning som den radikala tankeskolan förespråkar. Den moderata tankeskolan kan komma in som en anständig tvåa. Men utmaningarna från de för oss mera farliga auktoritära och revolutionära tankeskolorna visar, att utvecklingen ännu inte är entydigt god. *Därför ska vi ha ett svenskt försvar.*

Det är nu försvarspolitikens uppgift att tid efter annan ge försvaret inriktning mot de slutsatser som jag förordar. Internationella operationer – Territoriell Operativ planering-Budget-Rekrytering-Utbildning-Krigsmateriel-Forskning-Myndighetssamverkan. Alla är komponenter, som ständigt behöver anpassas efter de utmaningar vi möter i en värld, som inte förmått att skapa någon definitiv fred på grundval av någon av de dåtida eller nutida tankeskolorna. Men utvecklingen går trots allt inte alltid fel.

Det gäller för regering och riksdag och ytterst ett fritt folk som det svenska att göra en avvägning mellan utmaningarna från de olika tankeskolorna. Det är politikens uppgift att träffa val, göra prioriteringar. Och ställa sig till ansvar.

Eftertext 2024. Sveriges säkerhetspolitik.

Sverige är nu medlem i Nato. Hur ska vi i vårt medlemskap hantera de säkerhets- och försvarspolitiska utmaningarna, i ljuset av den analys som jag gjorde 2012; detta på grundval av H F Peterssons analyschema? Två grundkategorier är fortsatt tjänliga – avspänning respektive avskräckning.

Med medlemskapet understryks Sveriges karaktär av att vara del i den *radikala* tankeskolan. Det tidigare nära samarbetet med Nato har nu övergått till att vara ett medlemskap fullt ut. Det betyder att det mellan medlemsstaterna i princip inte finns några rustningar och internt förlitar man sig på avspänning (med ett frågetecken för Grekland- Turkiet). Detta leder också till att Sverige inte längre bör ha en egen ledningsförmåga vid sidan av Natos. Samtidigt bör svenskbaserad försvarsindustri i och med medlemskapet kunna vara än mer ändamålsenlig i Natoländernas försvar.

Det finns dock fortsatt ett behov av civila och militära internationella insatser på en lägre hotnivå med EU och FN, som t ex i Västra Balkan (f.d. Jugoslavien). De kan kombineras med Natos ledningssystem, både politiskt och militärt. Så långt den radikala tankeskolan.

Nato betyder också för Sverige avskräckning och motståndskraft mot militära och civila hot, som ligger utanför hantering av EU och FN. Den *moderata*

tankeskolan är inte minst ett uttryck för stormakternas önskan om dominans. Spänningarna och konkurrensen mellan Kina och USA har skärpts sedan 2012. Hur ska EU och de europeiska Natoländerna förhålla oss till detta skeende, sett inom ramarna för den *moderata* tankeskolan med sin stormaktsfokusering av jämvikt i ett stormaktssystem? EU och Nato har ju både stormakter inom sig och utanför. Är Sverige egentligen en liten stormakt, med en sorts militär exceptionalism i tankessättet?

De utåtriktade förhållningssätten inom Nato kommer givetvis att rikta sig med de stater som befinner sig i den *auktoritära* diskursen, framför allt Ryssland. Angreppen sedan 2014 mot Ukraina motiveras inte minst från Putin som ett hot från just Nato mot Ryssland. Att förespråka avspänning mot en regim av det slag som Putin företräder kan te sig dåraktigt, men vi måste kunna i något läge komma tillbaka till effektiva kärnvapenbegränsande avtal. Liksom att upprätthålla avtalen mot kemiska och biologiska vapen. Den klimatpolitiska världssagendan måste också omfatta auktoritära stormakter.

Men avskräckning högt upp på hotskalan behövs och för Sveriges och flertalet andra västdemokratier behövs en upprustning av både militära och civila försvar.

Den *revolutionära* tankeskolan av idag är terrorismen. Den förekommer i stora delen av världen, ofta som religiös fundamentalism, främst islamistisk. I Sverige har riskerna för terrorism uppgraderats efter de provocerande koranbränningarna. Jag tror man kan säga att militära preventiva angrepp på terrorism sedan angreppet på USA den 11 september 2001 i stort sett har varit misslyckade. De ska dock inte uteslutas. Det mesta av bekämpningen ligger dock på polis och rättsväsende. Men sociala insatser och skolornas roll är uppenbarligen centrala för att motverka rekryteringen. Samarbete på mänsklig nivå blir avgörande inom Sverige och internationellt. Man kan säga att i denna mening finns ett element från den *radikala* tankeskolan i att eliminera den nutida revolutionära tankeskolan – terrorismen.

”För egen del ser ju läsaren, att jag tror och hoppas att huvudutvecklingen oss människor emellan ska gå i den riktning som den *radikala* tankeskolan förespråkar. Den moderata tankeskolan kan komma in som en anständig tvåa. Men utmaningarna från de för oss mera farliga auktoritära och revolutionära tankeskolorna visar, att utvecklingen ännu inte är entydigt god. *Därför ska vi ha ett svenskt försvar.*”

Så avrundade jag texten 2012. Mycket har hänt sedan dess, men huvudlinjerna står sig. Det är genom samma tankemönster som vårt medlemskap i Nato låter sig beskrivas och behandlas.

Återtryck av minnesord av Christer Jönsson i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 2009–2010¹

Christer Jönsson

Hans Fredrik Petersson

★ 29 november 1924 † 8 mars 2009

Förre professorn i statsvetenskap Hans Fredrik Petersson avled 84 år gammal den 8 mars 2009. Han var medlem i vårt samfund sedan 1973.

HF, som han allmänt kallades av släkt, vänner och kolleger, föddes i Ystad, där han tillbringade hela sin uppväxt. Hans far var framstående jurist, och hans farfar var Alfred Petersson i Påboda, som gått till historien som ”den första bonden i konungens råd”. Han verkade som jordbruksminister 1906–09 i Arvid Lindmans, 1911–14 i Karl Staaffs och 1917–20 i Nils Edéns regering. HF påbörjade sina statsvetenskapliga studier i Lund höstterminen 1943. Hans påbrå var inte okänt för Professor Fredrik Lagerroth, som gjort banbrytande insatser inom författningsforskningen. Han tilltalade ibland HF som ”riksrådsättlingen”.

HF:s forskningstalanger uppmärksammades redan under grundutbildningen. Hans uppsats vårterminen 1949, ”Tvåperiodstraditionen och presidentvalet i USA 1940”, fick följande omdöme av seminarieledaren:

Uppslaget, som är författarens eget, är mycket tacksamt och resultatet överraskande om än inte fullständigt nytt. ... Förf. är synnerligen beläst i amerikansk litteratur, uppläggningsen på det hela taget god och framställningen av det i och för sig oerhört stora

1 Vi tackar samfundets sekreterare, Johan Stenström, för möjligheten att återpublicera minnesordet över Hans F. Petersson.

ämnet föredömligt och mönstergillt koncentrerad. Därtill kommer en ovanligt god språkbehandling. Uppsatsen borde, vilket jag dock icke meddelat förf., kunna godkännas direkt för tre betyg. Den skall i något beskuret skick tryckas i Statsvetenskaplig tidskrift.

När uppsatsen publicerades i Statsvetenskaplig tidskrift nr 4, 1949, var den praktiskt taget den enda i denna årgång som behandlade förhållanden utanför Sverige. Den svenska befolkningsstatistikens uppkomst, regeringsformen och studenternas sociala rekrytering fanns bland de övriga ämnena. HF:s uppsats tog sin utgångspunkt i det amerikanska presidentvalet 1940, då Franklin D. Roosevelt omvaldes en tredje gång och därmed avvek från den tidigare tvåperiodsdoktrinen. Uppsatsen undersöker dels doktrinens historia och ställning i amerikansk praxis, dels den utveckling som ledde till dess slutliga fall.

I en uppsats året därpå om "Regionalism och Förenta nationernas tillkomst" i Studier tillägnade Fredrik Lagerroth kom HF in på den gren av statsvetenskapen som sedan skulle bli hans, nämligen internationell politik. Det var en inriktning som vid den tiden inte hade många företrädare i Sverige.

Under tidigt 1950-tal tillbringade HF ett år på Yale University, där han studerade för den legendariske statsvetaren Harold Lasswell. Tillbaka i Lund organiserade han en informell "studiecirkel" kring Lasswells arbeten med delar av det högre seminariet. Deltagarna var sedermera så namnkunniga statsvetare som Pär-Erik Back, Hans Meijer, Olof Ruin och Torbjörn Vallinder.

HF disputerade 1964 på avhandlingen *Power and International Order*, som behandlade inställningen till kriget, freden och en ny världsordning efter första världskrigets slut. Analysen bygger på ett synnerligen omfattande material. Med utgångspunkt från det i statsvetenskapen så centrala maktbegreppet rekonstruerade han fyra tankeskolor: auktoritära, moderata, radikala och revolutionära. Med förfinad systematik och säker förankring i politisk teori analyserade HF det intellektuella innehållet i dessa tankeskolor, som inte knöts till enskilda personer eller länder.

Avhandlingen är en imponerande prestation, som förlänade HF docentur. Den räknas som en av de absolut bästa som skrivits i Sverige och rekommenderas fortfarande som läsning för nya doktorander. Om den publicerats på ett ansett internationellt förlag – något som då var så gott som otänkbart men som idag ses som eftersträvaransvärt – hade den otvivelaktigt lett till internationell berömmelse och påverkat ämnesområdets utveckling. Tyvärr är den publicerad i liten upplaga på ett lundaförlag med låg "impact factor", för att tala akademisk nysvenska, och är därmed föga känd utanför Sverige.

HF:s avhandling var den första på lundainstitutionen som skrevs på engelska och som behandlade internationell politik. Hans pionjärbete blev en

inspirationskälla för en ständigt växande skara yngre forskare inom ett område, som tidigare haft en perifer position i svensk statsvetenskap.

När jag anställdes som amanuens 1967, dominerades Statsvetenskapliga institutionen av ett forskningsprogram om de svenska kommunerna med nationell omfattning. HF:s seminarier i internationell politik utgjorde en bördig ö i detta brusande hav av kommunforskare. Hans enorma beläsenhet kryddad med underfundig humor gjorde dessa seminarier till intellektuella högtidsstunder, som samlade en växande skara studenter. Med HF som inspiratör och med ämnesföreträdaren Nils Stjernquists aktiva uppmuntran växte sig ämnesområdet stadigt starkare. Här lades grunden till att lundainstitutionen idag räknas som ledande i landet på området internationell politik.

År 1967 tillsatte dåvarande ecklesiastikministern Ragnar Edenman en kommitté för att utreda frågor rörande formerna för forskning och utbildning vid universitet och högskolor i internationell politik. HF blev tillfrågad att ingå som sakkunnig i kommittén men hade "egentligen ingen lust", som han uttryckte det i ett brev till mig 2007 i anledning av en artikel jag skrivit om utvecklingen av ämnesområdet internationell politik. Men, fortsatte han, "Nils Stjernquist underströk att man inte fick säga nej när regeringen bad om en tjänst. Följaktligen fick jag tacka ja". Brevet fortsätter med en beskrivning av arbetet i kommittén, som antog namnet 1967 års kommitté för internationell politik, förkortat KIP, som jag tillåter mig att citera in extenso, eftersom den ger en god bild av HF:s stilistiska och humoristiska finess:

Medan åren med 2-betygsseminarierna i IP på statsvetenskapliga institutionen i Lund varit oerhört entusiasmerande (ett intryck som fortfarande står sig) så var tiden med KIP det mest förslösade momentet i min yrkesverksamhet. KIP var i alla avseenden ett fiasko. Direktiven var försiktigt skrivna, dvs. luddiga och öppna för olika uttolkningar. Personaluppsättningen var något förvirrande. Ordf. var i och för sig internationellt orienterad, professor i internationell rätt men tidigare redaktör för Aftonbladet (då fortfarande Kreugerägt). Han var en konciliant, piprökande herre med gotländsk accent men utan entusiasm för utredningsuppgiften. Bland ledamöterna fanns en sociologiprofessor som disputerat på en avhandling om Trivsel i Söderort, ett kansliråd i försvarsdepartementet med rötter i Johan Åkermans nationalekonomi i Lund samt en fysikprofessor från Mälardalen, förvisso skicklig i sin bransch men ett "snackesnille" utan like. Sekreterare var dotter till ambassadör Sohlman och gift med en socialdemokratisk påläggskalv, modell mindre. Överläggningarna dominerades alltför mycket av de talträngda. Särskilt visade snackesnillet sanningen i det gamla talesättet "hur ska jag veta vad jag tänker

förrän jag hör vad jag säger”; hans monologer framfördes s a s sub specie universali sed non universitatis. De handlade om det mesta, tyvärr bara i begränsad omfattning om den konkreta uppbyggnaden av studier i internationella relationer. Sedan redogjorde sekreteraren för sin kartläggning av hur man behandlat dessa frågor i andra länder. Mångfalden och därmed oklarheten om färdriktningen blev allt större.

Trots allt avgav kommittén i december 1969 sitt betänkande (SOU 1969:61), vari dess majoritet föreslog inrättandet av internationella relationer som ett självständigt läroämne, som skulle bedrivas vid en för samtliga universitet gemensam institution. Utan att föreslå någon exakt förläggningsort för en riksinstitution underströk de sakkunniga Stockholm-Uppsala-regionens lämplighet. Här fanns t.ex. de redan etablerade forskningsinstituten Utrikespolitiska institutet, SIPRI och Försvarets forskningsanstalt. Mot detta majoritetsförslag reserverade sig HF. Med hans egna ord:

Jag hade väl muttrat lite i början men insåg ganska snart att jag inte skulle få gehör för mina ”revirbevakande” synpunkter. Det fanns ju också en risk att kompromissvägen lockas att godta majoritetsståndpunkten i utbyte mot några mindre eftergifter. Då jag dessutom var hjärtligt trött på de sega sammanträdena bestämde jag mig för att utebli från det sista varvet och i stället samla mig till en totalt avståndstagande reservation.

HF förordade att utbildning och forskning skulle bibehållas inom existerande ämnen för att bevara den specialisering och fördjupning som behövs. Han rekommenderade en förstärkning och utbyggnad av de internationella grenarna av existerande ämnen i kombination med tvärvetenskapliga seminarier.

I remissbehandlingen fick HF:s förslag mest stöd. Den riksinstitution, som majoriteten förespråkade, blev aldrig av. Internationell politik fortsatte av vara en del av statsvetenskapen, internationell ekonomi en del av nationalekonomin osv. Dagens generation forskare har anledning att sända en tacksamhetens tanke till HF för hans framsynta ställningstagande. I vår globaliserade tid blir det allt svårare att ens analytiskt särskilja den internationella från den nationella kontexten. Sätillvida kan Sverige idag sägas ha en fördel gentemot stora delar av den anglosaxiska universitetsvärlden, där internationella relationer fått status som eget, avgränsat ämne.

År 1969 erhöll HF en preceptur i statskunskap som sedermera omvandlades till professur. Som doktorand hade jag förmånen att ha HF som handledare. Dåtidens handledarroll hade inte mycket gemensamt med nutidens krav på täta kontakter med doktoranderna. HF:s roll under avhandlingsarbetet var att frikostigt dela med sig av sitt välsorterade privatbibliotek och på olika sätt

uppmuntra och visa att han trodde på det jag höll på med. Det nästintill färdiga manuskript jag till slut lämnade in till HF, fick jag efter genomläsning tillbaka med pricksäkra och konstruktiva kommentarer, skrivna med HF:s drivna handstil, på i stort sett varje sida. Alla hjälpte mig att förbättra avhandlingen.

HF var formuleringarnas mästare i tal såväl som skrift. Hans spirituella tal vid disputationsfester och institutionssammankomster var höjdpunkter som alla väntade på och njöt av. En kronisk blodsjukdom bidrog till att hans vetenskapliga produktion blev begränsad efter det stora kraftprov som avhandlingen innebar. Hans krav på perfektion i varje formulering var en annan bidragande faktor.

Efter pensioneringen visade HF sin breda bildning först som framgångsrik tävlande och sedan som frågekonstruktör i tv-programmet Jeopardy. Vi var många som förvånades över denna mediala exponering av en person som aldrig sökte rampljuset under sin akademiska karriär och som aldrig var de stora åthävernans man. Samtidigt gläds vi åt att flera på så sätt lärde känna en sida av den HF vi Lunda-statsvetare uppskattat så mycket som lärd kollega, inspirerande pionjär och trofast vän.

Ett europeiskt predikament?

En världsordning i upplösning. Vad nu?

1. Imperiernas möte i Europa och Europas svar

Bo Stråth

De transatlantiska förbindelserna: historien efter 1945 i snabbteckning

1945 framstod USA som världens ledande makt. Till skillnad från situationen efter det första världskriget drog presidenten och kongressen nu slutsatsen att landet var en världsmakt och de handlade därefter. Mycket snart uppträdde Sovjetunionen som en utmanare av den positionen och USA tog upp handsken. I ett läge där de europeiska imperierna gjort slut på sig själva delade de två återstående imperierna Europa mellan sig. Marshallplanen 1947 öppnade en ny fas i de transatlantiska relationerna, intensivare än tidigare och med mycket tydligare amerikanska ledningsanspråk, allt mot det kalla krigets bakgrund. Militäralliansen Nato, med västtyskt deltagande från 1955, underströk den militära tyngdpunkten i relationerna.

Koreakriget 1950–53 förstärkte dem under 1950-talets nukleära gastkramning. De var dock efter de sammanhängande Kongo-, Berlin- och Kubakriserna 1960–62, som i efterhand framstår som det nukleära hotets kulmination, aldrig genomgående harmoniska för längre tider. Charles de Gaulles uttalade öppet sin misstro till dollarn som världsvaluta och USA som världsmakt. Frankrike lämnade den militära delen av Nato. Uppgivandet av dollarns guldbindning 1971–73 störde relationerna än mer.

Glädjeruset efter Sovjetväldets fall ändrade förutsättningarna för det transatlantiska samarbetet. Det globala perspektivet trädde i förgrunden. Det ändrades i princip inte när 9/11 2001 gjorde slut på drömmen om historiens slut och en enda liberal värld som Francis Fukuyana (1992) hade tecknat. Samuel Huntington (1996) hade redan efter några år gått emot Fukuyanas världsbild när

Bo Stråth var professor i historia vid Göteborgs universitet, professor i samtidshistoria vid Europeiska Universitetsinstitutet i Florens, och Finlands Akademis distingerade professor i Nordens, Europas och världens historia vid Helsingfors universitet. Som emeritus bosatt i sydvästra Tyskland nära gränsen till Frankrike sysselsätter han sig bl.a. med att skriva bloggar kring ett planetärt perspektiv, www.bostrath.com.
E-post: bo.strath@gmail.com

han beskrev framtiden som en *clash of civilizations*. Attacken på tvillingtornen syntes bekräfta Huntingtons tes och ledde till en moralistisk nykonservativ våg med kamp för demokrati och västliga värden i hela världen. Irakkriget 2003 blev kulmen på den kampanjen som drev in en kil i det europeiska samarbetet. Det var som känt ett krig som motiverades med lögner. Försvarsministern Donald Rumsfeld delade imperialt in Europa i det gamla, som vägrade delta i kriget och det nya som slöt upp i jakten på Hussein i ”de villigas koalition”. Robert Kagans bok *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order* (2003), som talade om USA som Mars och Europa som Venus gav uttryck åt starka transatlantiska spänningar som spred sig till inre europeiska. Formellt var inte Nato involverat.

I denna turbulenta tid kring millennieskiftet rädde dock avspänning mellan Öst och Väst som tycktes smälta samman till ett. Det nya Ryssland knöts till Nato genom Partnerskap för fred 1994 och Nato-Rysslandsrådet 2002. Under samförståndsperioden i relationerna med Ryssland blev Nato alltmer en internationell styrka för robust polisiärt/militärt ingripande i lokala konflikter globalt och allt mindre ett invasionsförsvar. Inom ramen av samförstånd blev Polen, Tjeckien och Ungern Natomedlemmar 1999. De baltiska staterna, Rumänien, Bulgarien, Slovakien och Slovenien följde 2004, samma år som de flesta östeuropeiska länderna blev EU-medlemmar.

Samförståndsandan höll för denna Nato-expansion men den blev kortvarig. Ryssland hade ett komplicerat förhållande till Georgien ända sedan Sovjetimperiets förfall. En stark strömning i Georgien ville dra landet närmare Väst i riktning mot EU och Nato. Med den tydligt västorienterade presidenten Sjaakasjvili fick den strömningen ett ansikte. Presidentens allt tydligare uttryckta ambitioner slog tillbaka på relationerna mellan Nato och Ryssland som från 2006 försämrades märkbart. I februari 2007 höll Putin ett uppmärksammat anförande vid den årliga säkerhetskonferensen i München där han tydligt distanserade sig från den nya världsordningen som han beskrev som monopolär. Vem han anklagade för monopolanspråken var tydligt. I maj 2007 började USA samtal med regeringarna i Warszawa och Prag om att placera missiler i Polen med tillhörande radaranläggningar i Tjeckien. Georgiens planer på att söka medlemskap i Nato ledde till Georgienkriget 2008. Euromajdan i Ukraina från november 2013 till februari 2014 var en protest mot den ryskvänliga regeringens besked att inte underteckna ett associationsavtal med EU. Protesten slutade med presidentens flykt och Rysslands svar med militär infiltration i Donbas och annektering av Krim.

De ökande spänningarna mellan Ryssland och Nato kring makten i Kaukasus och över Ukraina förstärkte de transatlantiska relationerna tillfälligt efter 2014. Men med Donald Trump i Vita huset 2017–2021 växte spänningarna igen, särskilt kring finansieringen av det militära samarbetet, där USA från början var den klart starkaste finansiären. Rysslands anfall på Ukraina i februari 2022 förstärkte

åter samarbetsandan men med Trumps återkomst till makten i januari 2025 blev Atlanten en grav djupare än någonsin samtidigt som Trump närmade sig Ryssland.

Västordningen sedan 1945 kring USA är död. Grundbulten i den ordningen var sedan 1949 Nato, centralare än Bretton Woodsinstitutionerna IMF och Världsbanken. Essensen i Nato är artikel 5 om ömsesidig undsättning. Artikeln kan i en nödsituation inte prövas juridiskt utan är moralisk och bygger på ömsesidig tillit. Den tilliten har Trump underminerat genom göra artikeln till en fråga om Trumpregimen anser att de europeiska medlemmarna betalat tillräckligt för sitt självförsvar. Det är sedan 2014 klart, och sedan februari 2022 med enförstr understrukit att Natos hot är Ryssland. Detta sagt utan att gå närmare in på den häftigt diskuterade frågan om huruvida Nato med ryska ögon efter 1990 var ett hot för Ryssland, men med konstaterandet att debatten i vart fall inte ger en grund för det ryska överfallet på Ukraina. Efter det fullskaliga anfallskriget från februari 2022 reaktiverades Nato i strategiskt tänkande och planläggning allt mer som det invasionsförsvar det var från början. Trumps närmande till Ryssland bakom ryggen på Europa har ännu mer än den finansiella kontroversen om storleken på försvarsutgifterna betonat upplösningen av vad som kallades Väst. Nato fortsätter formellt, men Europa delar inte hotbilden med USA.

Läget våren 2025

Ett ymnigt textflöde har sedan Trumps andra inauguration kommenterat världsordningens sönderfall och letat efter förklaringar i och bortom Trumps person i såväl långa som korta tidsperspektiv. Ambitionen här är inte att söka sammanfatta debatten men att urskilja några linjer som underlag för en diskussion av vad som händer och varför. Det är en historisk ironi att den gemenskap kring begreppet Väst som en amerikansk president skapade för snart 80 år sedan nu slås sönder av en annan amerikansk president. En snart åttioårig transatlantisk världsordning – längre är den inte, men heller inte kortare – en historia från Truman till Trump makuleras, medvetet, momentant och med slägga.

Genom att regera med presidentiella dekret och offentliga statements, oftast korta och drastiska i sociala medier, åstadkommer Trump en opinionsbildning och ett faktaskapande som går förbi kongressen och provocerande trotsar domstolarnas beslut. Politiken accelererar och förenklar komplexa sammanhang. Den väcker starka känslor och blir polemisk. Den handlar om att återta amerikansk storhet (MAGA, Make America Great Again) som gått förlorad. Kina och Europa/EU målas upp som huvudsakliga orsaker. Medan Kina behandlas med en viss retorisk respekt är kritiken av Europa mer hämmingslös. Öppnings-salvan från vicepresidenten J D Vance på den årliga säkerhetskonferensen i

München den 14 februari 2025 (White House, 2025-02-14) väckte förundran, shock och vrede i Europa. I konfrontativ stil hävdade Vance att Europa inte är tillräckligt demokratiskt. Särskilt två saker skiljer Europa från föredömet USA och där krävde han bättring. Europa behandlar de högerpopulistiska partierna illa. De måste tydligt och utan avgränsning dras in i parlamentarisk politik. Den andra punkten gällde begränsningar av de digitala plattformarnas frihet. Begränsningarna är ett uttryck för odemokratiska brister i yttrandefriheten som måste korrigeras.

Trumps upprepade territoriella anspråk på Grönland, Kanada och Panama-kanalen med hot om annektering var ett öppet ifrågasättande av folkrätten som förstärkte intrycket av en eftersträvad brytning med den världsordning som gällt sedan 1945. Anspråken riktade sig i två av fallen mot länder som varit medlemmar av Nato från starten 1949.

I ett tal den 7 april 2025 preciserade Trumps ekonomiske rådgivare Stephen Miran vad kampen för MAGA handlar om. USA tillhandahåller två *global public goods*: ett säkerhetsparaply som övervakas av USA:s militär och dollarn med amerikanska statsobligationer kring vilka det internationella finansiella systemet roterar. Båda är dyrbara för USA och presidenten ville göra tydligt att USA inte längre är berett att stå för andra nationers gratisäkning (White House statement, 2025-04-07). Den säkerhetspolitiska aspekten uttrycktes i påståendet att de europeiska medlemmarna av Nato inte betalar sin rimliga andel av försvarskostnaderna, som Trump hävdar ligger på fem procent av BNP. Han uttrycker sig ibland på ett sätt som om det handlade om Nato-medlemmarnas bidrag till Nato-budgeten medan siffran egentligen hänför sig till deras försvarskostnaders andel av BNP och där har samförståndet gällt två procent. Han förklarade tydligt att medlemmar som inte betalar tillräckligt inte kan förvänta sig amerikanskt aktivt stöd i händelse av en krigssituation. Med Trumps ostentativa närmande till Ryssland under den självpåtagne medlarens (Ukrainakriget) täckmantel har han undergrävt förtroendet för alliansen ännu mer än med det tvivel han sätt kring artikel 5 ur finansiell synpunkt. Trump har fått hela alliansen att vackla.

Till den säkerhetspolitiska skiljelinjen kommer den handelspolitiska som Trump skapar genom groteska tullar. Reglerna gäller inte längre. Den regelbaserade internationella politiken på folk- och handelsrättens grund övergår i viljepolitikens godtycke. De nya tullarna bryter demonstrativt med den nyliberala världsordningen uppbyggd sedan 1980-talet kring idéer om fri världshandel med produktion där den är billigast i globala leveranskedjor där tidsprecision ersätter dyrbar lagerhållning och där arbetslöner och sociala standards pressas nedåt. Protektionismen kommer tillbaka som ett program för första gången sedan 1930-talet, ja Trump-administrationens argumentation påminner rentav om merkantilism. I sitt tal den 7 april var presidentrådgivaren Miran tydlig med vad tullarna handlar om: att tvinga andra länder att betala tribut för att

vidmakthålla det amerikanska imperiet. De finansiella åtagandena tvingar USA att beskatta hårt arbetande amerikaner otillbörligt, ett uttalande som antyder en syn där inkomster från tullar skapar utrymme för skattesänkningar. Men tanken är också att de ska tvinga industriföretag att flytta tillverkning till USA. Dollarn som världens valutanorm har lett till snedvridningar i växelkurserna, vilka i sin tur har framkallat orättfärdiga handelshinder och i längden ohållbara handelsöverskott mot USA. Argumentationen gäller varuhandeln medan de stora amerikanska handelsöverskotten i tjänstehandeln skapade av de digitala techjättarna förtigs.

Båda problemområdena, det säkerhets- och det handelspolitiska, polariseras av en oförblommerad europabild som Trump-regimen tecknar där européerna snyltar och parasiterar på USA. De är fripassagerare. Kina utsätts för samma nidsbild, men emotionerna tycks starkare när det handlar om Europa. Den europeiska integrationen som mynnade i EU kom till för att skada USA. Några belägg för tesen lägger presidenten inte fram. I Nato gör européerna inte rätt för sig finansiellt och i handeln utnyttjar de USA orättvist. Europa framträder inte bara som en nidsbild utan också som en öppen fiendebild.

Slutsatsen är entydig: Västern som den uppstod efter 1945 existerar inte längre. Trumpregimen är i färd med att utveckla en fiendebild där orsaken till allt ont finns i Europa.

I en essä utvecklar Fintan O'Toole tankar kring Trumps eurofobi (O'Toole 2025). Även om Trumps uppfattning av verkligheten är ostadig och ständigt ändrar sig har han fixa idéer och oföränderliga instinkter. De är de obsessionerna och instinkterna som nu omskapar relationerna mellan USA och Europa mer dramatiskt än någon gång sedan 1945. Trump vandrar inte iväg från Europa, han trampar på det. Hans regim har inte förlorat intresset för Europa. Den har utvecklat ett illasinnat intresse att förstöra EU, skriver O'Toole. Trumps fientlighet mot EU manifesterades första gången i hans entusiastiska stöd för Brexit. Under hans första presidentskap bubblade hans övertygelse upp då och då att EU är en "fiende" jämställd med Kina men i stort förblev tanken latent. Nu är intresset inte att lämna Europa åt sitt öde men att underminera och omforma EU inifrån genom ett öppet stöd för de högerpopulistiska och -extrema partierna uttalat av Musk, Vance, Rubio och andra. Det är inte bara att EU inte längre kan utgå från att USA är välvilligt utan man måste utgå från att en aktiv illvilja kan utvecklas i samförstånd eller samarbete med Ryssland.

Det stora problemet är att Trumpregimen inte bara intervenerar sakpolitiskt utan attackerar själva normsystemet kring begrepp som territoriell integritet och nationell suveränitet. Trump följer Putin. Det får kännbara konsekvenser särskilt i de internationella relationerna, där det inte finns någon Leviathan, ingen skyddsmakt som polisiärt och militärt försvarar normerna och reglerna. Trump angriper normen om forskningens frihet och ger under hot detaljanvisningar till universiteten. Han visar förakt för vetenskaplig kunskap.

Språket som började med *fake news* och *false truth* eller *alternative truth* under den första mandatperioden accelererar i sitt fjärmande från vad som brukade kallas förnuftsens grund. Det vetenskapliga letandet efter objektiv kunskap – förenat med insikten att det objektiva kan betraktas från flera perspektiv och att ideologiska fördomar kan skymma sökandet – skjuts i sank och häxjaktens tid återupplivas. Kants kritiska förnuft som akademisk handlingsprincip avvisas. Avsikten är möjligen att skapa underlag för att ersätta filosofens tankar med AI producerad av techjättarna.

Språket radikaliserar inte bara i orwellsk mening där krig kallas fred och fred kallas krig utan också genom att det skärps i sak och emotionaliseras. Immigration kallas invasion. Emigration blir remigration och deportation. Det ska framhållas att denna språkutveckling är densamma i Europa, där invandrarfrågan på båda sidan Atlanten blir en katalys, en ställföreträdarfråga för en rad andra samhällsproblem, som kortfattat kan sammanfattas som två, socioekonomiska i spåren av nyliberalismens härjningar och dess kollaps i spekulationsbubblan 2008 samt klimatförändringen. Språket blir måttlösare. Vi saknar ett språk som beskriver den nya världen som den skillnad den är i förhållande till den demokrati som var standard. Dess begrepp använder den demokratiska standarden men de stämmer inte (Stråth & Trüper 2025). Europa klamrar fast sig vid de ideal man trodde på och fortsätter att använda uttrycken som formade de idealen i stället för att beskriva förändringen. Europa vill tro att man fortfarande befinner sig i demokratins blomstringstid när den togs för given för alltid. Europa ser sig som en kontrast till den fanatism och ledarkult som styr USA drivna av mäktiga intressen i förbund med algoritmer. Det är existentiellt att Europa ser de risker för demokratin som den digitala revolution fört med sig också i Europa och skapar ett språk som beskriver riskerna. Vilken offentlighet utgör de sociala medierna i jämförelse med de offentligheter som bar upp demokratierna under 1950- och 1960-talen? Den distinktion mellan offentligt och privat, som Thomas Hobbes för snart 400 år sedan föreslog härskarna som ett medel för att få slut på årtionden av religionskrig i Europa, är på väg att upplösas när det privata blir offentligt i sociala medier. Detta frivilliga avstående från privatsfären ändrar förutsättningarna för samhällskritiken och myndighetskontrollen. Emotionerna som kokar och förenklingarna som förstör komplexa värden infantiliserar och brutaliserar den offentliga debatten. Det är existentiellt att Europa tar kontroll över algoritmerna och reglerar dem för att rädda demokratin. Snabbt.

Även om konflikten mellan USA och Europa är huvudproblemet är det viktigt att komma ihåg att Europa ligger farligt nära USA i den utveckling som stör så mycket, emotionaliseringen och infantiliseringen av den offentliga debatten. Man ska inte överbetona skillnaderna mellan USA och Europa vad gäller intensiteten i sociala medier. Man kan tala om en nära europeisk tippunkt där allt går i den amerikanska riktningen. Europa vill gärna vara men är inte en fast värdebastion. På den insikten borde man bygga en.

Föraningar om ett annat USA uppstod redan med Irakkriget och ett trendbrott skedde med valet av Trump till president 2016 vilket de europeiska ledarna inte ville se utan satte hoppet till att hans mandat skulle bli tillfälligt och att han skulle låta tala med sig för den tid han var vald. 2020 såg de med valet av Biden Trump som en historisk parentes. I dag vet vi att Biden var parentes. I den europeiska debatten inför presidentvalet hösten 2024 bekände alla med läpparna att de förberedde sig för Trumps comeback, men förberedelsen handlade mer om att utan närmare analys intala sig att Trump skulle komma att bli som förra gången och att lösningen låg i att hitta en deal genom att smickra honom. Under hösten gick förberedelserna för Trump mer över i en förhoppning till Harris. Ingen hade i planspelen tänkt sig den Trump som kom tillbaka, allra minst hans agerande i Ukrainafrågan. Alla togs på sängen av hans handlingskraft uppbackad av techoligarkerna med eller utan motorsåg.

Med intellektuell auktoritet beskrev Jürgen Habermas brottet i starka formuleringar i en tidningsartikel i mars 2025 (Habermas 2025). Han talar om ett epokbrott som har djupgående konsekvenser för Europa. Om EU misslyckas med att finna ett övertygande svar på det kommer Europa att dras med i den virvel som den sjunkande supermakten orsakar, hävdar han. Ty en nedåtgående makt är det, inte en uppåtgående. Habermas fördömer de europeiska ledarnas oförmåga eller ointresse, deras oförståeliga kortsiktighet i synen på USA som ledningsmakt. Den tyske kanslern Scholz orubbliga förtroende till Västs enhet under Bidens USA i svaret på det ryska angreppskriget mot Ukraina drog med sig de övriga europeiska ledarna i fel riktning i stället för att driva på för ett eget europeiskt ansvar i Ukraina för försvar av sin säkerhet och europeiska värden. Underlåtenheten blev olycksbringande när Trump började förhandla med Putin över huvudet på EU som tvingades titta på från sidolinjen, argumenterar Habermas. Frågan om Ukrainas öde har med Trump 2 gått över i frågan om EU:s existentiella självförsvar i en situation där man inte kan räkna med att USA ger skydd.

Scholz har säkert sin del av ansvaret för Europas fixering vid USA efter det ryska överfallet på Ukraina, möjligen mer än någon annan. Men till hans försvar kan man säga att den tyska västbindningen hade en fast historisk förankring sedan Adenauer och den kändes väl ännu starkare efter det brutala slutet i februari 2022 på de nära förbindelserna med Ryssland under mottot *Wandel durch Handel*. Det var förbindelser som Willy Brandt skapat i början av 1970-talet i en helt annan historisk situation med mottot *Wandel durch Annäherung*. När det mottot fick sin nyliberala formulering efter 1990 uppstod den ödesdigra tanken att arrangemanget var automatiskt drivet av Marknaden. Scholz förlorade som finansminister i den stora koalitionen med Angela Merkel kontakten till Brandts tankar, men han var långt ifrån ensam. I Tyskland var tilltron till USA lika orubbad som till Ryssland före februari 2022 efter det att

man med en suck av lättnad kunnat avfärda Trump i som en parentes. Slutligen visar de finska och svenska NATO-ansökningarna efter det ryska anfallet på Ukraina att Scholz' Tyskland inte var ensamt i sin tilltro till USA.

Om nu Scholz är den som ligger närmast till hands att beteckna som tidens Chamberlain blir frågan om vem som är Churchill. Här kan ingen annan än Ukrainas president Zelenskyj komma i fråga. Utan att gå närmare in på likheten kan man fastställa en avgörande skillnad. Churchill hade uppbackning av USA och efter sommaren 1941 också Sovjetunionen. Ju längre kriget pågår ju mer ser Zelenskyj ut att stå ensam. Handfallenheten i Europa ökar när Trump och Putin förhandlar om Ukraina. Europa står inför uppgiften att ta över USA:s roll i understödet för Ukraina, men där tycks inte finnas någon plats för Europa i överenskommelserna. Svårigheterna är stora men vägran att inse det och dra ut konsekvenserna gör dem ännu större.

Oberäkneligheten är total mot bagrund av vad Habermas beskriver som Trumps "bizarra uppträdanden och förvirrade tal" vid tillträdesceremonin i januari 2025 med "den fantastiska besvärjelsen av en nu inträdande gyllene tidsålder." Trumps narcissistiska tillgjordhet väckte hos den oförberedde TV-tittaren som följde ceremonin intrycket av en "klinisk demonstration av ett psykopatologiskt fall" men salens dånande applåder och "Musks och de övriga storheternas från Silicon Valley förväntansfulla instämmande" lämnade inget tvivel om beslutsamheten i den inre cirkeln kring Trump. Färdplanen bär Heritage Foundations signatur och är känd sedan länge (Heritage Foundation 2024). Den handlar om en institutionell ombyggnad av staten. De europeiska exemplen i samma ärende kring namn som Orbán och Kaczynski-regimen begränsar sig till en statlig inskränkning av rättssystemet och medierna. Omstöpningsen i USA är mycket mer genomgripande. Utrensningsskissarie Musk med motorsåg har mer vittgående mål än en nedskärning av den statliga förvaltningen. Det långfristiga målet är att ersätta statsapparaten och dess regelverk med en digitalt styrd teknokrati, argumenterar Habermas. Politiken inom den historiska statens ram ska övergå i en digitalt styrd företagsledning av en starkt nedbantad stats administration (Habermas 2025). Techoligarkernas planer på att förvandla regeringen till en företagsstyrelse skulle om de förverkligas få svåröverskådliga följder.

Det är för Habermas inte helt klart hur dessa expansiva idéer låter sig förenas med Trumps handlingsstil, en "politik med överraskande godtyckliga beslut, frigjorda från gällande normer". Dealmakernas och fastighetsmäklarens obscena fantasi om återuppbyggnaden av den tomma Gazaremsan antyder en avsiktligt oberäknelig persons irrationalitet som kan stöta samman med vicepresidentens religiöst drivna långsiktiga planer på en högerpopulistisk eller -autokratisk definition av demokrati, där full digital frihet för techjättarna är ledstjärnan. Habermas konstaterar att digitalerans autoritära typ inte har mycket med den historiska fascismen att göra. Den slutsatsen kopplar han till

argumentet att det trots att det inte handlar om fascism i historisk mening, en gång förstörda institutioner inte kan återskapas på ett enkelt sätt. Man kan till Habermas slutsats lägga att de paladiner, sykofanter och hovnarrar som utgör den amerikanske presidentens omedelbara omgivning inte på något vis är nytt. Historien innehåller många exempel. Det nya är deras teknologiska makt som väckt frågor kring vem som egentligen styr.

Oberäkneligheten som ett politiskt maktinstrument betyder inte att Trump saknar en plan eller ett mål. Man ska utgå från att han menar allvar och har en plan för att nå sitt mål att göra Amerika stort och starkt igen även om det förvånansvärt lite diskuteras hur en sådan plan kan tänkas se ut. Långsiktigheten är svår att urskilja i en ryckig handlingspraktik där mål preciseras och det blåses till attack och lika snabbt till reträtt: fred i Ukraina, tullar till skydd mot utländsk utsugning av USA osv. Han blåser till attack och lovar stora saker och genombrott men vid hårt motstånd stannar attacken upp och ny energi investeras i ett nytt mål osv. Skiftet från "fredsmedlingen" i Ukraina till den hejdlösa tullkampanjen, och sedan tillbaka till Ukraina följer ett mönster.

Trump vill förstöra den existerande världsordningens institutioner, regler och samarbetsmönster. Han vill skapa en (o)ordning där den starkes rätt gäller. Småstaterna spelar ingen roll. En handfull stormakter avgör världens öde sinsemellan. Avtalen mellan dem är ofta oskrivna, hemliga och/eller underförstådda och inte nödvändigtvis långvariga.

Det är en myt att imperialismen försvann med avkoloniseringen efter 1945. Under det kalla kriget fortsatte den i Tredje världen som supermakternas ställföreträdarkrig och konkurrens med konventionella vapen (Westad 2005; Stråth & Trüper 2025). Men att den skulle komma till så starka uttryck som den gör nu förvånar.

Om man betraktar en jordglob uppifrån och följer den kanadensiska landmassan från Labradorkanalen västerut kommer man till Alaska och vidare över Berings sund till Sibirien och slutligen till Murmansk. Därifrån är steget till Grönland kort. Går blicken i andra riktningen österut från Labrador kommer man snabbt till Grönland och därifrån kommer man till Murmansk från andra hållet. USA och Ryssland omfamnar jordklotet under Nordpolen om Grönland och Kanada skulle tillhöra USA och de skulle kontrollera såväl Nordväst- som Nordostpassagen. De skulle också kontrollera okända mängder av sällsynta mineraler. Det skall understrykas att detta är ett hypotetiskt resonemang och om det skulle visa sig riktigt är det en sak vad Trump vill och en annan vad han lyckas åstadkomma. Men man måste utgå från att Trump har en plan och en världsbild. Putins Ryssland faller knappast som en fallfrukt för Trumps inviter och har dessutom ett förhållande till Kina att beakta. De imperialistiska relationerna mellan stormakterna är inte nödvändigtvis harmoniska. De är maktbetingade och opportunistiska, växerlika snarare än varaktigt vänskapliga.

Det är mot bakgrund av detta hypotetiska men inte orealistiska tänkande påtagligt hur isolerat och obetydligt Europa förefaller i lurspelet om fred i Ukraina och närmandet mellan USA och Ryssland. Man kan bara konstatera att om en fred innebär att Putin får behålla vad Ryssland erövrat och Trump tvingar ett sönderslitet och krigstrött Ukraina att gå med på amerikansk utvinning av mineraler i vad som återstår av Ukraina, ja, då garanterar det amerikanska grävandet och borrhandet rest-Ukrainas integritet från rysk aggression. Till vilket pris kan man tänka sig, men några europeiska fredssäkrande trupper behövs inte.

I en kort artikel ser Nils Gilman en olje- och gaskoalition mot förnyelsebar energi växa fram mellan USA och Ryssland på den fortsatta luftförsämrings-ens grund (Gilman 2025). Man noterar i sammanhanget såväl Rysslands som USA:s uttalade intresse i Mellanöstern. En sådan koalition behärsande Arktis med Nordväst- och Nordostpassagerna skulle knappast kunna undvika en udd mot Kina som mer än någon annan makt profilerat sig som den gröna energins förespråkare. USA och Ryssland kan inte räkna bort Kina, och gör det inte, men söker ett arrangemang med vad som en gång kallade sig Mittens rike och igen tycks vilja göra anspråk på namnet. Möjligen avtecknar sig ett kommande triangeldrama i stället för ett triumvirat. Var finns EU i en sådan situation? Indien? Är tanken, någon plan finns inte, att söka blidka Trump eller ska EU helt enkelt bara hoppas att allt ordnar sig? Som musen som shockstirrar på ormen, där man i en eufemism söker dölja handlingsförlamningen med påståendet att man har is i magen?

Hur kunde det hända? Två amerikanska tolkningar

En flod av litteratur söker förstå och tolka utvecklingen i USA. Som en allt annat än uttömmande illustration av tolkningsmöjligheterna ska här två böcker lyftas fram.

Robert Kagan, han med USA som Mars och Europa som Venus (Kagan 2003), har lämnat sin nykonservativa övertygelse från Irakkrigets tid och reflekterar i en ny bok över hur den amerikanska utvecklingen kunde bli som den visade sig bli (Kagan 2024). Hans utgångspunkt är att den amerikanska författningen 1787 från början var ofullkomlig. Den proklamerade alla människors likhet och rättigheter men författarna var medvetna om att de svarta slaverna inte räknades dit. Washington och Jefferson hade båda slavar. Författningsfäderna tröstade sig med förhoppningen att någon gång under det amerikanska folkets utveckling förnuftet skulle ta överhanden och enighet uppstå om att avskaffa slaveriet. På 1830-talet uppstod spänningar när nya stater skulle upptas i unionen och deras status i slavfrågan skrivas fast. Spänningarna utlöste inbördeskriget 1861–65. Konflikten gällde inte bara slavfrågan utan var vidare

med motsättningar stad-land och olika industrialiseringsgrad där illiberala strömningar kontinuerligt utmanade den liberala författningen.

Efter inbördeskriget intensifierades immigrationen och industrialiseringen och nya spänningar uppstod mellan nya folkgrupper: anglosachsiska/nordeuropeiska mot sydeuropéer mot osteuropéer mot kineser mot japaner. *Chinese exclusion act* 1882 och *Immigration Act* 1924 var uttryck för dessa spänningar. Smältdegeln var allt annat än harmonisk. Rasdebatten tilltog. 1920-talet var jazz men också Ku Klux Klan och de illiberala tendenserna var tydliga under trettiotalskrisen. Där fanns hela tiden universalistiska, kosmopolitiska, internationalistiska, progressiva och upplysningsliberala strömningar men de utmanades kontinuerligt även om 1930-talet till 1950-talet i grunden var liberala årtionden. Men där fanns då också Ku Klux Klan, McCarthy och rasfrågan med bussningarna, Little Rock och Martin Luther King. Och John F Kennedy som skickade nationalgardet för att avbryta universitetens rasdiskriminering. Det var som om det amerikanska samhället aldrig kom till ro utan ständigt utmanades. I det oroliga mönstret passar 9/11 väl. Huntington hade som nämnts redan 1996 (Huntington 1996) skrivit om konfrontationen mellan civilisationer som den framtida utmaningen. Det handlade framför allt om de kristna och de muslimska civilisationerna som 2001 skulle spetsas till som den religiösa fanatismens terror och krig. Men Huntington uttryckte också farhågor kring den amerikanska befolkningens sammansättning. 1965 utgjorde vita med europeiskt ursprung 84 procent av USA:s befolkning. Hispanierna utgjorde mindre än fyra och asiaterna mindre än en procent. I början av 2000-talet hade andelen för vita med europeiskt ursprung sjunkit till 62 procent, tendens nedåtgående och hispanierna utgjorde 18 procent och asiaterna sex procent, tendens stigande. Huntington (2004) uttryckte farhågor för den anglo-protestantiska kulturen som fått sina politiska uttryck i författningen 1787.

Det är viktigt att komma ihåg att hela tiden fanns den upplysningsliberala strömningen. George W Bush var genuint multikulturalist och kosmopolit. Men den utmanades ständigt av antiliberala fundamentalister, religiösa fanatiker och kulturkrigare. I viktiga avseenden förträngdes den sociala fördelningskonflikten av kulturdebatten och den förträngningen har blivit ett problem som Trump framgångsrikt kanaliserat. Den långa antiliberala traditionen kommer i Kagans syn till uttryck i Trumps rörelse. Kagan ser Trump i en lång linje av amerikansk antiliberal kontinuitet. Kagan tvekar inte att direkt jämföra Trump med Hitler som ledartyp, karismatisk, spelande på emotioner och hets som framkallar rädsla, skräck och ångest. Trump skapar lydnad av fruktan i stället för lojalitet genom förtroende. Den fråga som Kagan inte går närmare in på är om man fortsatt kan räkna också med en comeback av den lika långa liberala kontinuiteten sedan grundartiden, båda kontinuiteterna ständigt ifrågasättande varandra.

De båda politikvetarna Stephen Hanson och Jeffrey Kopstein har ett bredare internationellt perspektiv på den amerikanska utvecklingen. De ser ett mönster som vuxit fram de senaste årtiondena som de knyter till vad Max Weber kallade paternalism, en underkategori till traditionellt styre i hans härskartypologi (Hansson & Kopstein 2024, Weber 1980 [1922]: 122–176). Godtyckligt styre av ledare som stiliserar sig som nationens fader, som utlovar storhet och trygghet i en tid som upplevs som otrygg och nedåtgående. De omger sig med ett hov av familjemedlemmar och gunstlingar och hatar experter i regeringsadministrationer och internationella organisationer. Härskarna och deras nära tvekar inte att berika sig på det allmännas bekostnad. Korrupktion är en viktig del av systemet, ett smörjmedel. Historiska exempel är i Hanssons och Kopsteins skiss de ryska tsarerna. Om så behövdes brukade de tvångsmedel och mobiliserade stöd från ekonomiska eliter och intellektuella. Det gemensamma är att de bryter mot regelstyre och rättsprinciper och inför godtycke som system. Begrepp som autokrati, diktatur, autoritarism och populism fångar in fenomenet men täcker inte helheten och komplexiteten. I Europa faller tankarna på Putin och Orbán och i USA naturligtvis på Trump. Men där finns många andra namn, t.ex. Johnson, Bolzonaro, Erdogan, Milei och Modi, alla sinsemellan olika med sina egna profiler. Fenomenet är globalt. Trump är alltså inte unik utan följer ett framväxande mönster även om han verkar vara den mest ostentative och den som söker rampljuset mer än de flesta i kretsen.

Utvecklingen handlar om ett fullskaligt globalt anfall på den moderna regelstyrda staten, demokratins nedgång och övergång mot personligt styre. Hansson och Kopsstein ser Putin som den kanske viktigaste länken i denna förvandling och tvekar inte att peka ut honom som Trumps inspirationskälla. Samtidigt understryker de att Putins framgång som ledstjärna berodde på att marken var väl förberedd. Den nyliberala ideologin gjorde många socialliberaler till libertarianer. Den beskrev statsapparaten som en förkvävande tvångströja, varvid den borde hålla fingrarna borta från ekonomin fränsett uppgiften att garantera marknadens frihet. Budskapet var mäktigt och framgångsrikt. Hansson och Kopstein pekar ut finansmarknadernas kollaps 2008 som avtryckaren till den paternalistiska utvecklingen, men i det ryska fallet fanns det ett förspel: Skarorna av västliga konsulenter som vällde in i det sönderfallande Sovjetimperiet och klarade ut för konkursförvaltarna vad de hade att göra. Den förstenade statsegendomen måste privatiseras vilket skulle vitalisera hela ekonomin. Demokratien skulle dröja men den skulle automatiskt följa med en sprudlande ekonomi. Den västligt initierade och påhejade inre utförsäljningen av konkursboet närde Putins bitterhet varvid han alltmer såg Sovjetimperiets sönderfall som en historisk katastrof och till slut blev hans mål att söka återskapa det. Det var inte Nato som ett yttre hot utan den inre upplösningen av vad som utlovats som ett blomstrande landskap som fick Putin att agera och överge den bräckliga demokrati som sökte ersätta diktaturen. Åren 2006–2008

skedde en omläggning av kursen med Georgiens västliga ambitioner – här såg naturligtvis Putin Nato som ett hot – och talet i München som hållpunkter och finansmarknadernas kollaps 2008 som en bekräftelse på hur dekadent och murket det kapitalistiska Väst var och hur riktig omsvängningen var.

Scenens mörka bakgrund, skådespelaren och dramats producenter

I *Cue the Sun! – The Invention of Reality TV*, skildrar Emily Nussbaum (2024) hur skådespelaren Donald Trump i en TV-serie spelade sig själv som en rikare och framgångsrikare version av den halvt misslyckade fastighetsmäklare som bankerna börjat tvivla på som han egentligen var. Han iscensatte sig själv som den superrike magnaten som senare miljoner amerikaner som följde serien tog honom för. Han spelade en karikatyrversion av sig själv och åskådarna tog karikatyren för verkligheten. Också skådespelaren tog karikatyren för sitt verkliga jag. Det fungerade så bra, skriver Nussbaum, därför att Trump behärskade särskilt en egenskap: konsten att göra en oförutsedd vändning i handlingen. I det avseendet uppträdde Trump ofta så impulsivt och avvek från manus till den grad att han drev de ansvariga redaktörerna till förtvivlan. De fick klippa om avsnitt eller till och med förse hela dialoger med en modifierad voiceover i efterhand. Men hur frustrerade producenterna än var märkte de också att Trumps erratiska impulser, hans plötsliga vändningar och överraskande infall höll publiken på helspänn under mottot: Det är alltid något på gång i Trumpvärlden. Så måste man också föreställa sig verklighetens president Trump när han spelar president Trump. I verkligheten finns också hans manusförfattande och redigerande producenter i bakgrunden, ständigt beredda att rätta till avvikelser från manus.

Det vore ett stort misstag att bortse från hans rådgivande omgivning och deras ambitioner att styra, de som skriver manus och producerar dramat. Trump är helt säkert ingen marionett men han har inte skrivit dramat själv. Bland producenterna finns vicepresidenten, den till katolicismen 2019 konverterade djupt troende J D Vance som uppträder mer självsäkert och självständigt än någon vicepresident före honom. Och mer ideologiskt. Den katolicism han drivs av är inte mainstream utan en ärkekonserverativ strömning som utstrålar motrevolution i de Maistres anda, motupplysaren som förebådade romantiken. För Vance är politiken inte så mycket en konkurrenskamp för majoritet som en existentiell kamp mellan gott och ont.

I sina memoarer *Hillbilly Elegy* (2016) berättar J D Vance om sin uppväxt med en drogavhängig mor i kolgruvornas Appalacherna med underlägsenhetskänslor att det amerikanska etablissemanget tittade ned på dem. Ur de känslorna uppstod ett självhävelsebehov. I sin berättelse skriver han att det inte var han som radikaliserat sig utan vänstern. Den hade utvecklat universiteten till

en intellektuell monokultur. Den hade gjort USA till en fassaddemokrati under en stat ledd av en expertbyråkrati, *the deep state* som Vance kallar regimen, som rörelsens ideolog Curtis Yarvin kallar Katedralen och Peter Thiel, filosofen bland techmiljardärerna, benämner sanningsministeriet. De fordrade alla en revolution ovanifrån under mottot RAGE, Retire All Government Employees. Yarvin, född 1973, bloggare och mjukvaruutvecklare var redan i början av 2000-talet med Nick Lane den kanske mest framträdande i en antidemokratisk och antiegalitär gemenskap, snarare än rörelse, en digital gemenskap med slagord som alternativ höger, alt right, nyreaktionär och *dark enlightenment* (Lane 2022, Yarvin 2024). I sin mediala framtoning var de framtidsorienterade men framtidsbilderna hämtade de på ett egenartat sätt ur det förflutna. Curtis Yarvin inspirerades av Thomas Carlyle, den socialidealistiske 1800-talsromantikern som såg historien som en skapelse av hjältar. De pläderade för en återgång till monarki i nya former där statens ersattes av ett företag under en ansvarig monarkisk företagsledning. Huvudfienden var allt som hade med demokrati, liberala idéer, upplysning och framstegstanke att göra. Det som med Trump 2 plötsligt blivit politisk realitet, chockerat och överraskat, har utvecklats i en lång jäsningssprocess under ytan på den demokrati som den offentliga debatten i Väst tagit för given. Under Trump 1 bubblade jästen upp något men försvann igen under Biden. När språkrören för det nya talade om nyreaktionär handlade det inte om farfars eller Edmund Burkes konservatism utan om interneternas 2.0 parning mellan moderna ingenjörsprinciper och klassiska antidemokratiska idéer. Upplysningstanken och den framstegstanke som följde den var ett misstag. Den demokratiska liberalismen kring frihets- och jämlikhetsidealen måste ses med darwinistiska ögon.

Vance knyter an till sådana idéer när han med Steve Bannon, presidentrådgivaren under Trump 1, arbetar för en högernationalisternas international. De vill göra Europas högerpopulister och -extremister till ett instrument för MAGA, ett subversivt instrument med ett antiliberalt, auktoritärt och paternalistiskt program för att omdefiniera folkmakten och förstöra den liberala demokratin och dess största prestation: välfärdsstaten. Putin uttrycker inte sin målsättning annorlunda, särskilt inte sedan Trump lagt till imperialistisk expansion på agendan. Två överlappande politiska program framträder, det amerikanska och det ryska. Å ena sidan söker de konflikt med Europa för att genomföra dem. Å andra sidan söker de med samma syfte samarbetspartners i Europa.

Drivkraften och målet för Donald Trump är att göra USA stort igen. Han tänker sig att nå målet genom att vitalisera rostbältet. Fokus är på tillverkningsindustrin, särskilt bilindustrin. Tullar, vars storlek verkar vara gripna ur luften, ska stänga ute konkurrenter och/eller tvinga dem att etablera fabriker i USA. Där finns ett merkantilistiskt, statiskt tänkande i målsättningen. Där finns en motsägelse. Fabriker som tillverkar bilar och andra produkter genererar inte bara sysselsättning utan i den globala moderniteten importerar

de också komponenter för vilka kostnaderna rusar i höjden genom tullarna. Och de kostnaderna uttrycks i högre priser. Det var ingen tillfällighet att bilindustrin i USA började varsla personal när Trump höjde tullarna. Den storhet Trump arbetar för ligger i det förflutna. Om nu den djupare liggande tanken är att förstöra den existerande världsordningen och USA:s politiska system är ju motsägelserna mellan Trump och oligarkerna följdenliga. Motsägelserna och de interna konflikten bidrar till allmän förvirring och skapar kaos. Producenterna av Trumps dramaföreställning vrider händerna av förtjusning.

Att förstöra Europas demokrati är ett viktigt mål i techoligarkernas kampanj för en ny världsordning. Vicepresidenten Vance, Peter Thiels protegé, är den mest artikulerade och techoligarkernas förbindelseman till Trump. Hans yttrande på säkerhetskonferensen i München i februari 2025 var ingen tillfällighet. När den tyska myndigheten för grundlagsskydd i maj 2025 överlämnade en dokumentation till förbundsregeringen på 1 100 sidor med slutsatsen att det högerpopulistiska Alternativ für Deutschland är grundlagsfientligt och extremistiskt tog Vance till orda lika bombastiskt som i München och hävdade att den mur som USA tillsammans med Västtyskland gemensamt rev ned 1989 nu var på väg att byggas upp igen av den tyska regeringen. Marco Rubio fyllde på med att Tyskland var en tyranni. Vicepresidenten och utrikesministern bortsåg från att rapporten var en myndighetsrapport som inte behandlats politiskt när de, liksom Vance i München, förklarade att ett demokratiskt Tyskland måste fullt ut integrera AfD i den parlamentariska debatten. Allt annat vore odemokratiskt. Vance driver myten om den sanna demokratiska majoriteten som inkluderar högerextremisterna och den falska majoriteten som skapas på mittfältet och han gör det med Tyskland som exempel.

Vicepresidentens omdefinition av demokratibegreppet går i *völkische* 1930-talsriktning. Högerpopulisterna, i Tyskland numera högerextremisterna, strävar i samman riktning där det folkliga och folkstyret förenas i myternas förflutna. Det är en lika farlig syn nu som i 1930-talets Tyskland. Vance fortsätter Steve Bannons kampanj under Trump 1 för en högernationalisternas och antiliberalernas auktoritära och paternalistiska international med inflytelserikt stöd från Elon Musk och utrikesministern Rubio. Målet är ett samarbete i denna international med Europas högernationalister, formerade i EU-parlamentet. De står för vad Trumpregimen definierar som Europas demokratiska framtid. De ska garantera techplattformarnas fulla frihet från regleringar i Europa. Deras stora hopp i Europa är Georgia Meloni, som synes försöka hålla sig i spagat mellan EU:s demokratibegrepp och techkoncernernas förakt för demokrati.

Trump's politik står på avgörande punkter i stark kontrast till techoligarkernas program. Deras framtid ligger inte i rostbältet och oljefälten. De drömmer om kolonisation av Mars och rymdresor och om att göra evigt liv av artificiell intelligens (Peter Thiel). De säger inget om sysselsättning utan tänker snarare på hur AI kan ersätta sysselsättning. De är tydliga med sitt förakt

för den djupa staten och dess expertvälde. De vill förstöra den och ersätta den med ett genomdigitaliserat företag med techoligarkerna i företagsledningen. Övervakning genom massivt bruk av AI torde höra till regeringsarsenalen. Trump verkar helt införstådd med techoligarkernas program och manifesterar det genom att hyra Elon Musk för förstörelsearbetet. Men det är oklart om han förstått innebörden och räckvidden av programmet eller hans egen roll i det. Hans erfarenhet är fastighetsspekulantens och TV-skådespelarens. Musks uppsägning som överste statsförstörare efter mindre än ett halvår visar också att där finns spänningar bland oligarkerna och mellan dem och Trump. Som bilproducent var Musk emot tullpolitiken.

Trump och techoligarkerna är förenade i arbetet på att göra USA till ett nytt globalt skatteparadis och införa laglösa zoner i offshore-världen av det slag Slobodian beskriver i *Crack-Up Capitalism* (2023). Trump-administrationen befrämjar handel med kryptovalutor och understöder online-kasinon och vadhållningsplattformar. Med planerna på en strategisk kryptoreserv underminerar Trump dollarn som en inte avsedd effekt. Drivkraften bakom kryptovalutorna är önskan att gömma pengarna i vittvätt och skatteflykt. Allt i syfte att stärka den globala illegala ekonomin. USA lämnar internationella förhandlingar om skattesamarbete och mycket annat internationellt samarbete. Joseph Stiglitz (2025) ser en enda ljusglimt: USA:s flykt underlättar för resten av världen att inom ramen för G 20, FN och OECD fortsätta sitt arbete på internationell beskattning av de multinationella företagen utan USA som tidigare mest bromsat arbetet.

Parallellt med arbetet på detta laglösa digitaliserade lågskattesamhälle där kaos och djungelns lag utan regeringsingripande råder försöker Trump att skapa ordning genom ett återskapande av det industrisamhälle vars storhetstid ligger i det förflutna. Tillväxten genereras emellertid inte längre där utan i tjänsteproduktionen, särskilt de finansiella tjänsterna. Där vill Trump lämna allt oreglerat, fritt för personligt berikande utan myndighetsanspråk. Ordningen gäller arbetarna i rostbältet som skriker efter trygghet med moralisk och ekonomisk uppskattning. Det är de som bär upp populismen som missnöjeskälla. För deras skull vill han ta tillbaka industriproduktion till USA.

Två nyckelord står sedan 2008 på dagordningen: social och nation. Det var den liberala demokratins prestation att efter 1945 föra samman dem i välfärdsstaten. I den kamp för en omdefiniering som nu pågår återoppar utmanarna en historiskt beprövad mycket mer radikal modell av nationell socialism. Provet slutade i en gigantisk katastrof. Det var på ruinerna av den katastrofen som de demokratiska välfärdsstaterna byggdes. Alla krafter måste mobiliseras för att förhindra att de nu blir de nya ruinerna. Alla måste inse att starka krafter arbetar för att göra dem till just nya ruiner. Det handlar om mycket mer än några spinndoktorer och estradörer. Det handlar om de mörka och djupa förstörelsekrafterna som söker apokalypsen före transcendensen till

AI-världen med motrevolutionens romantik som ideologi och digital cutting-edge teknologi som vapen. Det handlar inte som mörkermännen hävdar om den djupa staten med dess experter. Den är bara ett hinder på vägen.

Bakom ideologerna och deras språkrör i politiken, vicepresidenten Vance, står techoligarkerna. Att kalla dem kapitalstarka är ett understatement. De ledande tänkarna är de grå eminenserna, riskkapitalisten Marc Andreessen och den enigmatiske filosofiskt bildade Peter Thiel, också han riskkapitalist (Chafkin 2022, Thiel 2014). Thiels filosofi har en teologisk dimension utvecklad i reflektion med religionsantropologen René Girard som var hans mentor i de djupa frågorna om korset och uppståndelsen, uppenbarelsen, apokalypsen och transcendensen. Disruption är modeordet. Förstör och överskrid gränser. Transcendensen är AI som ersätter människan och i sin fullbordan når evigt liv. Thiel tror inte på liberal konkurrens utan på illberalt monopol och har inga problem med centraliserad statsmakt och polisvåld. *Move fast and break things*, som Mark Zuckerberg slår fast. Man anar viljans och övermänniskans filosof Friedrich Nietzsche bakom den nya trosvissheten. Samme Nietzsche som i sitt cykliska tidsperspektiv också varnade att mänskligheten åter och åter gör om sina misstag utan att lära från dem: *Oh Mensch, Gib acht* (Nietzsche 1891) som Gustav Mahler så gripande satt ton till i sin tredje symfoni. Nietzsche kan läsas selektivt i uppsåtet att förneka hans ambivalens mellan det cykliska och transcendensen. Undergångspotentialen finns i båda versionerna, den triumferande och den varnande. Helt klart träder Nietzsches övermänniska fram när Peter Thiel ser AI som instrumentet som möjliggör evigt liv. Men techoligarkerna med en oerhörd maktpotential är inte bara filosofiska drömmar om att möjliggöra det omöjliga utan också Elon Musk med motorsågen, och de mer jordnära Zuckerberg, Bezos och många fler. Att tänka bort dem från Trump vore ett stort misstag. Det är de som skriver manus och producerar Trumps drama.

Man ska inte se MAGA som en koherent ideologi utan som en diskurs full av motsägelser där en del vill ha hårdare tag mot Kina, andra mjukare. Europa är inte särskilt relevant annat än som ett högerpopulistiskt och extremistiskt Europa under USA:s digitala makt.

Vad nu Europa?

Det geopolitiska läget har i grunden förändrats. Eller bättre uttryckt: den sönderfallande ordningen som kallades Väst har förvandlats till global geopolitik. Det kalla krigets frontställning är för Europas del tillbaka med det avgörande undantaget att Europa inte längre har USA i ryggen och att Västeuropa blivit Europa med ett större säkerhetspolitiskt ansvar men också med större interna spänningar. Den ryska imperiepolitiken går längre än under det kalla kriget, då den nukleära terrorbalansen innebar en viss återhållsamhet.

Nu handlar det om konventionell krigföring med kärnvapenhotet dovt ringande i bakgrunden. De baltiska staterna, Georgien och Moldavien befaras bli nya pusselbitar i Putins ambitioner att återställa Sovjetimperiets gränser. Utöver Ukraina förstås.

Det är den situationen som fått Habermas att börja tänka i geopolitiska termer, vilket varit ett främmande fält för honom och antyder hur dramatisk förändringen är. Han argumenterar att Europa som svar på läget måste fördjupa sitt samarbete och anklagar Olaf Scholz för sin försummelse i det avseendet som kansler. Habermas bestrider inte argumenten för militär upprustning, men varnar mot bakgrunden av AfD:s styrka för ett militariserat Tyskland och det är på den punkten som Habermas för in Europa. I en följdartikel till Habermas' manifest preciserar Jenahistorikern Norbert Frei Habermas' allmänt hållna argument för intensifierat europeiskt samarbete kring försvaret. Det måste mot bakgrunden av den högerpopulistiska tillväxten, som skapar oro i omvärlden, handla om en europeisk försvarsgemenskap av det slag som var på bordet 1952–1954 för att kunna använda sig av och samtidigt binda Västtysklands militära styrka. Europeiseringen av försvaret vore ett svar på den europeiska oron för den tyska upprustningen (Frei 2025).

Det handlar alltså om att omsätta Robert Schumans Kol- och Stålunion på det militära området. Det handlar för Europas ledare och opinioner om att sätta sig in i, identifiera sig med det oerhörda i Robert Schumans uppgift 1950: att övertyga Europa om en återupprustning av Tyskland fem år efter världskriget och att inse vilket intellektuellt mod uppgiften krävde. Och att inse att uppgiften nu är lika oerhörd. Men att som Schuman övertyga sig om att det oerhörda är möjligt men kräver handling.

Den transatlantiska krisen är i grunden en förtroendekris utlöst av den amerikanske presidentens otydlighet om sitt Nato-engagemang och om sina ryska planer. Ett förlorat förtroende vad gäller yttre hot låter sig inte enkelt återställas. Skadan är varaktig för överskådlig tid. Situationen framtvingar ett självständigt europeisk handlande genom ett stärkt samarbete. Det innebär inte att Europa måste frondera mot USA eller lämna Nato utan snarare att tänka bort USA i planläggning och beredskap. Det är i mycket en mental process som fordrar ett nytt språk. Målet för uppbrottet måste vara så nära en *divorce à l'amiable* som möjligt och så tyst och diskret som möjligt för att lämna Putin åtminstone i en viss osäkerhet om vad som händer. Men det måste vara tydligt och medvetet.

Uppbrottet måste bygga på övertygelsen om ett suveränt Europa med förmåga att agera självsäkert förlitande sig på egen styrka. Motbilden som måste bort är de fyra musketörerna Macron, Starmer, Merz och Tusk i Kiev för att försäkra Selenskij om deras fulla stöd när de med en mobiltelefon på bordet ringer upp Trump och förmår honom utlova full backning för kravet på vapenstillstånd. Löftet var förverkat följande dag och de fyra blamerade.

Musketörerna var hjälplöshetens aktörer som bygger under politikerförakt. Uppgiften som förestår handlar om intellektuellt och moraliskt mod som måste komma till uttryck i konkreta planer på digital suveränitet med alternativ till gps, dagens molntjänster, reglering av internet och mycket mer. Samtidigt är det viktigt att självständigheten på det politiska planet så mycket som möjligt kombineras med fördjupat stöd för transatlantiskt samarbete inom civilsamhället, med frivilligorganisationer och inom forskarsamhället, som ett svar på Trumpadministrationens angrepp på universiteten, och vad gäller familje- och vänskapsband. Europa måste som civilsamhälle understödja demokratiska krafter i USA.

Freis referens till femtioalets europeiska försvarsplaner innebär inte nödvändigtvis en upprepning av den tidens långa och ingående förhandlingar och överläggningar kring uppgivande av nationell suveränitet. Därtill räcker inte tiden och knappast heller den europeiska viljan. Det handlar mer om de villigas koalition för att fördjupa försvarssamarbetet. De villigas koalition var ju Bushadministrationens uttryck för de europeiska stater som ställde upp i Irakkriget. Uppgiften är att i en diskursiv kamp för en ny politik omdefiniera den betydelsen. Tyskland, Frankrike, Polen, Storbritannien och de nordiska och baltiska länderna kunde utgöra en kärna i fördjupningen där fler kan tänkas och där fördjupandet utanför kärnan inte behöver vara lika stort.

Det vore ett stort fel att begränsa problemen kring Europas framtid till den militära aspekten. I den internationella ordning som håller på att utvecklas till följd av regelupplösning, som är en del av Trumps och techoligarkernas politik under mottot disruption, ökar behovet av ett Europa med kapacitet att ta ansvar för sig själv och omvärlden på ett nytt sätt. Krissituationen måste utnyttjas för att återskapa regler och ordning och för att få till stånd en samordnad global politik mot klimatförändringen, ett alternativ till kriget som förstör miljö och klimat. Europa måste hitta förbindelser till Kina, den ledande världsmakten teknologiskt vad gäller klimatet, och en anhängare av en internationell regelstyrd ordning. I vart fall är Kina inte för att systematiskt förstöra regler. Skillnaden i demokratisynen är stor men kan på kort sikt inte vara ett hinder för fördjupat samarbete kring klimat och internationella regler. Europa dras in i en rustningsspiral som är svår att undvika men det gäller att parallellt hitta alternativ med en annan fokusering av världspolitiken än den som nu utvecklas och det är möjligen också i Kinas intresse. Och i vart fall planetens. Det vore fatalt att dras in i USA:s nedåtgående virvel som Habermas varnar för.

I ett kraftfullt tal i Bryssel den 8 maj 2025 tog Etienne Balibar till orda i frågan om Vad nu Europa? Balibar och Habermas är kontinentens osynkroniserade fransk-tyska filosofiska tandempar, den ene mer neo/postmarxistisk och grön, den andra mer upplysningsliberal, i oupphörig argumentation för ett annat Europa. Dagen för talet var symbolladdad,

80-årsdagen av kapitulationen i Reims och aftonen före 75-årsdagen av Robert Schumans Europatal. Balibar (2025) beklagade vågen av högerpopulism som sköljer över Europa sedan ett tiotal år. Flera i den vågen är öppet nostalgiska kring den fascism och nazism som hemsökte kontinenten under 1920- och 1930-talen, som om det vore dags att glömma efter två-tre generationer. De har betydande parlamentarisk och diskursiv makt. I europeisk samverkan har de en farlig potential. Främlingsfientliga och med småaktiga nationalistiska/imperialistiska framtidsplaner är de sinsemellan både rivaler och likasinnade. Med tanke på den tid i vilken de söker sin inspiration är försök att "civilisera," "tämja" dem fåfänga. Populistpartierna åberopar alla den nationella storheten och bemöter tankar på att definiera suveränitet på europeisk nivå. I stället vill de ha ett europeiskt mönster av geopolitiska allianser och konflikter mellan nationalstater med xenofobi som en viktig drivkraft.

I Europa avtecknar sig med Ukrainakriget en ny delning, ett Jalta 2. Europa har att räkna med ett expansionistiskt Ryssland byggande på Putins storryska ideologi. Även om Putin inte som Napoleon och Hitler har kapacitet att besätta hela Europa omfattar planerna så mycket som möjligt av det gamla Sovjetimperiet innefattande inte bara Ukraina utan också Baltikum. Dessutom måste Europa räkna med att USA godtar de ryska ambitionerna mot att Ryssland godtar de amerikanska i Arktis. Ehuru ideologiskt helt olika måste man räkna med en rysk-amerikansk samverkan. USA har på kort tid förvandlats från nyliberalismens globala centrum till en nationalistisk och nymerkantilistisk makt. Förbindelserna mellan de rysk-amerikanska imperierna ställer Europa på helt andra prov än den kapitalistiska konkurrensen mellan USA och Kina, båda kännetecknade av en stark etatism. Här kan man väcka frågan vad som händer med den amerikanska etatsmen, men den frågan ändrar på intet vis Balibars helhetsbild.

Men, säger Balibar, hans lägesbeskrivning har en stor brist. Den försummar att dra in digitaliseringen och utvecklingen av AI. Algoritmerna är på väg att i grunden ändra det offentliga samtalet. Algoritmerna koloniserar de sociala relationerna. Lägesbeskrivningen glömmar också klimatförändringen och miljökatastroferna och den sammanhängande frågan om hur ekonomins tillväxt i norr och i söder ska organiseras, konstaterar Balibar.

Efter att kort ha avfärdat Timothy Garton Ash, som argumenterat för ett europeiskt imperium som svar på Trump och Putin, vänder sig sedan Balibar i ett överraskande drag till Alan Milward som lanserade den uppmärksammade tesen vid tiden för Maastricht att den europeiska integrationen inte handlade om överstatlighet utan om nationalstaternas räddning, *The European Rescue of the Nation-State* (Milward 1992). I Milwards bok finner Balibar "den osannolika möjligheten av ett federalt Europa." I det Europa som räddade nationalstaten, utan vilket inte nationalstaten funnes kvar. I motsats till den samtida debattens tolkning av bokens distinktion mellan Europa och nationalstaterna, där

nationalstaternas räddning var huvudsaken, lägger Balibar tyngdpunkten på Europa som räddaren och ger därmed impulser till en ny debatt på temat. Balibar gör Europa till det handlande subjektet. I debatten om Milwards tes var nationalstaterna de handlande subjekten medan Europa trädde i bakgrunden efter att ha räddat dem. Vad gäller definitionen av federation ser Balibar ingen grundläggande skillnad mellan förbundsstat och statsförbund. De båda kategorierna överlappar varandra varvid den exakta mixen mer är en fråga om historisk tillbakablick än något teleologiskt förprogrammerat, mer en fråga om empiri än om teori.

Balibar understryker att det stora problemet med EU i sin nuvarande utformning är att det är ett marknads-EU men på ett annat sätt än man tänkte sig i Maastrichtförhandlingarna om den inre marknaden och väl också än vad Milward tänkte sig. Problemet med Maastrichtavtalet är att där inte finns en social integration som pendang till den ekonomiska. Delors ville det men Thatcher motsa honom med framgång. Tanken på harmonisering av regler och normer fördes över i språket om bench marking, best practices och den öppna koordinationsmetoden vilket allt slutade med att EU:s medlemsländer kom att fokusera på inbördes konkurrens med press på sociala standards, en utveckling som Mario Draghi kritiserar i sin rapport om EU:s konkurrenskraft till kommissionen 2024. EU har genom konkurrensen inåt försummat att ena sig för en gemensam konkurrens utåt, skriver han (Draghi 2024). Den försummelsen kan bli dyrbar i imperiernas tid.

Med sitt konstaterande att det är just den sociala frågan som driver Europas populister och nationalisterna idag, lämnar Balibar i sin nyläsning av Milward och med sin referens till Draghi ett tungt bidrag till debatten om Vad nu Europa? Han gör ett viktigt tillägg till Habermas' maning. Ett socialt Europa mot nationalisternas sociala program. Med ett inre starkt Europa kring den sociala frågan, där graden av överstatlighet inte ska förstöra debatten kan Europa på ett nytt sätt öppna sig mot den globala södern i en alternativ strategi till imperiernas konkurrens som också utspelar sig i syd. Det är att hoppas att Balibars tankar framkallar debatt och handling i ett Europa som famlar sig fram i sökandet efter sig själv. Historien är inte alternativlös. Sönderfall är också ett alternativ om inget görs för att förhindra det.

Referenser

- Balibar, Etienne, 2025. "L'impossible possibilité de la fédération européenne: hier, aujourd'hui, demain." Conférence publique, Institut d'Études Européennes de l'Université Libre de Bruxelles, "Journée de l'Europe" 8 mai 2025. Talet finns som en gästblogg under <https://www.bostrath.com/planetary-perspectives/ordering->.
- Chafkin, Max, 2022. *The Contrarian. Peter Thiel and Silicon Valley's Pursuit of Power*. Bloomsbury.
- Draghi, Mario, 2024. *The Draghi Report: Part A. A competitiveness strategy for Europe. Part B. Analysis and Recommendations*. Brussels: European Commission, 9 Sep 2024.
- Frei, Norbert, 2025. "Der Westen, wie wir ihn kannten, ist weg", *Süddeutsche Zeitung*, 2025-03-23.
- Fukuyama, Francis, 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Gilman, Nils, 2025. "A Planetary Geopolitical Realignment?", *Substack/Small Precautions*, 2025-03-19.
- Habermas, Jürgen, 2025. "Für Europa", *Süddeutsche Zeitung*, 2025-03-21.
- Heritage Foundation, 2024. "Project 2025 Mandate for Leadership. The Conservative Promise". Tillgänglig på https://archive.org/details/2025_MandateForLeadership_FULL.
- Huntington, Samuel, 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Huntington, Samuel, 2004. *Who Are You? Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster.
- Kagan, Robert, 2003. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Knopf.
- Kagan, Robert, 2024. *Rebellion. How Antiliberalism is Tearing America Apart Again*. London: W H Allen.
- Land, Nick, 2022. *The Dark Enlightenment*. Imperium Press.
- Milward, Alan, 1992. *The European Rescue of the Nation-State*. London: Routledge.
- Nietzsche, Friedrich, 1891. *Also sprach Zarathustra*. Bd 4. Leipzig
- Nussbaum, Emily, 2024. *Cue the Sun! – The Invention of Reality TV*. New York: Random House.
- O'Toole, Fintan, 2025. "Shredding the Postwar Order", *New York Review of Books*, 2025-04-24.
- Slobodian, Quinn, 2023. *Crack-Up Capitalism: Market Radicals and the Dream of a World without Democracy*. London: Allen Lane.
- Stiglitz, Joseph, 2025. "Trump's America: The New Global Tax Haven?", *Social Europe*, 2025-04-30.
- Stråth, Bo & Trüper, Henning, 2025. "Conceptualizing Capitalism: Conversations with Henning Trüper. Blog 4. The Zeitgeist of Empire and Nihilism in Historical Perspective. And Capitalism?". Tillgänglig på <https://www.bostrath.com/planetary-perspectives/conceptualizing->.
- Thiel, Peter, 2014. *Zero to One: Notes on Startups, or How to Build the Future*. New York: Random House.
- Vance, J D, 2016. *Hillbilly Elegy: A Memoir of a Family and Culture in Crisis*. Blackstone.

Weber, Max 1980 [1922]. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Hg. Johannes Winckelmann: Tübingen: Mohr.

Westad, Odd Arne, 2005. *The Global Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.

White House, 2025-02-14. Vice President JD Vance Delivers Remarks at the Munich Security Conference. Tillgänglig på <https://www.com/watch?v=pCOsgflNdKg>.

White House statement, 2025-04-07. Tillgänglig på [https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/2025/04/cea-chairman-steve-miran-hudson-institute-event-remarks/CEA Chairman Steve Miran Hudson Institute Event Remarks – The White House](https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/2025/04/cea-chairman-steve-miran-hudson-institute-event-remarks/CEA-Chairman-Speech-Miran-Hudson-Institute-Event-Remarks--The-White-House).

Yarvin, Curtis, 2024. *Gray Mirror. Fascicle I: Disturbance*. Passage Press.

Tyskland i en ny tid

Rolf Gustavsson

Tyskland befinner sig i den inledande fasen av omställning till nytt tidevarv som utmärks av enorm ovisshet. Säkerhetspolitiskt har den sina rötter i Rysslands krig mot Ukraina och maktskiftet på presidentposten i USA. Parallellt accelererar en oförutsägbar förändring av de teknologiska och kommersiella villkoren på världsmarknaderna. Stabilisering genom den växande ekonomiska globaliseringen ser ut att erodera genom protektionism och handelskrig. Sammantaget lägger dessa förändringar ett utomordentligt starkt tryck på anpassning i Tyskland som är Europas politiska och ekonomiska centralmakt.

Valet 2025

Nyvalet till förbundsdagen den 23 februari 2025 ledde till ett nytt politiskt landskap i Tyskland. De kristdemokratiska partierna CDU/CSU uppnådde knappt 30 procent av rösterna och blev därmed den största politiska kraften i landet. Deras kandidat Friedrich Merz blir ny förbundskansler med uppgiften att bilda nästa regering efter den avgående socialdemokraten Olaf Scholz (SPD). Trots att CDU/CSU gick fram med ungefär 4 procent jämfört med 2021 så är resultatet mediokert ett historiskt perspektiv. Vid valet 2017 låg klart partiet över 30 procent.

Den största framgången gjorde det extrema högerpartiet AfD (Alternative für Deutschland) som blev näst största parti med över 20 procent av rösterna, vilket är en fördubbling jämfört med 2021. Men eftersom alla de gamla etablerade partierna vägrar samarbeta med AfD så blir partiet enbart ett oppositionsparti i marginalen i den nya förbundsdagen. De 156 ledamöterna isoleras av en politisk brandvägg.

För socialdemokratiska SPD blev utgången av valet ett unikt bakslag. Resultatet på drygt 16 procent är det sämsta någonsin för en socialdemokratisk förbundskansler. Det innebär en väljarförlust på nästan 10 procent. Icke desto mindre förväntas SPD ingå som juniorpartner i en kommande koalitionsregering med CDU/CSU. Spärren för att komma in i förbundsdagen ligger på 5

procent. Det lilla liberala partiet FDP, som bidrog till att utlösa regeringskrisen som ledde till nyval, hamnade under spärren och förlorade därmed sina mandat.

Det nybildade partiet BSW (Bundnis Sahra Wagenkecht), som är en utbrytning från Die Linke, kom precis under spärren (4,97 procent). Om BSW nått över spärren skulle mandatfördelning i förbundsdagen avsevärt förändrats och blockerat möjligheterna att bilda koalitionen mellan CDU/CSU och SPD.

Det politiskt mest signifikanta är hur det nya politiska landskapet polariseras mellan ytterpunkterna. De gamla etablerade partierna kan med knapp marginal bilda en koalition medan uppstickarna i en konstellation av olika missnöjesröster hotar den politiska stabiliteten. Framför allt är AfD:s regionala styrka i östra Tyskland en varningssignal. Om man lägger till Die Linke och BSW så finns det sammanlagt ungefär en tredjedel av väljarkåren som uttrycker djupt missnöje med de styrande i Berlin. Sammanlagt omkring 17 miljoner väljare.

Konkret innebär detta bland annat ett tryck på den nya regeringen att vara lyhörd i frågor som utlöser misstron, som exempelvis i politiken för asyl och invandring. Även regeringens stöd till Ukraina och politiken till Putins Ryssland tillhör frågor som mobiliserar missnöjet. BSW har ju som sin politiska adärsidé att bland in högerpopulistiska krav i sin vänsterpopulistiska linje. Till den gemensamma nämnaren hör stödet till Vladimir Putin och en fundamental kritik av både EU och Nato.

Arvet från Merkel

Lagom till julhandeln 2024 kom Angela Merkel ut med sin självbiografi "Frihet", samordnat översatt och presenterad i ett flertal länder. Den handlar dels om hennes uppväxt och liv under diktaturen i DDR. Den andra delen om hennes tid i det förenade Tyskland, varav 16 år som förbundskansler. Som av en tillfällighet sammanföll bokutgivningen med den regeringskris som ledde till nyvalet i februari i år.

Däriigenom blev det naturligt att diskutera valfrågorna i ett perspektiv där det politiska arvet efter Angela Merkel togs upp, trots att Merkel i sin framställning väsentligen bara vill rättfärdiga sina politiska vägval. Hon ägnar sig inte åt någon självvrannsakan. Möjligen är det uttryck för ofrivillig självkritik när hon i en passage berömmar Wolfgang Schäuble för hans förmåga att förbinda det konkreta med det strategiska. Just den förmågan tycks Merkel ha saknat.

Ett par skarpa kritiker har lyft fram kopplingarna mellan dagens aktuella problem och det arvegods som Merkel lämnat efter sig. En omedelbar observation är hur Merkels framgångar vilade på tre bärande sammanhang. Först och främst låg den säkerhetspolitiska stabiliteten under USA:s skyddande paraply, som gav Tyskland möjlighet att militärt avrusta. Inom ramen för Nato svarade USA för försvaret.

För det andra byggde det ekonomiska välståndet på billig och stabil import av energi från Ryssland. Gasledningarna Nord Stream I och II genom Östersjön betraktades länge som en rent privatekonomisk, kommersiell angelägenhet, trots att ledningarna redan från början haft tydliga politiska dimensioner. När den förre förbundskanslern Gerhard Schröder (SPD) direkt gick över till vännen Vladimir Putin och Gazprom, blev kopplingarna uppenbara. Tysk energiförsörjning var direkt beroende av inflödet från Ryssland.

För det tredje stod det tidigt klart av Tysklands roll som världsmästare på export direkt hängde samman med hur Kina byggde upp sin industrialisering. Kina var en stor, expansiv och bekväm avsättningsmarknad för tysk industri. Alla dessa tre bärande pelare har idag brakat sönder. USA:s roll som garant för det militära försvaret, Rysslands som energileverantör och Kina som avsättningsmarknad. De första tecknen på den här förändringen kom redan under Merkels tid som förbundskansler men hon undvek att börja förbereda Tyskland för den kommande chocken. Till den försummelsen kommer den industriella kris som följt av den teknologiska övergången från analoga till digitala produktionsprocesser.

Tyskland var världsledande i gamla tiders analoga teknik och försökte in i det sista att hålla den vid liv, trots den allt hårdare konkurrensen från modernare "high tech". Det tydligaste exemplet finner man i bilindustrin där ett märke som Volkswagen är själva symbolen för Tysklands framgångar, men som idag befinner sig i en omskakande strukturkris.

Bristen på vilja och förmåga till teknologisk förnyelse har många grunder. En förklaring ligger inom attityder i utbildningssystemet och i de nätverk som så framgångsrikt utvecklats på regionala nivåer kring "Mittelstand". Små och medelstora företag som ofta är familjeföretag har i symbios med lokal politik, utbildningsväsende och finansiella institutioner bildat kluster kopplade till internationella marknader. Deras unika framgångar har samtidigt gjort dem trögrörliga inför ny teknologi.

Friedrich Merz vid vändpunkten

Den uppgift som väntar den nye förbundskanslern framstår som närmast omöjlig. Han skall ingjuta hopp och handlingskraft i ett land som länge undvikt att fullt ut ta ansvar för sin ledande roll i Europa. Det är mycket ont om tid och det blir oerhört dyrt. För att vinna gehör för en ny förändrad attityd krävs en betydande pedagogisk förklaringsinsats av en politisk ledare som saknar egen regeringserfarenhet. Under Angela Merkels 16 år vid makten var Merz hela tiden utmanövrerad och satsade på en egen affärskarriär.

Utgångspunkten för den nya vändpunkten är att alla de tre gamla bärande pelarna under framgångsperioden eroderat: USA:s försvarsgarantier, energiförsörjningen från Ryssland och Kina som bekväm avsättningsmarknad.

Genom att Tyskland (och Europa) befinner sig i ett helt nytt säkerhetspolitiskt läge måste den nya regeringen inleda en grundläggande militär upprustning. Tillsammans med sina partners i Europa måste Tyskland skapa tillräcklig trovärdig avskräckning gentemot Ryssland. Dessutom kräver försvaret av Ukraina fortsatt stöd. För att statsfinansiellt bära kostnaderna har den blivande regeringen redan skapat bättre möjligheter genom en reform av "skuldbromsen".

Politiskt krävs att Tyskland intensifierar samarbetet med likasinnade länder i Europa. Det räcker inte med ett haltande tysk-franskt samförstånd. Ett grannland som Polen får en viktig pådrivande roll, liksom andra länder kring Östersjön, i synnerhet Danmark. EU-kommissionen under ledning av Ursula von der Leyen blir likaså en central medspelare till Merz. De båda är ju partivänner genom CDU och man kan förvänta sig initiativ som påtagligt förändrar EU-samarbetet. Perspektivet med ett framtida medlemskap i EU för Ukraina innehåller krav på genomgripande förändringar av EU som organisation. Därutöver innebär det nya säkerhetspolitiska läget att Storbritannien på olika sätt hittar en väg tillbaka till den europeiska gemenskapen, "post-Brexit".

Sammantaget kan man förvänta sig att Tyskland under Friedrich Merz blir en betydligt mer proaktiv aktör än under föregångarna Scholz och Merkel. Till skillnad från Angela Merkel kommer Merz att på allvar lyssna på appellerna från den franske presidenten Emmanuel Macron. En paradoxal och något oväntad effekt av det nya läget kan bli ett förstärkt samförstånd mellan ledarna i Tyskland och Frankrike. Samtidigt kan en lika oväntad effekt bli att de höger-nationalistiska krafterna i de båda länderna förlorar i betydelse, liksom Viktor Orbáns vänner runt om i Europa. Det är inte politiskt särskilt gångbart inför europeiska opinioner att framstå som vasaller till Donald Trump och Vladimir Putin.

Litteratur

Brössler, Daniel, 2024. *Ein deutscher Kanzler*. Berlin: Propyläen.

Lohse, Eckart, 2024. *Die Täuschung*. München: DTV.

Merkel, Angela, 2024. *Frihet*. Stockholm: Bonniers.

Münchau, Wolfgang, 2024. *Kaput*. London: Swift Press.

Münkler, Herfried, 2023. *Welt in Aufruhr*. Berlin: Rowohlt.

Rödder, Andreas, 2024. *Der Verlorene Frieden*. München: C.H. Beck.

Schäuble, Wolfgang, 2024. *Erinnerungen*. Regensburg: Klett-Cotta.

Högervridningen i EU

Kjell Goldmann

I januari 2024 publicerade European Council for Foreign Relations en professionell, genomarbetad prognos för valet av nytt Europaparlament i juni. Enligt prognosen hade vi att vänta oss en kraftig högervridning, *a sharp right turn*. De fyra största partigrupperna i parlamentet, som brukat dominera, skulle gå bakåt – såväl konservativ-kristdemokratiska EPP och socialdemokratiska S&D som liberala RE och gröna G/EFA. Vinnare skulle bli de nationalkonservativa – ”högerextremistiska”, ”populistiska” – ECR och ID. Högervågen i europeisk politik skulle alltså slå igenom även på EU-nivå.¹

Tabellen nedan visar hur det gick.

		Mandat 2023	Prognos januari	Resultat juni	Förändring 2023–24
EPP	European Peoples Party	178	-5	188	+10
S&D	Socialists and Democrats	141	-10	136	-5
RE	Renew Europe	101	-15	77	-24
G/EFA	Greens	71	-10	53	-18
Left	Left	38	+6	46	+8
ECR	European Conservatives and Reformists	67	+18	78	+11
ID	Identity and Democracy	58	+40	0	-58
PfE	Patriots for Europe			84	+84
ESN	Europe of Sovereign Nations			25	+25
övriga		51	+9	33	-18

Det blev en högervridning, men inte riktigt som enligt prognosen.²

1 Kevin Cunningham & Simon Hlix, "A sharp right turn: A forecast for the 2024 European Parliament elections" (ecfr.eu/publication/a-sharp-right-turn-a-forecast-for-the-2024-european-parliament-elections/).

2 En jämförelse mellan det gamla och det nya Europaparlamentet kompliceras av att antalet parlamentsmandat har ökat samtidigt som antalet ledamöter utanför partigrupperna har minskat.

Jo, de nationalkonservativa partigrupperna nedtill i tabellen gick framåt. I det nya Europaparlamentet har gruppen ID upphört men Pfe och ESN tillkommit, och sammantaget har de numera tre nationalkonservativa grupperna vunnit 62 mandat, vilket är ungefär som enligt ECFR-prognosen. Patriots for Europe (Pfe) har blivit parlamentets tredje största grupp och European Conservatives and Reformists (ECR) dess fjärde största, samtidigt som gruppen Europe of Sovereign Nations (ESN) har tillkommit. En väsentlig förändring.

EPP och S&D, som regelmässigt varit Europaparlamentets största partigrupper, gjorde emellertid ett bättre val än väntat: EPP ökade något och S&D gick tillbaka endast måttligt. De stora förlorarna, ännu större än väntat, blev i stället liberalerna och de gröna – liberala RE som brukat anses som parlamentets mest EU-vänliga grupp, gröna G/EFA som drivit på Europasamarbetet inom det betydelsefulla miljö- och klimatområdet. Detta är inte en vänster som förlorat till en höger utan EU-positivism som förlorat till EU-skepsis. Vilket understryks av att även partigruppen Left, som får räknas till de EU-skeptiska, har gått framåt.

Vad valet tydliggjort är därför en förskjutning från internationalism till nationalism bland EU:s väljare. Den vill jag försöka få en tydligare bild av genom att se närmare på valets huvudsakliga vinnare.

Vi kan då först konstatera att de tre nationalkonservativa partigrupperna är dominerade av var sitt nationellt parti: italienska Fratelli d'Italia i ECR, franska Rassemblement National i Pfe och tyska Alternative für Deutschland i ESN. Detta skiljer dem från de äldre partigrupperna: det största nationella partiet har 56 % av medlemmarna i ESN, 36 % i Pfe och 32 % i ECR, men bara 17 % i EPP och RE och 15 % i S&D.

Det är vanligt att betrakta Fratelli d'Italia som måttligt och Alternative für Deutschland som särskilt extremt, och följaktligen att uppfatta ECR som minst och ESN som mest extremt av de nationalkonservativa partigrupperna. Jag ska kommentera dem i denna ordning.

European Conservatives and Reformists bildades 2009 efter ett initiativ av David Cameron (detta var sju år före Brexitomröstningen). Partigruppen beskriver sig som mitten-höger.³ Dess främsta slogan är *Bringing common sense back*, en annan är *Doing less but better*. Det gruppen kallar sin Euro-realism är en reaktion mot ett EU som gått för långt och blivit "alltför centraliserat, alltför ambitiöst, och med alltför litet kontakt med vanliga medborgare". Det som behövs är en "reformerad Europeisk Union som är mer flexibel och decentraliserad och som respekterar medlemsstaternas önskemål". Varken *federalist fundamentalists* eller *anti-European abolitionists* sägs kunna lösa Europas problem; det ECR förespråkar är en "ambitiös, inkrementell och förnuftig ansats som alla medlemsstater kan stödja".

3 Om ECR se partigruppens hemsida (ecrgroup.eu/ecr).

På partigruppens hemsida finns en lång rad konkretiseringar av vad denna liberal-konservativa måttfullhet innebär. Hit hör skydd av medlemsstaternas nationella identitet och suveränitet samt motstånd mot överstatlighet. Vidare ett stärkt europeiskt försvar i samarbete med Nato samt stöd åt Ukraina. Dessutom stopp för illegal migration genom stärkande av Frontex och Europol samt införande av asylprövning i tredje länder. Även en omprövning av EU:s Green Deal så att balansen mellan klimatåtgärder och ekonomisk utveckling blir vad partigruppen anser vara den rätta.

Idealet i ECR:s mitten-högerposition, i dess variant av liberal-konservatism, är sålunda det måttfulla mellanstatliga samarbetet. Det finns intet motstånd mot europeiskt samarbete, tvärtom, men makten ska ligga hos de enskilda medlemsstaterna och utgå från dem. Nationalkonservatism, javisst, men knappast extremism.

Patriots for Europe, känt som Patrioterna, tillkom efter valet 2024 på initiativ av ungerska Fidesz, tjeckiska ANO 2011 och Freiheitliche Partei Österreichs. En rad likasinnade partier anslöt sig, efter det franska parlamentsvalet även Rassemblement National (RN). RN blev inte bara den största nationella gruppen i PFE utan dess ordförande Jordan Bardella utsågs till den nya partigruppens president.

Vid gruppens bildande förelåg inte något egentligt program utan bara slagord på en hemsida: kontrollerad invandring, skydd av den nationella suveräniteten, bekämpande av Green Deal, minskad byråkrati i Bryssel, lägre skatter för medelklassen, skydd av kristna värden och den traditionella familjemodellen, vaktslående kring europeisk kultur och integritet.⁴

I ett manifest som partigruppen nu har publicerat är utgångspunkten att EU har vänt sig mot européerna och driver andra intressen än deras.⁵ EU:s institutioner planerar att tillsammans med globalistiska krafter, icke-valda byråkrater och lobbyister ersätta de europeiska nationerna med en centralstat. ”Idag går den politiska klyftan inte längre mellan konservativa och liberaler eller mellan höger och vänster, utan mellan centralister som förkunnar en ny europeisk ’superstat’ och patrioter och suveränitetister som kämpar för att bevara och stärka det nationernas Europa vi håller kärt”.

Tankegången utvecklas i en rad punkter. Det framgår bland annat att Patrioterna hyllar själva mångfalden av europeiska nationer vilka ”motstår ultimativa krav på förändring enligt dagens mode”. De enskilda nationerna ska vara redo att ”skydda sitt folk mot varje potentiellt hot ... [i] de politiska, ekonomiska, religiösa och kulturella sfärerna”. De ska motsätta sig varje ytterligare överföring av suveränitet till EU. Deras vetorätt ska respekteras. Diplomati är ”ett

4 Se patriotsforeurope.org.

5 Se patriots.eu/manifesto.

fundamentalt element i medlemsstaternas suveränitet” som var och en av dem fritt ska kunna fatta beslut om utan att bindas vid någon viss linje.

Europe of Sovereign Nations, kallade Suveränitisterna, bildades sommaren 2024 efter det att tyska AfD uteslutits från Patrioternas föregångare ID. En utgångspunkt föreföll vara Sofiadeklarationen 12 april 2024: Europa är i existens- och civilisationskris, dess civilisation hotas av aggressiva globalistiska ideologier, demokratin ersätts med oansvarig byråkrati, yttrandefriheten inskränks med massiv censur, kriget pågår. EU:s förtroendekris är alarmerande och de multinationella företagens och finansiella institutionernas makt måste brytas. Europa måste bli ett område för ”relationer och kopplingar mellan likställda och suveräna stater”, och kriget i Europa måste stoppas genom fredsförhandlingar.⁶

Nu har ESN offentliggjort vad det kallar ett politiskt program, en kortfattad text i vilken man först och främst uttalar sig för vad man kallar ett Europa av fosterländer (*ein Europa der Vaterländer*). Detta betyder inte bara vaktslående kring ländernas suveränitet utan också kring deras ”kulturella identitet”. ESN är inte bara motståndare till vad man kallar EU:s ökande centralisering och byråkrati utan vill ge ”högsta prioritet” åt bevarandet av ländernas olikheter i ”ursprung och kultur” så att ”Europa som vi känner det” kan fortsätta att existera. I en särskild formulering hävdar ESN att partigruppen ”skyddar den traditionella familjen som kärnan i ett Europa av fria folk grundat på suveränitet och identitet”.

Skillnaderna mellan de tre nationalkonservativa programmen nyanserar uppfattningen att EU undergått en högervändning. Jo, i ekonomisk-politiska och kulturella frågor kan ECR tänkas påverka eller gå samman med EPP på bekostnad av S&D, ungefär som i svensk politik. Utrikes- och säkerhetspolitiskt skulle detta emellertid knappast innebära en förändring: ECR är lika angeläget som de mer etablerade partigrupperna om Ukraina, Nato och europeiskt försvarssamarbete. Där ECR ifrågasätter etablerad EU-politik är i fråga om klimatet och migrationen – både Green Deal och migrationspakten kan bli svårare att implementera och vidareutveckla till följd av valresultatet.

Extremismen representeras dock snarare av PöP och ESN, och det är främst de som vunnit mark på liberalernas och de grönas bekostnad. Det är så att säga Rassemblement National och Alternativ für Deutschland mer än Fratelli d'Italia som utmanar det hittillsvarande EU.

En förskjutning åt höger, ja. Men inte ens om de tre nationalkonservativa partigrupperna agerar tillsammans representerar de mer än en fjärdedel av parlamentet. Avgörande för konsekvenserna är dessutom inte bara hur Europaparlamentet kommer att fungera med sin förändrade sammansättning utan hur kommissionen och rådet kommer att påverkas av den opinionsförskjutning som ägt rum.

6 Se fvdinternational.com/article/the-sofia-declaration.

Jag har försökt bedöma hur den nya kommissionens medlemmar förhåller sig till de åtta partigrupperna i parlamentet, vilket gått bra utom i två fall.⁷ Det är tydligt att kommissionen även efter valet till Europaparlamentet kommer att domineras av sympatisörer till i första hand EPP, i andra hand S&D och RE. Ingen enda ledamot tycks ha bakgrund i vänstern eller hos de gröna. Däremot är två ledamöter relaterade till ECR. Det förefaller endast vara dessa som i von Leyens nya kommission representerar högervridningen i parlamentet.

Att den föreslagna kommissionen godtagits av rådet, det vill säga medlemsstaterna, säger dock inte mycket om hur dessa framöver kommer att förhålla sig till ett EU där EU-skepsis vunnit mark. Detta kommer att bero på den inrikespolitiska utvecklingen i medlemsstaterna. I framtiden kommer det kanske inte bara att handla om länder som Ungen och Italien, där Fidesz respektive Fratelli d'Italia har regeringsmakten.

Det står och väger. Viktigast är Frankrike och Tyskland. I den franska nationalförsamling som valdes 2024 kontrollerar Rassemblement National med allierade 25 procent av mandaten och är fjärran från egen majoritet, men det är också vänsterns Nouveau Front Populaire (33 procent) och centerns Ensemble pour la République (28 procent). I valet till tyska förbundsdagen 2025 blev AfD näst största parti med 24 procent av mandaten mot unionpartiernas 33 procent och socialdemokraternas 19 procent. I båda länderna har nationalkonservatismen blivit stark nog att få betydelse för EU-politiken, även om inget av dem har valt en "svensk" lösning på sitt regeringsproblem. Det finns antydningar om en "svensk" förändring i dem båda.

Vartill kommer EU-valet som bred opinionsyttring – dess allmänna budskap till alla regeringar, parlamentariker och tjänstemän om att de krafter ökar i styrka som kräver mindre EU, inte mer.

Framför allt därför är valet till Europaparlamentet en motgång för dem av oss som hoppats på ett mer integrerat EU. Men en motgång, inte en katastrof.

7 Om kommissionens medlemmar, se commission.europa.eu/about/organisation/college-commissioners_en.

50 år i politiken

Att arbeta på fyra nivåer

Olle Schmidt

Att göra ett försök att summera fem decenniers politiska engagemang låter sig inte göras i en handvändning. På senare år har jag allt oftare fått frågor hur man gör för att klara det politiska livet under så lång tid. Mitt svar är enkelt, men samtidigt svårt. Du måste känna stödet från medlemmar och förhoppningsvis också från väljarna, du måste tro att du kan förändra samhället och, kanske det viktigaste, politik måste också inrymma glädje och humor.

Som ung politiker behöver du stabila förebilder och i slutändan en hel del tur. Helt enkelt vara på rätt plats vid rätt tidpunkt. Så har det varit för mig vid viktiga tidpunkter under mitt liv.

Mitt politiska intresse väcktes tidigt. Familjen diskuterade alltid samhällsfrågor vid middagsbordet, inte i första hand partipolitik. Min far var förtroendevald i vår lilla kommun, Valle mellan Skara och Skövde med Axvall som tätort. Kommunen blev 1970 en del av Skara kommun. Världen kunde tyckas långt bort, men genom att jag växte upp på en folkhögskola, Axevalla, där min far var rektor i över 25 år, fanns alltid världshändelserna nära.

Mitt första politiska minne, sju år gammal, är från upproret i Ungern 1956. Bilden av alla människor som intog en sovjetisk stridsvagn i Budapest gjorde mig både skrämmd och nyfiken. Pappa fick förklara varför den ungerska flaggan hade ett stort hål i mitten. När folkresningen brutalt slagits ned kom flyktingar till folkhögskolan. SFI gavs inte på den tiden.

Att komma till Lunds universitet hösten 1968 var ett eldorado för den samhällspolitiskt intresserade. Det mesta var politik, och det gällde att ta ställning; för eller emot. Att spela studentfotboll och ha den välkände Per Gahrton som medspelare på vänsterkanten, var också politik. Tämligen snabbt märkte jag att vänstervågen och den onyanserade retoriken passade mig illa. Det fanns andra saker som upptog min tid vid sidan av studier; nationsliv och ett uppvaknande kulturintresse.

Jag röstade första gången 1970 då Sverige fick en enkammarriksdag med gemensam valdag för riksdag, landsting och kommun. Jag hade då hunnit bli

Olle Schmidt, kommunalt verksam i Malmö 1979–2022, regionpolitiker 2006–pågående, riksdagsman 1991–1994, EU-parlamentariker 1999–2004, 2006–2014, politiskt sakkunnig och pressekreterare i Handelsdepartementet 1981–1982.
E-post: olle@glad-schmidt.se

21 år. Mitt partival var inte självklart, hade lutat åt ett radikalt alternativ vid studentvalet (LURD). Efter samtal med min bror och far samt influerad av Per Gahrton förstod jag att man kunde vara radikal och folkpartist. Särskilt minns jag min fars råd dagen före valdagen.

När du röstar skall du inte bara tänka på din egen framtid. Tänk också på alla dina vänner som inte har haft samma förutsättningar som du, att de också skall få samma möjligheter, få ett bra liv och en bra utbildning.

Jag började mitt partipolitiska liv under mina år på Uddevallavarvet, samtidigt som jag var fackligt aktiv på varvet. Efter valet 1976 hade jag hoppats på några viktiga uppdrag, men så blev det inte. Ungdomen får lära sig att stå tillbaka för de äldre, mer erfarna, var en vanlig devis på den tiden. Det mest minnesvärda under mina år i Bohuslän var att jag fick möta, lyssna till och prata med en av folkpartiets stora profiler under 1950–60-talen vid sidan av Bertil Ohlin, småbrukarnas vän och Tage Erlanders trätobroder, Waldemar Svensson i Ljungskile.

I Malmö satt jag i flera olika styrelser och nämnder; sjukvårdsstyrelsen (Malmö stad hade eget ansvar för sjukvården till 1999 då Region Skåne bildades), socialnämnden, fritidsnämnden, kommunstyrelsen och kommunfullmäktige. Jag knöt ihop säcken genom ett vice ordförandeskap i Valnämnden 2018–2022.

Stora avgörande frågor för Malmös framtid var jag med om att besluta, men den fråga som jag minns lockade ett oänt stort intresse från såväl allmänhet som media, var när jag engagerade mig för att stoppa ett förslag av de styrande att spara in på en arbetsterapeut på ett äldreboende.

Mina år i riksdagen blev inte riktigt vad jag hade hoppats på. Carl Bildt bildade regering, men behövde Ny demokrati som stöd. Som enskild ledamot blev det individuella manöverutrymmet begränsat. Lägg därtill den ekonomiska turbulensen med 500 procents ränta och därefter en flytande kronkurs. Ett mycket roligt utredningsuppdrag som piggade upp var de första stegen mot mer av personval i Sverige. Här lärde jag känna både Göran Persson och Lars Werner. Att Göran Persson var på väg mot något stort förstod man snart. Han blev något av en informell ordförande och mejslade i sann perssonsk anda ut en kompromiss mellan mig, som ville ha ett tydligt personval, och Lars Werner som inte ville ha något alls.

Trots det hårda tonläget i debatten med Ian Wachtmeister och Bert Karlsson i fokus, utvecklades en trivsamt samvaro utanför kammaren. Under en resa med finansutskottet till Wien tyckte f bostads- och kyrkoministern Hans Gustafsson (s) att den unge folkpartisten som verkade lite frisinnad behövde höra Guds ord i den ståtliga Stefansdomen. Vid det efterföljande kyrkkaffet blev stämningen så gemytlig att jag tordes fråga om hur det var när Hans utmanade Olof Palme

under en av oppositionsledarens medlingsresor till Irak. Men där passerades en gräns. Om detta sades intet!

Gruppmötena var veckans viktigaste träffpunkt. Där lärde jag mig den aktuella politiken. Hur förstå sambandet mellan riksdagen och regeringen. Sedan tidigare hade jag god kontakt med gruppleadaren Lars Leijonborg, som med varlig hand lärde mig irrgångarna och de oskrivna lagarna i riksdagen. Koncentrera dig på vissa ämnen, begär gärna ordet, men gör det inte i alla frågor. Talar du för mycket och i allt, lyssnar snart ingen. Särskilt uppskattade jag Lars kriorättande, när artiklar eller motioner skulle skrivas. Lars är en lysande talare. Ibland kan man förledas tro att han inte kommer få ihop det med de många bisatserna. Men helt fel. Han hittar alltid tråden, såväl i tal som skrift.

Karin Ahrlund och Björn Molin, båda med erfarenheter från riksdag och regering, var två vänner, som jag alltid kunde vända mig till för råd. De båda påminde mig alltid om det viktiga i det demokratiska uppdraget: att engagera sig, att stå upp mot orättvisor och att aldrig sluta lyssna. "Att representera det svenska folket i riksdagen är det finaste uppdrag du som svensk medborgare kan ha", minns jag de båda påpekade.

Efter en alltför kort sejour i riksdagen återvände jag till politiken i Malmö och Skåne. Regionfrågan upptog alltmer av min tid. Vi måste få slut på den "regionala röran", och jag fick genom olika roller – både som tjänsteman och politiker – vara med och forma det som 1999 blev Region Skåne. Här fick jag god nytta av mina erfarenheter från kommun och riksdag. Tiden var med oss. Ett regionernas Europa blev ett begrepp, som började höras allt oftare i det så centralstyrda Sverige.

Marit Paulsen var känd som en miljökampe och varm djurvän, men hon var också med sina erfarenheter som "tysketös" i det ockuperade Norge hon växte upp i en tydlig EU-vän: "Hellre byråkrater än soldater", var hennes motto. Hon tröttnade på Socialdemokraternas tveksamhet till ett svenskt medlemskap och blev Folkpartiets toppkandidat i EU-valet 1999. Det blev ett strålande val för liberalerna. Marits dragningskraft gav ytterligare två mandat, varav jag helt överraskande fick det ena.

Tveklöst blev detta höjdpunkten i mitt politiska liv att jag fick representera de svenska och liberala intressena i nästan tretton år i Bryssel och Strasbourg. Jag fick vara med om när historia skrevs, när Europa enades efter det kalla kriget, The Big Bang, den stora utvidgningen av EU år 2004. Jag ägnade mig främst åt de ekonomiska frågorna med finans- och skuldkrisen i förgrunden och tog ofta chansen att påpeka hur viktigt det var för Sverige att införa den gemensamma valutan. Mycket tid gick också åt att möta parlamentariska kolleger från de allra fattigaste länderna i Afrika, Karibien och Stilla Havet, ACP-EU-delegationen, där jag var den liberala gruppens ledare. Jag minns de här åren med glädje och stolthet.

Erfarenheter av att vara flernivå-politiker

DEN SNABBA LOKALPOLITIKEN

Som kommunalpolitiker måste du veta vad som händer på hemorten. Alltid vara beredd på att svara på frågor på de flesta av dygnets timmar. Inget ämne är för litet att kunna få stor betydelse i debatten. Alla dessa lokala partier visar på detta. Tiden är en viktig faktor i den lokala politiken. Någon långbänk tillåter inte medborgarna. Kommunalpolitik handlar om vardagsnära frågor och medborgarna anser att deras politiker skall kunna svara på frågor och hjälpa dem i konkreta ärenden. Sverker Oredsson, bland annat kommunalråd i Lund i många år, brukade berätta att när han cyklade i staden blev han ständigt stoppad av frågvisa lundabor.

Ideologin syns sällan i kommunalpolitiken. Här gäller huvudsakligen pragmatism och att få saker gjorda! Tjänstemännens roll har ökat genom åren. Självklart är det av vikt att lagar, regler och planeringsprocesser följs, byråkraten som en demokratins väktare. Men det politiska svängrummet riskerar minska om inte kommunalpolitikerna är starka nog att hålla emot. Medborgarna har rätt att bli informerade på ett öppet och korrekt sätt. Men det är ett problem att samtidigt som medias kommunala bevakning, tidningar, radio och TV, blir allt mindre, ökar antalet offentligt anställda kommunikatörer i snabb takt. Och var hamnar de ansvariga politikerna i denna tid av högljudda budskap på sociala medier?

DEN SVÅRSTYRDA SJUKVÅRDEN — PROFESSIONERNAS DOMINANS

Sjukvårdspolitiken har genom åren genomgått många förändringar, där statens och kommunernas roll varierat, ibland ökat, ibland minskat. Min erfarenhet är att politiken och politikerna ligger för nära själva verksamheten och rena professionella bedömningar blir en del av politiken, samtidigt vet vi att medborgarna litar mer på professionen än på politikerna. Är de vårdanställda emot en föreslagen omorganisation, blir det besvärligt för politiken att vinna gehör. Ett aktuellt exempel är digitaliseringen av journalhanteringen i både Västra Götaland och Region Skåne, som visar hur svårt samspelet mellan politiken och professionen är.

Jag tror att staten måste ta ett större ansvar för sjukvården, men ett helt förstatligande är svårt att genomföra och kommer att suga för mycket kraft ur regionerna, som f.ö. borde vara färre. Primärvården bör vara ett ansvar för kommunerna, medan regionerna å sin sida kan stärka det regionala utvecklingsansvaret visavi länsstyrelserna. Länsstyrelserna med landshövdingen i spetsen känner att deras inflytande naggas i kanten av regionpolitiker, vilka ser sig som de naturliga företrädarna för att samla kommunerna, tydligare styra den regionala planeringen och vara förhandlingspart med regeringen.

Paradoxalt är sjukvården en av de allra viktigaste frågorna för väljarna, men trots detta hamnar regionvalet i skymundan. Om kommunerna har problem

med mediabevakning, så är det etter värre för regionerna. Det är svårt att göra politik av sjukvård och regionfrågor. Ideologiska debatter är sällsynta, men kan ibland blixtra till när skattesatsen skall bestämmas. Att vara regionpolitiker betyder oftast en lugnare tillvaro än den lokala politikens snabba kast.

RIKSDAGEN ÄR SVERIGES POLITISKA HUVUDSCEN

Ibland reses tvivel om riksdagens betydelse. Var finns dåtidens karismatiska ledamöter? Är ledamöterna bara röstboskap? Det må vara att debatten i kammaren kan sakna en del vitalitet. Men det är i samspelet mellan riksdag och regering som Sveriges politik formas, i synnerhet i de många informella nätverk som genomsyrar riksdagen med tentakler ut i vårt avlånga land, partier och lobbyister.

Jag tror att det fortsatt är så, även efter Sveriges 30 år som medlem i EU.

Det är genom arbetet i riksdagen du har chansen att göra sakpolitiska avtryck, bli medialt känd och därigenom ha möjlighet att bli ett intressant namn i en regering. Detta kan låta överraskande, och det är möjligt att en förändring är på gång. Men också Jonas Sjöstedt (V) behövde göra en runda i riksdagen, innan han blev aktuell som partiledare. Liberalen Cecilia Malmström är ett undantag. Hon har varit EU-parlamentariker, minister och kommissionär, men aldrig suttit i riksdagen.

Men den europeiska dimensionen finns givetvis med hela tiden. Och det gäller för alla parter att vara ute i god tid för att kunna påverka besluten. Under mina år i EU-parlamentet gjorde vi ledamöter olika försök att få riksdagen att knyta närmare band mellan de två institutionerna. Men det gick inget vidare. En årlig övergripande debatt om aktuella EU-frågor i riksdagen med EU-parlamentarikerna vore ett sätt att knyta de båda institutionerna närmare, något som finns i andra EU-länder. En idé som inte vunnit gehör. Det hade givit de svenska EU-ledamöterna chans till mer synlighet.

Ett fungerande samarbete som finns mellan EU-parlamentet och de nationella parlamenten är Cosac (Konferensen mellan de parlamentariska organen för EU-frågor vid Europeiska unionens parlament) och som ger de nationella organ som sysslar med EU-frågor, i Sveriges fall EU-nämnden, möjlighet att diskutera aktuella frågor parlamentariker emellan. Liknande möten förekommer också regelbundet mellan olika utskott i riksdagen och EU-parlamentet. Denna typ av institutionella möten har vuxit i betydelse i takt med att EU:s fördrag förändrats och givit de nationella parlamenten ökat inflytande över EU-beslut. Såvitt jag minns var engagemanget begränsat från båda parter. Det saknades ofta en nerv i debatten mellan EU-parlamentarikerna och de nationella ledamöterna. Var och en höll sig på sin kant!

Visst har många tidigare nationella beslut lyfts till EU-nivå, och samverkansformerna mellan nationella parlament och EU:s institutioner har ökat. Men fortsatt är det i Sveriges riksdag som de politiska besluten fattas. Särskilt

betydelse har EU-nämnden som ju regeringen varje vecka måste förankra Sveriges ställningstaganden inför de olika ministerråden och stats- och regeringschefernas toppmöten. Att riksdagen skulle ha förlorat i betydelse efter EU-medlemskapet tycker jag kommit på skam. Tyvärr lever politiker i EU-parlamentet och riksdagen fortsatt i olika sfärer, även om många försök görs för att överbrygga dessa klyftor.

EUROPAS ENDA GRÄNSÖVERSKRIDANDE FOLKVALDA FÖRSAMLING

EU-parlamentet är en unik transnationell lagstiftare och opinionsbildare som världen lyssnar på. Trots omfattningen och det stora antalet ledamöter i denna församling för medborgarna i 27 länder är möjligheterna stora för de folkvalda att sticka ut och få väsentligt politiskt inflytande. Det finns flera exempel på kunniga och karismatiska ledamöter som lyckats få ett betydande inflytande i parlamentet och kunnat hantera rådets och kommissionens synpunkter. Tillåt mig nämna ett namn, min kollega och vän Marit Paulsen. Hon lyckades genom sin personliga drivkraft förbättra djurhållningen i Europa och stärka livsmedelssäkerheten efter den galna kosjukans härjningar.

Nätverksbyggande med kolleger från andra länder och partigrupper utanför utskottet är av stor vikt. Visst skall du läsa handlingar och som ansvarig rapportör vara insatt i ämnet, men det är också viktigt att socialisera på morgnar och kvällar med kolleger och andra viktiga beslutsfattare. Av yttersta vikt är att anställa rätt medarbetare, som gör bakrundsarbetet och som du helt kan lita på. Jag såg det som en självklarhet att träffa alla och höra deras synpunkter, i mitt fall banker och finansiella institutioner. Utan mina politiska rådgivare hade detta aldrig fungerat. Du måste hela tiden vara beredd att lyssna och hitta kompromisser, som håller i parlamentet men också klarar dusten med medlemsländernas ministrar. De trepartsförhandlingar som föregår den slutliga lagstiftningen är ett unikt demokratiskt förfarande som bara finns i Europa.

Som ledamot i EU-parlamentet handlar det alltså om att kunna kompromissa och mestadels lämna både ideologi och nation därhän. Visst finns det nationella frågor som att försvara "den svenska modellen", snuset eller stöd till våra stora företag som gör att de svenska ledamöterna sluter sig samman. Det finns såklart en skillnad mellan stora och små länder. I länder som Tyskland och Frankrike får ofta viktiga nationella frågor också en europeisk dimension. Så är det sällan för de små medlemsländerna. Men i slutändan måste ett förslag fram, som överlever i parlamentet, kan få stöd av kommissionen och som kan möta ministrarna i rådet. Vissa frågor tar lång tid att bereda, men ibland kan det gå väldigt fort, som när pandemin slog till.

Det gäller att vara väl förberedd, ha goda kontakter med kommissionen på hög och lägre nivå. Du måste också veta vilka du skall tala med på hemmaplan. Jag hade den bästa kontakt med finansdepartementet och dess myndigheter oavsett regering. Där fanns tidig kunskap om vad som var på gång. Och kunde

jag flagga för tänkbara känsliga nationella problem hos mina källor i Bryssel, var det en extra fördel i mitt fortsatta arbete

Slutord

Att ha fått möjligheten att politiskt verka på de fyra politiska nivåerna i vårt land har givit mig unika erfarenheter som jag på alla nivåer haft stor nytta av. Det är lättare att se hur problem och kulturella skillnader kan klaras av. Man lär sig att allt det goda inte finns i Sverige, och att vårt sätt att lösa saker inte är de enda rätta.

Samtidigt har sammanvävningen som beslutsfässigt skett under de här åren av de politiska nivåerna – kommun, region, riksdag, regering och EU-nivån (rådet och parlamentet) – inte blivit på det sätt som många hade hoppats på. Gränserna är fortsatt påtagliga. De politiker som verkar på europeisk nivå får inte tillräcklig medial lyskraft med något enstaka undantag. EU-beslut påverkar i hög grad vad som händer i kommuner och regioner. Men intresset att hålla sig ajour med vad som händer i EU är mycket begränsat. Sällan diskuteras dessa frågor, se Maria Strömviks utredning "EU på hemmaplan", SOU 2016–10. Den svenska mediabevakningen av EU-parlamentet är skral så att kunskapen om Sveriges ledamöter är låg. Annat är det i flera av EU:s medlemsländer. Själv följer jag ofta de danska Tv-nyheterna och kan se skillnaden redan över Öresund.

Även om sammanvävningen mellan de olika nivåerna borde kommit längre, är Sverige idag ett helt annat land än när vi blev medlem 1995. Vi har lärt oss mycket genom medlemskapet inom hela samhället. Vår ibland ganska pretentiösa självbild, har fått sina törnar. Europa består av ganska lika formade välfärdssamhällen men med vissa specifika kulturella skillnader, som man måste inse och vara varse. De stora världskrigen är en del av EU, likaså uppdelningen av Europa under det kalla kriget. Här saknar vi svenskar ett kollektivt historiskt minne! Men nämnas måste att Sveriges öppna demokrati med offentlighetsprincipen har uppskattats av EU och har blivit ett viktigt bidrag till EU:s utveckling och modernisering.

Låt mig sluta med en episod från min första tid i EU-parlamentet. Jag var den liberala gruppens talesperson i ett särskilt svårt finansiellt ärende. Jag tog till orda och hänvisade till svenska regler och liberala principer. Min kollega, Robert Goebbels, tidigare minister i Luxemburg, hade lyssnat vänligt och sade sedan:

Vi har ju klarat oss hyggligt genom åren utan er, Monsieur Schmidt. Men det var intressant att höra era synpunkter. Jag tror nog vi får hitta ett förslag som fungerar inte bara i Stockholm utan inom hela unionen.

En avhyvling som lärde mig att tassa varligare framöver. Sägas skall att Robert, ledamot i den socialdemokratiska gruppen, snart blev en av mina bästa vänner i parlamentet.

En generell slutsats är att i EU-parlamentet är individen, kunskapen och den sociala förmågan, viktigare än varifrån du kommer eller vilken partigrupp du tillhör. De kollektiva besluten och partitillhörighet har betytt mer i Sverige. En modell som under många år tjänat oss väl, men som nu möter nya utmaningar i ett rörligare politiskt landskap.

Den kognitive samfunnspakten

*Gamle tanker – nye trusler*¹

Gudmund Hernes

Årtusenskiftet ble en tideverv. Krefter ble utløst som stadig spiller sammen på måter vi ikke overskuer og langt mindre behersker.

Et tiår før ble fremtiden lys. Muren falt i 1989, den kalde krigen var over. Francis Fukuyama gjorde gjeldende at historien hadde nådd sin institusjonelle slutfase²: En universalløsning var funnet, som alle folk ville samle seg om fordi den ville ivareta deres delte aspirasjoner om frihet, likhet, velferd og verdighet. Kombiløsningen av en felles rettsorden internasjonalt, demokratisk deltakelse innad og vekst fra en regulert markedsøkonomi ville bli allmenngjort.

Mot dette kunne ingen andre ideologier konkurrere: Fascismen var kastet på historiens skraphaug etter 1945. Kommunismens fall fulgte i 1989. Toppunktet kan man si ble nådd den 11. desember 2001, da Kina ble med i Verdens Handelsorganisasjon (WTO). Globaliseringen ville nå føre inn i en flat verden, der alle foretak ville konkurrere på like fot, alle individer kappes på meritokratiske vis, og alle mennesker hektes sammen via den nye verdensveven.

Men andre tendenser alt skutt gjennom dette glansbildet. Dermed løp to historier parallelt. På dagen tre måneder før Kina kom med i WTO, smadret to fly inn i World Trade Center. Andre krefter ble forsterket og koplet seg sammen: religiøs fundamentalisme, gryende autoritære strømmer i Ungarn, Tyrkia, India, Kina og selvsagt Russland. Finanskrisen i 2008 svekket så velferden for store grupper i mange land. Tette flyforbindelser kunne formidle pandemier. Klimakrisen trengte seg på. Internett ble kolonialisert av store teknologigiganter. Sosiale nettverk fortrengte stadig mer de tradisjonelle redaktørstyrte medier – tok deres inntekter og vår tid.

Den mest dramatiske markør var da det utenkelige ble uomtvistelig: Donald Trump ble valgt til USAs president i 2016. Nå er han gjenvalgt med klarere

1 Författaren vill gärna göra läsaren uppmärksam på att "Artikkelen ble skrevet før Trump iverksatte sine kutt overfor NSF, NIH, NOAA - og ikke minst fullskala-angrepene på Harvard, etc.", men att temat som avhandlas nu är "radikalt forsterket av de mange og store inngrep Trump har gjort overfor universiteter, forskningsinstitusjoner og databaser".

2 Fukuyama, Francis, 1989. "The End of History?", *The National Interest* 16(4). Videre utviklet i boken *The End of History and the Last Man* (New York: The Free Press, 1992).

mandat og høyere legitimitet. Alle land vil fremover påvirkes av utfallet: «Make America Great Again» betyr «America First», mens USA selv ikke lenger styres av felles, bydende normer.

Men Trump representerer ikke bare en trussel mot det amerikanske demokrati. Noe langt mer står på spill.

Det amerikanske styresett ble etablert etter en politisk revolusjon inspirert av opplysningstidens omveltende nytenking. En sentralpilar var at folk ved å bruke sin fornuft kunne utvikle felles prinsipper for regulering av sitt samkvem, og seg imellom avtale hvordan prinsippene kunne oversettes til institusjoner og støpes i praksis. Samfunnets organisasjon var ikke påført ovenfra eller utenfra, men nedenfra, fra folket selv, i en kontrakt mellom myndige samfunnsmedlemmer.

Opplysningstiden utviklet og underbygget et annet sett forhold som grunnleggende, ja, konstituerende ikke bare for demokrati, men for offentlige debatt i det hele. Det vil jeg kalle *den kognitive samfunnspakten*.³ Min tese vil være at denne kognitive sosiale kontrakten nå er truet, ikke bare i USA, men verden rundt – i stor grad som følge av den politikk Trump vil føre.

Grunnprinsippet i den kognitive samfunnspakten er at felles erkjennelse og delt kunnskap kan nås gjennom rasjonell debatt og bruk av gyldige bevisgrunner. Den består av tre sett av normer:

- En felles forpliktelse overfor sannhet og normer for evidens. Dette innebærer *respekt for fakta* og *omforente prosedyrer* for hvordan man skal avgjøre tvilsspørsmål. Dette er nært knyttet til *begrepsdannelse*, altså grepene for å ordne forståelsen av virkeligheten. Det avgjør i sin tur hvordan *relevant informasjon* skal søkes, og hva som skal gjelde som *belegg og bevis*. Den kognitive kontrakten innbefatter dermed *skepsis* overfor overleverte tanker og etablerte forestillinger. Intet livsfelt er hellig i den forstand at de er hevet over debatt.
- En felles forpliktelse overfor det offentlige ordskiftes *form og forløp*, altså *normer for argumentasjon*. De favner en *analytisk og kritisk holdning* til egne, meningsfellers og motstanderes oppfatninger, og å møte dem åpent, uten fordommer. Det innebærer videre *vilje til saklighet og redelighet* i omgang med kjensgjerninger og antakelser, og dermed mot til å la seg overbevise og skifte mening ved «the force of argument».
- En felles forpliktelse overfor *debattklimaet*, altså *normer for interaksjon og kommunikasjon*. De stiller krav om *klarhet* i fremstilling – slik at det

3 For en mer omfattende diskusjon, se Gudmund Hernes, «Om den kognitive samfunnspakten – vil universitetene overleve det 21. århundre», i Frängsmyr, Carl (red.), *Frihet, kollegialitet, studentinnflytande, Uppsalauniversitet under Eva Åkessons rektorat 2012–2020*. (Uppsala: Uppsala universitet, 2020).

som sies, ikke bare blir forståelig og tilgjengelig, men helst lettfattelig. *Vilje til å lytte og forstå* innebærer å åpne for at alle kan slippe til og målbære sitt syn, *toleranse* for avvikende meninger, og dermed selvtilit til å lytte til det man ikke liker. Da må man legge vekt på *hva* som sies, ikke *hvem* som sier det, og ikke gyve løs med personangrep, karakterdrap eller gruppefordommer. Poenget er å søke motforestillinger for å få en syreprøve på egne standpunkter og i fellesskap med motstandere drive tenkingen fremover.

Sett under ett er denne kognitive samfunnspakten – om sannhet, saklighet, redelighet – en *moralsk kontrakt*: formålet med diskusjon og debatt er ikke å *vinne*, men sammen å *lære*. Samfunnspakten er ikke bare et spørsmål om *individuelle holdninger*, men om praktiske og politiske *ordninger* for å *etablere* og *vedlikeholde møteplasser for ytringer, for å debatt og garantier mot sensur* – alt for å sikre trosfrihet og ytringsfrihet.

Selvsagt ble den kognitive samfunnspakten ikke innført ved noe enkelt vedtak et bestemt år. Snarere var den en ulmende, styrende idé som litt etter litt fikk feste – med mange beskrankninger, tilbakeslag og nedturer. Den har stadig vært under press – nå med økende styrke.

Den kognitive samfunnspakten er også konstituerende for universitetenes virksomhet og prinsipper vi forbinder med Wilhelm von Humboldt. Akademia må ha en garantert frihet til å utfordre konvensjonell visdom og undersøke overleverte trossetninger: Frihet til å *studere* etter ønske, *undervise* etter overbevisning, *forske* etter interesse – og frihet til å *publisere* resultater og *diskutere* dem med fagfeller. Dette er nødvendige om forskningen skal forbli selv-korrigerende. Men under la også en grunnleggende *egalitær og meritokratisk tanke*: Posisjon, makt eller gruppetilhørighet skal ikke avgjøre stridsspørsmål, men styrken i argumentene og soliditeten i beleggene.

Det må ikke underslås at akademikere selv ofte har avvist dette tenkesettet. Strid mellom skoleretninger og paradigmer er en kronisk del av universitetshistorien. Selve aksiomet for vitenskapelige virksomhet har også vært anfektet også av akademikere – for eksempel i den versjon av det post-modernistiske paradigme som avviser at det finnes en stabil virkelighet eller muligheter for nå gyldige vitenskapelige resultater. Ja, det er dem som langt på vei relativiserer vitenskap og objektiv kunnskap, og snarere ser den tanken som en vestlig, til dels borgerlig, endog maskulint konstruert ideologi. Mener man det, er det ikke nødvendig å argumentere – det holder å karakterisere. Det er også en rekke andre trusler innad fra de akademiske læresteder, for eksempel scenenekt, som bryter med den kognitive samfunnspakten.

Men de sterkeste trusler mot den kognitive samfunnspakten nå er eksterne. Angrep skjer mange steder i verden: i alle stormakter som Kina, India og

Russland, men de finner også sted i mange mindre land. Den mest kraftfulle vendingen, og med det videste nedslag, ser man fra Trump 2.o. Her er ikke plass til å dokumentere, bare til å illustrere:

- Under Trumps første periode registrerte *The Washington Post* fortløpende hans «false or misleading claims»: De økte for hvert år, og adderte seg de fire årene han var president, til 30.573! Begrep som «Falske nyheter» og «alternative fakta» kom inn i dagligspråket. Nå er han igjen i full gang, med sterkere allierte som storproduserer usannhet – og med rekkevidde uten sidestykke.
- Eiere av medier viker, tilpasser seg det nye regime og tar styringen over redaktører, som må bøye seg – selv i *The Washington Post*.
- Institusjoner som fremskaffer og leverer fakta og analyser, svekkes. Politiske partier slåss ikke bare om, men mot vitenskapens resultater og troverdighet.
- Sosiale medier er blitt superspredere av falsk informasjon, intervensjoner politisk i mange land, med en effekt uten sidestykke: Elon Musk har 215 millioner følgere (3/2-25) på sin egen plattform «X».
- Normene for argumentasjon undergraves, som når Musk gyver løs på den britiske statsminister Keir Starmer for unnfallenhet i en sak forbindelse med en sak om overgrep mot unge jenter.
- Normene for kommunikasjon brytes, som når Trump kaller guvernøren i California, Gavin Newsom, for «Newscum».

Bruddene med den kognitive sosiale kontrakten gjør det slitsomt å være samfunnsborger: man vet ikke hvem man kan stole på, eller hva som følger om man engasjerer seg. Og på nettet kan storebror følge dine spor.

Å fine ut av hvordan ting forholder seg tar tid: Sjekking av påstander, halv-sannheter og usannheter stjeler oppmerksomhet, tapper krefter og forrykker den politiske dagsorden. Falsk informasjon sår tvil om egen hukommelse, dømmekraft og virkelighetssyn.

Konsekvensene av brudd med kognitive samfunnspakten ble klart formulert av Hannah Arendt i 1974:

I det øyeblikk vi ikke lenger har en fri presse, kan hva som helst skje. Det som gjør det mulig for et totalitært eller annet diktatur å styre, er at folk ikke er informert: Hvordan kan du ha en mening hvis du ikke er informert? Hvis alle alltid lyver for deg, er ikke følgen at du tror på løgnene. Det er snarere at ingen lenger tror på

noe som helst. Det er fordi løgner, av sin egenart, må endres – og en løgnaktig regjering må stadig omskrive sin egen historie. For mottakeren betyr det ikke bare én løgn – en løgn som du kunne holde deg til resten av livet. Det er det store antall løgner, avhengig av hvilken vei den politiske vinden blåser. Og et folk som ikke lenger kan tro på noe, kan heller ikke ta beslutninger. Det fratas ikke bare sin evne til å handle, men også sin evne til å tenke og å dømme. Og med et slikt folk kan du deretter gjøre hva du vil.

I sin avskjedstale 15. januar sa president Biden:

Amerikanere begravnes under et skred av feilinformasjon og desinformasjon, noe som innbyr til maktmisbruk. Den frie pressen smuldrer opp. Redaktører forsvinner. Sosiale medier forlater fakta-sjekking. Selve sannheten kveles av løgner for å oppnå makt og profitt.

Man kan også si at den største politiske utfordring de nærmeste år blir omkampen om opplysningstiden.

Uppsatser

Addressing the Ideational Turn

How the Resources of Qualitative Content Analysis and Idea Analysis Can Together Strengthen the Study of Ideas

Henrik Friberg Fernros

1. Introduction

Broadly speaking, the study of ideas can be based on assumptions that are in line with either the process model of communication or semiotic (or structural) approaches to communication (Fiske 1990:40; Thompson 2003:12–20; cf. Cobley & Schultz 2013:vi).¹ The process communication model (or models more or less in line with this model) assumes “that communication is the transfer of a message from A to B” (Fiske 1990: 39). In this model, it is thus assumed that communication *contains* messages whose meanings can be discovered. That means, in turn, that the meaning of ideas – which is one form in which messages in communication can manifest themselves – can be discovered and then described.² In contrast, according to semiotic approaches, communication is conceptualized in terms of “how messages, or texts, interact with people in order to produce meanings” (Fiske 1990: 2). According to this approach, communication is thus a process by which the meaning of messages is the result of

1 I am not claiming that this is the only way of distinguishing between different approaches to the study of ideas based on different models of communication. For instance, you might prefer to use the terminology of (social) constructionism/constructivism to conceptualize the approach referred to here as the semiotic approach to communication. However, I do not think that the terminology is of most importance here; rather, my aim is to broadly distinguish between two ways of studying ideas by relating them to more fundamental views on communication. Also, I believe that such a distinction can be made between views that are more or less in line with the process model of communication and views that are largely in accordance with semiotic approaches.

2 It is important to emphasize that I am not only referring to the model developed by Shannon and Weaver (1949), but am also referring to models that all have, “in varying degrees, emphasized the *process* of communication” in contrast to other approaches which “emphasize not so much on communication as a process, but on communication as the generation of meaning” (Fiske 1990: 39).

Henrik Friberg Fernros är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
E-post: henrik.friberg-fernros@pol.gu.se

interaction rather than discoveries. Hence, the meaning of ideas is generated by the interaction between the message and its reader.

While the literature on methods based on semiotic approaches to communication – most notably discourse analysis – is voluminous and universally spread, the literature about qualitative methods aimed at describing ideas based on the process model of communication seems to be much more limited.³ More specifically, the two most detailed methodological approaches to the qualitative study of ideas based on the process model of communication – qualitative content analysis and idea(tional) analysis⁴ – are, to different degrees, quite provisional in relation to the broader international community of political scientists.⁵ The former approach, qualitative content analysis (hereafter QCA) has a dominant position in Germany but is rarer in the English-speaking world (Kuckartz & Rädiker 2023: 20; Prasad 2019).⁶ Moreover, QCA is very seldom

- 3 The rationale behind this claim is based on comparisons between existing (English) textbooks on discourse analysis and textbooks on qualitative textual analysis more generally, including those which are based on the process model of communication. More specifically, methodological introductory books (such as textbooks) about discourse analysis seem to be much more common than similar kinds of books about qualitative text analysis based on the process model of communication (the label “text(ual) analysis” is often used in relation to that category). I have identified the following textbooks about discourse analysis published since 2000: Wood & Kroger 2000; Wodak & Mayer 2001; Powers 2001; Hoey 2001; Jørgensen & Phillips 2002; Philips 2002; Fairclough 2003; Gee, 2004; Paltridge 2006; Gee, 2010; Jones 2012; Taylor 2013; Bloor & Bloor 2013; Chimombo & Roseberry 2013; Fairclough & Fairclough 2013; Williams 2014; Coulthard & Condlin 2014; Dunn & Neumann 2016; Georgakopoulou 2019. During the same time period – i.e. since 2000 – I have only managed to identify a few introductory books on qualitative textual analysis based on the process model of communication: Kuckartz & Rädiker 2023; Helder 2011; Schreier 2012; Mayring 2014, 2022. While I might have missed some books in the latter category (although that might also be the case with regard to the former category), I nevertheless believe that it is safe to say that there is a major difference between the number of introductory methodological books based on the semiotic approach (here operationalized as books about discourse analysis) and similar kinds of books based on the process model of communication.
- 4 I consider the terms “ideational analysis” and “idea analysis” as being synonymous. Both terms are used in the literature to refer to the kind of method I will use here, but I will do as Mats Lindberg, one of the leading scholars, in this regard and use the term “idea analysis” to signify the method to which I refer (Lindberg 2017:95).
- 5 While this relationship between qualitative content and idea analysis on the one hand, and the process model of communication on the other, is seldom explicated, I nevertheless believe that these methods clearly rest on a view of communication in line with this model. As both methods assume that there is a meaning in a message to be discovered – which is manifested by the fact that these methods provide tools with which such a discovery can be made (see Section 4) – both methods also assume that there is a sender from whom the meaning derives. That is, in turn, an assumption in line with the process model – or other linear models – of communication.
- 6 However, the term “qualitative content analysis” is used in early English-written methodological literature, such as in Kracauer 1952 (who is claimed to be the originator of the term, see Kuckartz 2019), Berelson 1952, and George 1959, but here the term is mainly used as a way of labeling an alternative methodological *modus operandi* compared to the mainstream quantitative approach. Thus, in this early literature, qualitative content analysis had not been developed very much as a distinct methodological approach on its own terms. That does not mean, however, that later approaches did not learn from these early works, see Kuckartz 2019.

applied in the field of political science.⁷ The provinciality is, however, even more obvious with regard to the latter approach, idea(tional) analysis. While this method is mainly applied by political scientists, there are very few publications in English proclaiming to be idea-analytical. Indeed, one of its most prominent proponents, the political scientist Evert Vedung, claims that idea analysis is a “Swedish innovation” and is – as a self-proclaimed method – almost exclusively written about in Swedish (Vedung 2018: 157).⁸ Unsurprisingly, nor has there been any interaction between scholars of QCA and of idea analysis.

Such a state of affairs is hardly satisfactory. Especially due to the fact that political science as well as social sciences in general have experienced an “ideational turn,” which of course makes the need for adequate methods to describe ideas more urgent (Berman 2013; Gofas & Hay 2010; Béland & Cox 2010; Campbell 2002; Blyth 1997). In light of this, it is problematic, and indeed a waste of resources, if the majority of political scientists are not acquainted with some of the most developed methodological approaches to the study of ideas that would benefit their scholarly endeavors.

In order to adequately respond to the ideational turn in political science, qualitative methodologists need to apply and develop approaches that are as good as possible. I will address these concerns by first introducing two somewhat less well-known approaches to the study of ideas and thereby potentially expanding the toolbox for ideational analysts, and, secondly, by suggesting ways in which the comparative advantages of these two approaches respectively can be exploited in order to improve the manner in which ideas are examined in political science as well as in social sciences in general. The overarching aim of my article is to demonstrate the relevance of QCA and idea analysis to scholars who study ideas.

As I have already indicated above, the focus here is on descriptive analyses of ideas. However, that certainly does not rule out that analyses of ideas – which are based on the process model of communication – may have other aims than merely description. First, such analyses may be aimed at evaluations rather than descriptions of ideas. In that case, the aim is to establish a state of affairs “that should be” in some respects, or in all things, considered.⁹ In contrast,

7 The literature here is indeed thin. In my efforts to localize the literature, I only succeeded in identifying the following publications using Qualitative Content Analysis (QCA) in political science journals: Acar, 2019; Coşkan 2021 et al.; Real-Dato et al. 2022; Siewert 2021; Heitmayer 2021; Sheikh & Askari 2021; Dardanelli 2014; Wierenga 2019; Lounasmeri 2020.

8 Here are some of the rare exceptions: Lindberg 2017, 2018a, 2018b; Lapidus 2015; Vedung 1982; Petersson 1964.

9 This is certainly a broad category which includes full-fledged normative analyses as well as more limited analyses of the coherence or the compatibility of ideas. The former category is voluminous and includes works by, and discussions on, philosophers such as Rawls, Nozick, and Habermas while the latter is narrower but still distinct and includes works by, for example, Tingsten 1936, Berlin 1969, Jagers 2007, and Friberg-Fernros & Brommesson 2013.

a descriptive analysis aims to establish a state of affairs “that is” rather than “should be”. Now, while descriptions are insufficient to accomplish an evaluative analysis of ideas, they are nevertheless necessary for evaluations – since we need to know what something is before it is evaluated. This illustrates, in turn, the utility of providing tools for descriptions of ideas, which I aim to do here.

Secondly, studies of ideas based on the process model of communication may be aimed at establishing casual relationships rather than merely providing descriptions. Here, I believe that it is important to differentiate between, on the one hand, the aims of the *analysis* and, on the other, the overarching aim of the *study* as a whole. By advancing the aims of the analysis – by applying, for instance, idea analysis or QCA – answers are generated and used in order to fulfill the overarching aim of the study, which, to simplify matters slightly, can either be of a descriptive, explorative, or explanatory nature. Thus, while I am assuming that the aim of the analysis of ideas is descriptive, the result of this descriptive analysis can be used in studies with descriptive, explorative, or explanatory (overarching) aims. This also means that the substance of the discussion in this paper is potentially relevant for both descriptive as well as explorative or explanatory studies.¹⁰

2. Varieties of Idea Analyses and Qualitative Content Analyses

Like many phenomena in social sciences, there are no settled definitions of either QCA or idea analysis. One oft-cited definition of QCA is suggested by Philipp Mayring (2000: 2), according to which it is “an approach of empirical, methodological [sic!] controlled analysis of texts within their context of communication, following content analytical rules and step by step models, without rash quantification.” In a later publication, he elaborates in the following manner about the “most salient points in the characterization” of QCA:

The qualitative content analysis’ approach (as with the quantitative content analysis) is category-based, that is its distinguishing feature. Categories refer to aspects within the text, which put the meaning of those aspects in a nutshell (Mayring 2019: 29).

Idea analysts often claim that there is a broad variety of different kinds of idea analyses. Evert Vedung proposes four different kinds of idea analyses: descriptive, critical, explanatory, and constructive (2018b). Ludvig Beckman generally agrees, although he does not include constructive analysis (2005). I will defend the stronger claim that idea analysis is essentially a descriptive

¹⁰ This is indeed very common. See Collier et al. 2008, Table 7.1 for many examples of these kinds of studies.

method by which the content of ideas is described in a systematized way.¹¹ Consequently, as I see it, idea analysis is neither evaluative nor able to establish causal relations by itself.

Starting with the latter, I suggest that what is sometimes called explanatory (or functional) idea analysis should instead be considered as a design rather than a specific kind of analysis. By the term explanatory, we usually mean “to give an explanation about something”¹², but to do that we need to make comparisons between variables – either over time or in space – which in turn is about the design rather than about the analysis of the study. As the design and the analysis of the study belong to two different stages of the research process respectively, the concept of “explanatory idea analysis” seems therefore almost oxymoronic. Instead, I suggest that we distinguish between the realization of the aim of the study as a whole – which is dependent on specific designs – and the realization of the aim of the specific analysis, and that idea analysis (or QCA) belongs to the latter.

The question about whether idea analysis is essentially descriptive – in terms of being non-evaluative – is less clear cut. It is sometimes suggested that some version of idea analysis can be evaluative, often labeled as critical idea analysis (or idea/ideological criticism).¹³ While I do not think that there are any principal reasons to reject such a claim, I nevertheless believe that, from a pragmatic point of view, we should exclude evaluative approaches from the method of idea analysis in order to differentiate it from argumentation analysis. As I see it, argumentation analysis, which is much more widespread and established than idea analysis, already provides tools for evaluative studies aimed at determining the soundness or merely the validity of arguments. There is therefore no reason to re-conceptualize evaluative analyses in terms of versions of idea analyses since such a re-conceptualization would overlap significantly with argumentation analysis (Vedung 2018b; Beckman 2005).

Admittedly, there are evaluative analyses that do not address the soundness or the validity of arguments. This is the case when comparisons are made in relation to other norms than validity or soundness – for instance, deliberative norms (Steiner et al. 2005), norms of consistency (Jagers 2007) or efficiency norms (Cellini & Kee 2015) – which, in turn, suggests that there are evaluative

11 This definition is similar to how so-called content or descriptive idea analysis is usually defined (Bergström & Svärd 2018: 140f; Beckman 2005: 49).

12 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/explanatory>

13 By evaluative analysis, I here mean an analysis from which you can draw a conclusion about whether an entity of analysis is better or worse than other entities in some regard (morally, epistemically, rationally etc.). As the political scientist John Gerring notes (2012: 723), this is the way the concept of evaluative analysis is usually used in philosophy, but, as I note below, this use is also common in other kind of research as well. Thus, by evaluative analysis, I am not referring to analyses in which the empirical results can be expressed at different levels (for instance, on ordinal or interval scales). For this latter use of the term “evaluative analysis”, see Kuckartz & Rädiker 2023, Chapter 6).

analyses that cannot be accommodated within the category of argumentation analysis. Nonetheless, “non-argumentative evaluative analyses” are not alternatives to descriptive analyses. Instead, I believe that descriptions of ideas constitute the first step in evaluative analyses since it is only once the idea is described that comparisons with other norms – such as consistency or deliberative ideals – can be made. Non-argumentative evaluative analysis must therefore be based on and is added to descriptive (idea) analysis.

My suggestion is therefore that idea analysis should be seen as a merely non-evaluative method, even though that does not mean, as I have noted above, that it can only be used in descriptive studies, but rather also in studies of a causal or evaluative nature. While in theory this is also the case with qualitative content analysis, to my knowledge, this method has thus far not been applied to studies of an evaluative nature, but only to studies with either causal or (merely) descriptive aims.¹⁴ Therefore – since my aim is to address the current practice of both qualitative content and idea analysis – I will not consider evaluative studies but rather focus on studies with descriptive or causal aims. By studies with causal aims, I mean studies with either explanatory or explorative aims.

However, also with this limitation, there are still a variety of ways in which QCA and idea analysis can be used in different studies. Most fundamentally, the overarching research approach in studies is determined by the extent of knowledge about the research problem. If there exists extensive previous research and existing theories, then, *prima facie*, a deductive approach is appropriate, while scant previous research and a lack of established theories speak in favor of an inductive approach.

Here, it is important to notice that I am not reducing deductive approaches to merely explanatory studies in which hypotheses are tested. Even though such explanatory studies clearly constitute one (maybe indeed a paradigmatic form of) deductive approaches, I operate with a broader meaning according to which deductive and inductive approaches are differentiated by the way previous research is used generally. In deductive approaches, previous research is the point of departure in the design of the study (by using, for instance, hypotheses) and/or in the analysis of the study (by using, for instance, theory-based analytical tools) while this is not the case for inductive approaches.¹⁵ Consequently, according to this meaning, the differences between deductive and inductive approaches can be reflected in both the design and/or the

14 For instance, neither of the leading textbooks on QCA – by Mayring (2014;2022), Kuckartz & Rädiker (2023), or Schreier (2012) – discuss QCA in the context of this kind of evaluative studies. Kuckartz & Rädiker (2023) do indeed use the term “evaluative analysis” (see Chapter 6), but with another meaning (see footnote 13 above).

15 However, I do not claim that the difference between inductive and deductive approaches is necessarily exhaustive nor binary.

Table 1. Decisions related to the design and the analysis respectively actualized by the distinction between deductive and inductive approaches

		Design of the study	
		Deductive approach (explanatory)	Inductive approach (explorative, descriptive)
Analysis of the study	Deductive approach	Demker 1997; Brommesson & Ekengren 2013.	Brommesson 2010; Brommesson & Fernros 2009; Laudel & Bielick 2018.
	Inductive approach	Ekengren 2011.	Winkelhage et al. 2013; Lin et al. 2013; Herrick et al. 2022.

analysis of the study.¹⁶ This is illustrated by the table below in which I also provide examples of each kind of study applying either QCA or idea analysis.

Principally, I believe that both qualitative content and ideal analysis can be applied in all these kinds of studies, even though some are more common than others. For instance, I believe that most idea analysts have, more or less, taken a deductive approach in the analysis for granted, which is manifested by the fact that researchers working within this tradition mostly apply theoretically based analytical tools, such as ideal types.¹⁷ In contrast, the implications of the distinction between deductive and inductive approaches in the analysis are extensively discussed among qualitative content analysts.

3. Varieties of Analytical Tools in Idea Analysis and Qualitative Content Analysis

Different kinds of analytical tools can be applied in both deductive and inductive studies. Drawing on my differentiation between the aims of the studies and of the analysis/analyses respectively, I suggest that we can make a distinction between deductively and inductively constructed analytical tools, which in turn can be used in studies with either deductive or inductive designs. Here, I will not, however, differentiate between studies with different designs but only discuss deductively and inductively constructed analytical tools. For practical reasons, I will start with, and focus more on, the former since discussing the latter rigorously requires the introduction of empirical material. Instead, I will here only sketch two principally different approaches to the

16 This implies that we can construct analytical tools inductively in studies with deductive designs as well as constructing analytical tools deductively in studies with inductive designs, which might sound odd unless the difference between the design and the analysis of the study is fully appreciated.

17 This is illustrated by the fact that inductive approaches are not considered in textbooks that discuss idea analysis – such as Bergström 2018 [2000]; Lindberg 2017; and Beckman 2005 – nor in articles about idea analysis, e.g. Vedung 2018b.

empirical material and illustrate how it is possible to proceed in constructing analytical tool inductively using a fictitious example of a study.

3.1 DEDUCTIVELY CONSTRUCTED ANALYTICAL TOOLS

By deductively constructed analytical tools, I simply mean tools that are based on material outside the empirical study in question. Within the (Swedish) idea analytical tradition, at least three distinct forms of analytical tools can be crystallized: ideal types (Bjereld & Demker 2000); classifications (Andersson 2004;), and dimensions (Strandberg 1998). In contrast, it is harder to differentiate between specific forms of analytical tools in QCA; instead, a single concept, such as “categories” (Mayring 2014; 2022; Kuckartz & Rädiker 2023) or “coding frame” (Schreier 2012), is commonly used. However, a closer reading reveals that within such singular conceptualizations, there are indeed also variations within this tradition, even though these variations are not conceptualized in a uniform way. I will therefore take my point of departure in the tradition of idea analysis, but also add insights derived from scholars working with QCA, which are relevant for specifying the features of ideal types, dimensions, and classifications respectively.

Moreover, the forms of analytical tools that I will focus on – ideal types, classifications, and dimensions – are widely discussed and applied in the field of political science far beyond the tradition of idea analysis, and my conceptualizations of these analytical tools might differ in comparison to how they are interpreted by other researchers. Most fundamentally, dimensions and classifications might be seen as aspects or elements of (other) analytical tools rather than analytical tools in themselves (Bailey 1994; Collier 2008, see also Schreier 2012). I certainly do not deny that dimensions and classifications can be used as elements of other analytical tools; my claim is simply that they are not *merely* such elements but can also constitute analytical tools in themselves.¹⁸ I will discuss each of these analytical tools sequentially, starting with dimensions, proceeding with idea types, and ending with classifications.

3.1.1 Dimensions

While the concept of dimension originates from mathematics, it is commonly applied in social sciences in a metaphorical sense. The educational scholar Göran Linde describes the logic behind the application of dimensions in social sciences in the following manner:

18 In relation to my tripartite conceptualization of different forms of analytical tools, I suggest that dimensions could be used as elements in both classification and ideal types, and classifications in ideal types, while ideal types are too complex to be used as elements in either dimensions or classifications. Ideal types are consequently merely an analytical tool in themselves, while both classifications and dimensions can be used as elements in other kinds of analytical tools as well as constituting analytical tools in themselves.

The use of ‘dimensions’ in social science is a metaphor in which social phenomena are placed in positions just as points are in mathematics of space. When dimensions are used in social science, the end points of the dimensions are usually given designations that are supposed to be opposites of each other (2003: 38).

Consequently, by applying dimensions as an analytical tool, the aim is to describe one aspect of a scalar phenomenon – i.e. something which can be conceptualized in degrees, like, for instance, physical phenomena such as length and weight, but also psychological phenomena such as intelligence and kindness. Consequently, applying Philipp Maying’s distinction between nominal and ordinal deductively constructed analytical tools (2014: 99), dimensions are ordinal deductive tools by nature. That, in turn, implies two requirements for the use of dimensions in the study of ideas: first, that the unit of analysis is of a scalar nature, and, secondly, that the endpoints are opposites of each other.

In order to illustrate the implications of the application of these requirements, consider the differentiation between liberals and conservatives in an American context. While the ideological commitments to either liberalism or conservatism could principally be viewed in a scalar manner – i.e. that people could be more or less committed to liberalism or conservatism respectively – the ideological concepts of “liberalism” and “conservatism” are too complex to be examined with the use of dimensions. This is illustrated by the fact that liberalism and conservatism cannot be considered as “opposites of each other”. For instance, if, ideologically speaking, you distance yourself from liberalism, that does not necessarily mean that you move ideologically toward the conservative endpoint; instead, you might move closer to socialism. Hence, liberalism and conservatism are not exhaustive ideological alternatives.

In contrast, suppose that you are focusing on the view of the moral capacity of the human person in liberalism and conservatism, and conclude that conservatism takes a more pessimistic position in comparison to liberalism. Thus, we assume that conservatives, more than liberals, believe that humans are inclined to act morally wrongly. We then have a unit of analysis that fulfills the requirements for the use of dimensions. First, the view of the moral capacity of humans is a scalar phenomenon, and secondly, the relationship between optimism and pessimism can be conceptualized as “opposites of each other”, which is illustrated by the fact that if you are becoming less optimistic about the moral capacity of the human person, then it is implied that you are becoming more pessimistic.

It is important to note that as long as a unit of analysis fulfills these two requirements – i.e. it is a scalar phenomenon, and it can be conceptualized in terms of opposite endpoints – dimensions can also be combined. For instance, in examining liberalism and conservatism, you might not only be interested

in their views on the moral capacity of the human person, but also their view on the intellectual capacity of the human person, which is arguably also a scalar phenomenon. As long as the two dimensions are analytically distinct, they can be combined, which means that the analytical tool then becomes two-dimensional.

3.1.2 Ideal Types

The German social scientist Max Weber is commonly viewed as the one who launched ideal types as an analytical tool. He describes ideal types in the following manner:

An ideal type is formed by the one-sided *accentuation* of one or more points of view... In its conceptual purity, this mental construct (Gedankenbild) cannot be found empirically anywhere in reality (1949: 90).

Based on this description of ideal types, the American sociologist Kenneth Bailey concludes that there are two features that are “the heart of the method” of ideal types:

1) the ideal type is not found empirically; and (2) the ideal type is used to study the degree to which a concrete empirical case differs from the ideal (1994: 17).

Consequently, following Weber and Bailey, we can conclude that the use of ideal types assumes that the units of analysis are scalar phenomena since they are used to determine the degree to which “a concrete empirical case” deviates from the ideal type. That, in turn, implies that the ideal type is conceptually purer than the concrete empirical case. In fact, the aim of constructing ideal types is to maximize their conceptual purity in order to determine how close concrete empirical cases come to this conceptually pure construct.

When an ideal-type analysis is applied, usually more than one ideal type is constructed. That is usually necessary in order to achieve exhaustiveness (Bailey 1994), which in turn means that all empirical material of relevance for the research question can be related to the ideal types. Consequently, often two or more empirical phenomena are conceptually “purified” as ideal types. While these ideal types – like dimensions – may constitute endpoints in terms of being “opposites of each other”, they are not necessarily ordinal by nature, but can also constitute a nominal scale, which means that the ideal types are not necessarily scalarly related, even though they should be mutually exclusive.¹⁹ For instance, it does not necessarily follow that a political party comes closer to

19 For the distinction between ordinal and nominal construction of analytical tools in QCA, see Mayring 2014: 99.

the conservative ideal type when it develops in a way that increases its distance from the liberal ideal type. The party might instead develop in a socialist direction, which means that the distance from *both* the liberal and the conservative ideal type increases. However, it is also perfectly possible to construct ordinarily ordered ideal types. For instance, you might construct and differentiate between, for example, ideal-typical radical and modest left-wing (i.e. communism versus reformed socialism) ideologies respectively. Such ideal types would then be ordinarily related in terms of ideological radicalness.

3.1.3 Classifications

Classification can be defined as “the ordering of entities into groups or classes on the basis of their similarity” (Bailey 1994:1). Consequently, by using classifications, you aim at determining whether entities belong to groups. While this definition might seem very basic, it nevertheless implies a difference between, on the one hand, analyses based on classifications, and analyses based on ideal types or dimensions on the other. The results of analyses based on classification are conceptualized in binary terms – either entities belong or do not belong to groups – whereas the results of analyses based on ideal types or dimensions are conceptualized in terms of degrees of deviations from an endpoint (dimension) or a theoretically idealized construct (ideal types).

In order to determine whether entities belong to certain groups, necessary and sufficient conditions of the belongingness must be defined. By defining *necessary* conditions, you identify what features entities *must* have in common in order to belong to a certain group. By defining *sufficient* conditions, you identify features that are *enough* for entities to belong to a group. Together, necessary and sufficient conditions ensure that the classification is mutually exclusive, which means that entities belong to one group. For instance, a person might be classified as a student as long as they are registered for a course at a college or university. Being registered for a course at a college or university is therefore both a necessary and a sufficient condition for being a student. This makes the classification mutually exclusive in the sense that a person cannot both be a student and not a student at the same time.

The fact that results of analyses generated through the use of classifications are conceptualized in binary terms does not, however, mean that classifications cannot contain scalar components. For instance, consider our previous example according to which human nature could be described in a two-dimensional way: morally and intellectually. These views of the intellectual and moral capacity of the human person can certainly vary in degrees, as you can view the capabilities in these two respects as being more or less strong (or weak). Now, this two-dimensional way of describing humans morally and intellectually can also form the basis for a classification as long as you are able to identify a threshold (based on necessary and sufficient conditions) that separates pessimistic

from optimistic views. It is necessary to establish such a threshold in order to apply classification – otherwise it would not be possible to determine whether a certain empirically identified view of the capacity of the human person can be classified as being either optimistic or pessimistic.

However, in order to achieve exhaustiveness in this specific example – which means that all views on the moral and intellectual capacity of the human person are covered by the classification – you would need to add a potential group, namely those who view the capacity of the human person as equally strong and weak. That means that in this specific case, we end up with a trichotomy: 1) views according to which human capacity is more strong than weak; 2) views according to which human capacity is more weak than strong; and 3) views according to which human capacity is *equally* strong (or weak). Consequently, not only do you have to find thresholds in order to classify phenomena, but you also need to ensure that the classification is exhaustive.

3.1.4 Comparing Dimensions, Ideal Types, and Classifications

It goes without saying that none of these analytical tools are inherently better than the other; the comparative adequateness of these tools are of course determined by the aim of the analysis, which is in turn dependent on the research problem. However, there are some general features of these tools that might be of relevance in deciding which of them to use in an analysis. Here, I will discuss different features related to the scope of applicability (of the tools) and to the validity as well as reliability (of the analysis).

First, relevant to the scope of applicability, both ideal types and classifications can be constructed on a nominal or ordinal scale, while dimensions are ordinal by nature. In that regard, the two former analytical tools have a greater scope of applicability compared to the latter one. Another feature of relevance for their scope of applicability is the fact that ideal types, in particular, but also – albeit somewhat less obviously – dimensions, are by nature theory-laden in a way that classifications are not. The very fact that ideal types are defined as conceptually pure constructs that are not found empirically suggests that you should not construct ideal types merely on the basis of empirical material. While there are some revisionist routes you can take in order to make such an analysis possible (see Bailey 1994:22), it is nevertheless safe to say that the use of ideal types fits better within a deductive rather than an inductive approach to the analysis of ideas.

Dimensions too seem to fit better within a deductive rather than an inductive approach. This is because you need to rely on theory in order to describe the value of each endpoint. As these endpoints are supposed to represent the maximization of a property (and its negation), such a description can arguably not be found in empirically collected material. Rather, such a maximization must be guided by theory, which in turn implies that the construction of

dimensions must rely on theory. Hence, also the use of dimensions seems to fit better within a deductive rather than an inductive approach to the analysis. It is therefore possible to conclude that classifications seem to have a broader scope of application than both ideal types and dimensions.

Secondly, ideal types and dimensions, on the one hand, and classifications on the other, seem to have inverted preconditions for fulfilling requirements related to reliability and validity. The fact that the result of analyses based on ideal types or dimensions must be conceptualized in terms of deviations from the ideal types or dimensional endpoints, necessarily implies a degree of vagueness, as it seems impossible to determine the distance between the empirical phenomenon and the ideal type or the dimensional endpoints with precision. This, in turn, generates problems with regard to the potential reliability of the analysis.

Now, one possible response may certainly be to claim that determining the precise distance from ideal types or dimensional endpoints is not generally the goal of an analysis; rather, the goal is usually to determine the order (in space) or the movement (over time) of empirical phenomena in relation to endpoints or ideal types. While that is certainly correct, it nevertheless seems valuable to *also* be able to say something about the extent to which the phenomena in question actually exhibit, in a non-relative sense, the features that constitute the ideal types or the dimensional endpoints. This, however, seems to be inherently difficult. In contrast, in analyses that apply classifications, the aim is to determine whether or not phenomena merely belong to certain groups, which seems much less difficult to accomplish in a reliable manner once sufficient and necessary conditions have been identified.

However, precisely due to the fact that you need to identify necessary and sufficient conditions when constructing a classification, difficulties related to requirements of (theoretical) validity might arise more in relation to this tool compared to ideal types and dimensions.

As an illustration, consider the example above, according to which a classification was made in order to describe views as being either optimistic or pessimistic about the moral and intellectual capacity of the human person. In order to classify views in this regard, it is important to find the necessary and sufficient conditions that demarcate optimistic views from pessimistic ones. Such an operationalization seems indeed difficult to achieve in a theoretically valid manner.

However, when constructing ideal types or dimensions, such difficulties are not as apparent. As the very aim of ideal types and dimensions is to maintain theoretical and conceptual purity, such radical operationalization of theoretical concepts and positions can more or less be avoided, which increases the (theoretical) validity of the operationalization. For instance, in constructing dimensions or ideal types about moral and/or intellectual capacity, it is not

necessary to consider how to demarcate between pessimistic and optimistic views respectively on the basis of sufficient and necessary conditions. Instead, the endpoints of the dimension or the content of ideal types can be informed by theory without such operationalizations.

3.2 TO CONSTRUCT ANALYTICAL TOOLS INDUCTIVELY

From a general point of view and according to Mayring, it is possible to inductively construct analytical tools either through “summary” or “explication” (2022: 73).²⁰ Starting with the former, he suggests that the aim of constructing analytical tools through summarization is to gain a more generalized overview of the material (*ibid*). This is achieved by abstracting the content of the analysis, which in turn means that information concerning the empirical material is reduced or subtracted.

In order to illustrate how summarization might work, let us assume that we are interested in peoples’ ideas of artificial intelligence (AI). Let us further assume that we do not have strong theoretical expectations about the content of these ideas and that we therefore approach this research theme inductively. By conducting interviews, we learn that respondents with some professional background – such as programmers, actors, journalists – express more concern about the development of AI than others. While the ways in which these respondents express their concern vary, there is one common denominator: they are afraid of losing their jobs. Consequently, with summarization, we reduce the specific ways in which these respondents express their concerns over AI and construct an analytical tool based on the essence of their concerns – which is the fear of losing their jobs.

Constructing analytical tools inductively through summarization corresponds nicely to one of two possible overarching aims of inductive analyses: First, to seek and collect information in particular cases – for example, concerns over the development of AI – that potentially provides a basis for other studies which aim at greater generalizations (for example, generate hypotheses about some professionals being more concerned about the development of AI than others, which then can be tested in other studies). The other overarching aim of inductive analysis is to provide a more detailed and thicker description of the empirical material in order to gain a better understanding of particular cases. In order to achieve that aim, Mayring suggests that we construct analytical tools inductively by explicating – i.e. by adding information (2022: 73).

20 Mayring claims that summary and explication together with “structuring” – with which you deductively construct the analytical tool – are “three fundamental forms of interpreting” (2022:73). It should be noted, however, that he also differentiates and mixes these forms, which means that he ends up with as many as nine subcategories (Mayring 2022: 75). For practical reasons, I here focus on the “fundamental forms” and more specifically on those related to inductive approaches – i.e. summary and explication.

Reusing our previous fictitious example of a study of peoples' ideas about AI, we can illustrate how explicating works by assuming that some respondents might have viewed AI as representing an independent existential threat against humanity (Bostrom 2014). Let us further assume that they did not articulate exactly how AI would constitute such a threat, and also that their concerns became more understandable once we presupposed that the respondents believed that AI could acquire consciousness and superintelligence far beyond human capacity. In this context, explication can mean that we add such an assumption (about the possibility that AI gains consciousness and superintelligence) to our empirical material in order to make it more understandable. Consequently, explicating is precisely the opposite to summarizing, and is aimed at increasing the richness of information in the material in order to gain a better understanding of particular cases (for example, reasons for peoples' concerns over AI). Explicating is thus appropriate in studies where the aim is to provide thick descriptions of phenomena, which is a common *modus operandi* in certain case studies.

These inductive approaches either reduce information from the empirical material through summarization or add information to the empirical material through explication. What specific kind of analytical tool might we subsequently end up with summarization and explication respectively? As noted above regarding three deductively-constructed analytical tools, only classifications are well suited to an inductive analytical approach. That is because both ideal types and dimensions, at least according to the standard view, should be based on material outside the study – particularly theories. However, I believe that not even classifications are necessarily relevant as a possible form of inductively constructed analytical tool – at least not for explication. The aim of explication is to make the material more comprehensible by adding information. In other words, we explicate in order to provide a thicker description of the material. I fail to see the relevance of requiring that such an analytical tool is formally defined by necessary and sufficient conditions – something which classifications should be.

In order to illustrate this point, consider my previous example about a fictitious study in which we learned that some respondents viewed AI as representing an independent existential threat to humanity. The respondents did not exactly articulate how AI would constitute such a threat, but once we presupposed that the respondents believed that AI could acquire consciousness and superintelligence, their concerns became more understandable. Consequently, through explication, we inductively construct a tool with which we can categorize ideas about AI which are motivated by concerns about AI gaining consciousness. However, it does not seem generally appropriate – at least, it is not a requirement – to provide necessary and sufficient conditions for such a categorization – i.e. to construct a classification – in order to sharply

differentiate these ideas from other ideas about AI. Why? Because such a classification would not be based on the empirical material as such, but rather on extrapolations based on our interpretation of the empirical material, which in turn limits its scope of applicability outside the specific study in question. Since such extrapolations are constitutive ingredients of explication – i.e. explication by its very nature means that information is added to the empirical material – it is reasonable to conclude, I argue, that analytical tools based on explication will usually not be used in studies other than the original one. Thus, there seems to be comparatively less strong motivation to put an effort into developing such a tool by adhering to the formal criteria of a classification.

In contrast, I think that classification as a possible form of inductively constructed analytical tool is much more relevant with summarization, where information is subtracted rather than added. By constructing an analytical tool by subtracting information, the possibilities of obtaining a generalized overview of the empirical material are increased (Mayring 2022: 75–81). Thereby, the scope of applicability outside the context of the study is increased, which in turn adds comparatively more motivation to develop such a tool by adhering to the formal criteria of a classification by providing necessary and sufficient conditions.

We can again illustrate using the fictitious study above on ideas about AI. It is not difficult to imagine the usefulness of being able to sharply differentiate between various ideas about how AI represents a threat by providing necessary and sufficient conditions once we learn that respondents with some professional background – such as programmers, actors, journalists – express more concern about the development than others. For instance, it seems appropriate to be able to differentiate sharply between ideas about AI *replacing* professionals altogether as a workforce from ideas about AI making some professions “*merely*” *less stimulating*. This could be done by providing sufficient and necessary conditions for each view. Here, information about specific ways of articulating both kinds of ideas about AI is subtracted – which is the *modus operandi* of summarization – while the essences of the two different ideas respectively are maintained. The views are thus decontextualized with summarization, which in turn means that it is easy to see how this classification of ideas – about AI replacing professionals all together as a workforce and about AI making some professions “*merely*” *less stimulating* respectively – can be reused in another study. Consequently, it makes more sense to use summarization instead of explication to categorize the empirical material by constructing classifications based on necessary and sufficient conditions.

4. Expanding the Scope of Applicability by Combining QCA and Idea Analysis

I think that both QCA and idea analysis have important contributions to make for adequately addressing the ideational turn in political science and social sciences more generally. The comparative strength of the idea analytical tradition is its explicit and systematic treatment of deductively constructed analytical tools – consisting of, for example, ideal types, classifications, and dimensions – for analyses of ideas. Thus, this tradition provides a toolbox that can be useful for any qualitative scholar who studies ideas. The comparative strength of the tradition of QCA is, in contrast, the way in which it treats inductive studies and analysis. First, it does so by conceptualizing the difference between deductive and inductive approaches in the earlier step in the research process, and secondly, by providing an approach for constructing tools inductively either through explication or summarization.

What is then the scope of research applicability if you consider the complementary comparative strengths of both QCA and idea analysis? More specifically: What kind of research about ideas can we address by making both QCA and idea analysis more available for ideational scholars? I will illustrate how both these approaches may expand the scope of applicability by taking my point of departure in the tripartite categorization of empirical research as either explanatory, explorative, or (merely) descriptive.

Explanatory research: This kind of research is perhaps mostly associated with quantitative research, which in turn might suggest that qualitative idea analysis will be of minor relevance. That is, however, incorrect. First, while quantitative approaches might dominate explanatory research, there is certainly room for testing hypotheses without large n-numbers – something which is also reflected in research within both QCA and idea analysis (e.g., Blatter & Haverland 2012; Schmidt 2008; Brommesson & Ekengren 2013; Demker 1997). Secondly, it might be relevant to apply qualitative analyses in some phases of quantitative research. For instance, in order to determine the value of the dependent variable in explanatory research, you might need to make descriptions of the units of analysis, which in turn can be done using the tools of idea analysis. Here, the tools are commonly deductively constructed as the aim is to determine the effects of the independent variable, which means that the whole toolbox of analytical tools is available – i.e. ideal types, classifications, or dimensions. Consequently, even though the dependent variable will in the end be the object of quantification, its value might nevertheless initially have to be qualitatively determined, suggestively by the tools of idea analysis.

Explorative research: This line of research is more commonly associated with qualitative approaches such as process tracing. Here the explanandum is known, which means that the aim is to determine the value of the independent variable (the *explanans*). Moreover, in explorative research, the point

of departure is the empirical material (again, the *explanandum*) and the tool of analysis – which will be used to determine the value of the independent variable – is usually inductively developed. This actualizes the choice between analyses that ultimately aim at subtracting (summarizing) or adding (explicating) information, which in turn is determined by whether the overarching aim of a study is merely to suggest possible explanations for a particular case or (at least also) to generate hypotheses, which then can be tested in other (explanatory) studies. Explication (i.e. adding information) is arguably appropriate if the overarching aim is to understand the factors in the particular case in question while summarization (i.e. subtracting information) is appropriate if the overarching aim is to generate hypotheses. As discussed above, the analytical tool of classification might be relevant in particular to the latter kind of inductive studies as their aim is to provide a basis for future explanatory studies, which suggests that the analytical tool will be reused. That in turn makes it adequate to develop an analytical tool that is defined formally by necessary and sufficient conditions.

Descriptive research: In descriptive research, the construction of the tool of analysis can be developed either deductively, based on material – for example theories – outside the study, or inductively, based on the empirical material. In the former case, a tool of analysis is deductively constructed, which means that all three kinds of tools – i.e. ideal types, dimensions, or classifications – are applicable. In contrast, if the tools of analysis are constructed inductively, they are based on the empirical material about ideas, which in turn means – like in the case with explorative studies – that we either can add (explication) or subtract (summarization) information in analysis. The rationale for this decision in description studies is arguably similar to the one in explorative studies: if the overarching aim is mainly to gain understanding about particular cases, then explication is *prima facie* preferable, while summarization is *prima facie* preferable if the overarching aim is mainly to provide a basis for future research.

5. Conclusions

The ideational turn in political science makes the question about how we can adequately describe ideas urgent. Yet, there is a lack of literature about how to conduct descriptions of ideas based on the so-called process model of communication. According to this model, communication aims to transfer messages, which, in turn, implies that messages – in terms of, for example, ideas – have a meaning, provided by the sender, that can be discovered. The situation is strikingly different when it comes to semiotic approaches to communication, which is the main rival view, according to which the meaning of messages is not discovered but rather produced. Here, the literature about how to conduct such an analysis – generally in the form of discourse analyses – is voluminous.

The aim with this article has been to remedy this imbalance by introducing two appropriate approaches – QCA and idea analysis – which are both based on the process model of communication, and to demonstrate how these approaches can adequately address the ideational turn. More specifically, I have demonstrated how these approaches can contribute by providing deductively constructed tools as well as ways of constructing tools inductively by either summarization or explication. Furthermore, I have also shown how these tools can be used to examine ideas in studies with either explanatory, explorative, or descriptive designs

References

- Acar, Yasemin Gülsüm, 2019. "Village Guards as 'In Between' in the Turkish-Kurdish Conflict: Re-Examining Identity and Position in Intergroup Conflict", *Journal of Social and Political Psychology* 7(2), p. 925-940.
- Andersson, Jan, 2004. *Yttrandefrihetens dilemman: debatten om hetspropaganda, mediekoncentration samt personlig integritet mellan 1940-och 2000-tal*. Dissertation. Uppsala University.
- Bailey, Kenneth D., 1994. *Typologies and Taxonomies: An Introduction to Classification Techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Beckman, Ludvig, 2005. *Grundbok i idéanalys*. Stockholm: Santérus Förlag.
- Berelson, Bernard, 1952. *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe, IL: The Free Press.
- Béland, Daniel & Cox, Robert, H. (eds), 2010. *Ideas and Politics in Social Science Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (eds), 2018 [2000]. *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergström, Göran & Svärd, Per-Anders, 2018. "Idé- och ideologianalys", p. 139-176 in Bergström, G. & Boréus, K. (eds), *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Berlin, Isaiah, 1958. *Two Concepts of Liberty*. Oxford: Clarendon Press.
- Berman, Sheri, 2013. "Ideational Theorizing in the Social Sciences since 'Policy Paradigms, Social Learning, and the State'", *Governance* 26(2), p. 217-37.
- Bjereld, Ulf & Demker, Marie, 2000. "Foreign Policy as Battlefield: A Study of National Interest and Party Motives", *Scandinavian Political Studies* 23(1), p. 17-36.
- Blatter, Joachim & Haverland, Markus, 2012. *Designing Case Studies: Explanatory Approaches in Small-N Research*. New York: Springer.
- Bloor, Meriel & Bloor, Thomas, 2013. *The Practice of Critical Discourse Analysis: An Introduction*. London: Routledge.
- Blyth Mark M., 1997. "Any More Bright Ideas?" The Ideational Turn of Comparative Political Economy", *Comparative Politics* 29(2), p. 229-250.
- Bostrom, Nick, 2014. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Brommesson, Douglas, 2010. "Normative Europeanization: The case of Swedish foreign policy reorientation", *Cooperation and Conflict* 45(2), p. 224-244.

- Brommesson, Douglas & Ekengren, Ann-Marie, 2013. "What happens when a new government enters office? A comparison of ideological change in British and Swedish foreign policy 1991–2011", *Cooperation and Conflict* 48(1), p. 3–27.
- Brommesson, Douglas & Friberg-Fernros, Henrik, 2009. "Individualisation and destabilisation of the international order. The case of the responsibility to protect", *International Review of Sociology* 19(2), p. 315–330.
- Campbell, John L., 2002. "Ideas, Politics, and Public Policy", *Annual Review of Sociology* 28(1), p. 21–38.
- Cellini, Riegg S. & Kee, James, E., 2015. "Cost-Effectiveness and Cost-Benefit Analysis", p. 636–672 in *Handbook of Practical Program Evaluation*. Hoboken, NJ, USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Chimombo, Moira & Roseberry, Robert L., 2013. *The Power of Discourse: An Introduction to Discourse Analysis*. Routledge.
- Cobley, Paul & Schulz, Peter, J. (eds), 2013. *Theories and Models of Communication*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Collier, David, 2008. "Typologies: Forming Concepts and Creating Categorical Variables", p. 152–173 in J. M. Box Steffensmeier, H. E. Brady & D. Collier (eds), *Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Coulthard, Malcolm & Conklin, C. N., 2014. *An Introduction to Discourse Analysis*. London: Routledge.
- Coşkan, Canan, Acar, Yasemin Gülsüm & Bayadg, Aydin, 2021. "Revealing the Manifestations of Neoliberalism in Academia: Academic Collective Action in Turkey", *Journal of Social and Political Psychology* 9(2), p. 401–418.
- Dardanelli, Paolo, 2014. "European Integration, Party Strategies, and State Restructuring: a Comparative Analysis", *European Political Science Review* 6(2), p. 213–236.
- Demker, Marie, 1997. "Changing Party Ideology: Gaullist Parties Facing Voters, Leaders and Competitors", *Party Politics* 3(3), p. 407–426.
- Dunn, Kevin C. & Neumann, Iver B., 2016. *Undertaking Discourse Analysis for Social Research*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Ekengren, Ann-Marie, 2011. "How Ideas Influence Decision-Making: Olof Palme and Swedish Foreign Policy, 1965–1975", *Scandinavian Journal of History* 36(2), p. 117–134.
- Fairclough, Norman, 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, Isabela & Fairclough, Norman, 2013. *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students*. London: Routledge.
- Fiske, John, 1990. *Introduction To Communication Studies*. London: Routledge.
- Friberg-Fernros, Henrik & Brommesson, Douglas, 2013. "The Responsibility to Protect – An Incoherent Doctrine?", *International Politics* 50, p. 600–622.
- Gee, James P., 2004. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. London: Routledge.
- Gee, James P., 2010. *How to Do Discourse Analysis: A Toolkit*. London: Routledge.
- George, Alexander L., 1959. *Propaganda Analysis: A Study of Inferences Made from Nazi Propaganda in World War II*. Doctoral dissertation, The University of Chicago.
- Georgakopoulou, Alexandra, 2019. *Discourse Analysis: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Gerring, John, 2012. "Mere Description", *British Journal of Political Science* 42(4), p. 721-746.
- Glaser, Jochen & Laudel, Grit, 2019. "The Discovery of Causal Mechanisms: Extractive Qualitative Content Analysis as a Tool for Process Tracing. SSOAR-Social Science Open Access Repository". Available at <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/download/3386/4495?inline=1>, accessed 2025-02-04.
- Gofas, Andreas & Hay, Colin, 2010. "The Ideational Turn and the Persistence of Perennial Dualisms", p. 13-55 in Gofas, A. & Hay, C. (eds), *The Role of Ideas in Political Analysis: A Portrait of Contemporary Debates*. London: Routledge.
- Heitmayer, Maximilian, 2021. *Smartphones as Steady Companions: Device Use in Everyday Life and the Economics of Attention*. Doctoral dissertation, The London School of Economics and Political Science (LSE).
- Helder, Bodil, 2011. *Textual Analysis: An Approach to Analysing Professional Texts*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Herrick, Shannon. C., Baum, Tyler & Duncan, Lindsay, R., 2022. "Recommendations from LGBTQ+ Adults for Increased Inclusion within Physical Activity: A Qualitative Content Analysis", *Translational Behavioral Medicine* 12(3), p. 454-465.
- Hoey, Michael, 2001. *Textual Interaction: An Introduction to Written Discourse*. London: Routledge.
- Jagers, Sverker, C., 2007. *Prospects for Green Liberal Democracy*. Lanham, MD: University Press of America.
- Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- Kracauer, Siegfried, 1952. "The Challenge of Qualitative Content Analysis", *Public Opinion Quarterly* 16(4), p. 631-642.
- Kuckartz, Udo, 2019. "Qualitative Content Analysis: From Kracauer's Beginnings to Today's Challenges", *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* 20(3), 20. Available at <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3370>, accessed 2025-02-04.
- Kuckartz, Udo & Rädiker, Stefan, 2023. *Qualitative Content Analysis: Methods, Practice and Software*. Sage.
- Lapidus, John, 2015. *Social Democracy and the Swedish Welfare Model: Ideational Analyses of Attitudes Towards Competition, Individualization, Privatization*. Dissertation, University of Gothenburg.
- Laudel, Grit & Bielick, Jana, 2018. "The Emergence of Individual Research Programs in the Early Career Phase of Academics", *Science, Technology & Human Values* 43(6), p. 972-1010.
- Lin, Chiu-Chu, Chen, Mei-Chun, Hsieh, Hsiu-Fang & Chang, Shu-Chen, 2013. "Illness Representations and Coping Processes of Taiwanese Patients with Early-stage Chronic Kidney Disease", *Journal of Nursing Research* 21(2), p. 120-128.
- Lindberg, Mats, 2017. "Qualitative Analysis of Ideas and Ideological Content", p. 86-121 in Boréus, K. & Bergström, G. (eds), *Analyzing Text and Discourse. Eight Approaches for the Social Sciences*. London: Sage Publications Ltd.
- Lindberg, Mats, 2018a. "The VDP-triad in Ideational Analysis", *Statsvetenskaplig tidskrift* 120(2), p. 277-359.
- Lindberg, Mats, 2018b. "The VDP-triad in Ideational Analysis: Toward a general theory of ideological thought-content in social and political communication, debate, thought and language – beyond the concepts 'ideology', 'culture', 'belief-system', 'discourse' and 'policy' (Part II)", *Statsvetenskaplig tidskrift* 120(3-4), p. 434-554.

- Linde, Göran, 2003. "The Use of Two-dimensional Models in Social Science: An Autocritical Review", *European Journal of Teacher Education* 26(1), p. 37-45.
- Lounasmeri, Lotta I., 2020. "The Finnish Think Tank Landscape—A Mixture of Consensualism and Adversity?", *Scandinavian Political Studies* 43(3), p. 187-206.
- Mayring, Philipp, 2000. "Qualitative Content Analysis", *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 1(2), Art. 20. Available at <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0002204>, accessed 2025-02-04.
- Mayring, Philipp, 2014. *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. Klagenfurt. Available at Social Science Open Access Repository (SSOAR). Available at <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/39517>, accessed 2025-02-04.
- Mayring, Philipp, 2019. "Qualitative Content Analysis: Demarcation, Varieties, Developments", *Forum: Qualitative Social Research* 20(3): Article 16. Available at <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/download/3343/4557?inline=1>, accessed 2025-02-04.
- Mayring, Philipp, 2022. *Qualitative Content Analysis. A Step-by-Step Guide*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington, DC, Melbourne: SAGE.
- Paltridge, Brian, 2006. *Discourse Analysis: An Introduction*. London: Bloomsbury Publishing.
- Petersson, Hans F., 1964. *Power and International Order: An Analytical Study of Four Schools of Thought and Their Approaches to the War, the Peace and a Post-War System 1914–1919*. Lund: Gleerup.
- Philips, Nelson, 2002. *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. Newbury Park: Sage Publications.
- Powers, Penny, 2001. *The Methodology of Discourse Analysis*. Boston: Jones and Bartlett Publishers.
- Prasad, Devi B., 2019. "Qualitative Content Analysis: Why Is It Still a Path Less Taken?", *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* 20(3), DEU.
- Real-Dato, José, Rodríguez-Teruel, Juan, Martínez-Pastor Ester & Estevez-Toledo Esperanza, 2022. "The Triumph of Partisanship: Political Scientists in the Public Debate about Catalonia's Independence Crisis (2010–2018)", *European Political Science* 21(1), p. 37-57.
- Schmidt, Vivian A., 2008. "Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse", *Annual Review of Political Science* 11(1), p. 303-326.
- Schreier, Margrit, 2012. *Qualitative Content Analysis in Practice*. Newbury Park: Sage publications.
- Shannon, Claude & Warren, Weaver, 1949. *The Mathematical Theory of Communication*. Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Sheikh, Nida & Askari, Muhammad U., 2021. "Foucauldian Panopticon: A Model for US Cyber Surveillance", *Journal of Political Studies* 28(1), p. 193-211.
- Siewert, Markus. B., 2021. "How Annotation for Transparent Inquiry Can Enhance Research Transparency in Qualitative Comparative Analysis", *PS: Political Science & Politics* 54(3), p. 487-491.
- Steiner, J Bächtiger, André, Spörndli, Markus & Steenbergen, Marco, R., 2005. *Deliberative Politics in Action: Analysing Parliamentary Discourse*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- Strandberg, Urban, 1998. *Debatten om den kommunala självstyrelsen 1962–1994*. Hedemora: Gidlunds.
- Taylor, Stephanie, 2013. *What is Discourse Analysis?* London: Bloomsbury Publishing.

- Tingsten, Herbert, 1936. *Den nationella diktaturen: nazismens och fascismens idéer*. Stockholm: Bonnier.
- Thompson, Neil, 2018. *Effective Communication: A Guide for the People Professions*. London: Bloomsbury Publishing.
- Vedung, Evert, 1982. *Political Reasoning*. Newbury Park, CA.: Sage.
- Vedung, Evert, 2018a. "Idéanalys från ankdam till universums mitt", *Statsvetenskaplig tidskrift* 120(2), p. 155-195.
- Vedung, Evert, 2018b. "Fyra typer av statsvetenskaplig idéanalys", *Statsvetenskaplig tidskrift* 120(2), p. 197-235.
- Weber, Max, 1949. *The Methodology of the Social Sciences*. New York: Free Press.
- Wierenga, Louise, 2019. "Bauska's Chairmen: Party Leadership and Twitter Engagement in Estonian and Latvian Populist Far-right Parties", *Polish Political Science Review* 7(1), p. 138-154.
- Williams, Glyn, 2014. *French Discourse Analysis: The Method of Post-structuralism*. London: Routledge.
- Winkelhage, Jeannette, Schreier, Margrit & Diederich, Adele, 2013. "Priority setting in health care: Attitudes of physicians and patients", *Health* 5(4), p. 712-19.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael (eds), 2001. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- Wood, Linda A. & Kroger, Rolf O. 2000. *Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Creating an Independent Political Science

Fierce Controversy amid Professorial Competitions

Peter Davidsen

Abstract

This article investigates the fundamental question of the independence of political science from neighboring disciplines, especially history but also law, philosophy, statistics, and geography. This investigation is achieved through the excavation and contextualization of a great academic dispute or *Methodenstreit*, broadly understood, about the very nature of political science itself.

In 1915–1916, there were only three permanent positions for political scientists in the whole of Sweden, namely the chairs in Uppsala, Lund, and Gothenburg. Within the first six months of that academic year, all three professorships were vacated by their incumbents — the historian of political philosophy S. J. Boëthius, the political scientist Pontus Fahlbeck, and the geopolitician Rudolf Kjellén. These vacant chairs led to professorial competitions. Boëthius, Fahlbeck, and Kjellén refereed the competitions. They did so alongside the constitutional historian Otto Varenius and the constitutional lawyer C. A. Reuterskiöld. These five professors, public intellectuals, and members of parliament were the most prominent state scientists in contemporary Sweden. Their referee statements contain principled declarations of differing conceptions of political science.

A fierce academic dispute flared up around these professorial competitions. It did so through referee statements, journal articles, and the *magna opera* of Boëthius and Kjellén on state theory and political science, i.e. Boëthius's book *Om statslivet* (*On the life of the state*) and Kjellén's book *Staten som livsform* (*The state as a form of life*), both published in 1916. Among the applicants to the professorships were the students of the referees themselves, including the precocious historian of political and legal philosophy Gunnar Rexius, who committed suicide aged 32 in 1918 after three highly unfortunate applications.

The applicants largely followed the different methodological precepts of their teachers, the referees. As in 1901, when Boëthius had applied for the Johan Skytte

Dr. Peter Davidsen holds a doctorate in history from the University of Helsinki and a master's degree in political thought and intellectual history from University College London (UCL) and Queen Mary College, University of London. Email: peter.davidsen.12@ucl.ac.uk

Chair in Uppsala, there was yet again a professor of history among the applicants, who were otherwise primarily associate professors (docents) in political science. This time, the history professor was Sam Clason of Lund University. The referees' assessments of the mainly historical publications of Sam Clason, Gunnar Rexius, and Axel Brusewitz (the latter two being students of Boëthius) were key to the *Methodenstreit* and to the outcome of the professorial competitions. The three sections of the article concern the three professorial competitions and the controversy surrounding them.

1. Competition for the Johan Skytte Professorship in Political Science in Uppsala, 1915–1916

1.1 BACKGROUND

This article investigates the fundamental question of political science's relation to history, law, philosophy, statistics, and geography, as well as the question of the emancipation of political science from these disciplines. This is achieved through the excavation, interpretation, and contextualization of a great controversy about the nature of political science.¹

In 1915, political science was the main subject of three professorships in Sweden. Their incumbents were the historian of state theory Simon Johannes Boëthius in Uppsala, the political scientist Pontus Fahlbeck in Lund, and the geopolitician Rudolf Kjellén in Gothenburg. Turning 65 that year, both Boëthius and Fahlbeck retired from their chairs. Amid a fierce political-scientific *Methodenstreit*, the stage was set for controversial professorial competitions.²

The government added fuel to the fire when, only weeks before Boëthius's planned retirement, the Minister of Education, Law Professor K. G. Westman, launched an investigation into the potential expropriation of Uppsala University's Johan Skytte Professorship and its patronage.³ The main goal of

1 I translate the Swedish word *statskunskap* into the English term "political science". The relevant historical sources are relatively consistent regarding the usage of the terms *statskunskap* and *statsvetenskap*. I argue that, generally, just as politics is a social science today, *statskunskap* was a *statsvetenskap* (a state science), similar to how the German disciplines of *Staatslehre*, *Staatsrecht*, and *Staatenkunde* were some of the numerous *Staatswissenschaften* (state sciences). On *Staatswissenschaft*, see Lindenfeld 1997.

2 My focus on the history of a science and the controversies surrounding professorial competitions may bear some resemblance to Stefan Collini's 1983 essay on political science in Cambridge and to Robert Wokler's 2001 essay on professorships in political thought in Oxford, Cambridge, and London. See also Ross 1991 on American social science.

3 Known as the world's oldest professorship in politics, the *Regius et Skytteanus* (royal and Skyttean) Chair in *Eloquentiae et Politices* (Rhetoric and Politics) was endowed by Gustavus II Adolphus the Great and State Councilor Johan Skytte at Uppsala University in 1622. Johan Skytte was a statesman,

the investigation was to ascertain whether the right of the Skytte patron to select the new professor could be repealed. Formal discussions and votes took place on the University Board and in the Humanistic Section of the Faculty of Philosophy, to which the Chair belonged. Official statements on potentially bringing the Chair's appointment procedure in line with other (state-funded) chairs were written by Westman, Boëthius, Ludvig Stavenow (Uppsala Professor of History), Nathan Söderblom (Uppsala University Chancellor, Professor of Theology, and Archbishop of Sweden), Henrik Schück (Uppsala University Rector and Professor of Literary History), Count Axel Mörner (the Skytte patron), and others. The main result of the investigation was that *the Skytte patronage could not be repealed*.⁴

The large liberal newspaper *Dagens Nyheter* misinterpreted the investigation as a political battle between conservatives and liberals, alluding to Hjalmar Hammarskjöld's de facto conservative government on the one hand and the Skytte patron Axel Mörner, a liberal politician, on the other.⁵ Professors Rudolf Kjellén and Sam Clason were prominent candidates for the Chair and, concurrently, influential conservative members of parliament. Incidentally, the editor-in-chief of *Dagens Nyheter* was the radical and liberal politician Otto von Zweigbergk, who would join Kjellén and Clason in Parliament during this academic struggle.⁶

Shortly after the investigation was published, the academic rivals Boëthius and Kjellén actually corresponded. Boëthius attempted to calm Kjellén's suspicions of hostility from certain Uppsala professors, in all likelihood himself, Westman, Stavenow, Schück, and Harald Hjärne, who had recently retired as Professor of History.⁷ In a letter to Kjellén, Boëthius wrote that "*Dagens Nyheter* interpreted the investigation as the government taking sides *in favor of you*

rhetorician, and the teacher of Gustavus Adolphus, King of Sweden from 1611 until 1632, when Sweden became a great power and when the Academy in Uppsala was reformed under Skytte's chancellorship. Skytte was a learned Renaissance humanist of the anti-scholastic and anti-Aristotelian school following the French rhetorician Petrus Ramus (1515–1572). Interestingly, he was also a diplomatic envoy to King James I of England and King Christian IV of Denmark. On Skytte, see Ingemarsdotter 2011.

4 The investigation was published in the booklet *Handlingar rörande Skytteanska professurens tillsättning*, 1915. Uppsala.

5 *Dagens Nyheter*, 8 March, 1 April, 3 September, 3 October, and 21 November 1915. As in 1901, the Skytte professorial competition was yet again a public controversy covered by many newspapers, including *Svenska Dagbladet*, *Upsala Nya Tidning*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, *Göteborgs Aftonblad*, *Stockholms-tidningen*, and *Aftonbladet*.

6 Like other newspapers, Zweigbergk's *Dagens Nyheter* had also politicized the previous competition for the Skytte Professorship 14 years earlier. Perhaps the newspaper did so in order to assist the then-liberal Harald Hjärne in winning Boëthius's conservative seat in Parliament, which he would retire from if he won the Skytte Chair. In 1902, Hjärne did indeed win Boëthius's old seat in Parliament but, ironically, as a conservative. "En professur i politik", *Dagens Nyheter*, 19 March 1901. On Hjärne, see Lorents 1971–1973; Elvander 1961.

7 Hjärne and Kjellén were often at odds, and the intellectual historian Staffan Björck (1946) asserted that much of Hjärne's authorship is a critique of Kjellén. Many of Hjärne's acolytes also eagerly criticized Kjellén.

(or Clason) against the liberal Mörner, and you seem to view it as a measure *against you*" (S. J. Boëthius to Rudolf Kjellén, 26 July 1915).⁸ However, Boëthius himself viewed the measure as "only a result of ... Westman's political leveling desire and meddling. It is certain that the idea did not come from Uppsala. The delay in my discharge was clearly only intended to give the government time for its manipulations" (Boëthius to Kjellén, 26 July 1915), as the founding letters of the Skytte Chair stipulate that it may only be vacant for six months at a time. As such, Boëthius should have been discharged upon reaching retirement age in March 1915. Instead, he was discharged six months late, and held on to the professorial residence in Skytteanum until 1 April 1916. It seems that Boëthius was attempting to deflect the suspicions and convince Kjellén that it was the government, and not Uppsala University, that might not prefer him.

Surprisingly, Kjellén ended up *not* applying for the Skytte Professorship, having informed Boëthius of his likely decision in advance. He probably did not apply due to the resistance he perceived from the investigation and from the aforementioned Uppsala professors. Boëthius wished that a historian would succeed him to maintain the historical character of the Chair, informing Kjellén of his preference for the historian Sam Clason, should Kjellén not apply: "Since you are not applying, it seems to me desirable if Clason got the position. I will therefore inform him of your 'decision', but will ask him to seek confirmation thereof from you before he applies (if he chooses to do so). I know that he did not intend to apply if you applied and that he was hesitant to do so regardless" (Boëthius to Kjellén). Boëthius was in correspondence with Clason, encouraging him to apply. Both he and Clason considered Kjellén the superior candidate.

In December 1915, while the referees' rankings of the applicants were being completed, Kjellén was in distress. Because he had lost the competition for the Skytte Chair in 1901, his life in Gothenburg had been prolonged from ten to twenty-five years. Now, he was disheartened at the thought of being cheated, as he viewed it, of another professorship. He despaired at the situation regarding the vacant Chairs in Uppsala and Lund, thinking that his academic and political rivals were attempting to delay and block his paths to both professorships. In an explosive letter to Pontus Fahlbeck, he intimates that he "*must*" leave Gothenburg but sees obstacles and "traces intrigues from two directions, the liberal clique in Lund and the Hjärneian conservatives [in Uppsala], who have always wanted to get rid of me".⁹ The liberal clique in Lund refers to a loose fac-

8 All translations and manuscript transcriptions are by the author.

9 "[J]ag måste härifrån... [J]ag önskar komma till Lund, där i alla fall en akademisk tradition finns, och där jag icke ... nödgas riskera allt för sura miner. Men då marken här nästan brinner mig under fötterna, ville jag dock – innan jag afstår helt från Uppsala – ha någon garanti att det icke skulle draga allt för mycket ut på tiden med ärendet i Lund... Alltså räknas mitt namn bland pretendenterna i Uppsala... På lojaliteten hos fakulteten i Lund har jag lyckligtvis ingen anledning att tvifla; men jag

tion led by Hans Larsson, the great Professor of Philosophy, with whom Kjellén was embroiled in public political polemics that very year.¹⁰

Although the 1915–1916 Skytte professorial competition was a new and rather unique situation – indeed all historical events are unique because they only happen once, as the state theorist Georg Jellinek (1914: 30) has taught us –,¹¹ there were certain parallels between it and the competition in 1901. I attempt to show that the Swedish debate regarding political science, including its relation to other sciences, not least to history, flared up again around this competition, and the reignition of an overarching *Methodenstreit* is important to recognize. Furthermore, the applicants in both cases primarily comprised associate professors (docents) in political science and one professor of history, who was older and more qualified than the rest if strictly historical publications were allowed to count. In 1901, the history professor had been Boëthius; now it was Sam Clason, who had also applied in 1901 and who was now professing history in Lund. Hence, the Skytte professorial competition was yet again a question of principle and of answering the following questions. What is political science? What is it not? What does it study and how? Much would be decided by how the referees assessed the relevance of Clason's historical publications.¹²

In addition to Professor Clason, the applicants were *Gunnar Rexius*, Boëthius's associate professor in history and political science in Uppsala, *Sigfrid Wallengren*, Fahlbeck's associate professor in political science in Lund, and *Peter Olof Gränström*, Kjellén's associate professor in political science in Gothenburg and formerly Fahlbeck's student and associate professor in Lund.¹³ Note that since the previous Skytte professorial competition in 1901, Uppsala University had established one professorship each in geography and statistics, two state sciences for which the Skytte Professorship had been responsible but which were now en route to emancipation, to a status as independent sciences.

1.2 REFEREE STATEMENTS

Despite what might have been expected, Boëthius was not appointed to referee the competition for Fahlbeck's old Lund professorship in 1916. This was convenient for Fahlbeck because he disagreed fundamentally with Boëthius

spårar intriger från två andra håll, liberala kliquen i Lund och den Hjärneska högern, som alltid velat mig till livs". Rudolf Kjellén to Pontus Fahlbeck, 7 December 1915. Incidentally, Fahlbeck's referee statement is also dated 7 December.

10 See, for example, Larsson 1915. Debate contributions were also published in the press, especially in *Dagens Nyheter* and *Nya Dagligt Allehanda*. Cf. Larsson 1908: esp. 104–114, which is cited with approval in Kjellén 1916d: 81, 84 (note 2), 105 (note 2), 110.

11 On Jellinek, see Koskeniemi 2002: 21, 188, 198–208, 212, 242, 250f, 322, 406, 452.

12 On the need for, and the loss of, the logic of historical thinking within various human and social sciences, see Bourke & Skinner 2023.

13 On Gränström, see the obituary by his professorial successor in Gothenburg, Andrén 1927.

on political science and its nature, contents, boundaries, and general methodology. However, Boëthius did referee the competitions for the Professorships in Political Science in Uppsala in 1915 and in Gothenburg in 1917. In addition to Boëthius, the other referees in one or more of the three professorial competitions were Fahlbeck, Kjellén, the constitutional historian Otto Varenius, and the constitutional lawyer Carl-Axel Reuterskiöld,¹⁴ who were all well-known state scientists.¹⁵ Like the other referees, Boëthius set forth his principled convictions and academic arguments regarding political science in his referee statements.

In his Uppsala referee statement,¹⁶ Boëthius acknowledged that the subject of the Skytte Chair was not history but rather political science (*statskunskap*). He divided political science into (1) positive or restricted political science, studying “the constitutions, administrations, and political significance of current states” and (2) general state theory (*allmän statslära*), “investigating ... state institutions” (Boëthius in *Sakkunnigutlåtanden ... Skytteanska professurens återbesättande år 1916*: 3). As such, positive political science was related to

14 C. A. Reuterskiöld became Professor of Constitutional, Administrative, and International Law at Uppsala University in 1909, shortly after the death of Hugo Blomberg, his predecessor, with whom he had co-founded and co-edited the state-scientific journal *Statsvetenskaplig tidskrift för politik, statistik, ekonomi* in 1897, along with Alin and Fahlbeck. These four academics co-edited the journal until Fahlbeck became the sole editor in 1900 and moved the publication location from Uppsala to Lund.

15 Political science was not represented as a university subject in Sweden’s capital until 1907, when Otto Varenius became Professor of Constitutional Law with Political Science and Administrative and International Law (*statsrätt med statskunskap jämte förvaltningsrätt och folkrätt*) at Stockholm University College, where political science was thus a minor subject. Not only this chair but political science in general was partly juridical and historical at this point in time. Indeed, the study of the state and politics has been strongly oriented towards law and history for millenia, going back to Aristotle and Cicero. The Uppsala Professors Johannes Loccenius and Johannes Schefferus are seventeenth-century examples of a juridical and historical orientation within the study of politics in Sweden. The juridical and historical synthesis began to slowly disintegrate in Sweden in the 1890s and especially after the death of the Skytte Professor and constitutional historian Oscar Alin on New Year’s Eve 1900. On the combination of law and history in Swedish political science, see the historian-turned-constitutional lawyer Nils Herlitz’s 1928 inaugural lecture as the successor of Varenius, who retired in 1925. On constitutional-legal and constitutional-political orientations within German, British, and Swedish political science, see Andrén 1928.

Regarding the beginnings of political science in Stockholm, it is worth mentioning that the city received another professorship in the subject already in 1911, four years after Varenius’s appointment, when the first Rector of the newly-established Stockholm School of Economics (*Handelshögskolan i Stockholm*), Carl Hallendorff, became the school’s first Professor of Political Science and Economic History. Hallendorff was also a conservative Member of Parliament for a short while, and he wrote on international affairs for the newspaper *Svenska Dagbladet*. The latter work and the fact that he was a student of Harald Hjärne contributed to Hallendorff’s critique of Rudolf Kjellén’s works on *Stormakterna* (*The great powers*). Political science was not practiced as the main subject of a professorship in Stockholm, and was partly therefore not fully independent there, until 1935, when the Lars Hierta Chair in the subject was established, thereby removing the subject from Herlitz’s Professorship, which henceforth would be in Constitutional, Administrative, and International Law.

16 Uppsala University printed the referee statements (dated December 1915) on the competition for the Skytte Chair in the booklet *Sakkunnigutlåtanden afgifna i och för Skytteanska professurens återbesättande år 1916*. 1916. Uppsala. This booklet as well as unpublished manuscripts pertaining to this professorial competition are located in the files *Handlingarna rörande 1915–1916 års Skytteanska professorstillsättning* in the collection *Deposito Skytteana* in the regional archive Landsarkivet in Uppsala (Riksarkivet, the National Archives).

constitutional and administrative law. As a sign of the contemporary interrelation between political science and law, we note that Varenius and Reuterskiöld had applied to the humanistic Skytte Chair in 1901 but were now among Sweden's leading authorities on constitutional and administrative law, holding chairs in faculties of law.¹⁷ State theory was related to practical philosophy but distinguished from it through the study of the concrete and full manifestations of the state, "especially in its historical context" (*ibid.*).

Boëthius asserted that his own perception of the Professorship's subjects was the same as Johan Skytte's original intention. To support this assertion, he quoted Skytte as saying that the holder of the Chair must be "above all a politician and a historian" (*ibid.*). If we now turn to Skytte's donation letter of 1 October 1622, which Boëthius was quoting, it actually states that "the Professor's quality and daily exercises [must] above all consist of him being a politician, a historian, and a good orator, and that he in all the aforementioned is particularly of the Ramist method".¹⁸ Skytte had prescribed that the Uppsala Professor of *Eloquentiæ et Politicæ* (Rhetoric and Politics) must be a follower of the French Renaissance humanist Petrus Ramus. Boëthius thought that this prescription existed because Skytte was inspired *not* directly by Ramus but rather by the jurist Johannes Althusius's seminal work *Politica* of 1603, which was "organized ... according to Ramist logic" and method, as Frederick S. Carney (1964: xvi) wrote and as Althusius himself made clear. Althusius was also influenced by the political philosopher Jean Bodin's important *Six livres de la république* of 1576, particularly by its assertion that sovereignty rests not in the realm or the people but rather in the person of the prince, an assertion that Althusius (1964 [1603]: 4f) opposed in his own theory of popular sovereignty. Boëthius thus argued that what Skytte meant by the term "politician" was a student of politics as expounded by Bodin and Althusius in these works, which contain both positive political science and state theory with contemporary and historical examples of state institutions.

17 Varenius professed his subjects in the Legal and State-Scientific Faculty (rätts- och statsvetenskapliga fakulteten) in Stockholm. In his 1921 proposal for the establishment of pure faculties of state science, Kjellén repudiated the combination of law and state science in single faculties as a remnant of "an antiquated ... concept of the state from the days of older liberalism, when the state was in principle assigned to guard duty on the rule of law (*rättsordningen*) and nothing more". Legal and state-scientific faculties were widespread at Europe's numerous German-language universities. Generally, legal and (to a lesser extent) economic professorships dominated such faculties. See also Fahlbeck's 1893 proposal for faculties of state science; the economic historian Eli Heckscher's 1908 proposal for a state-scientific degree; Boëthius, Eli Heckscher, and Hjalmar Hammarskjöld's 1910 government-commissioned investigation into the potential establishment of such a degree: *Om inrättandet af en statsvetenskaplig examen*; and Pettersson 2003: 75f.

18 The original founding letters of the Johan Skytte Chair by Skytte and the King on parchment with seals are stored in the Depositio Skytteana collection at Landsarkivet in Uppsala (Riksarkivet). Copies have been published, among other places, in Annerstedt 1877, appendices 73, 74, 76, pp. 183ff, quotation at p. 201. To my knowledge, the brilliant librarian and university historian Annerstedt was the first to publish copies of these. See also Kjellén 1922: 275.

Furthermore, he asserted that Skytte's prescription that the Professor ought to be "a historian" did not simply mean that the Professor should practice history as an auxiliary to politics, which is always necessary, but that history should be practiced as a *main subject*. This was because of the prescription that the Professor should "celebrate ... Sweden's kings". To Boëthius, this meant that future professors should practice *Swedish history*. From the establishment of the Skytte Professorship in 1622 until the death of Professor Olof Kolmodin in 1838, Roman historiography was an important part of the subject of general history, and Skytte Professors had often studied ancient history, especially Roman historians such as Livy and Tacitus.

Boëthius dismissed the subject *Eloquentie* in the title of the Professorship as well as the prescription that the Professorship should be "oratorical" and that the Professor should be "a good orator". He did so by connecting rhetoric with *Roman historiography in Latin prose*: the Professorship needed no longer concern itself with rhetoric or ancient history, which had been replaced by contemporary political history because of changing demands. "Historical edification [is] an indispensable condition of qualification for every professorship in political science", he wrote, but the Skytte Professorship was different to other professorships in political science by being *more* historically oriented than they were. "[T]his professorship is admittedly a professorship in political science but with a special focus on the historical elements of the subject" (Boëthius in *Sakkunnigutlåtanden ... Skytteanska professurens återbesättande år 1916*: 5).

Regarding the assessment and ranking of the applicants, the referees' different understandings of political science and the Skytte Chair would be key, and Boëthius admitted as much. Sam Clason's publications clearly outweighed those of the other three applicants, but, while the publications of the other applicants were within central subjects of the Skytte Professorship, his publications, though still within bounds, were more peripheral to the Chair's subjects. It is "a question of principle and if answered in one way, then the precedence of Prof. Clason over all his co-applicants is clear; if it is answered in the opposite way, it seems that he should not be considered". Boëthius's ranking of the applicants followed from his principled arguments. He declared all four applicants qualified to hold the Professorship, *ranking Sam Clason first*, Gunnar Rexius second, Sigfrid Wallengren third (with some doubt regarding the second and third ranks), and Olof Gränström fourth (Boëthius in *Sakkunnigutlåtanden ... Skytteanska professurens återbesättande år 1916*: 16, 18).

In his referee statement, *Pontus Fahlbeck* praised his Lund colleague Sam Clason as a gifted human scientist who had published more than what was common for his age (48) (on Fahlbeck, see Carlsson 1953 and Ringmar 2014). Nevertheless, while the other applicants had concerned themselves with political science, Clason had dealt with history, and "history is not political science. History is a necessary help and partly also a prerequisite for political

science; but, both in content and in method, they are widely separate sciences”, Fahlbeck maintained (in *Sakkunnigutlåtanden ... Skytteanska professurens återbesättande år 1916*: 19f; on political-scientific disputes and referee statements during the middle of the twentieth century, see Nilsson 2009; on disputes between various scientific views and on positivism critique, see Ekelund 2017, esp. pp. 275–374). If there was a fundamental difference between Clason and the other applicants, why did he apply? He probably did so because of his understanding of the Skytte Chair and because many former Skytte professors had been historians, including the three most recent ones: Boëthius, Oscar Alin, and Wilhelm Erik Svedelius.

As opposed to Boëthius, Fahlbeck was more concerned with contemporary political science than with interpretations of the traditions or founding letters of the Skytte Chair, which he found outdated, not least regarding celebrations and orations concerning kings, i.e. history and rhetoric. Uppsala University needed a professorship in political science, the practitioners of which ought not to be overlooked, he believed. Therefore, he declared Clason *unqualified* to hold the Skytte Chair. He found the other three applicants fully qualified, ranking Wallengren first, Rexius second, and Gränström third (Fahlbeck in *Sakkunnigutlåtanden ... Skytteanska professurens återbesättande år 1916*: 21, 26). He considered Wallengren somewhat juridically oriented and Rexius philosophically oriented.

The third and final referee was Otto Varenius. To him, political-scientific texts were the most relevant publications to be judged in a competition for a professorship in political science. He implicitly acknowledged those (especially the historians Boëthius and Stavenow) who argued that historical publications should also count because history and political science were closely related and because of a certain type of interpretation of Johan Skytte's intentions. He found the latter reason highly tenuous and unsupported by Skytte's two founding letters from 1622 because the subjects of the Professorship are known as eloquence or rhetoric and politics throughout. It was only when *further* specifying the Professor's responsibilities that Skytte mentioned history, and the terms with which he did so (celebrating kings etc.) indicate that he viewed history as a mere auxiliary to rhetoric and politics. Skytte attributed his fortune to the virtue of edification within rhetoric and politics, the two sciences which he therefore wished to promote (Varenius in *Sakkunnigutlåtanden ... Skytteanska professurens återbesättande år 1916*: 27f).

However, history in Skytte's time was not the same as history three centuries later, Varenius pointed out. The fragmentation, specialization, and distribution of academic labor was of course much more advanced in the 1910s than in the 1620s. Scientific specialization had also increased significantly in the last few decades leading up to the professorial competition in 1915, and this was especially true of the relationship between history and political science.

Importantly, Varenius writes that “*the nature of political science as its own independent scientific discipline has thus been expressed within the university world through emancipation, partly from history, partly from geography, partly finally ... from statistics*” (*ibid.* Emphasis added). These four sciences were taking increasingly separate paths, with distinct identities regarding professorships, teaching, examination, research, journals, study objects, and methodology.

Nevertheless, Varenius did not deny the interconnection between history and political science. Nor did he deny that history was a useful auxiliary to political science. Historical method could be helpful to the political scientist, especially when writing within the shared border areas of constitutional history, administrative history, and parliamentary history. But these areas were not central to contemporary political science and therefore publications within such areas could not be given primary importance. Varenius declared all the applicants qualified to hold the Professorship, *ranking Rexius first*, Wallengren second, Gränström third, and Clason fourth (Varenius in *Sakkunnigutlåtanden ... Skytteanska professurens återbesättande år 1916*: 37).

1.3 A DRAMATIC RESULT

The three referees Boëthius, Fahlbeck, and Varenius disagreed on the relation of history to political science and therefore also disagreed on Clason's qualifications for the Chair. Moreover, they each ranked a different candidate as number one. Clason, Wallengren, and Rexius were all ranked first by different referees. However, Rexius, the acting Skytte Professor during the 1915–1916 academic year, had slightly better results due to his two second places. Wallengren had one second place and Clason had none. Despite Rexius's slightly superior results, the Skytte patron, Count Axel Mörner, was not fully convinced that he should recommend him to the King in Council as the new professor.

The fundamental disagreement between the referees presented Axel Mörner with a dilemma once again. In 1901, he had selected a pure historian (Boëthius) primarily based on the referee statement of Ludvig Stavenow and against the counsel of Fahlbeck, who ranked Rudolf Kjellén first and called Boëthius “the least competent, not to say the most incompetent” of the six applicants (Fahlbeck to Mörner, 21 April 1901). Once again, the most qualified candidate for the position had *not* applied. In 1901, that candidate had been Fahlbeck; in 1915, it was Kjellén.

In January 1916, shortly after receiving the referee statements, Mörner approached Kjellén. This approach may have been an attempt to break the tie and disentangle the referees' disagreement on the applicants. As usual, Kjellén was in Parliament during the winter and spring and therefore in Stockholm, where Mörner lived. The two men met on 26 January. What was said during the meeting is unknown. It is likewise unknown whether Kjellén counseled

Mörner on the applicants or on his own conception of political science and the Skytte Chair. Kjellén likely told Mörner, his practical-political opponent, about his theory of an independent political science and about Uppsala University's lack of a professor in the subject. Only one month earlier (on Christmas Eve 1915), Kjellén had written a notebook entry about his developing theory, "the system that will elevate political science to an independent existence... It is the same kind of work Linnaeus performed in botany and Berzelius in chemistry" (Rudolf Kjellén cited in Ruth Kjellén-Björkquist 1970, vol. 2: 242).¹⁹ Nonetheless, the two men clearly discussed the question of Kjellén's potential appointment to the Chair for he sent a letter to Mörner the day after their meeting saying that he had considered the question and would accept if the patron selected him (Kjellén to Mörner, 27 January 1916).

A couple of weeks later (on 14 February 1916), Kjellén received the letter from Lund University that he had been hoping for since Fahlbeck's retirement the previous summer. Everything was ready for him to take up the Lund Professorship in Political Science, and a decision on the matter was required. However, only thirty minutes after receiving this letter, Kjellén's telephone rang. It was Count Mörner informing him of his appointment to the Regius and Johan Skytte Chair at Uppsala University (Kjellén-Björkquist 1970, vol. 2: 243). Kjellén was called to the Skytte Professorship on 15 February, and the King in Council ratified the calling only three days later.²⁰ He would hold his explosive inaugural lecture on 15 May 1916.²¹

Nevertheless, if Sam Clason had not applied, Boëthius would have ranked Gunnar Rexius first instead of second, which might have led to Rexius becoming the Skytte Professor in 1916. Furthermore, had the applicants not been considered relatively tied, Mörner may not have discussed the matter with Kjellén, who therefore might have become professor in Lund instead of in Uppsala. On the other hand, Mörner may well have selected Kjellén regardless of the rankings due to personal motivations and because Kjellén simply was the superior candidate, and Fahlbeck may have recommended him to Mörner orally.²² The fact that Kjellén had not applied was quite convenient for Mörner, who could then protest against those favoring the repeal of his and his

19 Kjellén was developing this system of politics or theory of political science in, among other texts, the book *Världskrigets politiska problem* (*The political issues of the world war*), which was published precisely in December 1915. Incidentally, on the same Christmas Eve that he wrote the aforementioned notebook entry, he also wrote the foreword to the German translation of that work, *Die politischen Probleme des Weltkrieges* (1916).

20 See the *curriculum vitae* that Kjellén published in Schück 1916: 90–98, at 90f. Schück gives the date of the royal ratification as 18 March (which may be a typographical error, at 89).

21 On Kjellén's inaugural lecture as Skytte Professor, see section 3.1 of this article.

22 Mörner and Fahlbeck lived in the same area of Stockholm (Djursholm), which was then sparsely populated.

descendants' right to select the Skytte Professor.²³ Ultimately, the patron disregarded the referee statements (a procedural element recently formalized by the expropriation investigation) and selected a non-applicant, thereby demonstratively exercising his recently confirmed selection right.

2. Competition for the Professorship in Political Science in Lund, 1916

Sweden's second professorship in political science was created in 1877 when Martin Weibull's lectureship in history at Lund University was promoted to an extraordinary professorship and political science was added to its subjects.²⁴ Pontus Fahlbeck succeeded Martin Weibull in this Chair in 1889, after Weibull had taken up the historical professorship in Lund.²⁵ History was formally removed from the Chair's subjects upon Pontus Fahlbeck's proposition in 1902, and political science and statistics became its subjects.²⁶ This extraordinary professorship was finally promoted to an ordinary one in 1909, when Sweden converted all extraordinary chairs into ordinary ones.

Fahlbeck vacated the Professorship in 1915, and a competition for it ensued. There were only two applicants, Gunnar Rexius and Sigfrid Wallengren, who had both been ranked first in the recently concluded professorial competition in Uppsala by one referee each (i.e. by Varenius and Fahlbeck respectively). Varenius and Fahlbeck were also appointed as referees in the Lund competition, and they were joined by Rudolf Kjellén.²⁷

As mentioned, the subjects of this Lund professorship were formally political science *and* statistics. Incidentally, the subjects of the Professorship in Gothenburg that Kjellén had recently vacated was formally political science

23 Mörner had already argued against repealing the Skytte patron's selection right. See Mörner's statement in *Handlingar rörande Skytteanska professurens tillsättning*, 28–48.

24 When Clas Theodor Odhner became Professor of History at Lund University in 1871, Martin Weibull succeeded him as Lecturer (*adjunkt*) in History. On teachers and positions in history, political science, and geography at Lund University during the late nineteenth century, see Tegnér 1897: 100–105. In fact, all of Sweden's university lectureships were promoted to extraordinary professorships in 1877. On the development of professorships and lectureships during this time, see Frängsmyr 2010, vol. 1: 91–96.

25 As Professor of History at Lund University, Martin Weibull (1888–1902) succeeded Clas Theodor Odhner (1871–1887), Niklas Tengberg (1863–1870), Wilhelm Erik Svedelius (1856–1862), Ebbe Samuel Bring (1828–1855), Anders Otto Lindfors (1816–1826), Nils Henrik Sjöborg (1799–1816), Erland Samuel Bring (1779–1798), Sven Bring-Lagerbring (1742–1771), Kilian Stobæus (1732–1742), etc.

26 On Fahlbeck's proposal to change the titles and subjects of the professorships within the historical group, see Weibull 1968: 303.

27 The application documents, the referee statements, and the statements by the Humanistic Section of the Faculty of Philosophy of Lund University pertaining to the competition for the Professorship in Political Science and Statistics in Lund in 1916 were printed by the university in three booklets. *Handlingar rörande tillsättandet av professorsämbetet i statskunskap och statistik vid universitetet i Lund*, 3 vols. 1916. Lund: vol. 1, *Ansökningshandlingar*; vol. 2, *Sakkunniges utlåtande*; vol. 3, *Humanistiska sektionens yttrande*.

with statistics. Statistics had earlier been closely related to the German *Staatenskunde* and to the encyclopedic subject exemplified by the handbooks in political science by Wilhelm Erik Svedelius, Carl Gustaf Malmström, Hans Forssell, and Wilhelm Tham, all first published in the 1860s. However, during the early twentieth century, statistics was clearly undergoing a process of emancipation, both as a subject and as a method, not unlike political science's process of emancipation, and its content and methods were being transformed.

It was expected that Lund University would also receive funds (through Parliament) for the creation of a statistical professorship in the foreseeable future.²⁸ However, at the time of this 1916 competition, Fahlbeck's old Professorship was still in political science *and* statistics, and he worked to promote the latter science.²⁹ He asserted that statistics was not the Chair's minor subject; nor was political science its main subject. The two subjects were fully equal, and the appointment of the new professor ought to reflect that. However, the subjects had become clearly distinct disciplines, and no one was fully qualified in both. Due to the difficulty in finding candidates that were fully competent in both subjects, and due to the prospect of the creation of a professorship in statistics in Lund, Fahlbeck believed that *limited* competence in statistics should be accepted.

Pontus Fahlbeck had of course very recently declared both Sigfrid Wallengren and Gunnar Rexius professorially qualified in political science, and he now insisted that Wallengren maintained a very slight upper hand over Rexius in this particular subject. However, *he declared Gunnar Rexius unqualified in statistics* because he had no publications (or teaching experience) in the subject. Sigfrid Wallengren, on the other hand, had written a manuscript, a draft of lectures on population statistics. He had also upheld the responsibilities of Fahlbeck's Professorship during most terms since 1907. This was enough for Fahlbeck to declare that Wallengren was (minimally) qualified to hold a professorship in statistics. Thereby, *Wallengren was the only applicant that Fahlbeck declared qualified to hold the Professorship* (Fahlbeck in *Handlingar ... professorsämbetet ... Lund*, 2, *Sakkunniges utlåtande*: 3–6).

The referee Rudolf Kjellén found the 30-year-old Rexius superior to his 40-year-old co-applicant Wallengren when it came to both the quality and the quantity of their scientific publications. However, the principled questions of the *nature* of political science, of its relations with other sciences and consequently of its central and peripheral subjects became relevant once again. "Without otherwise going into the question of the true essence of political science, which is currently obviously in a time of upheaval and transition",

28 Gustav Sundbärg became Sweden's first Professor of Statistics in 1910 at Uppsala University, and was succeeded by Nils Wohlin in 1916.

29 Fahlbeck endowed a Professorship in Statistics at Åbo Akademi University in 1919.

Kjellén felt that he “must maintain, as the hallmark of our science, that it lies in *the present* and in *positive state formations*”. Therefore, scientific publications on “*the presently existing state societies*” should be the only way to gain professorial qualification in political science (Kjellén in *Handlingar ... professorsämbetet ... Lund, 2, Sakkunniges utlåtande*: 19).

Almost none of Rexius’s publications were on central topics of contemporary political science. They were rather peripheral according to Kjellén, who echoed Fahlbeck’s assessment of Clason by asserting that such “studies of the historical development of constitutions and political ideas are important as prerequisites and training for the purely political-scientific work ... [and] excellent preparation for it”, but they were not purely or central political-scientific works (*ibid.*). If the subject of the Professorship had been constitutional history, Rexius would have been the clear favorite. Wallengren, on the other hand, had published more within contemporary political science. Kjellén considered this apt despite Wallengren’s preference for the juridical side of the state, a preference he found unfortunate because he considered political science to be humanistic and social-scientific and to be emancipating itself not only from history but also from jurisprudence. As he would write four years later, he believed that “politics ... is a separate and independent science, completely emancipated from jurisprudence, and the border runs between constitutional politics and constitutional law” (Kjellén 1920: 8; on Kjellén’s conception of politics as an independent science and its porous boundaries towards other sciences, see Kjellén 1916d: 36f and Kjellén 1917: 43).

Again, Rexius had no merits in the field of statistics, and statistical information was not included in his writings. Wallengren, on the other hand, had taught and examined in statistics, had written minor statistical texts, and had sometimes used statistical methods in his political-scientific works. If professorial qualification was required in both political science and statistics, both applicants would be unqualified because *neither possessed such qualification in statistics*. But such qualification could not be required in this particular case, Kjellén thought, not least because statistics was not expected to remain a part of the Professorship for very long. Nevertheless, as the subject combination remained, merits in both subjects had to be taken into account, and this, in addition to longer and superior teaching qualifications, was what gave Wallengren the position. Kjellén declared both applicants fully qualified to hold the Professorship “with real equality and a formal precedence in favor of Associate Professor Wallengren” (Kjellén in *Handlingar ... professorsämbetet ... Lund, 2, Sakkunniges utlåtande*: 21).

Otto Varenius maintained his position that Rexius was slightly more merited in political science than Wallengren was. Regarding the question of statistics and its relation to political science in this specific professorship, he set up three different potential interpretations. According to the first interpretation,

Figure. Gunnar Rexius. Undated portrait photograph by James William Bourn. "Gunnar Rexius", *Hvar 8 dag. Illustrerad magasin* 19(48) (1 Sep. 1918), p. 755.

both applicants were unqualified to hold the Chair; according to the second, Wallengren was the preferred alternative; and according to the third, Rexius would take precedence.

Firstly, if political science and statistics were equally important subjects of this Chair, then professorial qualification in both sciences would be required. However, such qualification would be more than any one man could realistically acquire. And requiring this would result in both applicants being declared unqualified because neither applicant possessed professorial qualification in statistics. Secondly, if political science was considered the Professorship's main subject, and statistics a minor subject requiring some merit but less than the main subject, then Wallengren, through his limited merits in statistics, would take precedence over Rexius. Thirdly, if statistics was only temporarily a part of the Professorship, and if political science was considered the Professorship's real subject, then merits in political science would be decisive and Rexius would

take precedence over Wallengren (Varenius in *Handlingar ... professorsämbetet ... Lund*, 2, *Sakkunniges utlåtande*: 32–34).

On the basis of the three referee statements and due to Rexius's lack of merits in statistics, the 13 professors of Lund University's Humanistic Section voted *unanimously in favor of Sigfrid Wallengren*, who was duly appointed to the Professorship.³⁰

3. Competition for the Professorship in Political Science in Gothenburg, 1917

3.1 RUDOLF KJELLÉN

As a theorist of political science, the state, and international politics, Rudolf Kjellén's (1916c) inaugural lecture as Johan Skytte Professor *undermined the foundations of conventional political science*, especially as it had developed in Uppsala during the preceding 34 years under the professorships of his two most recent predecessors, Boëthius and the constitutional historian Oscar Alin. He called for a scientific revolution within the study of states and politics, and demanded a new and independent form of political science, the conception of which would almost eliminate the political-scientific merits of Gunnar Rexius and the historian of constitutional thought Axel Brusewitz.

However, at the very end of the lecture – in a part that was not republished in his book *Staten som livsform* (*The state as a form of life*, 1916) –, Kjellén clarified that his revolutionary fervor did not yet extend to the sphere of *teaching and examination*. He attempted to alleviate concerns that he would completely revolutionize this sphere of political science in Uppsala and sweep away the historical and juridical traditions of the Skytte Professorship. These were real concerns, which Henrik Schück (1916: 89), the Rector of the university, could be interpreted as expressing in the grand invitation to Kjellén's inauguration.

Kjellén's inaugural Skytte lecture is a work of epistemology, of theory of (political) science, of apology, and of implicit criticism of his rivals. Moreover, it is a declaration of *a research program, not a teaching program*. His conservative approach to the teaching and examination of political science – the change of which was his prerogative as professor – was due not only to his generous disposition but also to “considerations for the special organization and traditions of this university, with its requirements for continuity of

30 The Humanistic Section voted on this matter in December 1916, when the Professors – Nelson, Hellquist, Löfstedt, Walberg, Nilsson, Moberg, Liljeqvist, Kock, Larsson, Lindskog, Wrangel, Flensburg, and Stille (the Dean) – provided statements explaining their votes. Four of the Professors even declared Rexius unqualified to hold the Chair. All of them ranked Wallengren first. *Handlingar ... professorsämbetet ... Lund*, 3, *Humanistiska sektionens yttrande*: 3–16, esp. at 16.

teaching” (1916c: 243). With Rector Schück in the audience, that was Kjellén’s reply to his exhortation to follow the historical traditions of the Skytte Chair.

However, Kjellén did in fact change the teaching and examination of political science at Uppsala University, but not radically in terms of eliminating history and law. In the student handbook of the Faculty of Philosophy published in 1923, we find the requirements, reading lists, and instructions in political science, which were clearly written but not signed by Kjellén (*Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*. 1923. Vol. 2, *Studieplaner för fakultetsexamina*: 215–223). His conception of political science as a taught subject was generous, wide, and expansive, including legal, historical, economic, geographic, international-political, social, and diplomatic subjects and perspectives.

The reading lists are quite long and include works of authors of various and opposing schools of thought, including Kjellén himself, Fahlbeck, Boëthius, Rexius, Brusewitz, Gränström, Wallengren, Nyström/Svedelius, Reuterskiöld, Bornhak, Jellinek, Staaff, Lowell, Bryce, Seeley, Coolidge, Hettner, Naumann, Oncken, Haushofer, Keynes, Dix, Supan, Ratzel, and Vogel. Kjellén stressed that the literature lists were only provisional in that they might quickly lose their relevance and be replaced by new texts because of the contemporary great upheavals and because “*the object of political science lies in the present*” (Kjellén in *Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*, 2, *Studieplaner för fakultetsexamina*: 221. Emphasis added). The first entry on the list is his inaugural lecture. The second entry is his book on *Sweden*, in which his system of politics – representing his theory of political science – is used as a template to study his homeland.

Rudolf Kjellén divided political science as a taught subject into two distinct main courses or paths that the students could freely choose between. The first course was *historical-juridical*, which was particularly apt for those who also studied history and law (and combined those subjects with others into a degree). The other course was *political*, which might be suitable for those who also studied geography, national economy, and statistics (Kjellén in *Studieplaner för fakultetsexamina*, 215–223; Hornwall 1984: 319f).

Kjellén asserted a certain continuity between his own research program on the one hand and Johan Skytte’s intentions, the conventions of the Professorship, and his first teacher in political science, Svedelius, on the other. “The research program in its broadest framework is not unrelated to the traditions of the Skytte Chair. I ask whether it is not intimately connected with the

benefactor's own conditions and purposes" (Kjellén 1916c: 243).³¹ By this, he meant that Skytteanum³² should be a school for statesmen and civil servants. Additionally, he was "thinking in particular of [his] third predecessor, W. E. Svedelius – admittedly the last representative of an old ('statistical') school rather than the first representative of a new school". Kjellén wished "to expand this Chair in the direction of the '*political professorship*' to which it was instituted almost three centuries ago by its farsighted founder and his great king" (Kjellén 1916c: 243). He cited Skytte and Svedelius as an apology for his academic reform program and as an attempt to alleviate the concerns of the historians (Boëthius, Rexius, Brusewitz, Stavenow, Schück, and Hjärne) that this program was too unconventional and out of tune with the purpose and traditions of the Professorship as well as political science generally. Brusewitz did not mention this passage of the lecture (perhaps because he used the version in the book instead of in the article) despite it bringing evidence to his thesis of a connection between Svedelius and Kjellén (Brusewitz 1945: 20f).

When he was called to the Skytte Professorship in 1916, Kjellén vacated the Professorship in Political Science with Statistics in Gothenburg (Sweden's third chair in political science), which had been created for him in late 1901 after he had lost the competition for the Skytte Professorship to S. J. Boëthius that year. Three associate professors in political science applied to succeed Kjellén in Gothenburg: Gunnar Rexius, Olof Gränström, and Axel Brusewitz. Four experts were appointed to referee the competition: Kjellén, C. A. Reuterskiöld, Boëthius, and the statistician Nils Wohlin.³³

Kjellén's referee statement on the competition for his old professorship in 1917 is of real importance to understanding both his theory of political science and early twentieth-century political science more generally. His various calls for the fundamental reformation of the discipline were read not only in Sweden

31 The two opening chapters of Kjellén's book *Staten som livsform* are an almost verbatim republication of his inaugural lecture as Skytte Professor, "Statskunskapens objekt" ("The object of political science"), first published in Fahlbeck's *Statsvetenskaplig tidskrift*. But there are minor differences between the two published versions of the lecture. For example, the final two paragraphs of the lecture as originally published were omitted from its republication. They contain the above important quotation referring to Johan Skytte, Wilhelm Erik Svedelius, and the establishment and traditions of the Skytte Chair. I provide these quotations in context to further prove *one of my main theses, namely, that Kjellén's theories of the state, political science, and geopolitics were interventions in specific academic debates in his own lifetime, as opposed to being anticipations of later political doctrines that a dead man could have no knowledge of. Regardless of his own inclinations towards prognostication, the future remains unknowable.*

32 The Skytteanum building has contained the residence of the Skytte Professors since the 1620s. It is a landmark in Uppsala (next to the cathedral) and is synonymous with the university's activities in political science and nowadays with the university's Department of Government.

33 The application documents and referee statements pertaining to the competition for the Professorship in Political Science with Statistics at Gothenburg University College in 1917 were printed in the booklet *Handlingar rörande tillsättandet av professuren i statskunskap med statistik vid Göteborgs Högskola. Meritföreteckningar och sakkunniges utlåtande* (Göteborg, 1917), a copy of which can be found in the regional archive Landsarkivet in Gothenburg (Riksarkivet) in the files concerning Göteborgs Högskola.

but all over the German-reading academic communities of Europe. In his Gothenburg referee statement, he cites his Lund statement, reiterating that political science “lies in *the present* and in *positive state formations... the presently existing state societies*” (Kjellén in *Handlingar ... professuren ... Göteborgs Högskola*: 59) as opposed to lying in the sometimes dead letters of constitutions or in constitutional history (Kjellén 1902). His conviction regarding the nature of political science was growing increasingly stronger, and, to demonstrate this, he referred to his inaugural lecture from the preceding year.³⁴

Kjellén highlighted political science’s contemporary process of transformation in his referee statement. His old Gothenburg professorship, which he called “modern” and “political-statistical”, had played an internationally-recognized role in that process. He was becoming very well known at the time, especially in Germany, and his views on political science were gaining traction there. “The emphasis in our science is obviously shifting away from the constitution and constitutional history, where it used to be, towards the living reality of the state with forces ... of a geographical, demographic, economic and sociological nature” (Kjellén in *Handlingar ... professuren ... Göteborgs Högskola*: 59).

At the same time, the applicants to this peculiarly modern professorship, especially Brusewitz but also Rexius, were not well-merited in modern political science. Just as he had done at the end of his inaugural lecture, Kjellén demonstrated a measure of tolerance for different schools of thought, and attempted to alleviate concerns that he would judge the applicants solely from the perspective of his own conception of political science, a conception that was part of a larger development both in state practice and state science. “In many ways, our degree organization still rests on the old view. And the young academics who trained according to it should, with some justification, be able to assert a right to be judged according to their own terms, even after these terms, as a result of the general cultural development, have begun to appear antiquated” (Kjellén in *ibid.*: 60). Thus, in judging the applicants, he attempted to take into consideration both (1) the right of the applicants to be judged on their own terms with their “antiquated” training, especially when it came to Brusewitz and Rexius, who had studied under Boëthius in Uppsala, and (2) the peculiarity of the modern Gothenburg professorship.

Kjellén found Brusewitz “an excellent academic ... but a pure historian”, ready to potentially win a professorship in constitutional history, but he had serious doubts about awarding him qualification for this professorship in political science with statistics. Brusewitz did not have any publications in contemporary constitutional politics (Swedish or international) or within other fields

34 Regarding the position of statistics in relation to political science in the Gothenburg Professorship, Kjellén considered it a minor subject of secondary importance. Political-scientific merits were of paramount importance, but statistical merits, if the applicants had any, would nevertheless be advantageous.

of modern political science. Kjellén nevertheless declared Brusewitz qualified to hold the Professorship on the basis of the two books that Brusewitz had then published. Both books were on matters related to the Swedish constitution of 1809 and ran directly counter to Kjellén's and Fahlbeck's views on that very same constitution. After Kjellén's death, Brusewitz succeeded him in the Skytte Chair. In this position of authority, the stern Brusewitz did not show much tolerance towards the legacy and students of Kjellén,³⁵ a critical attitude with a tradition of eminent Uppsala historians behind it.

When it came to deciding whether Gunnar Rexius or Olof Gränström should be ranked first in the competition, the inclusion of statistics in the Gothenburg Professorship, as well as Gränström's final sprint, meant that it was a new situation compared to the Uppsala competition less than two years earlier, when Rexius was clearly more merited than Gränström. Gränström had finished writing four books since then, compared to Rexius's two! But the decisive factor was the applicants' authorships in relation to this specific professorship. Kjellén reiterated his appraisal from the Lund competition that Rexius's "studies of the historical development of constitutions and political ideas are important as prerequisites and training for the purely state-scientific work" (Kjellén in *Handlingar ... professorsämbetet ... Lund*, 2, *Sakkunniges utlåtande*: 19; Kjellén in *Handlingar ... professuren ... Göteborgs Högskola*: 62). He ranked Gränström first, Rexius second, and Brusewitz third.

3.2 C. A. REUTERSKIÖLD

Only two months before signing his referee statement on the 1917 Gothenburg professorial competition, C. A. Reuterskiöld published an article on the three state sciences "Statsrätt, statskunskap, statsfilosofi" ("Constitutional law, political science, and state philosophy", Reuterskiöld 1917),³⁶ of which he himself,³⁷ Rudolf Kjellén, and Boëthius (and the legal-philosophical positivist Axel Hägerström) respectively were prominent practitioners. The article discusses the process of transformation that political science had been, and was still, undergoing. Therefore, the article is better understood when read in conjunction with the 1917 Gothenburg professorial competition as well as the arguments regarding the increasing academic division of labor that he had put forth in a pamphlet during the 1901 Skytte professorial competition (Reuterskiöld 1901).³⁸

35 In fact, the politically radical young Brusewitz publicly criticized Kjellén already in 1919 (Brusewitz 1919; also cited in Hornwall 1984: 316f).

36 An alternative translation of the title is "State law, state knowledge/science, political philosophy/theory".

37 For his theory of the state, law, and society, see Reuterskiöld 1912 (1908).

38 On Reuterskiöld, see, for example, Malmgren 1944 and Jan-Olof Sundell (1998–2000).

Reuterskiöld asserted that state science had previously been divided into two main parts, political or national economy and “state science proper”.³⁹ However, “just as state science has liberated itself from history, national economy has liberated itself from state science”. He correctly understood Kjellén as having “wished to separate politics from above all the two branches of research that, together with history, have most oppressed politics so far and prevented its development according to its uniqueness, namely, philosophy and constitutional law” (Reuterskiöld 1917: 66f). Thus, both Reuterskiöld and Kjellén worked taxonomically to determine the borders between various sciences.

Reuterskiöld agreed with Kjellén that the contemporary state should be the study object of political science. “The living state in all its various forms of manifestation within the present remains the main thing for politics”. He did consider the study of political ideas to be a part of political science but only insofar as it focused on real and current manifestations of a state. However, “the exploration of these ideas as elements of political thinkers’ subjective systems of thought must be completely banished from political science as such”, he added, because that study object is *not the state but rather someone’s conception of the state*, the research of which belongs to “the history of political literature or state philosophy” (*ibid.*). This criticism echoes the state theorist Richard Schmidt’s critique of Georg Jellinek’s history of political literature (Schmidt 1901: 1–33, 116–165).⁴⁰

Aside from mathematical statistics, Reuterskiöld did not consider statistics an independent science but rather a method. Nevertheless, none of the applicants had significant merits in the field of statistics, but they did have insight into history, philosophy, and geography, which Reuterskiöld considered auxiliary subjects necessary for profound studies in political science. He regarded Gränström as first among equals when it came to the non-literary merits of the applicants (Reuterskiöld in *Handlingar ... professuren ... Göteborgs Högskola*: 67).

One of Gunnar Rexius’s foremost fields of research was the literary history of political-philosophical doctrines (Rexius 1910; Rexius 1911a; Rexius 1911b; Rexius 1915a). Reuterskiöld considered the history of political ideas an important part of political science only insofar as it concerned popular abstract ideas that had influenced political decision-makers and had become a real part of the constitution. It followed that the doctrines of political thinkers would also have some relevance for understanding such abstract and directly influential ideas but that the study of these doctrines within subjective systems of thought would be either philosophy or history (depending on the method utilized), not

39 “statsvetenskap i egentlig mening”, by which he meant *statskunskap* and *politik*. Reuterskiöld 1917: 66f.

40 Schmidt’s state-theoretical book is a seminal work inspiring early twentieth-century state science, especially that of Kjellén but also that of Boëthius and Reuterskiöld.

political science, for which it would only be a minor subject (Reuterskiöld in *ibid.*: 73).

Following Kjellén, Reuterskiöld declared that “the object of political science is the state itself and the state’s own life, not speculation about it” (Reuterskiöld in *ibid.*). Seemingly, he did not consider studies of the ideas of individuals to be properly political-scientific, regardless of whether those thinkers had attempted to describe the state or its constitution. Thus, he did not consider Rexus’s studies in the history of political literature to be especially relevant to a professorship in political science, not least because Rexus was seen to have overestimated the importance of doctrines to the detriment of real power groupings within politics. In his referee statement on Brusewitz, whom he did *not* award professorial qualification, Reuterskiöld made the principled statement that “political science is as little to any significant degree constitutional history as it can be said to be political philosophy or the history of political literature” (Reuterskiöld in *ibid.*: 81f). He found Gränström and Rexus to have equal merits, but, forced to rank the applicants, he gave a slight *precedence* to Gränström (Reuterskiöld in *ibid.*: 83).

3.3 S. J. BOËTHIUS

Regarding the relation between the two subjects of this professorship, S. J. Boëthius, like Kjellén, did not consider statistics a main subject equal to political science. The Chair’s title, “Political Science *with* Statistics”, as opposed to “Political Science *and* Statistics”, indicated the inequality of the subjects. Rather, statistics was a part of the Chair because Gothenburg University College needed to teach the subject despite lacking funds for a professorship in it and because statistical information and methods were relevant to a professor of political science, who therefore could be responsible for statistics as a minor subject. If statistics had been an equal main subject of the Chair, then professorial qualification in statistics would have to be required of any appointee, which would have rendered all the applicants unqualified to hold the Chair. If, however, statistics was considered a minor subject, then full professorial qualification in it should not be required and the most important and decisive merits would be political-scientific (Boëthius in *Handlingar ... professuren ... Göteborgs Högskola*: 19f).

Gränström and Rexus had more publications than Brusewitz, whose main publications were his doctoral dissertation and a second book, which were enough for Boëthius to declare him professorially qualified (Hornwall 1984: 314f). Quantitatively, Gränström was ahead of Rexus, but Boëthius found this precedence to be mostly outweighed by their different writing styles and their respective number of years of literary production. Although Gränström was nine years older than Rexus, he had become a doctor and an associate professor only one year earlier than him. Therefore, the *quality* of their respective

scientific authorships should be the deciding factor, according to Boëthius. "Revealing a somewhat greater consistency, critical sharpness, depth, and stability", Rexius's corpus was still qualitatively "superior" to that of Gränström. Therefore, Boëthius ranked Rexius first, Gränström second, and Brusewitz third (Boëthius in *Handlingar ... professuren ... Göteborgs Högskola*: 36f).

Gränström was appointed to the Professorship on the basis of the referee statements, in which both Kjellén and Reuterskiöld ranked Gränström first and Rexius second. Unfortunately for Rexius, purely statistical professorships were yet to be established in both Lund and Gothenburg.⁴¹

However, the overarching controversy or *Methodenstreit* was not over. In a 1918 article in *Historisk tidskrift* (the Swedish Historical Journal), Boëthius examined the works of Brusewitz and Rexius on the political and legal thought that favored or disfavored the Swedish constitutional and representative reform of 1865 and 1866 (Boëthius 1918). He also explicitly responded to the other referees' claims that constitutional-historical and intellectual-historical research were not central parts of political science. Boëthius had praised Gränström in his own Gothenburg referee statement, and it was not his appointment to that professorship (to the detriment of his own students, Rexius and Brusewitz) that he criticized but rather his professorial colleagues' conception of political science, which he found too exclusive and confused regarding the development of the state.

Thus, Boëthius's article was a defense of his own theory of political science, of his students, and of their practice of the same. Relatedly, it was a direct attack on Kjellén, Fahlbeck, Varenius, and Reuterskiöld, his adversaries from the professorial competitions in 1901, 1915, 1916, and 1917. If his intention was to convince his intellectual opponents, as opposed to preaching to the choir, one might question the effectiveness of publishing such an article in *Historisk tidskrift* instead of in *Statsvetenskaplig tidskrift* or a disciplinarily more neutral or broader journal. Publishing the article in *Historisk tidskrift* will have contributed to affirming suspicions held by political scientists regarding the historical and expropriatory nature of his project.⁴²

In the article, Boëthius re-employs the argumentation from his book *Om statslivet* (*On the life of the state*, 1916) regarding the power of personality and the individual in history in a new situation. Comparing the state⁴³ with an

41 The fourth and final referee was Nils Wohlin. He wrote a very short statement saying that none of the applicants were professorially qualified in statistics but that Gränström seemed to have more experience with statistics than the other two applicants.

42 At this time, the editor of *Historisk tidskrift* was Torvald Höjer with the cooperation of Sam Clason, Ludvig Stavenow, Nils Edén (Professor of History in Uppsala from 1903 until 1920 and Prime Minister from 1917 until 1920), and Emil Hildebrand (editor of *Historisk tidskrift* from its beginning in 1881 until 1905 and national archivist from 1901 until 1916).

43 Inspired by Jellinek and the historical school of law, Boëthius defined the modern state as "a people, legally organized as a continually living unit through a legal order, by virtue of which it has original sovereign power over its members and within its area" (Boëthius 1916: 242). Clearly, it is common

organism is warranted only insofar as the comparison does not imply identity, as Kjellén comes close to doing in his book *Staten som livsform*. According to Boëthius, the main difference between the state and an organism is the respective primary parts that make them up. While the primary parts of the state are reasoning human individuals endowed with free will, an organism consists of non-thinking cells, the behavior of which are determined by laws of nature working uniformly and with strict necessity. Political ideas are formed by thinking and willing individuals. To deny the significance of political ideas to the life of the state “is rooted ... in a materialistic fatalism or in a power theory ‘jenseit gutes und böses’”, beyond good and evil (Boëthius 1918: 224). This was another implicit critique of Kjellén, who repeatedly asserted the value-free objectivity of his theory of the state as a power with that well-known Darwinian and Nietzschean trope.⁴⁴ Kjellén recast the idea of organisms in nature being beyond good and evil (beyond morality) as the state, especially in international politics, being beyond legality and illegality, “beyond right and wrong”, beyond the sphere of law.⁴⁵

Without proper attribution, the Kjellénian trope of the state being beyond law has become an axiom of realistic international relations theory (à la Hans Morgenthau 1948) in partial opposition to the discipline of international law. The state is the highest authority. This fact leads in turn to something resembling a state of anarchy between states. Such a state of anarchy is reminiscent of the political theorist Thomas Hobbes’s idea of a *bellum omnium contra omnes*, a war of all against all (Hobbes 1998 [1642]: 12), during which no progress in science or living conditions can be made due to the lack of property rights and enforceable law. This anarchy is what international law attempts to ameliorate. Hence the image of international law as *The gentle civilizer of nations*, as the international lawyer Martti Koskeniemi fittingly calls his object of study.

Kjellén’s argument that the state is like a form of life partly beyond the sphere of law should be read within the larger framework of his theory of an independent political science. This theory asserts that politics should emancipate itself from the guardianship of the sciences of law, history, and philosophy through the study of new areas such as international politics. The argument was qualified by an acceptance that the state was partly a legal entity, but the legal aspect of the state was only one among five aspects of his conception of the state as a

to confuse a state with its people or population, as the term “nation” is often confused with “state”. Perhaps this confusion stems from doctrines of popular sovereignty. In Boëthius, it is also related to the *Völkgeist* idea of the historical school of law. See Boëthius 1908 and Boëthius 1912. On the various intellectual manifestations of the concept of popular sovereignty, see Bourke & Skinner 2016.

44 “jenseits von Gut und Böse” (Kjellén 1916d: 95, 151). Kjellén’s notebooks contain many references to Nietzsche.

45 “bortom rätt och orätt” (Kjellén 1916d: 11, 66 (quotation), 76 (quotation), 95, 151, 165). Importantly, the Swedish word *rätt* (*Recht* in German) also means “law”.

whole. Thus, Kjellén's state is in fact partly juridical. However, a novelty is that the government, its administration, and related authorities are merely a part of the state, not the whole state, as many legal and political theorists have assumed. Furthermore, it is mainly the natural side of the state that is somewhat separated from its legal aspect. Especially in international politics, the state is still, unfortunately, like a form of life (an animal for example), beyond the sphere of law. As a consequence of the nature of the state and because it is comprised of more than its government and constitution, the state should be studied primarily through political-scientific methodology as opposed to purely juridical methodology.

Reuterskiöld argued that the study of political ideas was only political-scientific if it did not focus on subjective systems of thought but rather concentrated on real manifestations of politics and the constitution. Boëthius rebutted this argument by asserting the power of individual thinkers. Great changes in history, society, and the life of the state were initiated by great individuals. "How would fruitful knowledge of the ideas of the Reformation, of the French Revolution, of social democracy be possible without consideration of the individuality of Luther, Rousseau, and Marx?" he asked (Boëthius 1918: 224), thereby arguing that studying political ideas and individual thinkers (who inevitably are the creators of political ideas) was an important and independent yet subordinate task of political science.

Moreover, Boëthius (1918: 226) asserted that "Swedish political science is really, to a fairly significant extent, constitutional history", using Fahlbeck's 1910 book on *Regeringsformen i historisk belysning* (*The Instrument of Government in historical perspective*) as evidence thereof, not least because he was in the opposite camp of the *Methodenstreit*. Like many of the time's so-called conservative professors, Fahlbeck, Kjellén, and Reuterskiöld were also progressive or radical in several areas, such as social-political legislation, but in terms of constitutional and representational reform, they were generally conservative. Like many conservatives inspired by Edmund Burke's *Reflections on the Revolution in France*, they believed that state institutions were and should be a product of the organic development of national history, especially the history of the national constitution.⁴⁶ Thus, their attempt to banish constitutional history to the periphery of political science seemed to Boëthius incoherent with their political conservatism. On the other hand, perhaps this attempt at banishment, which went against their political convictions, could be seen as a testament to their goal of scientific objectivity as opposed to political partisanship.

46 The idea of the importance of national laws and customs formulated by Montesquieu, Herder, and Burke and further developed by Burke's German readers made its way into the *Staatswissenschaften* of the nineteenth century through Adam Müller and Savigny. Particularly Müller was popular among the Swedish state scientists of the early twentieth century, not least following his treatment in Meinecke 1907; English translation: Meinecke 1970. On Burke, see Bourke 2015. On the reception of Burke in Germany, see Green 2017.

Boëthius countered the arguments of Kjellén, Reuterskiöld, Varenius, and Fahlbeck regarding the emancipation of political science, or lack thereof, from history by arguing that his own conception of political science did not jeopardize the independence of the subject and that sciences sometimes “*must*” reach into the domains of other sciences, as Kjellén did with his eclectic theories of political science and the state through his utilization of the tools of neighboring sciences such as geography, demography, sociology, economics, and law. That which is gained by such interventions is understood from the perspective of one’s own science, which is “so far from being degraded to a servant of the other science that, on the contrary, it is the other science that is the servant” (Boëthius 1918: 226). In other words, history serves political science. When Brusewitz won the Skytte Chair five years later, following Kjellén’s death, Boëthius spoke at the inauguration dinner, reiterating his position that the Chair’s “task has been and is still to work for state-scientific edification on an historical basis” (Boëthius 1923; Brusewitz 1945: 17).⁴⁷

3.4 GUNNAR REXIUS

Gunnar Rexius (1886–1918) took his first degree in 1907 in Gothenburg,⁴⁸ where he studied under Stavenow, Kjellén, Varenius, and Vitalis Norström,⁴⁹ whose philosophical writings inspired him (Brusewitz 1925). That same year, he moved to Uppsala to continue his studies in political science under Boëthius. He also completed study trips to France, Belgium, the Netherlands, Austria, and Germany, where, enrolled at Heidelberg University, he attended lectures and seminars by Georg Jellinek, shortly before the mighty professor’s death.⁵⁰ He published an essay on the state theory of the historical school in Meinecke’s *Historische Zeitschrift* in 1911, aged 25 (Rexius 1911b). That same year, he defended his doctoral dissertation at Uppsala University (Rexius 1911a), following which the Humanistic Section appointed him to the university’s paid associate professorship in history and political science. He held this position from January 1912 until December 1917, ahead of the five years older Brusewitz. Thus, Rexius may have experienced financial difficulties in 1918 due to a lack

47 A part of Boëthius’s dinner speech and the corresponding newspaper article criticizes Kjellén.

48 For his undergraduate degree in Gothenburg, Rexius was examined in history by Stavenow, in political science by Varenius (while Kjellén was on academic leave and in Parliament in Stockholm), in theoretical philosophy by Vitalis Norström, in Nordic languages by Gustaf Cederschiöld, and in geography by Otto Nordenskiöld.

49 “*Le penseur suédois le plus éminent de nos jours est M. Vitalis Norström, professeur à Göteborg*”. Hoffding 1908: 669. On Norström, see Persson 1994.

50 The first of Rexius’s trips was undertaken in 1910 (February–July). Enrolled at Heidelberg University for the summer semester (April–July), he attended two lecture series and one seminar series on law and state theory convened by Jellinek and one seminar series on recent history convened by Hermann Oncken.

of income, which would have made the rejections feel more dire and may have contributed to a further deterioration of his mental health.

Following three highly unfortunate applications to the Professorships in Uppsala, Lund, and Gothenburg, Gunnar Rexius received the special honor of being *called* (without competition) to the Professorship in Political Science and State Theory at the newly established university Åbo Akademi in Finland in June 1918.⁵¹ However, he would never work in that capacity because, only a few weeks later, Gunnar took his own life following a mental health breakdown caused by excessive work. He was 32 years of age. When Rexius was called to the Professorship, the Great War was still raging, and the Finnish Civil War had only recently ended. Therefore, the prospect of leaving pacific Sweden for an insecure newly sovereign Finland may not have seemed a prudent choice. Indeed, he did not live to see the end of the Great War. His suicide could be viewed as a statement against the new political science and a protest against the outcomes of the three professorial competitions.

For many years, it had been known that Boëthius and Fahlbeck would vacate two of Sweden's only three permanent positions in political science in 1915. Well aware of the forthcoming professorial competitions, and knowing that failure to win would mean that another vacancy was unlikely to materialize for many years, young Rexius worked tirelessly, lecturing, writing, and publishing a great deal in a very short time. The workload, however, was too heavy and the pressure too great. He became ill and may have suffered from depression and anxiety.⁵² "Extraordinarily intensive studies had destroyed his health, which care at a sanatorium was unable to restore; he died by his own hand", as Brusewitz (1925) wrote, later adding that he knew of "no one else within our subject who, at such a young age, has developed an authorship that is simultaneously so rich and, regarding the scientific content, so distinguished as that of Rexius. It contains works that are among the best that Swedish political science has produced" (Brusewitz 1945: 24).

The referee statements also contain lavish praise of Rexius and his writings, which were often hastily put together, but he may have taken the criticism more to heart than the praise. He may have felt somewhat cheated of the professorship in all three competitions, a feeling that does not seem entirely unreasonable. However, we must also remember that the one decade older co-applicants Wallengren and Gränström were also well-merited scholars, and Kjellén even more so. Perhaps Rexius despaired at the idea and projection that the type of political science he practiced and excelled at was not part of the discipline's future. We now know that such a projection was incorrect, as exemplified by the three

51 The original subjects of the Åbo Chair were *allmän statskunskap och politik* (Thermænius 1943: 158f).

52 According to the liberal publicist and professor Herbert Tingsten, Rexius was, "through his shyness and nervousness, a bad teacher; he always looked out the window, never at the audience, when lecturing" (Tingsten 1961: 137).

Skytte Professors from 1923 until 2008, namely Brusewitz, Carl Arvid Hessler, and Leif Lewin, who all practiced the history of political ideas. The rumors of the death of the history of political thought, within and outside political science, have been greatly exaggerated. Nevertheless, had the young man not fallen ill and instead lived for another five years, he would probably have become Skytte Professor after Kjellén's untimely death of a heart attack at 58 in 1922.

Rexius's main area of research was the political and legal thought underlying the reforms of the Swedish constitution during the nineteenth century (Rexius 1914a; Rexius 1914b; Rexius 1915b). He also published works on the political thought of Benjamin Höijer and Erik Gustaf Geijer (Rexius 1910; Rexius 1915a), the renaissance of US presidential power (Rexius 1916a),⁵³ the French constitution (Rexius 1917a), the concept of middle Europe (Rexius 1916b),⁵⁴ and financial power under King Charles XIV John of Sweden and Norway (Rexius 1917b). His greatest work is probably the book on *Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär* (Rexius 1915c, *The origin and character of the Swedish two-chamber system*), which quickly received considerable attention and is still a very important work on the subject. His writing is marked by a clear and nuanced style that attempts to avoid value judgments.⁵⁵ If Rexius had begun his work in Åbo, he would have been the only professor in the first pure faculty of state science in the Swedish-speaking world.⁵⁶

In conclusion, the fierce controversy excavated in this article epitomizes political science's road to independence. The theories of political science interpreted here were world-leading. Sweden was one of the first countries in which political science was institutionalized and emancipated from history and law. Particularly Kjellén's theories were influential internationally, not only through Karl Haushofer's notorious school of *Geopolitik* but also more widely in various disciplines of the emerging social sciences. The ideas and struggles elucidated here were instrumental for the institutionalization of politics as an independent science.

53 Rexius 1916a was a nod to Kjellén, who had worked on a similar topic and who argued that political scientists should focus on the present.

54 Rexius 1916b was also an attempt to follow the methodological precepts of Kjellén, the coming referee in the Lund and Gothenburg competitions.

55 Despite his academic and rather neutral standpoint, Rexius's personal political orientation was contemporary mainstream conservative, which is slightly noticeable in most of his writings. See, for example, Rexius 1917c and Rexius 1917d. One can only speculate how Kjellén's legacy might have been affected by a conservative succeeding him in the Skytte Chair instead of the liberal and stern Brusewitz, who was among Kjellén's strongest critics.

56 On the beginnings of the State-Scientific Faculty at Åbo Akademi University, see W. E. [Werner Edvard] Nordström, *Åbo akademi 1918–1943* (Åbo, 1945), 42, 44, 46, 57–59, 68, 81, 90–92, 120–122, 196f, 219–222.

Bibliography

- Althusius, Johannes, 1603. *Politica methodice digesta, atque exemplis sacris et profanis illustrata* [Politics methodically set forth, and illustrated with sacred and profane examples]. Herborn.
- Althusius, Johannes, 1964 (1603). *The politics of Johannes Althusius*, ed. Frederick S. Carney, preface Carl J. Friedrich. Boston.
- Andrén, Georg, 1927. "Peter Olof Gränström", *Statsvetenskaplig tidskrift* 30(5), pp. 389–393.
- Andrén, Georg, 1928. "Tvenne huvudriktningar i modern statsvetenskap", *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 4, pp. 436–452.
- Annerstedt, Claes, 1877. *Uppsala Universitets historia*. Uppsala. Bihang I: *Handlingar 1477–1654*.
- Björck, Staffan, 1946. *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*. Stockholm.
- Boëthius, S. J., 1908. "Olika uppfattningar af orden folk, nation, folkrepresentation och nationalrepresentation. En terminologisk-politisk undersökning", *Statsvetenskaplig tidskrift* 11(3), pp. 129–143.
- Boëthius, S. J., 1912. "Det moderna statsbegreppet", *Statsvetenskaplig tidskrift* 15(5), pp. 265–283.
- Boëthius, S. J., 1915. Letter to Rudolf Kjellén, 26 July. Uppsala University Library.
- Boëthius, S. J., 1916. *Om statslivet*. Stockholm.
- Boëthius, S. J., 1918. "1865–66 års representationsreform i idéhistorisk belysning", *Historisk tidskrift* 38, pp. 221–244.
- Boëthius, S. J., 1923. "Skytteanska professurens uppgift", *Uppsala Nya Tidning*, 25 Sep.
- Bourke, Richard, 2015. *Empire and revolution: The political life of Edmund Burke*. Princeton.
- Bourke, Richard & Quentin Skinner (eds), 2016. *Popular sovereignty in historical perspective*. Cambridge.
- Bourke, Richard & Quentin Skinner (eds), 2023. *History in the humanities and social sciences*. Cambridge.
- Bourn, James William, 1918 (1 Sep.). *Gunnar Rexius* (undated portrait photograph), in *Hvar 8 dag. Illustrerad magasin* 19(48), p. 755.
- Brusewitz, Axel, 1919. "Historisk teckentydarkonst", *Forum*, pp. 338ff.
- [Brusewitz, Axel] A. B–tz., 1925. "Rexius, Gunnar", *Nordisk familjebok*, Ugglesupplagan 37, supplement, L – Riksdag, pp. 1282f.
- Brusewitz, Axel, 1945. "Från Svedelius till Kjellén. Några drag ur den Skytteanska lärostolens senare historia", *Statsvetenskaplig tidskrift* 48(1), pp. 3–25.
- Carlsson, Sten, 1953. "Fahlbeck, Pontus E A", *Svenskt biografiskt lexikon* 14, pp. 786ff.
- Carney, Frederick S., 1964. "Translator's introduction", in Johannes Althusius, *The politics of Johannes Althusius* (ed.), Carney, preface Carl J. Friedrich. Boston.
- Collini, Stefan, 1983. "A place in the syllabus: Political science at Cambridge", pp. 339–363 in Stefan Collini, Donald Winch & John Burrow, *That noble science of politics: A study in nineteenth-century intellectual history*. Cambridge.
- Dagens Nyheter*, 8 March, 1 April, 3 September, 3 October, and 21 November 1915. Articles on the Johan Skytte Professorship and the competition for it.

- Ekelund, Alexander, 2017. *Kampen om vetenskapen. Politisk och vetenskaplig formering under den svenska vänsterradikaliseringens era*. Göteborg.
- Elvander, Nils, 1961. *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*. Stockholm.
- “En professur i politik”, *Dagens Nyheter*, 19 March 1901.
- Fahlbeck, Pontus, 1893. “De fria högskolorna”, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 16, pp. 456–466.
- Fahlbeck, Pontus, 1901. Letter to Axel Mörner, 21 Apr. Landsarkivet in Uppsala (Riksarkivet). Handlingarna rörande 1901 års skytteanska professorstillsättning.
- Fahlbeck, Pontus, 1910. *Regeringsformen i historisk belysning*. Stockholm.
- Frängsmyr, Carl, 2010. *Uppsala universitet 1852–1916*, 2 vols. Uppsala.
- Green, Jonathan Allen, 2017. *Edmund Burke’s German readers at the end of Enlightenment, 1790–1815*. Cambridge, unpublished PhD dissertation.
- Handlingarna rörande 1915–1916 års Skytteanska professorstillsättning. Depositio Skytteana. Landsarkivet i Uppsala (Riksarkivet).
- Handlingar rörande Skytteanska professurens tillsättning*. 1915. Uppsala.
- Handlingar rörande tillsättandet av professorsämbetet i statskunskap och statistik vid universitetet i Lund*, 3 vols. 1916. Lund.
- Handlingar rörande tillsättandet av professuren i statskunskap med statistik vid Göteborgs Högskola. Meritförteckningar och sakkunniges utlåtande*. 1917. Göteborg.
- Heckscher, Eli F., 1908. “Våra ämbetsmäns statsvetenskapliga utbildning”, *Det nya Sverige* 2, pp. 79–96.
- Herlitz, Nils, 1928. “Juridisk och humanistisk statsvetenskap”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 31(2), pp. 121–145.
- Hobbes, Thomas, 1998 (1642). *On the citizen [De cive]*, Richard Tuck & Michael Silverthorne (eds). Cambridge.
- Hornwall, Gert, 1984. “Mellan historia och ‘biopolitik’: Axel Brusewitz’ statsvetenskapliga program 1905–23”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 87(4), pp. 313–322.
- Høffding, Harald, 1908. “La philosophie en Scandinavie”, *Revue de métaphysique et de morale* 16(5), pp. 666–673.
- Ingemarsdotter, Jenny, 2011. *Ramism, rhetoric and reform: An intellectual biography of Johan Skytte (1577–1645)*. Uppsala.
- Jellinek, Georg, 1914 (1900). *Allgemeine Staatslehre*, 3rd ed., ed. Walter Jellinek. Berlin.
- Kjellén-Björkquist, Ruth, 1970. *Rudolf Kjellén. En människa i tiden kring sekelskiftet*, 2 vols. Stockholm.
- Kjellén, Rudolf, 1902. “Döda bokstäfver i Sveriges gällande Regeringsform”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 5(2), pp. 101–122.
- Kjellén, Rudolf, 1915a. Letter to Pontus Fahlbeck, 7 Dec. Lund University Library. Fahlbeckska släktarkivet.
- Kjellén, Rudolf, 1915b. *Världskrigets politiska problem*. Stockholm.
- Kjellén, Rudolf, 1916a. Letter to Axel Mörner, 27 Jan. Landsarkivet i Uppsala (Riksarkivet). Handlingarna rörande 1915–1916 års Skytteanska professorstillsättning.
- Kjellén, Rudolf, 1916b. *Die politischen Probleme des Weltkrieges*. Leipzig and Berlin.

- Kjellén, Rudolf, 1916c. "Statskunskapens objekt", *Statsvetenskaplig tidskrift* 19(4), pp. 215–243.
- Kjellén, Rudolf, 1916d. *Staten som livsform*. Stockholm.
- Kjellén, Rudolf, 1917. *Der Staat als Lebensform*. Leipzig.
- Kjellén, Rudolf, 1920. "Der Staat als Lebensform. Antwort an Herrn Dr. Radnitzky", *Archiv des öffentlichen Rechts* 39, pp. 1–10.
- Kjellén, Rudolf, 1921. "En statsvetenskaplig fakultet. Ett utkast till dess organisation", *Nya Dagligt Allehanda*, 19 March.
- Kjellén, Rudolf, 1922. "Johan Skytte och den Skytteanska professuren. Ett trehundraårsminne", *Statsvetenskaplig tidskrift* 25(4), pp. 269–309.
- Koskenniemi, Martti, 2002. *The gentle civilizer of nations: The rise and fall of international law 1870–1960*. Cambridge.
- Larsson, Hans, 1908. *Ideer och makter*. Lund.
- Larsson, Hans, 1915. *Filosofien och politiken*. Stockholm.
- Lindenfeld, David F., 1997. *The practical imagination: The German sciences of state in the nineteenth century*. Chicago.
- Lorents, Yngve, 1971–1973. "Hjärne, Harald G", *Svenskt biografiskt lexikon* 19, pp. 156ff.
- Malmgren, Robert, 1944. "C. A. Reuterskiöld", *Statsvetenskaplig tidskrift* 47(2–3), pp. 81–84.
- Meinecke, Friedrich, 1907. *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München and Berlin.
- Meinecke, Friedrich, 1970 (1907). *Cosmopolitanism and the national state*, Robert B. Kimber & Felix Gilbert (red.). Princeton.
- Morgenthau, Hans, 1948. *Politics among nations: The struggle for power and peace*. New York.
- Nilsson, Rangnar, 2009. *God vetenskap. Hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner*. Göteborg.
- Nordström, W. E. [Werner Edvard], 1945. *Åbo akademi 1918–1943*. Åbo.
- Om inrättandet af en statsvetenskaplig examen. Betänkande af särskildt förordnade sakkunnige*. 1910. Stockholm.
- Persson, Mats, 1994. *Förnufts kampen. Vitalis Norström och idealismens kris*. Stockholm/Stehag.
- Pettersson, Oskar, 2003. *Politisk vetenskap och vetenskaplig politik. Studier i svensk statsvetenskap kring 1900*. Uppsala.
- Reuterskiöld, C. A., 1901. *Statskunskap eller historia? Några ord om den Skytteanska lärostolens i Upsala ämnen och forne innehafvare*. Uppsala.
- Reuterskiöld, C. A., 1912 (1908). *Grunddragen af den allmänna rätts- och samhällsläran*. Uppsala.
- Reuterskiöld, C. A., 1917. "Statsrätt, statskunskap, statsfilosofi", *Svensk humanistisk tidskrift. Månadsblad för filologiska, historiska och filosofiska vetenskaper* 1(3), pp. 65–68.
- Rexius, Gunnar, 1910. "Benjamin Höijers politiska åskådning", *Statsvetenskaplig tidskrift* 13(5), pp. 265–292.
- Rexius, Gunnar, 1911a. *Stahls lära om den konstitutionella staten*. Uppsala.

- Rexius, Gunnar, 1911b. "Studien zur Staatslehre der historischen Schule", *Historische Zeitschrift* 107, pp. 496–539.
- Rexius, Gunnar, 1914a. "Några ord om andan i 1809 års grundlagstiftning", *Statsvetenskaplig tidskrift* 17(2), pp. 57–77.
- Rexius, Gunnar, 1914b. "Representationsfrågan inför regeringen 1834", *Historisk tidskrift* 34, pp. 170–186.
- Rexius, Gunnar, 1915a. "Geijers 'affall'. Anteckningar", *Uppsala universitets årsskrift*. Uppsala.
- Rexius, Gunnar, 1915b. "Till frågan om 'landtdagar' vid 1834–35 års riksdag", *Historisk tidskrift* 35, pp. 173–185.
- Rexius, Gunnar, 1915c. *Det svenska tvåkamarsystemets tillkomst och karaktär med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840–41*. Uppsala and Leipzig.
- Rexius, Gunnar, 1916a. *Presidentmaktens renässans i Förenta staterna. En studie i samtidspolitik*. Uppsala.
- Rexius, Gunnar, 1916b. "Problemet 'Mellaneuropa'. Några anteckningar", *Statsvetenskaplig tidskrift* 19(5), pp. 284–301.
- Rexius, Gunnar, 1917a. *Studier i Frankrikes författningsproblem*. Stockholm.
- Rexius, Gunnar, 1917b. *Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan*. Uppsala and Leipzig.
- Rexius, Gunnar, 1917c. "Parlamentarismen och svensk tradition", *Svensk tidskrift* 7, pp. 181–193.
- Rexius, Gunnar, 1917d. "Förstakammarfrågan", *Svensk tidskrift* 7, pp. 253–259.
- Ringmar, Erik, 2014. "Pontus Fahlbeck, tidsandan och folkrörelserna", *Statsvetenskaplig tidskrift* 116(3), pp. 323–346.
- Ross, Dorothy, 1991. *The origins of American social science*. Cambridge.
- Sakkunnigutlåtanden afgifna i och för Skytteanska professurens återbesättande år 1916*. 1916. Uppsala.
- Schmidt, Richard, 1901. *Allgemeine Staatslehre*, vol. 1, *Die gemeinsamen Grundlagen des politischen Lebens*. Leipzig.
- Schück, Henrik, 1916. "Inbjudningsskrift [till Skytteanska professurens tillträdande]", in *Uppsala Universitets Årsskrift*, vol. 2, program 1.
- Sundell, Jan-Olof, 1998–2000. "Reuterskiöld, Carl-Axel", *Svenskt biografiskt lexikon* 30, pp. 54ff.
- Tegnér, Elof, 1897. *Lunds Universitet 1872–1897*. Lund.
- Thermænius, Edvard, 1943. "Professur i statskunskap vid Åbo akademi", *Statsvetenskaplig tidskrift* 46(2), pp. 158f.
- Tingsten, Herbert, 1961. *Mitt liv. Ungdomsåren*. Stockholm.
- Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*. 1923. Uppsala. Vol. 2, *Studieplaner för fakultetsexamina*.
- Weibull, Jörgen, 1968. *Lunds universitets historia*, 4 vols. Lund. Vol. 4, 1868–1968.
- Wokler, Robert, 2001. "The professoriate of political thought in England since 1914: A tale of three chairs", pp. 134–158 in Dario Castiglione & Iain Hampsher-Monk (eds), *The history of political thought in national context*. Cambridge.

Essä

Introduksjon til Ibn Khaldûn, *Al-Muqaddimah*

Raino Malnes

1.

Historie, sier Ibn Khaldûn, er studiet av «hendelsenes hvorfor og hvordan» (Forord, 5)¹ – eller, i motsatt rekkefølge, studiet av hva som har skjedd, og hvorfor det skjedde. Selv bidro han med et mangebinds verk om sosial utvikling og politiske maktskifter innenfor den muslimske verden: *Kitab al-‘ibar* (Boken om lærdommene). Hovedtemaet er dynastiers vekst og fall, fra starten av islamsk historie til Ibn Khaldûns egen levetid. (Han ble født i 1332 og døde i 1406.) Han forsynte verket med en lang innledning: *Al-Muqaddimah* (Innledningene), og der står karakteristikken av historiestudiet. Den hentyder til en distinksjon mellom «overflaten» og «innsiden» av det historikere holder på med (Forord, 4–5). Overflaten er beskrivelsene av «tidsepoker, dynastier og hendelser i en fjern fortid»; innsiden er grepene historikere tar, når de studerer fortiden: det de gjør for å (i) bygge opp og begrunne beskrivelser, og (ii) forklare hendelsesforløp – henholdsvis «grundige undersøkelser, verifiseringer» og «skarpsindig argumentasjon for å finne frem til opprinnelsen [til] eksisterende ting». *Al-Muqaddimah* behandler begge innside-temaene. Jeg skal konsentrere meg om det siste.

Det Ibn Khaldûn vil forklare, er hendelser som involverer menneskelig handling. Mennesker handler når de gjør noe på en gjennomtenkt og veloverveid måte, men også når de gir etter for en innskyttelse, så sant de kunne ha latt det være. Vilkåret er at det som gjøres, er opp til den som gjør det, i den (minimale) forstand at det ikke dreier seg om viljeløs kroppsbevegelse. Handling hører til den mentale delen av menneskelivet – nærmere bestemt den intensjonale delen, der holdninger og hensikter dannes, og valg treffes.

1 Alle henvisningene er til Ibn Khaldûn, *Al-Muqaddimah*, Bind I, Pax Forlag, Oslo 2012 (oversatt av Magid Al-Araki). Jeg henviser til teksten på denne måten: (X, Y, Y', Z), der X = Bok, Y = kapittel, Y' = del av kapittel, og Z = sidetall, og slik: (X, Z), der X = Forord og Z = sidetall.

Der ligger opprinnelsen til «eksisterende ting» av det slaget Ibn Khaldûn studerer. Så la oss begynne med hans forståelse av mennesker og menneskelig mentalitet.

2.

Ibn Khaldûns filosofiske antropologi – hans forståelse av hva mennesker er – har forankring i hans naturforståelse, som har en viss likhet med Darwins evolusjonsteori. Ganske visst er det ingenting som ligner den ideen at dyrearter utvikles og differensieres gjennom tilfeldig variasjon i det genetiske materialet. Ibn Khaldûn er i det hele tatt ikke opptatt av hvordan naturfenomener blir som de er. Men også han klassifiserer disse fenomenene etter artstilhørighet, og også han fremholder slektskapet mellom ulike naturlige arter. De fremstår i hans fremstilling som suksessive forgreninger på et stort tre. Alt naturen rommer, både organiske- og uorganiske fenomener, plasserer seg på det samme treet.

[V]erden er dannet ved omforming. Det starter med mineralene ... Mineralenes siste trinn er forbundet med plantenes første trinn, som for eksempel gress og vekster uten frø. Plantenes siste trinn, som palmer og vinranker, er forbundet med dyrenes første trinn, med snegler og skalldyr som har berøringssansen som første sans. Uttrykket «forbundet med» betyr her at det siste trinnet i hver gruppe er forberedt til å omdannes til det første trinnet i neste gruppe. (1, 1.6, 168)

Naturen er fremstilt som et integrert hele med hierarkisk oppbygning. Artene danner et sammenhengende system av rangklasser. Nederst befinner mineralene seg; over dem er plantene, og øverst troner dyr av ulike slag. Dyreslagene danner selv et hierarki, og dyrenes rangstige toppes av menneskene. Menneskearten stikker seg ut. Mennesker er kremen av det naturen byr på. De er alene om en egenskap som oppstår ved endepunktet av omformingene som omtales i sitatet ovenfor.

Dyreriket utvikler seg videre, artene blir tallrike, og den gradvise omdannelsesprosessen leder frem til mennesket, som kan tenke og reflektere. Menneskets høyere trinn er nådd fra apenes verden, der både skarpsinn og evne til oppfattelse finnes, men ikke faktisk refleksjon og tenkning. (Ibid.)

Ibn Khaldûn setter denne forskjellen mellom mennesker og resten av naturen i sammenheng med en annen forskjell: menneskers delaktighet i det «åndelige elementet», som er «sjelen» (1, 1.6, 168). De er selvsagt også delaktige i det «legemlige» elementet, i og med at de har kropp, og allerede på Ibn Khaldûns tid visste man en del om kroppen. Skjønt det som fantes av medisinsk vitenskap,

var primitivt, manglet det ikke teoretisering om kroppslige organer og kroppsfunksjoner. Sjelen, som angivelig særpreger mennesker, var – og er – en annen skål. Den er «usynlig», står det i *Al-Muqaddimah* (1, 1.6, 168), og mer står det ikke om hva sjelen er. Derimot står det, som sagt, noe om hva den *gjør*.

For det første setter den mennesker i stand til å tenke og reflektere. Dette skjer blant annet på den måten at mennesker danner seg oppfatninger på grunnlag av sensoriske opplevelser. Da er det sjelen som «oppfatter» tingene (1, 1.6, 168). For det andre er den sete for det Ibn Khaldûn kaller «fantasi», men han sikter ikke bare til fantasi i alminnelig forstand.

[F]antasien ... er evnen til å fremstille for sjelen et objekt sanset, slik det er, fratatt all ytre materie. ... Fantasien leder til forestillingsevne og hukommelse. Forestillingsevnen gjør det mulig å oppfatte abstrakte ideer knyttet til individer, som for eksempel Zayds fiendtlighet, 'Amers vennskap, fars medlidenhet og ulvens rovlyst. (1, 1.6, 168–170)

«Fantasi» er en allsidig egenskap, som manifesterer seg når man trekker en slutning, resonnerer, teoretiserer eller spekulerer – og selvsagt også når man danner seg en fantasifull forestilling. Ta ideen om «fars medlidenhet». Den er, i det typiske tilfellet, ikke et fantasiprodukt, men et resultat av at far gjør et eller annet – la oss si, trøster et barn – som man observerer og tar som tegn på medlidenhet. Ideen om «ulvens rovlyst» kan derimot være fantasifull i ordets alminnelige betydning: noe man finner på eller dikter opp.

For det tredje er sjelen sete for praktiske overveielser og beslutninger, som det kan bli handling av. Når et menneske for eksempel ønsker et eller annet og derfor flytter på seg, griper etter en gjenstand, eller åpner munnen og snakker, er det sjelens fortjeneste at aktiviteten finner sted. Det er sjelen som «setter i gang bevegelser» (1, 1.6, 168–169).

Det sjelelige hos mennesker er noe for seg selv. Menneskelig sjelsliv er annerledes enn annet som finnes og foregår i naturen. Hvor annerledes? Er overgangen fra dyrenes til menneskenes trinn på den animalske rangstigen et sprang mellom vesensforskjellige eksistensformer? Det kan tenkes to svar: en radikal og en moderat tese om annerledeshet. Den radikale tesen går ut på at sjelen ikke er en del av kroppen. Sjelen har ikke-materiell beskaffenhet. Denne ideen, som kalles dualisme, er ikke uttrykkelig artikulert noe sted i *Al-Muqaddimah*. Ligger den likevel mellom linjene? Eller er Ibn Khaldûn av den oppfatningen at naturen er tvers gjennom materiell, men at visse naturfenomener, nemlig mennesker, skiller seg ut, i og med at de har mentalt liv av det menneskelige slaget? Er et menneske, som bærer av sjel, en avart av det materielle?

Ibn Khaldûn setter ikke likhetstegn mellom «naturen» og «virkeligheten i ett og alt». Han sier at menneskesjelen ikke bare er forbundet «nedover» med

fenomener som legemlige (sensoriske) organer gir tilgang til, men også står i forbindelse med noe som (bokstavelig talt) rager himmelhøyt over mennesker og alt naturen ellers rommer. «Oppover er [sjelen] forbundet med englenes trinn», og dette beriker menneskers kognitive liv, for ovenfra får de «viten om hendelser som eksisterer evig hos englene» (1, 1.6, 169). (Hva slags viten sies ikke.) Dette kan anføres til støtte for den dualistiske utlegningen av *Al-Muqaddimah*. La oss anta at den har noe for seg: at virkeligheten er to-delt på den måten dualisme vil ha det til, og at mennesker har dobbelt-natur. Da er det ikke sikkert hele opprinnelsen til menneskelig handling finnes innenfor menneskers mentale liv. Når det gjelder menneskelig kognisjon, står det (som vi nettopp så) ingen ontologisk brannmur mellom de to delene av virkeligheten, og kanskje er det likedan med menneskelig motivasjon. Det som skjer på «englenes trinn», kan ha noe å si for hva mennesker gjør. Jeg kommer tilbake til saken mot slutten av essayet.

3.

Ibn Khaldûn sier at «sjelen, i sin første, naturlige tilstand, er beredt til å motta enhver form for innflytelse, god eller ond, og bli preget av den» (2, 2.4, 219). Dette understrekes med et Koran-sitat: «Hvert barn fødes i en naturtilstand. Det er foreldrene som gjør barnet til jøde, kristen eller vantro.» Poenget synes å være at ingen tilbøyelighet til å tenke og handle på den eller den måten er nedlagt i mennesker. Menneskesinnet er plastisk, og ikke nok med det: Den mentale «naturtilstanden» er en fullkommen *tabula rasa*-tilstand. Andre formuleringer peker i samme retning. Det heter for eksempel at «mennesket er barn av sine vaner og innlærte skikker, og ikke et produkt av sin naturlige legning og temperament» (2, 2.4, 223–224). Mennesker har ingen endogene anlegg for å leve slik eller sånn; hvordan de er disponert for å leve, kommer helt og holdent an på påvirkning fra eksogene omstendigheter. Til disse regner han også kostholdet. Folk «som lever av melk og kjøtt fra kameler», får sin karakter påvirket, slik at «de blir tålmodige, utholdende og robuste og lik kameler er i stand til å bære tunge bører» (1, 1.5, 157).

Men Ibn Khaldûn sier også ting som peker i en annen retning. Han hentyder til endogene anlegg, som riktig nok må vekkes av eksogene faktorer, hvis de skal bli til virksomme, vanemessige tilbøyeligheter hos en bærer av anleggene.

Når gode vaner er det første sjelen til et godt menneske møter og tilegner seg, fjerner det seg fra det onde og finner det vanskelig å begå onde handlinger. Det samme gjelder et ondt menneske når onde vaner er det første som påvirker det. (2, 2.4, 219–220)

Poenget synes å være at mennesker som er gode fra naturen side, blir enda bedre, og at mennesker som er onde, blir enda verre, når omstendighetene

ligger til rette for det ene eller det andre. Hvordan går det med «et godt menneske» som påføres «onde vaner», eller et «ondt menneske» som påvirkes av noe godt? Det sies ikke. Ei heller blir det sagt hva «godt» og «ondt» henspiller på. Distinksjonen mellom det gode og det onde henger åpenbart sammen med menneskers sammensatte natur. På den ene siden «trekkes [de] mot godhet av sine fornuftsevner», og på den andre siden er de henfalte til ondskap, på grunn av de «dyriske kreftene» de har i seg (2, 2.19, 254). Men dette gir ingen pekepinn om hvilken tilbøyelighet slike mennesker ender opp med under ulike omstendigheter. Hentydningen til kompleks mental kausalitet, i form av samspill mellom endogene anlegg og eksogene faktorer, er vag.

Ibn Khaldûn gjør seg heldigvis flere, og mer interessante, tanker om måten menneskesinnet funksjonerer på. En av dem dreier seg om menneskers trang til å opprettholde livet og gjøre livsvilkårene så gode som mulig. Han går (rimelig nok) ut fra at denne trangten finnes hos godt som alle mennesker, og at den, i en viss forstand, er diskriminerende: «rene nødvendigheter kommer før bekvemmeligheter og luksus» (2, 2.3, 218). Til det siste føyer han den (tilforlateglig) premissen at omsorgen for livsopphold og levekår ikke stanser med nødvendighetene. «Mennesker søker først å tilfredsstille grunnleggende behov, og deretter bekvemmeligheter og luksus» (ibid.). Skiftet fra behovsorientering til bekvemmelighetsbegjær settes i sammenheng med overgangen rural til urban levemåte. (I Ibn Khaldûns verden er kontrasten mellom livet innenfor og utenfor byene stor.) Dette legger til rette for en presis hypotese om samspillet mellom endogent anlegg og eksogene faktorer. Hypotesen er, kort fortalt, at det rurale livet styrker menneskers karakterstyrke og dermed deres evne til å sørge for seg og sitt, mens det urbane livet svekker begge deler.

... urbane mennesker er blitt vant til latskap og velbehag ... Forsvar av liv og eiendom er overlatt til guvernøren og herskeren som styrer dem og vaktstyrken som har til oppgave å beskytte dem. De føler seg helt trygge bak murene som omgir dem og festningenes vern. Ingen kamprop eller jaktappell forstyrrer dem. De er bekymringsløse, fortrøstningsfulle og bærer ikke lener våpen. Generasjon etter generasjon er vokst opp på denne måten, og er blitt som kvinner og barn som er avhengige av familieoverhodet. Til slutt er det blitt et karaktertrekk som erstatter det naturgitte. (2, 2.5, 223)

Det som er «naturgitt», er evnen og trangten til å klare seg på egen hånd. Men disse egenskapene melder seg ikke uten videre hos et menneske. De ligger i kim, men det blir noen av dem bare hvis omstendighetene rundt livet et menneske lever, er gunstige. Det er snakk om en evne og en trang som utvikles til virkningsfullt anlegg og virkende motiv bare hvis mennesker «tar ... hånd som sitt eget forsvar» og «verken [har] murer eller porter» å beskytte seg med (2,

2.5, 223). Da, men ikke ellers, blir «[k]arakterstyrke ... et særtrekk hos dem og mot en del av deres natur» (ibid.).

I praksis er gunstige omstendigheter det samme som ikke-urban tilværelse. Byene tilbyr beskyttelse; det rurale livet krever karakterstyrke og mot. Derfor er mennesker som lever i rurale områder, beduiner og nomader, «taprere enn andre», og ikke nok med det: De er også «bedre i stand til å overta makten og tilrane seg andres eiendom» (2, 2.15, 246). Vil de utnytte dette overtaket? Det sier seg ikke selv at de gjør det. Å være i stand til å røve andres rikdom er én ting; å gå på rov er noe annet. Men Ibn Khaldûn går ut fra at mennesker som kan berike seg på den krigerske måten, gjerne forsøker. «Overalt der en arabisk stamme lever et liv i rikdom og overflod, mens en annen ikke gjør det, vil den som holder fast på ørkenlivet lengst, vinne hegemoni og bli mektigere enn den andre, om begge parter ellers er like i styrke og antall» (2, 2.15, 247).

Hegemoni som vinnes på denne måten, er ikke vunnet for godt. Med tiden blir en folkegruppe som har vunnet makt, offer for sin egen suksess. Dens medlemmer «samlar seg rikdom, blir vant til et liv i overflod og luksus», og legger av seg sine «ørkenvaner» (2, 2.15, 246). Følgen er at disse menneskene ikke lenger næres av «kilden til tapperhet» (ibid.). Styrken de hadde som nomader og beduiner, minsker når de blir byfolk, og snart ligger forholdene til rette for at noen som fremdeles lever et styrkegivende ørkenliv, kan overfalle dem som har lagt ørkenlivet bak seg. Slik er det nødt til å gå, og slik går det igjen og igjen. Med hegemoni følger rikdom, og med rikdom følger «et liv i overflod og luksus» (ibid.), som fører til nytt tap av tapperhet, som ansporer nytt røvertokt og ny omkalfatring av maktforhold.

4.

Enda viktigere enn tapperhet, når det gjelder å forstå hvordan makt erobres, er det Ibn Khaldûn kaller *gruppelojalitet*. Det arabiske ordet er *asabiyya*, som kommer av «asab», som betyr «å binde sammen». Det er snakk om tilbøyeligheten til å kjenne samhold med, og (når det trengs) stille opp for, mennesker som hører til den samme folkegruppen som en selv. At denne tilbøyeligheten finnes hos noen og mangler hos andre, har svært mye å si for hvordan makt etableres og forskyves i forhold mellom folkegrupper. For det første ansporer gruppelojalitet jakt på makt. Når lojalitet «styrer menneskene ... vil de av natur søke å dominere andre folk» (2, 2.16, 248). For det andre skaper gruppelojalitet evne til dominans. Den «gir beskyttelse og baner vei for felles forsvar, setter makt bak krav og gjør det mulig å gjennomføre enhver sak en blir enige om» (2, 2.16, 247). Forklaringen på at det går som gjør, når folkegrupper tørner sammen, må derfor søkes i forskjellen mellom ulike gruppers evne til å holde sammen.

Slik er det med stammer og nasjoner verden over. Overvinner ... en gruppelojalitet en annen og kuer den, blander de seg med hverandre. Den tapende makt gir økt makt til seierherren, som nå setter seg nye og høyere mål for overlegenhet og dominans enn tidligere. (2, 2.16, 248–249)

Seier som grunner seg på gruppelojalitet, er, i likhet med seier som grunner seg på karakterstyrke, temporær. Også folk som vinner makt ved hjelp av evnen til å holde sammen, korrumpes av makten. De blir velstående, når de lever av sine erobringer, og velstanden ødelegger i sin tur samholdet mellom dem.

Hvordan kommer gruppelojalitet i stand? Ibn Khaldûn fremholder «herkomst» som kilde til samhold og solidaritet, og understreker betydningen av at herkomsten er «ren». Nomadene er kroneksempel. De «har en herkomst som verken er blandet eller svekket og [de] bevarer fortsatt sin renhet i ubrutt slektslinje» (2, 2.9, 231). Han stiller dem opp mot arabiske stammer «som levde i fjellområdene, ved frodige beitemarker og med rikelig tilgang på mat». Disse araberne «blandet seg med ikke-arabiske familier», hvorpå «betydningen av herkomst gikk i oppløsning og frukten av klan- og gruppelojalitet gikk tapt», og dermed «forsvant stammene og med dem også gruppelojaliteten» (2, 2.9, 231–232).

En «gruppe med felles herkomst» består altså av mennesker som er «blodsfrender og slektninger», og gruppelojalitet finnes i og med at disse menneskene er rede til å stå opp for hverandre (2, 2.9, 232). Strengt tatt er den kausale prosessen kortere, fordi villighet til å stå opp for andre som hører til gruppen, er det samme som gruppelojalitet. Uansett er det snakk om en biologisk relasjon – et nært genetisk slektskap – som det blir en handlingstilbøyelighet av. Det synes å være automatikk i forholdet mellom et biologisk faktum og et sosialt faktum. «Medfølelse og det å stå last og brast med blodsfrender og slektninger er noe Gud har lagt i menneskenes hjerter» (2, 2.7, 228). Gud har nærmest programmert mennesker til å kjenne samhold med, og vise lojalitet overfor, nære slektninger.

Men ser vi nærmere resonnementet, oppdager vi at den kausale sammenhengen mellom felles herkomst og gruppelojalitet er mer sammensatt.

Når herkomsten er åpenbar og klar fremkaller den en naturlig hengivenhet i mennesket. Men hvis den kun er kjent fra en fjern fortid, blir forestillingen om den svak. Nytteverdien er borte, og den blir en bortkastet beskjeftigelse, et slags spill. (2, 2.8, 230)

Dette har to implikasjoner. For det første er det ikke felles herkomst i seg selv som fremkaller «naturlig hengivenhet» og dermed gruppelojalitet; det er *kjennskap* til felles herkomst som har denne virkningen. For det andre kommer ikke gruppelojalitet av all slags kjennskap til felles herkomst. Hvis herkomsten

«kun er kjent fra en fjern fortid», uteblir opplevelsen av samhörighet. Den melder seg bare når herkomsten «er åpenbar og klar». Hva vil dette si? Svaret kan ligge her:

Herkomst er en forestilling og ikke noe konkret. Den er bare nyttig i forbindelse med samkvem og nær kontakt. (2, 2.8, 230)

Hvordan «konkret» skal forstås, er uklart, og den første setningen gir ikke uten videre mening. (Jeg kommer tilbake til den nedenfor.) At forestillingen om felles herkomst er «nyttig», vil antagelig si at den er virkningsfull – at den har motiverende kraft. Poenget er at forestillingen om en annen som «blodsfriende og slektning» ikke uten videre ansporer solidarisk oppførsel overfor den andre. Bare hvis forestillingen har opphav i samkvem og nær kontakt, blir det (sannsynligvis) handling av den.

[N]år en felles herkomst ikke lenger er tydelig og er blitt et spørsmål om vitenskapelig kunnskap, berører den ikke lenger fantasien og vekker ikke den sterke hengivenhet som er basert på klan- og gruppejalitet. (2, 2.8, 230)

Hva vil det si at herkomsten ikke «berører fantasien»? Poenget er antagelig at forestillingen om felles herkomst ikke er inderlig nok – ikke dypfølt nok – til å fremkalle gruppejalitet, dersom det ikke er annet enn «vitenskapelig kunnskap» som nærer den. En følelsesløs og en følelsesladet forestilling om slektenskap har det samme kognitive innholdet, men den siste er alene om å spille en konativ rolle i det mentale livet.

Alt som så langt er sagt, synes å bygge på den forutsetningen at felles herkomst faktisk finnes når noen danner seg den forestillingen at dette er tilfellet, enten det er «tydelig» eller «et spørsmål om vitenskapelig kunnskap». Men Ibn Khaldûn ser ikke saken slik. Forutsetningen om realitetsstyrte forestillinger inngår ikke i hans resonnement om opprinnelsen til gruppejalitet. Opplevelsen av felles herkomst trenger ikke ha rot i virkeligheten – i et biologisk faktum – for å vekke forestillingen om slektenskap.

Det er klart at en person med en bestemt nedstamning godt kan knytte seg til mennesker med en annen, enten fordi han føler seg tiltrukket av dem ... eller fordi han måtte flykte fra sitt eget folk på grunn av en ugjerning han har begått. En slik person vil etter hvert bli kjent som en med samme nedstamning som dem han er knyttet til, og bli regnet som en av dem når det gjelder å stå solidarisk med dem. (2, 2.8, 230)

Personen som har knyttet seg til mennesker med «annen» nedstamning, har «ikledd seg deres identitet og blir omtalt som en med samme herkomst» (2, 2.10, 234). Men måten denne personen bli «omtalt» på, kommer ikke av selve

herkomsten, som gjerne kan være innbilt. Slektskapet kan være fiktivt; en forestilt relasjon ute motstykke i biologien. Det som teller, er hvem vi *tar for* å være «en av oss». Hengivenhet og lojalitet vekkes både av reelt slektskap og pseudo-slektskap, som koker ned til en (i alminnelig forstand) fantasifull forestilling om felles herkomst. Det som teller, er opplevelsen *som av at* man deler herkomst med visse mennesker, og denne opplevelsen kan være en virkning av identitet som noen har «ikledd seg».

Nå går det an å få mening ut av formuleringen som tidligere fremsto som uklar: «Herkomst er en forestilling og ikke noe konkret». Ibn Khaldún hentyder trolig til skillet mellom (i) en forestilling som har rot i virkeligheten, og (ii) en som ikke har det. Bare (i) er «konkret», i den forstand at gjenstanden for forestillingen er et eksisterende fenomen, men både (i) og (ii) kan forårsake gruppelojalitet. Formuleringen fremsto som uklar, fordi både (i) og (ii) er konkrete fenomener i en annen forstand: Begge forekommer der eller der, hos den eller den personen, på det eller det tidspunktet, og slik sett er de like virkelige.

Ibn Khaldúns argumentasjon om opprinnelsen til gruppelojalitet er ikke bare «skarpsindig»; den er, som vi ser, også kompleks. Men vi har ennå ikke sett hele kompleksiteten. Ibn Khaldún sier at «[h]engivenheten alle har for sine protesjeer og allierte, stammer fra den samme følelsen av såret stolthet som når naboer, slektninger eller andre som på en eller annen måte er i slekt, blir ydmyket». Forklaringen på likheten er «at herre-protesjeforholdet fører til *nær kontakt* av samme eller tilnærmet samme kontakt som felles herkomst» (2, 2.8, 229–230; min kursivering). Altså er det ikke bare opplevelse som av at felles herkomst finnes, som fører til hengivenhet (så lenge vilkåret om «samkvem og nær kontakt» er oppfylt). Også i forholdet mellom protesje og beskytter, og likeledes i forholdet mellom allierte, kan hengivenhet oppstå (når det er nærhet til stede). Og da kan vel også gruppelojalitet – villighet til å stille opp for de andre – oppstå i slike forhold? Det er, mer allment, nærliggende å tillegge Ibn Khaldún den oppfatningen at det som har noe å si for hvorvidt visse mennesker er lojale mot hverandre, er opplevelsen som av å at de hører til *et eller annet fellesskap*. Det kan være snakk om (reelt eller innbilt) biologisk fellesskap, og det kan være snakk om sosialt fellesskap som ikke har noen med (reell eller innbilt) biologi å gjøre.

5.

Hva har fellesskapsfølelse å si for menneskers evne til å leve sammen i fred? At samfunnsliv er problemfylt, fordi det er vanskelig å bevare samfunnsfreden, er et gjennomgangstema i politisk tenkning. Slik Ibn Khaldún omtaler problematikken, har den nærmest noe eskatologisk over seg.

Mennesker kan gripe etter ting de trenger ... Andre vil prøve å hindre dette, motivert av vrede, irritasjon og en sterk reaksjon når eiendom er truet. Det skaper splid som fører til fiendtlighet, og fiendtlighet fører til uroligheter, blodsutgytelse og tap av liv, som igjen fører til menneskehetens undergang. (3, 3.21, 333)

Han konstaterer at «mennesket er det eneste av alle dyr som ikke kan eksistere uten [en tøyende myndighet og en sterk hersker]» (1, Innledning, 74). Men han tilføyer at «tøyende myndighet» kan utøves på to måter: «Makthaveren kan påtvinge andre sin vilje, enten ved påbud eller ved å appellere til gruppejonalitet» (1, 1.1, 81).

Hvor langt rekker den tøyende virkningen av gruppejonaliteten? Hvor mye av den tøyende funksjonen tvang normalt sørger for, kan i stedet gruppejonalitet sørge for? Spørsmålet er særlig interessant i denne sammenhengen, fordi Ibn Khaldûn deler anarkistenes mistro til statlig tvangsmakt. For det første påpeker han at tvangsmakt ikke stanser «uretten som stammer fra herskeren selv» (2, 2.7, 228), og for andre mener han at tvangsmakt har utilsiktede bivirkninger.

Når lover blir håndhevet ved hjelp av straff, bryter de ned karakterstyrken, fordi bruk av straff mot en forsvarsløs person får ham til å føle seg ydmyket, noe som uten tvil undergraver karakterstyrken. Blir lovene brukt som en del av oppdragelsen og dannelsen, og anvendt helt fra barndommen av, har de til en viss grad samme effekt, siden folk vokser opp i frykt og føyelighet og dermed uten tro på egen karakterstyrke. (2, 2.6, 225)

Kan makthaverne holde folk i tøyler uten å true med tvangsmakt? Det har angivelig skjedd i ett tilfelle. «Da muslimene fikk religionen fra Lovstifteren [profeten Muhammed], kom den tøyende myndigheten fra dem selv som følge av oppmuntringen og advarslene i det han resiterte for dem [fra Koranen]» (2, 2.6, 225). Altså er det ikke umulig at «den tøyende myndigheten kommer innenfra» (2, 2.6, 226), og når dette skjer, blir iallfall en av de tilsiktede bivirkningene av statsmakt borte: «De religiøse lovene undergraver ikke karakterstyrke» (ibid.).

Men det er langt fra opplag at Muhammads utøvelse av politisk myndighet, illustrerer at makthaverne kan tøy befolkningen uten «påbud». Ibn Khaldûn ser antagelig profetens virksomhet på en annen måte. Den er et tilfelle av at ting som skjer på «englenes trinn», har kausal betydning for det som skjer med mennesker (kfr. del 2). Muhammad appellerte til noe annet – iallfall noe mer – enn gruppejonalitet.

Uansett er det Muhammad utrettet, et hittil enestående unntak fra den regelen at samfunnsfred bare kommer av frykt for tvangsmakt. Man kan nære et «ønske om at alle bør ha en tøyende myndighet i seg» (ibid.), men det blir antagelig med ønsket. Man kan også konstatere at det er «større karakterstyrke blant uregjerlige arabere i rurale strøk enn hos mennesker som er underlagt

lover» (2, 2.6, 225), men redusert karakterstyrke er antagelig prisen for regjerlighet. Og det er en høy pris, siden den som er «fratatt mye av sin naturlige karakterstyrke ... knapt [kan] forsvare seg mot fiendtlige handlinger (ibid.).²

2 Takktil Vebjørn Jørgensen, som hørte meg forelese over Ibn Khaldūn. Hans detaljerte, kritiske kommentarer var til stor hjelp da jeg skrev dette essayet på grunnlag av forelesningen.

Litteraturgranskningar

Illouz, Eva, 2024. *Känslor och populism. Hur rädsla, äckel, förbittring och kärlek undergräver demokratin*. Övers. Joel Nordqvist. Göteborg: Daidalos.

Anmälan av Anna G. Jónasdóttir

Den israeliska kultursociologen Eva Illouz är en av flera framstående vidareutvecklare av Frankfurtskolans kritiska teori. I fokus för hennes förnyelse av denna tradition är argumentet att känslolivet – emotionerna, affekterna – särskilt kärleken – blivit ett alltmer betydelsefullt inslag i den kapitalistiska ekonomins grepp om människor, om vårt tänkande, handlande och identitet. Hennes idéer om att romantisk kärlek som utopi (Illouz 1997) blivit en konsumtionsstimulerande vara skrevs också in som en särskild fjärde ”sfär” i det av de tyska filosofernas Martin Hartmann och Axel Honneths utformade forskningsprogram, *Paradoxes of Capitalism*; ett program som syftar till att uppdatera Frankfurtskolans kritik av den västerländska kapitalismens ”modernisering”. Med sfärer avses då inte rumsligt avdelade områden utan ”social forms of moral knowledge” (Hartmann & Honneth 2006: 42). I ett nyligen publicerat arbete lanserar Illouz begreppet ”emodities” (”the making of emotional commodities”) skapandet av emotionella varor; och i den samlingsvolymen, *Commodities, Capitalism, Consumption and Authenticity* (2018), vidgas känslolivets sfär. Kärlek är inte längre lika central utan här avses emotioner mer generellt, och bl a rädsla uppmärksammas. Men det är fortfarande den ekonomiska makten, kapitalismens – enligt Illouz kulturellt underbyggda grepp om människorna/ subjekten som är i fokus. Illouz bekräftar också här sin inskrivning i det förnyade programmet för den kritiska teorin samt att hon där avser att lägga till ”the category of the emotional commodity” (2018: 10). I *Känslor och populism* tar sig Illouz an politiken. Här är det vissa känslors avgörande betydelse för möjligheten att driva populistisk politik som studeras. Rädsla är grundläggande men kärlek tillskrivs nu en ny och viktig roll.

Känslor och populism är en fallstudie av Israel. Den syftar till ”att kartlägga den israeliska populismen som en politik som väver samman fyra specifika känslor – rädsla, äckel, förbittring och kärlek – och gör dessa känslor till bärande element i den politiska processen” (s. 23). Temat för boken handlar om hur sådana känslor strukturerar synfältet för sociala aktörer i Israel. De fyra känslor som valts ut för studien bildar en matris som förklarar hur den politiska processen förvanskas av antidemokratiska, populistiska impulser

som hon antar kan kallas "fascistiska tendenser" (s. 31). Förvanskningen sker, menar Illouz, genom "bristfälliga sociala förklaringsramar" (s. 17). Därmed för hon vidare en reviderad och utvidgad variant av den tidiga Frankfurtskolans (särskilt Adornos) ideologikritiska tradition vilken antar, med tesen om falskt medvetande som grund, att en kognitiv process verksam i protofascismen, "utmynnar i en oförmåga att förstå orsakskedjan bakom den egna sociala situationen" (s. 13). Hon reviderar den genom att hon ersätter synen på ideologi som definitionsmässigt falsk med begreppet "bristfällig ideologi", som enligt upphovsmannen "fråntar 'grupper kunskap om sina egna sinnestillstånd genom att systematiskt dölja deras intressen för dem'" (s. 13). Hon utvidgar "Adornos tankar" (vilket framgått ovan) med att tänkandet om det sociala inte är uteslutande kognitivt utan "är sammanflätat med känslor" (s. 17). Politiken, menar hon, är genomsyrad av affektiva strukturer, och endast känslor har den mångsidiga förmågan att inte bara påverkas av konkreta sociala situationer utan också "slå bort empirisk evidens, forma drivkrafter [samt] överskugga egenintresset" (s. 18). Begreppet bristfällig ideologi med de antidemokratiska kriterier som tillskrivs en sådan är särskilt relevant, menar Illouz, för analyser av Israels nationalpopulistiska politik vilken "möjliggör för samhällets maktigaste aktörer – näringsliv och lobbygrupper – att använda staten för att främja sina egna intressen på bekostnad av folket" (s. 15); och den lämpar sig väl för att lösa "den gåta som kännetecknar populistisk politik i stort", nämligen hur det kommer sig att en politik som sänker skatterna för de rika, skär ner på offentlig välfärd och ökar ojämlikheten ändå får stöd från dem som drabbas mest av detta (s. 27).

Illouz konstaterar att med sina "unika problem och geografiska förutsättningar" är den israeliska varianten av populism tveklöst "på många sätt annorlunda" än motsvarigheten i andra länder (s. 23). Samtidigt anser hon att Israel kan ses som "paradigmatiskt" för den nationalism och politiska stil som nu finns på många håll i världen; och hon radar upp flera saker som hon framhåller "gör Israel till en särskilt lämplig fallstudie för att förstå populistisk politik" (s. 26). Exempelvis nämns att Netanyahu varit mycket tidigt ute med att anamma populistiska tendenser, och att han har knutit såväl politiska som personliga vänskapsband med många antidemokratiska ledare runt om i världen. Alla dessa ledare har "en distinkt politisk stil", bland annat "är alla hypermaskulinistiska" (s. 24). De politiska, kulturella och känslomässiga trender som beskrivs i boken är inte nya utan har, enligt Illouz, pågått i Israel i flera decennier (s. 7). Som utgångspunkt för sin studie tar hon den trefaldiga karaktéristik av Netanyahus politik som en israelisk statsvetare kallat postpopulism: ekonomisk nyliberalism, politisk auktoritarism och en symbolisk dimension i form av nationalkonservatism (s. 27–28).

Boken omfattar fyra huvudkapitel – ett för varje känsla, en inledning och en epilög samt ett nyskrivet förord. Empirin bygger på en del intervjuer med

olika kategorier av medborgare i Israel (några urvalsprinciper redovisas inte) samt studier av politiska medietexter, bl a sådana där Netanyahu för ordet. Även andra israeliska forskares empiri beaktas och vissa jämförelser görs med populistiska regimer och politiska ledare i andra länder, till exempel USA och Ungern.

På relativt kort tid har forskning om populism ökat markant; särskilda forskningscentra och tidskrifter har etablerats och många temanummer i olika tidskrifter har getts ut. Forskningen omfattar såväl fallstudier (exempelvis av Israel) som jämförande studier av populism i olika länder samt även begreppsanalyser och teoriutveckling. Allt fler av forskarna ser globaliseringen och olika socioekonomiska strukturer som viktiga men otillräckliga förklaringar till populismen och argumenterar, på liknande sätt som Illouz, för vikten av emotionella faktorer för att förstå och förklara dess utbredning och beständighet.

Populismforskningens emotionssociologiska angreppssätt strider mot statsvetaren Jan-Werner Müllers synsätt i boken *Vad är populism?* (anmäld i denna tidskrift 2017/3). Müller förkastar alla känslorelaterade förklaringar, och han raljerar över att: "Politik förminskas då till gruppterapi" (2016: 22–23). Det Müller verkar förbise är att de emotionssociologiska sätten att teoretisera känslor som populismforskarna använder inte är begränsade till individpsykologi utan avser sociala relationer, processer och strukturer. Inte heller är emotionssociologin begränsad till att belysa varufiering av känslor i konsumtionskapitalismen (Illouz forskningsområde hittills); och framför allt handlar den inte enbart om negativa förhållanden eller destruktiva följder av känslor. Som J. M. Barbalet formulerar det i sin bok *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*, så är "emotion central to and not deviant in the everyday operations of social processes" (2001: 3). Och sociologerna är förstuds inte ensamma om att framhålla detta synsätt. Bland nutida politiska filosofer är Martha Nussbaum en av de mest framstående som länge skrivit om och analyserat känslornas betydelse, bl a i förhållande till såväl tankar och kunskap som politik. I *Political Emotions. Why Love Matters for Justice* undersöker hon, både idéhistoriskt och nutidsorienterat, "The issue of emotional support for a decent public political culture" (2013/2015: 8), samt vilka känslor som hon menar "pose special problems for compassionate citizenship". Hon lyfter fram "fear, envy, and shame [och även] 'projective disgust'" som speciellt problematiska. Däremot menar hon att "patriotic emotion, or love of country [...] in some suitable form" är nödvändig. "[D]espite its many dangers, a decent public culture cannot survive and flourish without its cultivation". På basis av olika sentida politiska tänkares idéer om "love of the nation" utvecklar hon en uppfattning om en mänsklig och eftersträövande patriotism, som kan stå emot farorna i aggressiva och krigiska former av patriotism; och: "I investigate the different types of love that constitute it" (2013/2015: 21). I sin inledning lyfter Illouz fram detta arbete, nämner dess argument att "kärlek eller medkänsla"

kan bidra till att stärka och stabilisera liberala demokratier, och skriver att hon i sin bok bygger vidare på Nussbaums analys (s. 29).

Känslostrukturer är ett nyckelbegrepp i Illouz analys av Israels politiska offentlighet. Känslor uppfattas då som "svar på sociala förhållanden", som "en över tid ackumulerad social erfarenhet" som delas av flera i en social grupp (s. 20). Det kan röra sig om ganska vaga öppna yttringar, till exempel av missnöje, i mer eller mindre sammanhängande form. När svaren artikuleras i den politiska offentligheten formar de och formas av ett komplext samspel mellan folket och eliterna – enkelt uttryckt. Illouz urskiljer således två dimensioner i de politiska känslostrukturer, en som pekar mot levda erfarenheter bland grupper i en befolkning och en annan av en medvetet konstruerad politisk natur, en diskurs som placerar in och "kodar om" känslor i "offentliga tolkningsramar". Denna andra dimension syftar på de sätt på vilka levda erfarenheter "benämns och framställs" av olika mäktiga grupper som kontrollerar den offentliga arenan, och populismen är ofta framgångsrik i att koda om socialt missnöje (s. 21–22).

I bokens fyra huvudkapitel presenterar Illouz resultatet av studien. Hon identifierar en systematik i vad – vilka sociala erfarenheter – de populistiskt framställda tolkningsramarna om de tre så kallade negativa känslorna (rädsla, äckel och förbittring) bygger på. Enligt Illouz har tre starka sociala erfarenheter, som dessa känslor uppstår ur, kodats om. Först och främst har judarnas många kollektiva trauman under historiens gång "översatts till en generaliserad rädsla för fienden". Erövringen av mark – den andra starka erfarenheten – har sedan 1967 utlöst alltmer intensiva ideologiska strider och samtidigt "blivit en ekonomisk resurs". Ockupationen, antar hon, leder till åtskillnadspraktiker och även att olika grupper i det israeliska samhället känner äckel för varandra. Den långvariga diskrimineringen och exkluderingen av mizrachier (judar som härstammar från arabländer) till förmån för ashkenazer (öst- och västeuropeiska judar) utgör den tredje sociala erfarenheten, den som "ger näring åt en kraftfull förbittring", något som i sin tur ligger bakom en stark radikal högeravvridning av politiken (s. 22, 112).

Det analytiska greppet, att härleda politiskt manipulerbara känslor ur faktiska, väl dokumenterade – delvis traumatiserande – sociala erfarenheter, är mycket fruktbart. Beskrivningen av hur rädslan blivit central "i det israeliska psyket" (s. 53) med följd att många politiska frågor lätt översatts och omvandlas till säkerhetsfrågor; hur rädslan och äcklet är tät sammanflätade; hur äcklet, som sprids inbäddat i statlig propaganda (genom exempelvis skolor och medier) "fått fäste i vardagsmoralen och förändrat människors mentalitet på djupet" (s. 103) samt hur högerpopulisterna i Israel i likhet med dito i USA lyckats kapa en politisk förbittringsdiskurs (om ofta berättigade sociala orättvisor) och framställa sig själva som offer för vänsterns och det kulturella avantgardets förtryck, verkar väl underbyggd och trovärdig. Samtidigt vittnar intervjuer (i kapitlen

om rädsla och äckel) om förekomsten av stark regimkritik och att fientligheten mot araber inte är total.

Som jag ser det är bokens styrka betydligt större än dess svagheter, men några mer eller mindre tveksamma inslag vill jag kommentera. Huruvida en fallstudie av israelisk politik är det i särklass bästa jämförelseobjektet för att förstå populism i andra länder förefaller exempelvis tveksamt; men det finns ju olika jämförelsegrunder. Det hade också varit intressant att få veta mer om omfattningen och karaktären av det faktiskt förekommande inhemska motståndet mot de manipulerade känslonstrukturerna; mer om vilka alternativa, mindre bristfälliga ideologier och känslonstrukturer som förs fram i offentligheten. Men detta hade kanske krävt en annan studie, ett annat fokus. Frågan är dock om inte något sådant kunnat tas upp i kapitlet om kärleken, den fjärde känslan som, enligt Illouz, är så avgörande.

Illouz framställning om denna fjärde känsla skiljer sig från den om de andra tre. Kärlek grundas inte tydligt på motsvarande sätt i levda erfarenheter hos grupper i den judiska befolkningen, dvs varierande och mer eller mindre medvetna yttringar av "kärleken till nationen och/eller det judiska folket" (s. 23), vilka kodas om av makthavare i offentligheten. Den tillskrivs däremot en politisk nödvändighet, en omvandlande och enande kraft: För att komma runt den polarisering, fientlighet och misstro mellan grupper som de mäktiga känslorna rädsla, äckel och förbittring skapar, "måste matrisen kompletteras med en känsla som knyter människor till en föreställd kollektiv organism. Och denna känsla är kärlek" (s. 142). Vad denna kärlek närmare bestämt "är" definieras sedan i samband med olika begreppsanalyser av nationalism och patriotism snarare än hur/vad den uppstår ur erfarenhetsmässigt; och enligt analysen finns det såväl exkluderande som inkluderande varianter av denna kärlek. Intervjuer med två bosättare på Västbanken, båda politiskt höger, redovisas förvisso i kapitel 4. I den ena tillfrågas en ung kvinna om hon har erfarenheter av starka nationalistiska känslor (s. 152), vilket hon har. I den andra får en ortodox rabbin svara på frågan om han vuxit upp med "kärleken till staten Israel" eller om det är något han tillägnat sig senare (s. 159). Svaret är att han har vuxit upp med det, fastän inte "att älska alla" utan med plikten att hjälpa den som behöver hjälp, oavsett om det är en "hatare" som är i nöd (s. 159). I den krassa verkligheten, som den ser ut i hans ögon, förbehåller han dock plikten till hjälpsamhet den egna gruppen. Rabbinen intervjuades också i kapitlet om förbittring och där sågs han som ett "ansläende exempel" på populistisk "självömkande offerretorik" hos en privilegierad grupp, och en som "har en ytterst klar uppfattning om sina fiender" – araberna (s. 128, 133, 129). Några inkluderande eller regimkritiska exempel på den fjärde känslan, motsvarande dem om rädsla och äckel som redovisas genom intervjuer i kapitel 1 och 2, nämns inte här. En tvådimensionell känslstruktur antyds teoretiskt/begreppsligt; empiriskt och i resonemangen är det den uppifrån kommande,

manipulativa dimensionen i den patriotiska kärleken som betonas. Detta framgår också i sammanfattningarna av vad de fyra känslor som analyserats i boken har gemensamt samt vad det särskilda är i den fjärde känslan som ”knyter människor” samman trots söndring: De ”är alla en produkt av politikernas manipulation”, och förutom att skapa sociala motsättningar och främlingskap inför demokratiska institutioner, är de på många sätt ”likgiltiga inför det som vi skulle kunna kalla verkligheten” (s. 183). Just detta sista har Illouz tagit upp som en likhet mellan nationalismen som ”ett slags kärlek” och den ”romantiska kärleken” (s. 144). Dessutom: ”Oavsett om det är i en intim relation eller i nationalismen, är kärleken en känsla som exkluderar och inkluderar på en och samma gång” (s. 146).

Det verkar som Illouz vill frammana – utan att skriva fram det – en generell ensidig bild av vad patriotisk kärlek är och kan vara: en okritisk känsla och lojalitet gentemot en auktoritär politisk ledning, en känsla som är likgiltig inför verkligheten. En sådan bild av den patriotiska kärlekens villkor i den politiska sfären kan då påvisa ett slags analytisk parallell mellan den auktoritära populismens beroende av och makt över folkets kärlek till sitt land och den konsumtionsdrivna kapitalismens behov av och makt att göra den erotiska kärleken till varor, det som Illouz behandlat i tidigare arbeten.

Bortsett från den spekulativa tanken ovan så är diskussionen om kärlek något oklar, även motsägelsefull. Exempelvis påståendet att kärleken är ”en känsla som exkluderar och inkluderar på en och samma gång” är i bästa fall intetsäggande – en självklarhet – men motsäger annars begreppsanalysernas tydliga distinktion mellan olika varianter av nationalism och patriotism. Viktiga utfästelser i kapitel 4 ser också ut att motsägas i epilogen. Enligt begreppsanalysen är nationalismen och patriotismen, och därmed kärleken som ingår i båda, inte enbart exkluderande, blind och självförhärlikande utan kan vara inkluderande och både kritisk och konstruktiv (s. 146, 180–81); och Illouz utlovar att ange ”ett alternativ” till den auktoritära exkluderande nationalismen. Det ska vara en demokratisk patriotism, ”representativ för en befolkning som hålls samman av kärlek”. Kapitlet avslutas: ”En demokratisk patriotism, grundad på vad jag skulle kalla för en kritisk kärlek till nationen, bör vara det moraliska och känslomässiga ramverk som kanaliserar människors strävan att forma en gemenskap” (s. 181). I epilogen, där hennes alternativ sedan presenteras, slår hon å andra sidan fast i ett slags spetsformulering: ”Kärleken är inte, i något avseende, lämplig som grund för ett samhällskontrakt” (s. 188). Så vad betyder ordet ”kärlek” i denna bok?

Det kategoriska och generellt formulerade avståndstagandet ovan är riktat mot Nussbaum. Spetsformuleringen ovan föregås av ett kort omnämnande av Nussbaums bok *Political Emotions* och dess idéer om ”kärlek och medkänsla”, samt ”Jag vänder mig emot denna uppfattning”. Sedan följer direkt en rad argument (med stöd hos bl a Hannah Arendt) om varför ”agape – eller villkorslös

kärlek” inte bör blandas in i politiken, och det framstår lätt som om den synen på kärlek självklart ingick i den ”uppfattning” hos Nussbaum som Illouz vänder sig emot; vilket inte stämmer. I en nyligen publicerad intervju säger Illouz, apropå frågan om vilka känslor som bör uppmuntras i ett anständigt samhälle: ”I want to make a difference between me and Martha Nussbaum” (Poder & Persson 2023: 170); men det oklara sättet här att invända mot Nussbaum kan inte påvisa vad den skillnaden handlar om. Huruvida Nussbaums kärleksfilosofi är bra eller dålig är inte frågan här, det har jag ingen åsikt om. Det jag anmärker på är en viss begreppsförvirring och en oklar argumentation.

I bokens slutkapitel, ”Epilog. Känslor för ett anständigt samhälle” presenterar Illouz sitt alternativ vilket kretsar kring broderskap och den typ av medkänsla som hon menar kommer ur universellt broderskap. ”Broderskap är det sentiment som omvandlar universalism till en affekt. Det kan inte uppstå om det inte hänger samman med en universell idé om människor” (s. 195). Broderskapets medkänsla förutsätter inte den ”förtrogenhet, närhet eller medlemskap i samma primära grupp” (som hon menar är fallet med all kärleksbaserad medkänsla) och det är därför som broderskapet ”av nödvändighet rymmer en universalistisk komponent” (s. 196). Hon avvisar även solidaritet till förmån för broderskap, eftersom den förra vilar på en ”förmåga att identifiera sig med andra och betrakta dem som ’familj’ [snarare] än på ett erkännande utifrån universella principer” (s. 190).

Hon nämner ett ”slagkraftigt exempel” på breda politiska stödaktioner i Frankrike efter en vandalisering av judiska gravar på en kyrkogård, som markerar att ”mänskligt broderskap står över partipolitik” (s. 194). Tyngden i hennes generella argument om det goda med broderskap i civilsamhället handlar annars om vad som ligger i dess *idé* (moralisk och juridisk rättvisa) och kan rymmas i *begreppet*. Exempel: ”Dialog, tolerans, rättvisa och fullvärdigt medborgarskap ryms alltihop i begreppet broderskap” (s. 192, 194).

Svagheten – kanske den största i boken – är en närmast total avsaknad av problematisering av verklighetens broderskap/brödraskap. I epilogen framställer Illouz broderskap som något helt oanfrätt av den familjära närhet och partikularism som hon definitionsmässigt förbinder med kärlek och solidaritet och därför dömer ut som opassande politiska emotioner i ett anständigt samhälle. Och hon nämner inte med ett ord några negativa drag eller ger empiriska exempel på hur olika grupper av män på många håll i världen byggt och bygger brödraskap som exkluderar, även förtrycker olika andra grupper. Det intressanta med Illouz resonemang om broderskap och universalistisk medkänsla är å andra sidan hur hon ser på dessa i förhållande till judarnas historia och det politiska läget i Israel förr och nu.

Broderskapet var, enligt Nussbaum och andra som undersökt ämnet, ett högaktuellt tema bland politiska tänkare under 1800-talet i Europa. I den franska revolutionens efterdyningar och deklarationen om ”frihet, jämlikhet

och broderskap” blev sökandet efter nya former av broderskap, som kunde fungera såväl nationellt som internationellt, nästan en besatthet (Nussbaum 2013/2015: 54, 55–56). På senare tid blev denna del av deklarationen den minst uppmärksammade, ersattes snarare med solidaritet. Illouz hänvisar också till 1800-talsdebatten och menar att av deklarationens tre delar ”har broderskapet tveklöst varit den mest försummade” (s. 192).

De som inte försummat broderskapsidealet i vår tid utan fört det vidare har främst varit religiösa tänkare. Illouz åberopar en teolog som menar att det han kallar dynamiska religioner (till skillnad från statiska) kan möjliggöra universellt broderskap och därigenom stärka demokratisk politik och bidra till att förhindra populism (s. 192). Med hänvisning till flera framstående katolska tänkare, inklusive påve Franciskus, vilka framhåller vikten av broderskap, slår Illouz fast att ”Det är i broderskapet som teologi sammanstrålar med politik och som religion kan spela en aktiv roll i civilsamhället (men inte i dess institutioner)” (s. 192, 193). Detta budskap kan låta långsökt, även principvidrigt, i många höggradigt sekulariserade västerländska samhällen. Israel däremot är grundat på en religiös definition av folket, det judiska folket (s. 188). Och om Illouz religiöst förankrade universalistiska broderskapsalternativ inte självklart framstår som allmängiltigt, så ligger dess styrka i hur hon tillämpar det i sin beskrivning av judarnas historia och Israel, både kritiskt och som en konstruktiv möjlighet.

Historiskt var judarnas kamp i hög grad universalistisk, en kamp tillsammans med andra för alla människors lika värde och rättigheter. Politisk status skulle inte bestämmas av ens religion. Detta är också, menar hon, den sanna andan i sionismen och i den medborgarreligion som den försökte implementera i landet Israel (s. 199). ”Denna historia om judarna som förkämpar för upplysningsideal och universalistiska värderingar, går mot sitt slut”, skriver Illouz (s. 198). I politiken är populismen, även med inslag av rasism, stark i dag bland judar i flera länder, inklusive Israel; och den religion som har institutionaliserats i dagens Israel är ”allt annat än dynamisk”. Den är ytterst statisk och stränga former av ultraortodoxi är utbredda, vilket motverkar ett liberalt civilsamhälle där det som traditionellt kallas broderliga relationer mellan olika grupper av människor eftersträvas (s. 199). Om ett anständigt samhälle i Israel ska bli möjligt krävs att den judiska universalismen återuppväcks genom en allians mellan liberalism och en dynamisk judisk religion. En sådan finns idag, enligt Illouz, främst bland konservativa och reformistiska judar; och även vissa grenar av de ortodoxa ”håller liv i judendomens universalistiska kall”. Men den universalistiska politiska kulturen är ”svag och osäker”; och Illouz avslutar sin bok med orden att möjligheten att lyckas förblir ”en tragiskt öppen fråga” (s. 195, 199).

I det nyskrivna förordet, daterat i januari 2024, anger Illouz att arbetet med boken slutfördes 2021, således innan den djupa kris som den så kallade rättsreformen utlöste bröt ut och även före ”händelserna den 7 oktober” och kriget

som följde, ”två skeenden av historisk dignitet” (s. 7). Hon skriver också att om studien gjorts efter oktober 2023 skulle mycket, kanske hela boken, blivit fundamentalt annorlunda. I eventuella uppföljare av denna och andra liknande studier av Israel blir de tragiskt öppna frågorna sannolikt fler och kanske mer tragiska. Förhoppningsvis kommer då beskrivning av strävanden som görs för att främja anständigheten också att ingå. Om analyserna görs i termer av kärlek eller broderskap är mindre viktigt.

Litteraturförteckning

Hartmann, Martin & Honneth, Axel, 2006. “Paradoxes of Capitalism”, *Constellations* 13(1), s. 41–58.

Illouz, Eva, 1997. *Consuming the Romantic Utopia. Love and the Contradictions of Capitalism*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Poder, Poul & Persson, Marcus, 2023. “Populism’s four driving emotions, and how to cultivate emotions supporting democracy. An interview with Eva Illouz”, *Sociologisk Forskning* 60(2), s. 161–176.

**Olsson, Erik J. & Grönqvist Olsson, Catharina,
2024. *Den mjuka staten: Feminiseringen av
samhället och dess konsekvenser*. Stockholm:
Karneval förlag.**

Anmälan av Anna-Karin Selberg

Uttrycket ”Den mjuka staten” myntades av Gunnar Myrdal för att beskriva en stat som ställer låga krav på sina medborgare, brister i lagstiftning och regelefterlevnad och blir så pass ineffektiv att den inte kan genomföra vad den lovar. Enligt Erik J. Olsson och Catharina Grönqvist Olsson lever vi i en sådan stat – och författarparet lanserar en teori om vad det beror på, där förklaringen söks i kvinnors intåg i ledande ställning på myndigheter från 60-talet och framåt.

Den psykologiska personlighetsforskningen visar nämligen på statistiska skillnader mellan män och kvinnor inom flera områden. Kvinnor är mer

tillmötesgående än män och fokuserar mer på sociala relationer, medan män är mer avvisande och fokuserar på saker. Kvinnor har en tendens till oro och ett mer negativt tänkande medan män har en starkare tendens till aggression. Det handlar inte om skillnader på individnivå – en man kan ha starkare typiskt kvinnliga drag än en kvinna och vice versa – utan om olikheter på gruppnivå. Därför kan man också, enligt författarparet, tala om en feminin och maskulin kultur.

Eftersom kvinnor sedan 60-talet tagit allt större plats i arbetslivet och fått beslutsfattande positioner inom myndigheter och organisationer kan man anta att det har haft en effekt inte bara på den statliga verksamheten utan på samhället i stort. Man kan också fråga sig om det i så fall bara har varit en positiv effekt.

Frågan är intressant och hade varit värd att ta på allvar i en nyanserad och seriös analys, men problemet med boken är att inte ens författarparet själva verkar tycka det. Det räcker med att skrapa på ytan på havet av fotnoter, som vill ge intryck av en gedigen och vetenskapligt grundad diskussion, för att konstatera att boken är ett debattinlägg som vädjar starkt till läsarens känslor och fokuserar på sociala relationer (kampen mellan ”manligt” och ”kvinnligt”), snarare än att vara en neutral och vetenskapligt förankrad utredning. Det är synd eftersom det leder till att den blir mycket svår att ta på allvar – inte minst eftersom det är just de här tendenserna i samhället i stort som genomgående påstås vara problematiska exempel inte bara på den mjuka statens utbredning utan på det mjuka samhället.

Problemet blir tydligt redan i den första delen, där författarna åtar sig att visa i vilken mening Sverige är ett exempel på en mjuk stat. Man hävdar att tre viktiga typfall ger belägg för den tesen: polisens metod för konflikthantering vid upplopp, rättssamhällets attityd till tjänstefel och lärares möjlighet att ingripa fysiskt när en elev stör ordningen i skolan. Det är intressanta exempel som hade kunnat bli en ingång till en mer seriös diskussion, givet att de analyserades och att analysen sedan användes för att påvisa den större förskjutning som enligt författarparet ska ha skett inte bara i staten, utan i hela samhället.

Det första typfallet ägnas dock inte ens en sida, utan bara ett kort stycke i en 263 sidor lång bok, där man konstaterar att polisen infört en ny metod för konflikthantering som fokuserar på kommunikation snarare än fysiskt ingripande. Huruvida den metoden varit effektiv, vilka eventuella problem den medfört, på vilket sätt den som ett typfall speglar en större förskjutning i staten och samhället får vi inte veta. Istället konstaterar författarna – vi är alltså fortfarande på den första sidan i den del som ska visa att den mjuka staten alls existerar – följande: ”Oavsett om vi anser att denna förskjutning mot en mjukare och vänligare hållning i samhället är bra eller dålig, kan vi vara överens om att den faktiskt har ägt rum. Då vi tror att läsaren håller med oss om detta nöjer vi oss med att illustrera denna förändring med två ytterligare exempel” (s. 13–14).

Det andra typfallet stökas sedan över på två sidor, där man visar att upplärningsprocenten för tjänstefel fallit drastiskt. Huruvida rättssamhället i stort har gått från hårt till mjukt i samband med kvinnors intåg, t.ex. med större fokus på sociala insatser och mjukare straff, kommenteras överhuvudtaget inte (eftersom utvecklingen på det området snarare under många år har gått åt andra hållet?).

Det tredje typfallet gäller skolan, och får breda ut sig på tio luftiga sidor med många och långa blockcitat. Här fokuserar man dels på lärares möjlighet att ingripa mot elever med ordningsproblem, dels på relationen mellan kunskap och värderingar. Man lägger fram ett svepande påstående, utan att förankra det i empirisk forskning, om att elever i den svenska skolan idag får lära sig rätt värderingar istället för att tillägna sig kunskap.

Det är alltså det här 12 sidor långa materialet som den resterande boken sedan föresätter sig att på mer än 200 sidor analysera bakgrunden till. Istället för att på ett omsorgsfullt sätt beskriva hur den mjuka staten yttrar sig och i möjligaste mån belägga det med fakta, vädjar man till läsarens känsla av att inte bara en omfattande och problematisk systemförändring har skett, utan en rent katastrofal sådan. Inte minst anspelar man på pojkars och mäns rädsla för att domineras av kvinnor. Eftersom det handlar om känslor kan man sedan på ett försåtligt sätt fylla den med nästan vad som helst. Betygsinflation, problem med kollektivtrafiken, påstådd utbredning av cancelkultur vid universiteten (vilket inte bekräftats i den utredning som nyligen gjordes),¹ mindre riskbenägenhet och innovationskraft (man nämner inte att Sverige ligger tvåa i världen på det området),² tilltagande obefogad oro i samhället för katastrofer men även ökade disciplinproblem och våld i skolan – allt kan härledas till samhällets feminisering.

Det är synd, inte minst eftersom det under den haveristiska attityden går att skönja ett reellt samhällsproblem, som aldrig får vare sig någon vettig beskrivning eller någon ansats till analys som når längre än ett affekterat debattinlägg.

På bokens första sidor finns det en fotnot till Inga-Britt Ahlenius, som redan 2005 ställde frågan om Sverige blivit en mjuk stat. Vad Ahlenius uppmärksammade 2005 var effekterna av New Public Management, den företagsinspire-rade styrningsmodell som infördes på bred front i svenska myndigheter och organisationer på 90-talet. Förutom omfattande byråkratisering, problem med ansvarsutkrävning och en fluffig företagskultur med kundtänk (enligt en vän på Skatteverket uppmanas medarbetarna där att till och med behandla skat-tebetalarna som kunder), menade Ahlenius att styrningsmodellen till exempel

1 Universitetskanslerämbetet, "Akademisk frihet i Sverige – regeringsuppdrag om lärosätenas arbete med att främja och värna akademisk frihet", Universitetskanslerämbetet, 2024.

2 World Intellectual Property Organization (WIPO), *Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship*. Geneva: WIPO, 2024. 10.34667/tind.50062.

också lett till ökad fragmentisering. Det har gjort det svårt för myndigheter att samverka, vilket i sin tur skapat en hel rad problem, inte minst inom rättsväsende och skola.³

Hur kommer det sig att detta inte ingår i Olsson & Olssons lista på "alternativa förklaringsmodeller"? De alternativa förklaringsmodeller som istället tas upp är egentligen inga förklaringsmodeller alls utan oprecisa och mer än lovligt fluffiga fenomen som postmodernismens intåg och woke-kultur. Urvalsprincipen verkar vara att de alternativa förklaringar man tittar på ska kunna legitimeras den egna tesen – som sedan får spela rollen av ett slags superförklaring, som alla andra försök till förklaringar ytterst pekar tillbaka mot.

På det planet blir boken ett symptomatiskt kulturkrigsinlägg från högerkanten, som skyller såväl verkliga som fantiserade samhällsproblem på luddiga fenomen som feminin kultur, woke och postmodernism. Skolminister Lotta Edholm hävdade till exempel häromåret att problemen med den svenska skolan beror på "det postmoderna experimentet" som skapat "otydlighet [...] stress och psykisk ohälsa" bland unga.⁴ Den inre förstörelse av sporten längdskidåkning, som gått från att vara "solid som urberget" till att nu vara ett mjukt och böjligt fenomen, ska även det ha berott på postmodernismen.⁵

Är det inte istället dags att ta Ahlenius uppmaning från 2005 på allvar och på bred front undersöka vilka effekter den företagsinspirerade styrningsmodell som behärskat myndigheter och svensk förvaltning i decennier egentligen har haft?

3 Inga-Britt Ahlenius, *Har Sverige blivit en 'soft state'?*, Bertil Ohlininstitutets skriftserie, nr 6, 2005.

4 Lotta Edholm, "Inga fler experiment med den svenska skolan", *Svenska Dagbladet*, 2023-03-11.

5 Lena Andersson, "VM i postmodern skidåkning", *Dagens Nyheter*, 2017-02-17.

Dahlgren, Hans, 2024. *I fem statsministrars tjänst*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Larsson, Allan, 2024. *Minnesbilder – i stället för memoarer*. Hestra: Isaberg förlag.

Anmälan av Anders Mellbourn

Den ene har tjänat fem statsministrar, den andre fyra. Men den andre kan hävda att han haft att göra med två statsministrar till. Han var den som först föreslog Göran Persson som blivande finansminister och var faktiskt själv finansminister den gång den unga nationalekonomen Magdalena Andersson anställdes i finansdepartementet.

Båda har varit journalister på TV. Och, jo faktiskt, den yngre anställdes på SVT av den äldre. Båda är mångåriga socialdemokratiska trotjänare. Det rör sig om Hans Dahlgren och Allan Larsson som båda nu kommit med minnesböcker. De är båda mycket sympatiska men väldigt olika.

Hans Dahlgren har skrivit en traditionell memoar från barndomen till det pensionärsliv han hittills framgångsrikt hållit ifrån sig. Det är en skildring av dryga 50 år i den svenska offentligheten, steget bakom de högsta beslutsfattarna men alltid diskret närvarande i den närmaste omgivningen av stats- eller utrikesminister som rådgivare, praktisk fixare och minnesantecknare. Hans bok är lång, över 600 sidor, men ändå lättläst, väldokumenterad, enkelt och effektivt disponerad. Med det diskreta självförtroendet hos en läkarson från landsorten, matematisk studiebegåvning och SECO-ordförande från elevrörelsens formativa 60-tal redovisar han utan åthävor sitt liv i eller vid maktens centrum som både självklart och styrt av tillfälligheter. Och det känns för läsaren uppriktigt.

När han till slut i januari 2019 själv erbjuds en plats i regeringen som EU-minister av statsminister Stefan Löfven blir han naturligtvis glad och säger ja. Men det framstår inte som koketterande när han tillägger att han inte sett sig som en statsrådstyp utan bättre hörde hemma i bakgrunden. På framställningens sista sida konstaterar han att han nog kunnat vara mer ”till nytta på jobbet om jag förmått vara mer kreativ och påhittig, mera analyserande, gärna litet mer motsträvig. Ibland har det känts som om jag varit för expedit, att jag lite väl raskt kastat mig över att verkställa.” Tryggt sammanfattar han likafullt att han är som han är och är nöjd med det liv han fått.

Men allt det sympatiska står i vägen för att boken ska bli intressant. Hans Dahlgren har varit med nästan överallt i det som hänt i Sverige och i

storpolitiken under ett halvsekel. Allt från Norrmalmstorgsdramat 1973 där han var den TV-reporter som lyckades ringa ner till rånaren och gisslantagaren i bankvalvet, över mordet på Olof Palme och Anna Lindh, som han båda var nära medarbetare till när de mördades, murens fall, kriser och möjligheter för FN och nedrustning, Sveriges EU-medlemskap, 9/11 och terrorismen, Estonia, tsunamin och pandemin, till Sveriges inträde i Nato.

Men får vi veta något nytt? Får vi några nya inblickar i hur Hans Dahlgren och de olika beslutsfattarna resonerade, våndades, diskuterade? Nej, knappast. Författaren redogör för allt som hänt men i ett obrutet svalt tonläge och med en närmast överslätande diskretion om konflikter och överväganden som inte sällan måste ha varit både spänningsfyllda och smärtsamma. Ändå är det väl så att företrädarna i andra ledet med deras arbetskapacitet och dokumentationsintresse borde ha lättare att se och efteråt bedöma ett skeende än de som har högsta ansvaret och mest att försvara. Men till rollen att vara i statsministrars tjänst finns förstås en lojalitet som består också när det är dags att skriva memoarer.

Trots ett avslutande kapitel med tankar i efterhand om några tematiska perspektiv går det inte heller att säga att framställningen tillför något nytt eller fördjupande till den statsvetenskapliga diskussionen om arbetet i regering och förvaltning eller socialdemokratisk politik. Men hans luttrade påpekande ett regeringsformens tydliga bud att "regeringen styr riket" i praktiken är en sanning med modifikation är förvisso motiverat.

På en punkt överraskar ändå Hans Dahlgren med att släppa fram litet särskild glädje och stolthet över den egna insatsen. Han berättar med uppriktig förtjusning hur ett avsnitt han formulerar, när han blivit engagerad i arbetet med FN:s barnkonvention, visar sig hålla genom hela beredningsprocessen till slutlig text.

Mest sakpolitiskt intressant är genomgången av beslutet om svensk NATO-anslutning. Här döljer Hans Dahlgren inte sin skeptiska utgångspunkt. Och han framstår nog fortfarande som ganska vacklande när statsministern efter den snabba förankringsprocessen, där EU-ministern förstås medverkat som neutral inledare vid en rad arbetarkommunmöten ute i landet, bjuder in honom för att innan det blir offentligt meddela sitt beslut att Sverige ska söka medlemskap. Kärnvapenfrågan är hans största problem. Han är också kluven inför att Sveriges beslut blivit så beroende av Finlands, samtidigt som han tidigt ser och förstår det finska alliansbehovet efter de ryska provocerande framstötarna i december 2021 om en omkastad europeisk säkerhetsordning.

Hans Dahlgren bekräftar också bilden att det är statsminister Magdalena Andersson som hela tiden ägt NATO-frågan. Det är i kretsen av hennes medarbetare i statsrådsberedningen som medlemskapet bereddes och fördes till beslut. Utrikedepartementet och de mest erfarna höga diplomaterna lämnades utanför den inre cirkeln. Hans Dahlgren ser det som en konsekvens av den

pågående "presidentialiseringen" av statsministerämbetet som inte minst förklaras av EU-medlemskapet och regeringschefernas täta umgänge där. Maktförskjutningen synes ju ha fortsatt efter regeringsskiftet med utbyggnaden av det sedermera så olycksaliga säkerhetssekretariatet i statsrådsberedningen och anslutningsprocessens avslutning i Washington D.C. med statsministern, inte utrikesministern som protokollet skulle ha nöjt sig med, som svensk företrädare.

Litet gripande är Hans Dahlgrens personliga perspektiv på pandemitiden. Som 70+ tvingas den ännu aktive fjällvandrar och skidåkaren konstatera att han tillhör riskgruppen och måste isolera sig. Med sin tekniska kompetens har statsrådet inga svårigheter att koppla upp sig till departementet från ett arbetsrum i villakällaren. Men de påtvingade ensampromenaderna i Nackaskogarna blir nästan kusliga när det gäller att undvika alltför nära möten med passerande på stigarna, medan de dagliga dödssiffrorna stiger.

Genom framställningen kan Hans Dahlgren ibland utan vanda försiktigt medge att han inte alltid haft rätt i allt. Men på en punkt blir det helt centralt för honom att inte vara den som har fel. Det gäller den märkliga tolkningstvisten mellan kabinetssekreteraren (Dahlgren) och statsministerns statssekreterare Lars Danielsson om huruvida herrarna kontaktade varandra Annandag jul 2004 dagen efter tsunamikatastrofen. Här ägnar Hans Dahlgren flera sidor att visa att hans version av vad som skedde är den riktiga och att Danielsson i efterhand hållit med. Han redovisar subtila påtryckningar från statsministern att Danielsson är outhärdlig och inte får offras. Framställningen är personligt laddad som ingenstans annars i boken. Även om Hans Dahlgren nog övertygar i sin iver att ha rätt, känns det hela besvärande och förblir dunkelt.

En enkel förklaring till att Hans Dahlgren med åren blir en nödvändig kugge i det socialdemokratiska ledningsmaskineriet är att han så lätt får saker och ting gjorda. Han tycks ha en obegränsad arbetskapacitet och osviklig förmåga att få struktur på dokumentationen. Medan flera lovande namn i svensk offentlig politik efter valförluster eller interna maktkamper alltför tidigt lämnat in i fullt vital medelålder, har Hans Dahlgren respektingivande blivit kvar genom fem statsministrar och lika många valförluster. När socialdemokraterna förlorar regeringsmakten valet 2022 är han visserligen ungdomlig men ändå 74 år. Likafullt blir hans första fråga till sig själv vad han ska göra härafter, inte hur han ska ha det som pensionär. Och lösningen låter inte vänta på sig så många månader. Partiordföranden kallar och ber honom bli huvudsekreterare för arbetet med ett nytt partiprogram till kongressen 2025. Det kan synas som ett märkligt uppdrag till en man som hållit sig utanför idédebatten, särskilt från ett parti i uppenbart behov av nya tankar och program. Men det får kanske bli ämnet för en betraktelse i annat sammanhang än detta.

En socialdemokratisk alltiallo med förankring i traditionell reformpolitik och bekant för sin vilja att hitta och driva egna problemlösningar och få resultat

är däremot Allan Larsson. Likt Hans Dahlgren börjar han sin minnesbok med en barndomsbild och avslutar med en friluftsvandring med barnbarn. Men annars löser han frågan om memoarskrivande på ett helt annat sätt. På ett lokalt förlag i kanten av småföretagsamhetens Gnosjö har han publicerat 51 nedslag i sitt liv mellan 1940 och 2023, vart och ett med en bild och 2–4 sidor text. Det blir – sannolikt högst avsiktligt från författaren – en aningen halsbrytande blandning med drag av både facebookflöde och hembygdsföreningsårsbok, format som Allan Larsson återkommit i ganska så ofta de senaste åren.

Visst hade läsaren också i denna form hoppats kunna få veta litet mer om Allan Larssons tid som finansminister eller generaldirektör. Det har han ju varit såväl för AMS som inom EU-kommissionen. Men det är ganska charmerande att denne mångsysslare i svensk och europeisk offentlighet verkar ha som roligast när han får igång ett energibesparingsprojekt hemma i Hammarby sjöstad, ett lokalt utvecklingsarbete mellan åretruntboende och sommargäster i en gammal prästgård på södra Gotland eller fångar upp en kvinnlig entreprenörsbegävninng i Mariannelund som vill starta ett barnfilmscentrum i Astrid Lindgren-land.

Insatserna som styrelseordförande i Sveriges Television och Lunds universitet redovisar han med särskild stolthet. På SVT övertalar han Christina Jutterström att som 60+ återvända till sin karriärs avstamp i public service för att bli VD för ett tilltufsats och osäkert medieföretag i behov av att både upprätta sitt anseende och förnya sin ställning och verksamhet i en ny digital verklighet. I Lund fångar han upp fysikernas längtan och strävan att på den bästa jordbruksmarken nordost om stan bygga upp ett världsledande acceleratorcentrum för avancerad forskning. Han går över i rollen som projektens huvudförhandlare, alliansbyggare och finansieringsansvarig och når ända fram genom att utnyttja sina olika kontakter i svensk och europeisk företagsvärld, förvaltning och politik. På köpet får han PEAB-byggaren Mats Paulsson att satsa ett tresiffrigt miljonbelopp för att skapa ett nytt medicinskt centrum för innovationsföretag i de lokaler som Astra Zeneca lämnar efter sig när företaget flyttar från Lund.

I de korta minnesbilderna får vi också lära oss hur Allan Larsson går till väga när han tillfrågas om att ta ett uppdrag. Han tar först reda på vad som konkret ska göras och vad han behöver ha av folk och resurser för att nå resultat innan han säger ja. När han är igång uppsöker och hittar han gamla kontakter och medarbetare som kan komma till nytta. Rätt avvägning mellan otålighet och uthållighet i arbetet blir sedan avgörande. Kanske har han inte alltid varit tillräckligt uthållig, funderar han.

Oftast lyckas han i sina uppdrag. Men inte i New York, när han försöker hjälpa Tommy Körberg att få arbetstillstånd för huvudrollen i ABBA-musicalen Chess som ska sättas upp på Broadway. Den svenske arbetsmarknadsgeneraldirektören argumenterar att artister från USA inte har problem att få arbetstillstånd i Europa. Då borde det vara lika möjligt för en svensk att få kontrakt i

USA. Men skådespelarfacket säger blankt nej, Här räcker inte ens Allan Larssons meriter som fackföreningsekonom.

Inför de nu inledda rysaråren med en "dealmaker" i Vita huset, slår det mig att det är just nu vi skulle fortsatt behöva Allan på plats som motspelare. Med all hans erfarenhet av uppgörelser i korporativa maktkonglomerat är han nog den strategiska drivkraft som Sverige och Europa synes sakna i denna prövningens stund.

Rojas, Mauricio, 2024. *Dåligt samvete. Sverige och andra världskriget*. Stockholm: Timbro.

Schmidt, Werner, 2024. *Svenska fotspår på vägen till Förintelsen – om skuld och mediasvar*. Stockholm: Carlssons.

Anmälan av Mats Bergquist

Perioden juni 1940–juni 1941 är säkerligen det mest dramatiska skedet i senare århundradets svenska historia. Det kan bara jämföras med åren 1718–1721 mellan Karl XII:s död och freden i Nystad 1721 och månaderna mars–september 1809 efter statskuppen mot Gustaf IV Adolf och freden i Fredrikshamn. I alla tre fallen hotades rikets territoriella integritet. Risken för ockupation var inte särskilt avlägsen. Numera råder det rätt stor enighet bland historiker om att Karl XII och Gustav IV Adolf får ta hela skulden för att de lät utvecklingen gå så långt att rikets hela existens stod på spel. Karl XII:s fixering vid tanken på att hejda den ryska expansionen, borde ha förbytts i fredsförhandlingar långt före Nystad. Och med litet smidighet kunde troligen Gustav IV Adolf ha låtsats gå med i Napoleons kontinentalblockad och därigenom undgått det ryska anfallet 1808.

Någon liknande enighet föreligger inte om Sveriges utrikespolitik i det synnerligen allvarliga läget 1940–1941 och under andra världskriget överhuvudtaget. Här har debatten gått i vågor och lockat både historiker av facket och journalister. Här finns alla schatteringar från de som menar att Sverige undvek kriget genom feg anpassning och faktiskt stöd till Nazityskland till de som ser

den Hanssonska regeringens utrikespolitik som ett väl hanterat realpolitiskt förhandlingsspel mellan en småstat och en aggressiv stormakt.

I grova drag kan man tala om två huvudsakliga förklaringsgrunder till att vårt land undgick att dras in i kriget. De som regelbundet dyker upp i debatten är:

- Genom en serie mer eller mindre moraliskt dubiösa eftergifter, särskilt under krigets första år till Tyskland och sedan – dock avsevärt mindre kritiserade – till de allierade förvandlades neutraliteten mest till ett såll och landets rykte solkades ner. Detta dåliga rykte ekar ännu idag.
- Sveriges bedrev, med beaktande av de politiska konjunkturerna, ett skickligt förhandlingsspel gentemot både tyskarna och de allierade. Detta säkrade, trots obalansen mellan parterna, både oberoendet och folkförsörjningen. Denna hållning kallas småstatsrealism.

Man skulle kunna lägga till två andra förklaringar, mindre vanliga:

- Att Sverige undgick kriget var mest en slump. Tyskland som hade långt över 300 000 man i Norge, skulle när som helst kunnat ockupera landet. Sveriges eget agerande hade mindre betydelse.
- Det låg i både tyskarnas och de allierades intresse att bevara Sverige som en buffertzonen, för att bedriva för båda krigförande allianser viktig handel med järnmalm och kullager, idka spioneri – Stockholm var sannolikt då Europas spionhuvudstad – och under radarskuggan underhålla hemliga kontakter med varandra.

De flesta skrifter om Sverige och andra världskriget som kommit ut kan alltså i huvudsak inrangeras i någon av dessa kategorier. Det gäller också Mauricio Rojas och Werner Schmidts nyutkomna böcker. Båda hamnar närmast, trots att de är mycket olika till sin karaktär, ändå mest i den första kategorin. Den rymmer i sin tur olika schatteringar. Men medan Rojas bok är återhållsamt resonerande, redovisar kontroversiella ställningstaganden men ändå visar en viss förståelse för småstatsrealismen, är Schmidts ett av de häftigare angreppen på senare år mot vår krigstida politik. Werner Schmidt är tyskfödd professor emeritus i historia vid Södertörns Högskola medan Chilebördige Mauricio Rojas är docent i ekonomisk historia i Lund och liberal politiker. Det är i sammanhanget centralt att båda är invandrare och berömvärt att de mot denna bakgrund vågar ge sig på ett så kontroversiellt ämne.

Att Schmidts volym är mera en stridsskrift än en historievetenskaplig framställning reflekteras i hans litteraturförteckning som är märkligt tunn när det gäller både viktiga svenska källor och bearbetningar. Här lyser t.ex. både de ledande diplomaterna Gunnar Hägglöfs och Erik Bohemans respektive folkpartiledaren och den krigstida kommunikationsministern Gustaf Anderssons

i Rasjön memoarer liksom folkhushållningsministern Axel Gjöres och konsultativa statsrådet Nils Quensels minnen med sin frånvaro. Här saknas Wilhelm Carlgrens centrala *Svensk utrikespolitik 1939–1945*, Gunnar Hägglöfs bok om krigshandelspolitiken, Anders Isakssons biografi över Per Albin Hansson, Kent Zetterbergs *Sverige och Hitler 1939–1945*, Erik Carlssons *Gustaf V och kriget* respektive *Midsommarkrisen* samt Mikael Nilssons grundliga *Historiemissbrukarna*. Inte ens Henrik Berggrens triologi, *Landet utanför*, verkar ha varit aktuell för Schmidt. Utan att ta del av dessa böcker kan man knappast göra anspråk på att skriva en framställning om denna synnerligen dramatiska period i vår historia.

Werner Schmidts tes i boken är helt enkelt att den Hanssonska samlingsregeringen, som representerade fyra av riksdagens fem partier, visserligen utgjorde landets formella ledning men att Sverige i själva verket styrts mot samarbete med Berlin av en klick industrimän, diplomater, militärer och akademiker som alla hoppades eller i alla fall trodde på en tysk seger. Bröderna Jakob och Markus Wallenberg, den – enbart formellt, enligt Schmidt – opolitiska utrikesministern Christian Günther och sändebudet i Berlin, Arvid Richert, samt militärer som ÖB Olof Thörnell, försvarsstabschefen Helge Jung – som Schmidt något överraskande på bokens sista sida utnämner till den pronazistiska militära "juntans" ledare – och amiralerna Charles de Champs och Fabian Tamm ingick i detta nätverk. De hade redan, enligt Schmidt, åren före kriget på grund av sin tyskvänlighet och genom sina kontakter medvetet bidragit till att göra Sverige alltmer beroende av Tyskland, främst för sin utrikeshandel.

Den ende politiker, vid sidan av utrikesminister Günther, som uttryckligen karaktäriseras som pronazist och "nyordningsvän" i Schmidts bok är högerledaren Gösta Bagge. Han "kämpade" tillsammans med utrikesministern för Sveriges anslutning till den nazistiska ekonomiska nyordningen. Men vilka var Bagges "andra nazistvänliga kollegor"? Bondeförbundets justitieminister K.G. Westman och hans partiledare Axel Persson Bramstorp figurerar ett par gånger men uttryckligen inga andra. Så vilka var de?

Gösta Bagge fick på tyska legationens initiativ representera politikerna när inbjudan till Hitlers 50-årsdag i april 1939 utfärdades. Schmidt menar att den opolitiska utrikesministern just genom att han inte var demokratiskt vald utan insyn kunde spela en politisk roll. Märkligt är att den i många framställningar om samlingsregeringens utrikespolitiska fögderi som tyskorienterad utmålade Staffan Söderblom, chef för UD:s politiska avdelning 1938–1944, mera parentetiskt omnämns i boken. Det var han som hade de flesta kontakterna med den tyska legationen och tillresande tyska emissarier och har av revisionisterna fått mycken, sannolikt orättvis, kritik för sitt fögderi.

Det är klart att den svenska utrikeshandeln under kriget, förutom försörjningen västerifrån av nödvändiga importvaror som olja, gummi m.m. i mycket var inriktad på Tyskland. Geopolitiska överväganden är inte något

Schmidt förefaller vara påverkad av. Men Sveriges geografiska belägenhet, näringsliv och den ekonomiskt expanderade tyska ekonomin predistinerade nästan ett nära samarbete med Tyskland när det gällde utrikeshandeln; detsamma gällde f.ö. Schweiz. Dock var Storbritannien ännu 1939 vår viktigaste handelspartner. Handeln med omvärlden kom dock att begränsas av Sveriges instängda läge. Detta kunde som endast partiellt brytas genom den s.k. lejdtrafiken, accepterad av både Tyskland och Storbritannien och som medgav viss import av för folkhushållet oundgängliga produkter. Sverige hade dessutom sedan det fransk-tyska kriget 1870–1871 odlat relationerna med Tyskland som en motvikt till det Ryssland som man – kanske med undantag för Karl XIV Johans regeringstid – sedan Peter den store, upplevt som den hotfulle grannen.

Men att göra gällande att Per Albin Hansson i praktiken skulle låta sig styra av Schmidts ”nyordningsvänner” är ganska häpnadsväckande. Han var socialdemokrat men också en realpolitiker, sannolikt den mest betydande statsminister (1932–1936, 1936–1946) vi haft under 1900-talet. Hans regering innefattade ett flertal tunga statsråd som finansministern Ernst Wigforss, socialministern Gustav Möller och försvarsministern Per Edvin Sköld. De utövade ett stort politiskt inflytande och var genomgående kritiska mot Tyskland. I vad avser industrin avser är det ju t.ex. väl känt att bröderna Marcus och Jakob Wallenberg gjorde stora insatser i våra handelsförhandlingar med Storbritannien respektive Tyskland och att Jakob Wallenberg hade goda kontakter med den tyska motståndsrörelsen. Att de samtidigt sökte skydda sina företag är nog mindre förvånande. Detta ledde till en del manövrer – särskilt den s.k. Bosch-affären – som efter kriget blev föremål för de allierades intresse och kostade Enskilda Banken en hel del goodwill.

Werner Schmidt lutar sig åtskilligt mot det tyska utrikesdepartementets och särskilt Stockholmslegationens (ambassadens) arkiv. Men här riskerar han nog falla i en vanlig fälla när det gäller ambassadernas rapportering, särskilt när det gäller diktaturer. Den tyske ministern, den ganska obetydliga prinsen av Wied, som sänts till Stockholm eftersom han var avlägset släkt med Gustaf V:s avlidna drottning Viktoria, hade nog goda skäl att ibland framställa opinionsläget i Sverige i ett förmånligare ljus än som motsvarade verkligheten. Flera personligheter man träffade betecknades som större vänner av det nazistiska Tyskland än de sannolikt var. Dessa kanske dessutom själva bredde på när de talade med tyska företrädare – för att som de uppfattade saken kunna gynna landets intressen.

Kungen, som Wied genom sitt släktskap hade relativt god kontakt med, var förvisso tyskvänlig av födsel och ohejdad vana, men prinsen drog sannolikt alltför stora växlar på denna kontakt. Kungen följde ju regeringens politik utom vid ett tillfälle som Schmidt faktiskt rätt snabbt glider över. I oktober 1941, några månader efter Barbarossas inledning, ville kungen sända ett gratulationstelegram

till Hitler i anledning av de stora tyska framgångarna på östfronten. Han samrådade med statsministern som avrådde, varpå en kompromiss blev att kungen framförde meddelandet muntligt via Wied. Budskapet, som givetvis var mycket olyckligt, fick på så sätt en lägre och mera personlig dignitet.

Werner Schmidt medger i sin bok (s.144) att Sverige inte var en "omedelbar krigförande". Men därmed har han ju också i praktiken sagt att landet var en "medelbar" dylik. Det ömsesidiga beroendeförhållandet på vitala områden som skapats under åren före kriget hade gjort Sverige och Tyskland "faktiskt till ett slags "allierade", menar författaren. Genom att Sverige var en "försörjningspolitisk allierad" bidrog vårt land till "den process som ledde fram till Förintelsen". De eftergifter som gjordes efter tyska krav sågs av Schmidts nätverk som en naturlig anpassning till nyordningen. Det är en slutsats som nog ganska få andra historiker skulle skriva under. Schmidt verkar själv i slutet av sin bok nästan vilja något moderera sin tes: Sveriges agerande kan inte på något sätt jämföras med Nazitysklands (s. 263). Men varför då använda en sådan stigmatiserande och inkorrekt terminologi?

Om Werner Schmidt lutar sig åtskilligt mot Klas Åmark som Alf W Johansson kritiserar skarpt i sin ofta refererade essä i Respons 2014:1 (även undertecknad i Finsk Tidskrift 2013:1), så vänder sig Mauricio Rojas mera till Henrik Berggrens "Landet utanför". Liksom Schmidt är Rojas alltså en invandrare som undrat över sitt nya hemlands politik under andra världskriget. Schmidts far var tysk soldat på östfronten och har lämnat efter sig en krigsdagbok som naturligtvis får den i Sverige boende vänsterorienterade sonen att fråga sig över om fadern deltagit i några av de obegripliga grymheter som skedde särskilt på östfronten. Rojas kom till Sverige 1974 från diktaturens Chile och såg Sverige som ett frihetens hemvist. Men efter mordet på Olof Palme började, menar Rojas, ett slags omvärdering även i den fråga som de aktuella böckerna handlar om. Under Palmes ledning hade Sverige ofta uppfattats som en "moralisk stormakt" som uppenbarligen höll till i en högre viktklass än den naturliga för en småstat. Men mot slutet av 1980-talet skedde, menar Rojas, ett slags omvärdering av dessa aspirationer. Då blev undersökningar av den krigstida politiken naturliga. Särskilt journalisten Maria-Pia Boëthius pamflett "Heder och samvete" från 1991 väckte mycken uppmärksamhet med sina skarpa angrepp på samlingsregeringens politik.

Mauricio Rojas bok baserar sig på den existerande litteraturen. Någon källforskning har han inte ägnat sig åt. Märkligt nog reflekterar även hans litteraturförteckning en, fast något mindre, selektiv läsning. Där saknas t.ex. Gunnar Hägglöfs, Wilhelm Carlgrens, Erik Carlssons, Kent Zetterbergs böcker och bland källorna Hägglöfs, Gjörres, Quensels och Rasjöns memoarer och den förstnämndes senare böcker om kriget.

Den bild som Rojas förmedlar i sin bok följer i stora drag Henrik Berggrens. Han citerar med gillande den norska motståndsrörelsens ledare, Jens Christian

Hauges (sedermera mångårig försvarsminister) sammanfattande karaktäristik av den svenska politiken som "icke krigförande". Det var den hållning som deklarerades under det finska vinterkriget. Den medgav ett större svängrum än neutraliteten när det gäller relationerna med de stridande staterna. I fallet Finland skedde således även leveranser av militär materiel. Liksom Berggren har Rojas velat sätta sig in i hur de agerande tänkte då och undvika vad Alf W Johansson kallar "presentism". Man anar en viss förståelse för den roll som de tretton, från 1941 femton, edsvurna männen vid Mynttorget i Stockholm måste spela: att mitt i det öronbedövande dånet från världshändelserna fatta rimliga beslut om allt från potatispriser till svar på tyskamas krav. Rojas går igenom de välbekanta eftergifterna mot Tyskland, järnmalms- och kullagerexporten, presspolitiken med tidningsbeslagen, samarbetet med tyska Gestapo, den länge snåla attityden gentemot Norges exilregering och inställningen till judarna, där dock från 1942 och framåt viktiga insatser gjordes. Rojas bok faller därmed mest, men inte enbart, under den första förklaringsgrunden som innebär mer eller mindre explicit kritik mot regeringen Hansson.

Liksom Alf W Johansson undrar Mauricio Rojas varför omsvängningen till de allierades förmån dröjde så länge. Han har sin förklaring som följer Alf W Johanssons men skiljer sig från Klas Åmarks: Per Albin Hansson gav tidigt uttryck för tanken att världskriget var ett stormaktskrig, inte en ideologisk kamp mellan demokrati och diktatur. Denna hållning förblev hans även efter kriget. Med denna inställning skulle en tydlig och snabb justering av den svenska politiken te sig svårare att förklara och moraliskt tveksam. Man kan lägga till en annan förklaring: Tyskland var ännu så sent om 1944 kapabelt att snabbt agera militärt. Året dessförinnan hade man snabbt besatt en god del av Italien, när Mussolinis regim störtades. Och i mars 1944 ockuperade man Ungern som då sökte fjärma sig från alliansen med Hitler. Sverige var fortfarande 1943–1944 beroende av handeln med Tyskland. Med 350 000 tyska soldater i Norge fanns alltid hotet om en inbrytning i vårt land, även om det var osannolikt att Berlin efter 1943 skulle ge sig in på ett sådant företag.

I praktiken skedde dock omsvängningen successivt. I augusti 1943 sade regeringen upp det transiteringsavtal med Tyskland som ingicks i juni 1940. I oktober samma år tog man emot större delen av den danska judenheten. De allierade beviljades olika lagrings- och landningsförmåner och tilläts utan större protester eller risk för luftvärnseld flyga över svenskt luftrum, liksom man tidigare tillåtit tyska kurirplan passera över Sverige. Norska och danska polis-trupper, avsedda att upprätthålla ordningen efter ett tyskt nederlag, började i slutet av 1943 utbildas på svensk mark, vilket givetvis var neutralitetsstridigt.

Likafullt har Alf W Johansson och Rojas rätt i att ett annat och tidigare språk från svensk sida säkerligen hade varit möjligt. Men detta var inte statsministerns linje. Det framgick klart på 1944 års partikongress att Per Albin Hansson nu vant sig vid rollen som landsfader – ingen annan politiker benämndes i

allmänhet vid förnamn – och inte var så rodd av att hans politik ifrågasattes. Under senare delen av kriget blev det ju tydligt att han genomfört vad som var hans uppgift: att hålla landet utanför fientligheterna och organisera en fungerande folkförsörjning. Att man emellanåt fick göra eftergifter till de krigförande som i ett längre perspektiv tedde sig diskutabla eller mycket tveksamma var en annan sak som Hansson omedelbart efter krigsslutet ogärna ville diskutera.

Den småstatsrealistiska synen den krigstida statsministern representerade skulle således hålla stånd ännu i många år. Efter Maria-Pia Boëthius bok för drygt trettio år sedan kan man dock nästan säga att den länge befann sig på reträtt. Det var denna situation som Alf W Johansson – och hans meningsfränder Kent Zetterberg, Erik Carlsson och John Gilmour – för dryga tio år sedan fann otillfredsställande. Småstatsrealismen har således gjort en come-back, som nu således Werner Schmidt i sin tur velat ifrågasätta. Liksom Henrik Berggren har Mauricio Rojas, i ett mera anspråkslöst format, försökt hitta vägen till en balanserad bedömning. Men debatten lär fortsätta. Revisionismens lockelser är svåra att motstå.

Det ironiska är dock att i svensk historieskrivning har, som jag tidigare påpekat (i den ovan omnämnda recensionen av Åmark) de principfasta kungarna Karl XII och Gustaf IV Adolf, som stod för motståndet mot sin tids expanderande stormakter, sedan länge placerats i skamvrån. Per Albin Hansson däremot har, *t r o t* s diskussionen om samlingsregeringens eftergifter, en mycket framträdande plats i den svenska politikens Pantheon. De krav på politisk principfasthet som *ex post* ofta brukar riktas mot honom verkar inte på något avgörande sätt ha påverkat hans personliga renommé. Han kan rent av, som statsvetaren Olof Ruin brukade säga, tillsammans med Nils Edén – som genomförde 1918 års rösträttsreform – och Tage Erlander räknas som 1900-talets tre främsta politiska ledare och statsministrar.

Sandin, Bengt, 2024. *Politikens åldersgränser. Rösträtt och valbarhet i Sverige från 1840-tal till 1920-tal*. Stockholm: Makadam förlag.

Anmälan av Erik Amnå

Hur kom det sig att Sverige övergav sin unikt låga rösträttsålder när allmän och lika rösträtt infördes 1918–1921? Denna paradox står i centrum när Bengt Sandin, Tema Barn-forskare vid Linköpings universitet, analyserar de politiska processerna kring rösträttsreformerna. Varför denna exkludering i en reform vars huvudsyfte ju var att ge fler möjligheter till politiskt deltagande?

I sin inledande forskningsöversikt lokaliserar Sandin särskilt ett behov av historiska och kontextuella studier för att bättre förstå demokratiseringsprocesserna. I en argumentation som utvecklas till ett slags programförklaring menar han att de stora förloppen måste plockas isär för att komma åt de dynamiker som ger plats åt icke-linjära förlopp och spänningar mellan olika institutionella nivåer. När det gäller hans eget studieobjekt hävdar han att utformningen av de politiska institutionerna utmanades av det svenska samhällets sociala, ekonomiska och kulturella utveckling. Det leder honom till att bearbeta data om bland annat demografi, brottslighet, äktenskapsmönster och urbanisering för att förstå mer av aktörernas resonemang och bevekelsegrunder i en dramatisk och formativ fas av den svenska demokratis utformning.

De fem följande kronologiskt upplagda kapitlen täcker åtta decenniers debatter, förhandlingar och beslut om rösträttsfrågorna med särskild tonvikt på hur åldersgränserna dras. Det första av dem behandlar åren 1840–1900 och den ekonomiska och sociala utveckling som, med De Geers eftersinnande ordval, kunde leda till att bildade fattiga utestängdes medan obildade bättre ställda inkluderades. Det saknades ännu en enighet kring hur en rösträtt med garantier för det bestående skulle konstrueras när städerna växte och arbetarklassen fick det bättre. Kunde exempelvis en höjning av åldersstrecket för rösträtt och valbarhet i både kommunalval och riksdagsval – om det skulle gälla alla medborgare – kunna fördras?

De mest omfattande empiriska kapitlen handlar om tiden efter sekelskiftet. Sandin menar att tankefiguren åldersstreck introducerades och konkretiserades kring sekelskiftet. På olika vägar, ibland med utländska referenser, sökte man efter åldersgräns som genom sin konstruktion svarade mot behovet av stabilitet i form av (manliga) väljare med omdöme, självständighet och (familje-)ansvar. Genomgående fanns en principiell spänning mellan statens rätt och individens

rätt som också rymde frågor om vilka samhällsintressen och korporationer individerna representerade. Åldersfrågans flerdimensionalitet komplicerade debatterna. Indirekt men likafullt avsiktligt skulle åldersbegränsningarna exempelvis inte bara få olika betydelser i städerna i jämförelse med landsbygden utan också förändra den politiska maktfördelningen mellan bolagen, de stora egendomsägarna och andra delar av den äldre och "stabila" befolkningen.

Under 1910-talet spelade åldersgränser en undanskymd roll i rösträttsdebatten. Men konfliktlinjerna var ändå urskiljbara med liberaler och socialdemokrater långt ifrån varandra samt en splittrad höger. När frågan om lika rösträtt mellan man och kvinna avgjorts aktualiserades åldersfrågan när den unga befolkningens rörlighet återopades i debatterna. Till köns- och klasskodningen av den goda, rösträttsberättigande normer lades också en delvis överlappande åldersdimension. Liksom andra forskare menar Sandin att det var frågan om rösträtts- och valbarhetsålder som gjorde den historiska rösträttskompromissen möjlig.

I bokens sista del ställer Sandin så frågan huruvida de nya åldersgränserna verkligen slog så blint i befolkningen som politikerna och de flesta forskarna ansett. I hans sammanfattande kontextuella analys av "rösträttspolitikens kulturella, sociala och demografiska förutsättningar" menar han att det var främst städernas sociala utveckling som låg bakom att den utvidgade rösträttens åldersgränser kom att utesluta ett stort antal män och kvinnor från rösträtt när man sökte skapa en demokrati med stabiliserande garantier.

Åldersgränserna fick dessutom multiplikatoreffekter genom kraven på betalda skatter (som slog särskilt hårt mot männen) och oberoende av fattigvård (som framför allt exkluderade kvinnor). Bakom reglernas formella neutralitet ser Sandin en ambition att utesluta särskilt unga, ogifta arbetare i städerna som inte ansågs leva efter det skötsamhetsideal som också samtidigt odlades av arbetarrörelsen och andra folkrörelser. Men varför särskilt Socialdemokraterna ändå kom att acceptera ålderskompromissens sociala "pris" förblir oklart. Fastän de insåg förslagets sociala syften tycktes de ignorera dem. Var det av partistrategiska eller förhandlingstaktiska skäl? Eller lyckades de inte hålla samman ungdoms- och klassperspektiven i de krävande förhandlingar som också innebar ställningstaganden kring städernas politiska inflytande, genus, flyttmönster och äktenskaplig status?

Bengt Sandins fascinerande studie har fördjupat och vidgat frågan om åldersgränsernas betydelse i den svenska demokratins utveckling. Hans långa tidslinjer och utförliga statistiska redovisningar identifierar åldersfrågornas klass-, plats- och könsdimensioner, som redan samtidens kritiker och försvarare var medvetna om.

Framställningen hade kunnat komprimeras för att motverka risken för upprepningar och överlappningar; de båda avslutande kapitlen hade med fördel kunnat slås ihop. Kanske ligger det i det kronologiska uppläggets natur

att mer tematiska frågeställningar som exempelvis rösträtt vs valbarhet eller kommunval vs riksdagsval inte riktigt ges en sammanhållen behandling. En metoddiskussion kring de olika källorna och deras användning hade också varit motiverad.

Men dessa önskemål förtar på intet vis huvudintrycket att Sandin genom sin historiska studie levererat ny empiri, förnyade perspektiv och mer preciserade forskningsfrågor kring hur demokratins former utvecklas, särskilt vad den flerbottnade och ingalunda slutligt avgjorda frågan om ålder beträffar.

Petraeus, David & Roberts, Andrew, 2023.
Conflict – The Evolution of Warfare from 1945
to Ukraine. London: William Collins.

Anmälan av Håkan Edström & Niklas Gyllensporre

Inledning

Hur recenseras en bok på drygt 500 sidor vars baksida presenterar uteslutande positiva omdömen av ledande politiker som Henry Kissinger, av krigserfarna generaler som James Mattis och av framstående forskare som Hew Strachan? I det följande har vi tagit fasta på att såväl författarna som deras ”hyllningskör” har ett strikt amerikansk-brittiskt perspektiv. Kan boken likväl vara berikande för läsare med andra perspektiv och synsätt? Syftet med boken antyder att så är fallet:

... to put Putin’s actions in Ukraine and his methods of engagement into their proper historical context, [to] attempt to show how militaries around the world have learned – or failed to learn – from each previous war when trying to fashion the means to fight the next, and [to] investigate the personal qualities needed for successful strategic leadership.

Håkan Edström är professor (II) i militärstrategi vid Luftkrigsskolen i Trondheim samt docent i statsvetenskap med inriktning säkerhetspolitik och strategi vid Försvarshögskolan (FHS) i Stockholm. Niklas Gyllensporre är civilekonom (DHS).

E-post: hakan.edstrom@fhs.se; niklas@gyllensporre.com

Onekiligen utgör boken ett ambitiöst försök att beskriva utvecklingen av modern krigsföring från Andra världskriget fram till och med det pågående kriget i Ukraina. Den erbjuder dessutom en blick in i framtiden. Det är otvivelaktigt en monumental uppgift att analysera och syntetisera all krigsföring under närmare åtta decennier till en smältbar och sammanhållen framställning. Författarnas framstående bakgrunder, den ene med förstahandserfarenhet som högste militäre befälhavare i större konflikter och den andre med erkänt akademiska meriter, bereder goda förutsättningar för intressant läsning. Vi återkommer till hur väl vi, utifrån ett mer "universellt" perspektiv, anser att de lyckats med sina föresatser.

Recensionen fortskrider som följer. Inledningsvis redogörs övergripande för innehållet i boken. Därefter ifrågasätts delar av författarnas framställning följt av några aspekter kopplat till tänkbar förbättringspotential. Avslutningsvis presenteras vårt samlade omdöme.

Bokens innehåll

Boken är, utöver den relativt kortfattade introduktionen om endast knappa fyra sidor, uppdelad i tio kapitel. För att ge läsaren en tydlig uppfattning om hur boken disponerats anges här antalet sidor som avdelats för de olika krig och konflikter som ligger till grund för analysen och slutsatserna. Först kan det dock vara viktigt att ta fasta på att författarna klargör att de inte inkluderat samtliga krig som utkämpats efter 1945 i sin undersökning utan endast de som "have contributed to the evolution of warfare".

Bokens kapitel löper i tidskronologisk ordning. Det första kapitlet behandlar perioden 1945–1954 och avhandlar både det kinesiska inbördeskriget (nio sidor) och Koreakriget (17 sidor). Det andra kapitlet berör krigsföring kopplat till avkoloniseringen 1947–1975. Här analyseras Kashmir-konflikten mellan Indien och Pakistan (fyra sidor), kriget mellan araber och judar vid Israels tillblivelse (åtta sidor), britternas upprorsbekämpning i Malaysias (sju sidor), Borneo (tre sidor) respektive Dhofar (sju sidor) samt Frankrikes dito i Indokina (drygt tre sidor) respektive Algeriet (sju sidor).

Det tredje kapitlet, det som handlar om USA:s krig i Vietnam 1964–1975, ges hela 58 sidors utrymme och är indelat i krigets olika faser ur ett amerikanskt perspektiv; 1961–1963, 1964–1965, 1966, 1968–1973 samt 1972–1975. Noterbart är att den vietnamesiska Tet-offensiven under 1968 ges ett eget avsnitt men endast om knappa två sidor. Bokens fjärde kapitel avhandlar perioden 1967–1982 och belyser fyra krig: Sexdagarskriget 1967 (drygt åtta sidor) respektive Yom Kippur-kriget 1973 (nio sidor) mellan Israel och ett antal arabstater; Sovjetunionens krig mot Afghanistan 1979–1989 (fyra sidor); samt Falklandskriget mellan Argentina och Storbritannien 1982 (tolv sidor).

I det femte kapitlet redogörs för ett antal krig under det Kalla krigets slutskede 1979–1993: inbördeskriget i El Salvador 1979–1992 (fyra sidor); kriget Irak-Iran 1980–1988 (fyra sidor); den USA-ledda invasionen av Grenada 1983 (fem sidor); USA:s invasion av Panama för att gripa president Noriega 1989 (två sidor); den USA-ledda befrielsen av Kuwait 1990–1991 (18 sidor); samt den USA-ledda interventionen i Somalia 1991–1993 (fyra sidor). Kapitel sex berör 1990-talet och är indelat i fyra huvudsektioner: Sydostessien-konflikten i Kaukasus 1991–1992 (tre sidor); de inledande krigen i forna Jugoslavien (tio sidor); folkmordskriget i Rwanda (fyra sidor); samt Natos ingripande i Kosovo-konflikten 1999 (tio sidor).

Det sjunde kapitlet avhandlar USA:s och Natos intervention i Afghanistan efter den elfte september 2001 och omfattar hela 44 sidor. Kapitlet är kronologiskt ordnat och i huvudsak rubriksatt efter årtal (2002–2005, 2009–2011, 2012–2014, 2015–2021) förutom de sektioner som fokuserar på den fas i kriget då talibanerna återtog initiativet. Kapitel åtta (hela 72 sidor) berör kriget i Irak 2003–2011.

Trots att ett av bokens syften explicit sägs handla om att ge bakgrunden till Rysslands krig mot Ukraina från 2022 och framåt, det vill säga det första delsyftet, ägnas de 55 sidorna i bokens nionde kapitel åt till att beskriva den faktiska utvecklingen av detta krig. I bokens tionde och sista kapitel ägnas de 39 sidorna till spekulationer om framtidens krig. Noterbart är att dessa spekulationer främst sker tematiskt kopplat till hybridkrigsföring (fyra sidor), artificiell intelligens (åtta sidor), kärnvapen (två sidor), desinformation (fyra sidor), öppen underrättelsetjänst (en sida), drönare (fyra sidor), sensorer och elektroniska störsändare (en sida) respektive cyberkrigsföring (tre sidor). Dessutom sker ett kortfattat försök (en sida) till att applicera all den nya kunskap bokens resonemang påstås ha renderat till ett potentiellt framtida krig mellan Kina och Taiwan innan de övergripande slutsatserna redovisas (sju sidor).

Kritik mot vissa delar av framställningen

Som antytts i redovisningen av bokens substantiella innehåll finns anledning till att ifrågasätta centrala delar av bokens framställning och struktur. Vi har valt att fokusera på fyra problemområden. En *första* problematik är författarnas brist på explicita teoretiska och metodologiska resonemang. Den kortfattade introduktionen innehåller till exempel endast två [!] referenser. Detta medför bland annat att läsaren inte vet på vilka grunder författarna exkluderat vissa av de krig som utkämpats efter 1945 i sin undersökning. Listan är tyvärr lång över krig och konflikter som förefaller vara högst relevanta men som negligerats. Detta blir i synnerhet problematiskt då författarna uttryckligen utger sig för att deras urval utgör ett ”proper historical context” för att förklara och förstå Rysslands pågående krig mot Ukraina. Borde då

inte Putins krig mot Georgien 2008 respektive mot Ukraina 2014–2022 inkluderats i analysen? Andra exempel som lämpligen borde inkluderats för att fullt ut leva upp till ambitionerna är bland annat: (i) de mellanstatliga krig som utkämpats mellan numera kärnvapenmakterna Indien och Pakistan; (ii) Suez kriget 1956 mellan Frankrike, Israel och Storbritannien å den ena sidan och Egypten å den andra; samt (iii) Kinas invasionskrig mot Indien 1962 respektive Vietnam 1979. Noterbart är att samtliga dessa krig involverar åtminstone en stat som kan anses utgöra ett maktcentrum i dagens alltmer multipolära världsordning.

Ett *andra* besvärande problem är den uppenbara bristen på försök till objektivitet. Samtidigt som bokens syfte antyder universell relevans ("militaries around the world") och totalanalys ("each previous war") så sker inte enbart ett urval av krig baserat på för läsaren oklara kriterier där merparten av de utvalda krigen involverar USA. Dessutom ägnas de amerikanska krigen betydligt mer utrymme än övriga krig. En av bokens författare väljer att skriva i "jag-form" samtidigt som ett av bokens syften sägs vara att utvärdera strategiskt ledarskap. Risken att självutvärderingen leder till självförhärligande är påtaglig.

Ett *tredje* problem framgår av bokens undertitel, det vill säga utvecklingen av krigföringen under undersökningsperiodens närmare åtta decennier. Tyvärr menar vi att boken snarast kommit att handla om strategiskt ledarskap, något vi återkommer till nedan. För att beskriva hur "how militaries around the world have learned – or failed to learn – from each previous war", vilket är det delsyfte som främst anknyter till bokens påstådda undersökningsobjekt, *krigföring*, så hade författarna behövt sammanfatta vilka lärdomar de menar borde tagits i beaktande för framtiden. För att kunna värdera det första krig de behandlar i detta syfte så hade det varit logiskt, och även nödvändigt, med någon form av prolog, det vill säga en sammanfattning av de lärdomar från krig och krigföring fram till och med 1945 som efterföljande krig värderas gentemot. Det kan synas självklart att *krigföring* i detta sammanhang även behövt definierats, om inte annat så för att skapa jämförbarhet mellan de olika fallen.

För det *fjärde* är beskrivningen av *strategiskt ledarskap* som sagt synnerligen rudimentär. De fyra så kallade "big ideas" håller tämligen låg verkshöjd och torde förefalla självklara även för personer utanför militära och politiska organisationer. Att förstå den strategiska situationen, kunna kommunicera och hela tiden ta lärdom och anpassa sig efter nya förhållanden har förmodligen varit ganska självklart i alla tider. Resonemanget förs dessutom med hänvisning till en enda referens (!). Det hela blir ytterligare komplicerande då empirin inte tycks vara primärt insamlad med strategiskt ledarskap i förgrunden. Intrycket är snarare att empirin presenteras för att verifiera författarnas uppfattningar kring vilka som har varit bra respektive dåliga ledare. Att en av författarna dessutom utvärderar sin egen insats är förstås problematisk.

Förbättringspotential

Det finns grund för stor förbättringspotential. Även i detta fall har vi valt att lyfta fram fyra aspekter. En *första* åtgärd borde vara att utvidga det teoretiska och metodologiska resonemanget. Främst borde härvid *krigföring* diskuteras djupare och tydligare definieras och operationaliseras. Relativt implicit gör författarna en primär uppdelning av krigföring i olika typer: (i) konventionella mellanstatliga krig; (ii) upprorsbekämpning; (iii) gerillakrig; och (iv) terroristbekämpning. Vi menar att det skulle underlätta för läsaren att förhålla sig till krigföringarnas olika natur, och inte minst för författarna att urskilja slutsatser och trendlinjer kopplat till de olika kategorierna, om en sådan uppdelning gjordes. Dessutom saknar vi en kategori, proxykrig, det vill säga krigföring genom ombud. I detta fall ser vi en ökad tendens främst i Afrika men även i Mellersta Östern.

Än mer implicit förhåller sig författarna till en annan, sekundär, dimension som de likväl kopplar såväl resonemang som slutsatser till; krigföringens olika domäner såsom land-, sjö- och luftarenorna. Krigföringens centrala funktioner som ledning, underrättelser, bekämpning/verkan, manöver/rörelse och uthållighet berörs endast indirekt trots att de är fundamentala för förståelsen av krigföring och skulle dessutom kunna nyttjas som en kompletterande sekundär dimension. En annan aspekt som möjligen kan vara väsentlig, men som nu utelämnats, är en nations beredvillighet och förmåga att uthärda krig och umbäranden. Inte minst hade det varit intressant att se hur medias växande roll hanterats av de strategiska ledarna. I den tidsanda vi nu lever i behöver till exempel politiker från demokratiska stater anpassa sig efter svängande opinioner som i sin tur i hög grad påverkas av medias bevakning. Detta kan jämföras med tidsandan för åttio år sedan, det vill säga vid undersökningsperiodens början, då acceptansen för förluster och umbäranden var fundamentalt annorlunda och då medias bevakning inte var lika sekundaktuell såsom den nu kan vara. Vi anser att detta är en faktor av betydelse i utvecklingen av konflikter och krigföring som författarna tydligare borde förhållit sig till. Resonemanget om det begrepp boken sägs handla om, *krigföring*, borde med andra ord ägnats betydligt mer utrymme och djup.

En *andra* åtgärd borde ha varit att strukturera om boken, från dess nuvarande kronologiska kapiteluppdelning, till en tematisk dito utifrån var och en av de fem typerna av krigföring, det vill säga krigföringens primära dimension. Dessutom hade det varit önskvärt att införa en prolog som angav startpunkten för undersökningen, det vill säga hur krigföringen inom var och en av de olika typerna gestaltade sig vid Andra världskrigets slut. Självklart hade det varit nödvändigt att inom var och en av de fem typerna förhålla sig kronologiskt så att utvecklingstendenserna över tid kunnat identifieras. Författarna är uppenbart inne på dessa tankebanor även om de aldrig lyckas omsätta dem i handling. Exempelvis nämns ofta den snabba utvecklingen av krigsföring som

skett, samtidigt som det för närvarande pågår ett krig i Europa som, möjligen undantaget några vapensystem, på många sätt påminner om Första världskrigets artilleridueller och skyttegravskrig.

För det *tredje* borde ett av de avslutande kapitlen ha ägnats åt en mer aggregerad analys där krigföringens olika sekundära dimensioner, såsom till exempel land- och de övriga arenorna och/eller de grundläggande funktionerna, sattes i fokus och där inverkan från de olika krigföringstyperna på var och en av de utvalda dimensionerna tydligare analyserades. Vad är det egentligen som har utvecklats? Vilka är konsekvenserna av denna utveckling? Hur har man dels mellan olika konflikter, dels under en och samma konflikt lyckats ta lärdom av den pågående utvecklingen och utifrån detta anpassat sitt beteende? Författarna tycks ha föresatt sig just detta men lyckas med andra ord inte nå i mål med ambitionerna.

För det *fjärde* borde bokens framtidsanalys ha presenterats som en tydligare epilög där krigföringens olika primära och sekundära dimensioner återigen satts i fokus och tillåtits vara strukturgivare för resonemanget. Vi tror att med introduktionen av såväl en tydlig introduktion som en sammanfattande avslutning skulle författarna på ett pedagogiskt sätt kunnat knyta ihop säcken. Vilken kunskap om de olika krigföringstyperna hade till exempel en strategisk ledare för 80 år sedan och vilken kunskap har dagens ledare inför framtiden?

Sammanfattande omdöme

Trots ovanstående kritik är boken läsvärd, med intressanta beskrivningar av de avhandlade konflikterna och bakgrunden till dessa. Slutsatser och kommentarer till varje enskild konflikt ger perspektiv, i vissa fall utgåendes från författarnas egna erfarenheter. Boken brister dock i sitt huvudsyfte – att belysa utvecklingen av krigföring sedan 1945. Boken är mer en beskrivning av utvalda konflikter än en analys av olika utvecklingslinjer inom var och en av olika typerna av krigföring. Boken bedöms likväl vara tankeväckande för politiska beslutfattare, militära ledare och alla som är intresserade av strategiskt ledarskap och militär litteratur.

Reinhold Fahlbeck in memoriam

Niklas Selberg

Professor Reinhold Fahlbeck, född den 9 juli 1938 i Stockholm, avled den 15 februari 2025 i Lund. Eftersom han disputerade den 7 december 1974 – på avhandlingen *Arbetsprocessrätt: Studier i det fackliga tvisteförhandlandets juridik* – och promoverades i maj 1975 skulle han blivit jubeldoktor i maj 2025.

Reinhold Fahlbeck blev fil. kand. 1962, jur. kand. 1967, tingsmeriterad i Södra Roslags tingsrätt 1967–1968, jur. dr och docent i Lund 1974, adjungerad professor vid Handelshögskolan i Stockholm 1980 och professor vid Juridiska fakulteten i Lund 1986. Vid pensioneringen den 31 juli 2005 förärades han en omfångsrik festskrift.

Ämnesvalen var inspirerade och formuleringsglädjen stor i Reinhold Fahlbecks forskarvärv. I hela sitt forskarliv breddade han sig till nya ämnen och problem. Forskningen spänner över oerhörda vidder. I doktorsavhandlingen syntes en inkluderande syn på rätten och en breddning av den nedärvda uppfattningen av möjliga källor inom rättsvetenskapen. Årtionden före ”internationalisering” blev en slogan och ett obligatorium satte Reinhold Fahlbeck detta i verket. Komparativa rättsstudier och att presentera forskningsbaserad kunskap om svensk rätt för en utländsk publik var stora intressen. Han har lämnat bidrag till arbetsrätten i USA som allttjämt refereras och diskuteras av inhemska forskare. Debatter om rättsliga och rättspolitiska frågor engagerade Reinhold Fahlbeck. Hans inlägg var ofta kontroversiella, men ständigt tankeväckande och beaktansvärda. Han konsoliderade rättsvetenskapens roll i den tvärvetenskapliga Industrial Relations-forskning som har pionjärer i Jörgen Westerståhl och Nils Elvander (se *Statsvetenskaplig tidskrift* 1996, s. 53–76).

För Reinhold Fahlbeck var historiens vingslag allestädes närvarande. Farfar, professor Pontus Fahlbeck, valde vid sin promotion i Lund 1880 valspråket *Nil nisi novum* (intet utom det nya). Ett uppfordrande valspråk, kommenterade sonsonen en gång. Fadern, professor Erik Fahlbeck (i förvaltningsrätt och statsrätt med folkrätt), antog vid sin promotion i Uppsala 1925 devisen *Fluctuat nec mergitur* (det gungar men det går inte under). Sonen sade sig inte veta varför,

Niklas Selberg är verksam vid Juridiska fakulteten, Lunds universitet.
E-post: niklas.selberg@jur.lu.se

men antog att valet uttryckte oro snarare än trots inför seglatsen. Vid Reinhold Fahlbecks promotion hade seden med valspråk upphört, men han tyckte sig ha hört från skuggornas dal *Ne merge, tertie* (sjunk inte, tredje) – kommentaren avser tankegången att första generationen bygger upp, andra förvaltar, tredje förstör. Huruvida så skett får andra bedöma, sade Reinhold Fahlbeck. Långt ifrån, svarar vi när vi nu tar farväl av en legendarisk Lundaprofessor och en gigant i rättsvetenskapen.

Statsvetenskaplig tidskrift – som utges av Fahlbeckska stiftelsen – noterar att Reinhold Fahlbecks bortgång är slutpunkten på familjen Fahlbecks långvariga engagemang: Pontus Fahlbeck utgav från 1897 *Statsvetenskaplig tidskrift* tillsammans med andra vetenskapsmän och från 1899 själv. 1918 pensionerade han sig från tidskriften. Erik Fahlbeck var redaktör 1945–1964 och Reinhold Fahlbeck var under långa perioder tidskriftens revisor.

Reinhold Fahlbecks rättsvetenskap präglades av djärva och egensinniga angreppssätt och han tog ett stort utrymme i forskarsamtalet om rätten. Som person var han vänlig och tillbakadragen, men pennan var alltid vass. Att nyfikenhet utmana nedärvda föreställningar med oklanderlig akribi och detaljerade analyser var hans signum. Han var känd för sin raka och uppriktiga stil. Som kollega var han både en solitär och en varmt generös stöttepelare som visade ett djupt engagemang för yngre forskare. Tacksamheten är stor för allt Reinhold Fahlbeck gett – hans insatser kommer leva vidare under långa tider.